

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Savaşa Giden Yol

1908 Bosna-Hersek'in İlhakı

MEHMET YILMAZATA

tarİh DOĞUKÜTÜPHANESİ

Savaşa Giden Yol

1908 Bosna-Hersek'in İlhakı

MEHMET YILMAZATA

İSTANBUL, 2012

YAZAR HAKKINDA

Mehmet YILMAZATA, 1977'de Almanya'nın Berlin kentinde doğdu. İlk, orta ve lise eğitimini Almanya'da tamamladıktan sonra, 1998'de Türkiye'ye dönerek İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih bölümüne girdi. Özellikle Osmanlı tarihinin son dönemiyle, Balkan Tarihi ve Türk Dış Politikası konularına yönelerek, 2002'de Edebiyat Fakültesi'nden mezun oldu. Aynı sene Marmara Üniversitesi Türkiyat Enstitüsüne girerek, yüksek lisans eğitimini Cumhuriyet Tarihi Kürsüsünde (Aralık 2005) tamamladıktan sonra, Doktora çalışmasına Almanya Dışişleri Bakanlığı'na alt Siyasi Arşivinde devam ederek, Berlin Freie Üniversitesi Siyaset Bilimi dalında tamamladı (2006 Mart). Vatani görevini Adana 108. Topçu Alayı'nda ifa eden Yılmazata, Eylül 2007'de İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsünde "1933-45 yılları arası Türk-Alman münasebetleri" konulu doktora tezi ile mezun oldu. Almanca, İngilizce, Latince, Sırpça, Arnavutça ve Makedonca bilen Yılmazata, bir müddet Yeminli Tercümanlık yaptı. 2009 yılında Birleşmiş Milletler Siyasi Daire Başkanlığı'nda, daha sonra ÜskDp/ Makedonya'da bulunan ANALYTİKA düşünce kuruluşunda serbest araştırmacı olarak çalışan Yılmazata, halen Türkiye'nin Almanya Büyükelçiliği'nde görev yapmaktadır.

Savaşa Giden Yol

1908 Bosna-Hersek'in İlhakı

MEHMET YILMAZATA

DOĞU KÜTÜPHANE

Savaş Giden Yol 1900 Bessa-Berseç'in İlhakı

Mehmet Yılmazata

Yayın Yönetmeni
Erol Cihangir

Grafik Uygulama
Sercan Arslan

Mizanpaj
İrfan Güngörür

Redaksiyon
Erol Cihangir

Tashih
Fatih Özarslan

1. Baskı, 2012 İstanbul

Ofset Baskı
Çalış Ofset, Yılanlı Ayazma Sokak, No: 8
Topkapı/İSTANBUL Tel: (0212) 482 11 04

© Bu kitabın bütün yayın hakları Kültür Bakanlığı
Telif Hakları Mukavelesi gereği yazarına aittir..

Sertifika No: 19492

MİLLETLERARASI NEŞRİYAT NUMARASI
ISBN 978-9944-397-78-0

DOĞU KÜTÜPHANESİ
Ticarethane Sokağı, Tevfik Kuşoğlu İşhanı Nu: 41/16
Cağaloğlu-İSTANBUL. Tel: (0212) 520 27 19
web: www.dogukutuphanesi.com
e-mail: bilgi@dogukutuphanesi.com

İçindekiler

Takdim / 7

Önsöz / 9

GİRİŞ

Bosna-Hersek Tarihi / 13

Eskiçağ'da Bosna-Hersek / 13

Ortaçağ'da Bosna-Hersek / 17

Bosna'nın Fethi ve İslâm'ın Yayılışı / 31

Bosna'da Osmanlı İdaresi / 35

BİRİNCİ BÖLÜM

19. yy İkinci Yarısında Balkanlar Politikaları / 47

Hersek İsyanı ve Siyâsî Sonuçları / 47

Berlin Kongresi / 63

İKİNCİ BÖLÜM

Avusturya Hâkimiyeti Altında Bosna-Hersek / 69

Avusturya-Macaristan İmparatorluğunun Yapısı / 69

Bosna-Hersek'in İşgali / 73

Bosna-Hersek'in İdaresi ve Gelişmesi / 75

Boşnak Müslümanlar ve Avusturya Yönetimi / 86

Osmanlı Devletinin Göçe Bakışı ve Göçmenlerin Tabiiyet

Durumları / 94

Boşnak Muhacirler ve Meseleleri / 95

Osmanlı Devletinin Bosna ile İlişkileri ve Boşnakların Siyâsî

Tutumları / 97

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Sancak Transversal Demiryolu Projesi / 99

Bosna Demiryolu Politikaları / 99

Çözüm Arayışları / 109

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Bosna-Hersek'in İlhakı / 121

İlhakın Diplomatik Alanda Hazırlanması / 121

İlhakın İlânı ve İlk Tepkiler: Bulgaristan Buhranı / 126

Büyük Devletlerin Tavrı ve Tepkileri / 144

Bosna-Hersek'teki Tepkiler / 160

BEŞİNCİ BÖLÜM

Osmanlı Devletinde Kamuoyu Tepkisi / 177

İlk Tepkiler / 177

Resmî ve Gayr-î Resmî Tepkiler / 181

Boykotaj / 186

Bir Kamuoyu Oluşturma Girişimi: İlhak Krizinde Osmanlı

Basını / 202

ALTINCI BÖLÜM

Krizin Şekillendirmesi ve Diplomatik Sorunlar / 211

Konferans Teklifi ve Çıkmazlar / 211

Krizin Tırmanışı / 234

Düğümün Çözümü: Avusturya-Osmanlı Protokolü / 274

YEDİNCİ BÖLÜM

Kırılğan Statüko / 283

Uluslararası Gerginliğin Tırmanışı ve Nihai Çözüm / 283

Bir Efsanenin Yıkılışı: Baskı Değil Diplomatik Destek / 290

Çözüm / 295

Sonuç / 299

Kaynakça / 305

İndeks / 309

Takdim

Bu eser, imparatorlukların yıkıldığı ve yeni bir dünya düzenin şekillendiği Birinci Dünya Savaşının ön tarihi hakkında yabancı kaynaklardan elde edilen belgeler ışığında okuyucuya yeni bir perspektif sunmaktadır. Asırlar önce Osmanlı Devletinin yükselişine tanıklık ettiği Balkanlar, 1908/1909 yıllarında meydana gelen vukuatlarla, sadece Osmanlı İmparatorluğunu değil, 19. yüzyılda devletler arasında kurulmuş olan güçler dengesi de sonunun başlangıcı olacaktır.

Bu eser Türk okuyucusuna 20. asrın en büyük felaketlerinden biri olan Birinci Dünya Savaşının ortamını oluşturan şartları ele almakta ve bu olayların günümüz için neden mühim olduğu sorusuna “annales tarih ekolü” çerçevesinde “geniş tarih” ve “dönem ruhu” anlayışıyla elde edilen sonuçlarla cevap bulmaya çalışmaktadır. Her ne kadar tarihsel olguları ancak uzak bir perspektiften değerlendirmek mümkünse de, tarihi hadiseler güncel fikirlerin hakim olduğu çevre tarafından şekillendirilip sürekli bir değişim sürecine tabii olduğundan, tarih bilincine varmak, geleceğe yönelik güvenle ilerleme açısından oldukça önemlidir.

Bugünkü dünyaya bakıldığında, yerkürenin 20. asrının başlarında olduğu gibi değişim geçirdiği, sonsuza kadar süreceği zannedilen yapıların ve uluslararası sistemlerin değişime uğradığı görülmektedir. Dünyamız, soğuk savaştan sonra “iki kutuplu” güç dengesinden tekrar “çok kutuplu” bir yapıya dönüşmektedir- en azından mevcut algımız böyledir. Gidişatın seyrini, önceden bilmek mümkün olmasa da, geçmişe bakmak bizlere bu gidişatın şeklini değerlendirebilmek için önemli ipuçları sunmaktadır. İnsanoğlu, umumiyetle kendi geleceğini şekillendirecek değişikliklere sıcak bakmamakta ve bu olgulara korkuyla yaklaşmaktadır. Halbuki değişiklikler olumsuz olabileceği gibi, her zaman insanlığa yeni bir sayfa açma imkanı da sunmaktadır

Müellif, tarihe yönelik olumlu bakış açısını okuyucuya sunabilmek için Bosna-Hersek örneğini seçmiştir. Bir tarafta okuyucu, Bosna-Hersek tarihi hakkında bilgi sahibi olurken, diğer taraftan son yıllarda Bosna-Hersek hakkında yapılan olumsuz ve ümitsiz değerlendirmelerin yerinde olmadığını, tam aksine o coğrafyanın dinamik ve değişikliklere açık olduğunu görecektir. Bosna –Hersek coğrafyası için ciddi dayanağı olmayan ve sorgulanmadan tekrar edilen “tarihi düşmanlık” kavramının bir hayal ürünü olduğu, aksine bölgenin siyasi ve sosyal oluşumların bir gereği olduğunu ortaya çıkarmaktadır. Bu itibarla, müellifimiz olayları mümkün mertebe “olduğu gibi” yansıtmaya çalışmaktadır.

Tamamiyle ilmi bir bakış açısı ve hassasiyet neticesinde uzun yıllar süren sebatkar bir çalışma sonucu kaleme alınan bu eser, spesifik bir tarihi hadisenin detaylı analizini içermektedir

Akademik bir çalışmanın ardında yatan psiko sosyal ve ilmi dinamikler yanında, uzak diyarların bir zamanlar yakın olduğu hissiyle subjektiviteden uzak bir anlayışla kaleme alınan bu eser, akademik ciddiyeti ortaya koyuyor.

Müellif, bir zamanlar Osmanlı coğrafyası olan Balkanlarda vuku bulan, Bosna-Hersek ilhak krizinin, 1.Dünya Savaşı'nın önemli bir nedeni olduğunu, eski diplomasi ve siyasi tedbirlerin yetersiz kaldığını, artık kamuoyunun söz sahibi olmaya başladığı bir dönemi ilmi ve ruhi dinamikler çerçevesinde detaylı bir şekilde ele alırken, aynı zamanda günümüz dünya konjüktürüne ışık tutmaktadır.

Değerli Mehmet Yılmazata'yı bölge tarihine olduğu kadar, doğrudan tarih ilmine yaptığı katkılardan dolayı yürekten tebrik eder, yeni çalışmalarının devamını diler, değerli okurların bu eserden istifade edecekleri dileğiyle saygılarımı sunarım.

Emrah Altuntecim
Yönetim Danışmanı, Editör ve Yazar
29 Ekim 2011-Göztepe-İstanbul

Önsöz

1908 yılında, büyük devletlerin bloklaşma politikasının doğru ulaştığı bir dönemde patlak veren Bosna-Hersek ilhak krizi, Avusturya-Macaristan İmparatorluğunun uluslararası antlaşmalara sadık kalmayarak, Bosna-Hersek'i ilhak etmesinden dolayı meydana geldi. Büyük bir savaşla sonuçlanmamasına rağmen ilhak krizi, Avrupa'daki güvensizlik ortamını pekiştirip, savaşa uygun bir zemin hazırladı. Bu bakımdan 1908 Bosna-Hersek ilhak krizi, Avrupa "Büyük Devletlerinin" içinde bulunduğu ittifak sisteminin geliştirilmesi, esnek bir sistemden, katı bir bloklaşmaya doğru giden yolu gösterebilmek için fevkalade bir örnektir. Bu çalışma, ilhak krizi ve buna bağlı olarak gelişen hadiseler hakkında bilgi vermek, devrin siyâsi ve toplumsal gelişmelerini ayrıntılı bir biçimde ortaya koymak, bu krizin Türk ve Avrupa tarihi için teşkil ettiği önemi ve etkileri hakkında malûmat vermek amacıyla kaleme alınmıştır. 1908 Bosna-Hersek ilhak krizi hakkında Türkiye'de ve yurtdışında çalışmalar mevcut olmasına rağmen, krizin Osmanlı ve Bosna toplumlarında tesirleri ve sonuçları üzerinde fazla du-

rulmamıştır. Bu çalışma, aynı zamanda, devrin diplomatik usul-lerini ve mantığını örneklerle ele alarak, söz konusu krize hem Osmanlı Devleti, hem Almanya ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, hem de Sırbistan ve Rusya devletlerinin bakış açılarını tarafsız olarak analiz etme üzerine kurulmuştur.

Osmanlı Devletinde ilhaka karşı yükselen tepkiler toplumsal bir uyanışa sebep olmakla, sivil toplum kavramının tam manâsıyla ortaya çıkmasında en önemli sebeplerden birini teşkil etmektedir. Gelişmeleri göstermesi ve sonuçları açık bir biçimde izah etmek amacıyla kaleme alınmış olan bu tezin hazırlanmasında, yöntem olarak olayların vuku bulduğu devrin genel hatlarını belirlemek için özellikle Boşnakça, Sırpça, Almanca ve İngilizce eserlerden istifade edildi. Doğrudan ilhak krizi hakkında malûmat vermek amacıyla birinci elden kaynakların kullanılması tercih edilerek, Başbakanlık Osmanlı arşivinde bulunan Osmanlıca ve Fransızca belgelerden yararlanıldı. Krizin baş aktörlerinden birisi olan Alman Hariciye Nezaretine ait Almanca ve Fransızca belgeler, bu yüksek lisans tezinin en önemli kaynaklarını teşkil etmektedir. Almanya Dışişleri Bakanlığı Siyâsî Arşivinden alınan bu belgeler sayesinde olayların gidişatı hakkında, doğrudan müdahil olmamakla beraber, kulislerin arkasında faâl olan bir devletin diplomatik hareketleri takip edilebilir. Böylece, Osmanlı Devletinin ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğunun hamlelerini başka bir devletin gözüyle okuyucuya izah etme amacı güdüldü. Giriş bölümünde Bosna-Hersek umûmî tarihi hakkında kısa bilgiler verilmektedir. Ortaçağ devri, Bosna'nın fethi ile Bosnadaki Osmanlı hâkimiyeti ve İslâmın oradaki yayılışı hakkında malûmat verildikten sonra, ikinci bölümde 1878 yılında meydana gelen ve Bosna-Hersek'in işgalini hazırlayan siyâsî gelişmeler izah edilerek, Berlin Kongresi değerlendirilmektedir. Üçüncü bölümde Avusturya'nın Bosna-Hersek'i

işgali anlatıldıktan sonra Avusturya-Macaristan İmparatorluğunun içyapısı ve sorunları hakkında kısaca malumat verilmekte, dördüncü bölümde Bosna-Hersek'teki Avusturya yönetimi ve tesirleri anlatılarak, Boşnak müslümanlarının Osmanlı Devletine göç etmeleri ve Bosna-Hersek'teki siyâsî gelişmelerle, ilhaktan önce patlak veren ve ilhak kararına sebep olan nedenlerden biri olan, Sancak transversal demiryolu projesi ve diplomatik çekişmeler hakkında malûmat verilmektedir. Altıncı bölümde ilhak kararı ve Avrupa büyük devletlerinin ilk tepkileri analiz edilerek, Bosna-Hersek ve Osmanlı Devletindeki yankıları incelenmektedir. Osmanlı basının, kamuoyunun ve meclisin ilhak karşısındaki tepkileri, Avusturya karşıtı boykotaj hareketi ve sonuçlarının ayrıntılı tetkiki, aynı zamanda ilhak krizinin yol açtığı toplumsal gelişmeler sekizinci ve dokuzuncu bölümlerin konularını oluşturmaktadır. Onuncu bölüm, tezin ana konusu olan diplomatik gelişmeleri irdelemektedir. Burada ilgili devletlerin tepkileri de göz önüne alınarak, krizin tırmanışı ve başarısız konferans girişimleri ele alınmaktadır. Yine aynı bölümde, Osmanlı Devleti ile Avusturya-Macaristan arasında gelişen uzlaşma ile karşılıklı problemleri bertaraf eden, Bosna-Hersek'in ilhakını tanıyan protokol ele alınarak, nihai çözümün ve ilhak krizinin getirdiği sonuçların tetkik edildiği on birinci bölüm ile tez tamamlanmaktadır.

Boşnak askerleri (1914-1918)

Giriş

Bosna-Hersek Tarihi

Eskiçağ'da Bosna-Hersek

Coğrafya, bir bölgenin tarihi gelişimi ve orada mukim olan insanların hayat tarzı üzerine silinmez izler ve tesir bırakır. Bundan dolayı, Balkanların kalbinde yer alan, kültür ve dinlerin kesişme noktasında bulunan ve birçok defa dünya tarihinin akışını önemli biçimde etkileyen, Bosna-Hersek olarak adlandırılan bölgenin coğrafi yapısı hakkında malûmat vermek faydalı olacaktır.

Bosna-Hersek, Balkanların ortasında yer alıp, Una, Sava ve Drina nehirlerin sayesinde kuzeyde doğal bir hududa sahiptir. Batı ve Kuzeybatı sınırı dahilinde Hırvatistan'la kısmen paylaştığı Dinar dağları, kuzeyde Eskiçağ'da Pannonia olarak adlandırılan, Macaristan'a yakın Sava nehrinin yamaçlarında dar ama oldukça verimli olan topraklar mevcuttur. Bosna'nın ortasında yeralan, Vrbas ve Bosna dağlarının bulunduğu 2000 metreye kadar yükselen, geniş ormanlara sahip Bosna sıradağları bölgeyi Balkanların doğal ulaşım şebekesinden ayırıp, ülkenin ticarî, iktisadî ve siyâsî bakımdan bulunduğu coğrafyasından farklı kılmasına sebep olmuştur.¹ Ülkenin Hersek olarak adlandırılan güney ve güneybatısında ise,

¹ Ami Boué, *La Turquie d'Europe*, 1. Basım, Paris, Arthur Bertrand, 1840, s. 20

bölgeye kurak ve verimsiz bir karakter veren Karst dağları ve kıraç ovalar bulunmaktadır.

Tarihte Bosna adıyla bilinen topraklar, Eskiçağda Roma hâkimiyeti altında kısmen Dalmatia, kısmen Pannonia vilayetlerin dâhilinde bulunuyordu. Roma işgalinden evvel bölgede hem Kelt, hem İliryalı kavimlerin yaşadığı bilinen bölgede, bir İliryalı kavim olan Delmatlar, Scordisci adlı bir kavim Batı Bosna'da, Kelt-Ilır karışımı olan bir kavim, Kuzeydoğu Bosna'da, Daesititates adlı bir başka kavimse Bosna'nın ortasında, bugünkü Saraybosna'ya yakın yerlerde yaşıyordu.² Kültürel yönden yörenin kavimleri hem Kelt, hem de Ilır kültüründen etkilendiler. Bu arada kıyı bölgelerinde bulunan Grek ticaret kolonilerin sayesinde gelişen karşılıklı ticarî alış veriş, Grek kültürünün bölgeyi kısmen de olsa etkilenmesine sebep oldu. M.Ö. 156 yılından itibaren başlayan Roma fetihleri, öncelikle daha çok Adriyatik denizine yakın kıyı bölgeleri etkisi altına almakla, binaenaleyh Roma etkisi hem siyâsî yönden, hem de kültürel ve ticarî yönden gittikçe Bosna'yı etkilemeye başladı. Yerli halk Roma vergi sistemine ve devlet idaresine karşı M.Ö. 1. yüzyılından itibaren sık sık ayaklandı-ğından, Roma hâkimiyeti sadece görünürde tanıyordu. M.Ö. 119 yılında, kıyıdaki Delmatlar, Scordiscilarla beraber Romalılara karşı başkaldırılarını, ardı sıra M.Ö. 78, 50 ve 48 yıllarında patlak veren benzer ayaklanmalar izledi. Ayaklanmaların en önemli sebebi, ağır vergi politikasıydı. Geç Roma cumhuriyeti devrinde vergiler provincia olarak adlandırılan eyaletlerden veya haraca bağlanan kavimlerden doğrudan merkezi hükümet tarafından tahsil edilmeyip, Osmanlı Devletinde olduğu gibi iltizam usulüne benzer, para karşılığında özel şahıslar tarafından tahsil ediliyor,

² Szilagyi, Janos. "Daesititates", *Der Kleine Pauly- Lexikon der Anti-ke in fünf Baenden*. C.1, s.1358, Münih: DTV, 1979

kazançlarını mümkün mertebede yüksek tutmaya çalışan Romalı girişimciler, yetkilerini istismar edip, zorla ve haksız şekilde kendilerini zenginleştirmeye çalışıyorlardı. Eskiçağda Bosna'nın yerli nüfusu oldukça cengâver bir karaktere sahip olup, bölgenin dağlık yapısı isyan ve gerilla savaşlarına uygundu.

Eskiçağ için “millî” kavramlarla düşünmek doğru bir yaklaşım olmadığından, kavimler bazen dış düşmanlara karşı birleşmelerinde, kimliği daha çok kavim ve aile faktörüne dayandırdıklarından dolayı, barışta Romalılarla ticaret yapmak ve kültürel alışverişte bulunmak olağandışı bir şey değildi. İliiryalı kavimleri, Hırvatların selefler olarak yorumlamaları ve Romalılara karşı düzenlenen isyanları millî bir tepki olarak tanımlamaları 19. yüzyılda milliyetçilik akımları dâhilinde Hırvat aydınları arasında gelişen “İliiryalılık” akımına ait bir olgu olup, ancak tarihi açıdan ispatı mümkün olmayan bir görüştür. Bosna bölgesi Roma için iktisadî açıdan, özellikle, filo inşası için mühim olan ormanların yanında bölgede bulunan maden yatakları açısından da zengin olmakla, cezbediciydi. M.Ö. 10 yy'da Tiberius tarafından bastırılan büyük bir isyanının ardından, M.S. 6-9 yy'lar arasında bölgede hatırı sayılır son bir isyan daha patlak vermiş, mecburî askerlik ve vergi sisteminden dolayı çıkan bu isyan hareketi bastırıldıktan sonra Roma hâkimiyeti pekiştirilmiştir. Bundan sonra yüzyıllar boyunca Dalmatia ve Pannonia eyaletleri Roma İmparatorluğunun en rahat ve gelişmiş bölgelerin arasında yer aldı. Kontrolü sağlamak için garnizonlar ve karakollar kuruldu, yollar yapıldı. İtalyadan gelip, bölgeye yerleşen kolonyalistler, emekli asker ve tüccarlar Roma kültürü ve Latincenin bölgede etkin olmasını sağladı.³ Ancak belirtmek gerekir ki, Roma kültürünün etkisi kendini daha çok kıyı bölgelerinde gösterirken, Bosna'nın dâhil

³ Szilagyi, Janos. “Dalmatae, -ia”, *Der Kleine Pauly*- C.1, s,1365.

olduğu taşrada Romanizasyon daha çok yüzeysel olarak kalıyordu. Eyaletin Latin ile Grek kültürünün arasında kesişme noktasında bulunması, bölgenin kültürler arası bir köprü vazife üstlenmesi, aynı zamanda daha ilerde bir çatışma alanına dönmesine yol açacaktır. Yüzyıllar boyunca Bosna ekonomisi için temel unsurlardan biri olan maden yatakları, Roma devrinde de çok önemli bir yere sahip olmakla, madenleri kiralayan kişiler zamanla loncalar kurmuşlardır. Madencilğin yanında hayvancılık, odunculuk ile kerestecilik bölge ekonomisi için ilk sıralardaydı, bu durum 20. yüzyılın ilk çeyreğine kadar pek değişmeyecektir.

Bosna'nın tarihi gelişmesi için bir olay çok önemli bir yere sahiptir. M.S. 395 yılında İmparator Büyük Theodosius'un ölümüyle İmparatorluk Doğu ve Batı Roma İmparatorluğu olmak üzere iki kısmına ayrılmıştı. Başlangıçta İmparatorluğun bütünlüğü savunulmuşsa da, siyâsî olaylar ve kültürel gelişmeler bu ayrılığı pekiştirmiştir. Bu olgu, yâni Bosna'nın Roma ile Grek kültürünün kesişme noktaları arasında bulunması, devletin paylaşımında da kendini göstermiş; Bosna, bu paylaşımında imparatorluğun Batı kısmında kaldığından, Latin-Katolik etkisi altına girmiştir. Hıristiyanlık, M.S. 1. yy'dan itibaren Bosna bölgesinde tesirler bırakmaya başladı. Yine de bölgenin nispeten geçiş yollarından uzak olması, güçlü bir kilise teşkilatının kurulmasına yol açtı. Kavimler göçü sırasında Cermen kavimlerinden özellikle Gotlar, M.S. 3. yy'ında Balkanları istilâ edip, Romalılar tarafından uzun süren savaşlardan sonra geri püskürtebildiler. İlyria eyaleti İmparator Justinianus tarafından 6. yy'ın ilk yarısında tekrar Doğu Roma İmparatorluğuna dahil olarak, Bosna teorik olarak Ortodoks kültür çevresine girdi. Ancak, kavimler göçü sonrasında Bosna'nın etnik ve kültürel yapısı hakkında kesin bilgiler mevcut değildir.

Bosna tarihi için asıl başlangıç noktası, Slav kavimlerinin Balkanlara inişiydi.⁴ Slavlar, Avarlarla beraber gelip, bölgeye 550 yıllarından itibaren yerleşmeye başladılar. Slavların ne zaman Avarların etkisinden uzaklaşıp kendi siyâsî teşkilatını kurduğunu söylemek oldukça zor olmakla beraber, Avarların karakteri göz önüne alındığında kesin bir ayrılıktan bahsetmek zaten mantıklı görünmemektedir. Askeri yeteneklerinden dolayı Avarlar üst sınıf teşkil ettiklerinden, onlar da hem Slavlarla beraber, hem de müstakil olarak Bosna'ya yerleşirler. Bazı yer adlarından hareketle, Avarların uzun müddet Bosna'da varlıklarını korudukları anlaşılmaktadır. Bu durum Hunlardan sonra Bosna'ya gelen ve yerleşen ikinci büyük Türk kavminin Avarların olduğun göstermektedir. Avarlara ait hatıralar, bugüne kadar Türk-Avar kökenli olan yer adları sayesinde muhafaza edilmektedir.

Ortaçağda Bosna-Hersek

Sayı bakımından Slavlar Avarlardan çok daha kalabalık olarak, Kafkaslar ve Karadeniz'den gelerek 550–650 yılları arası Balkan yarımadasının bütününe yerleşirler. Genellikle tarım ve hayvancılıkla meşgul olan Slavlar, 620 yıllarına doğru Sırbistan ve Bulgaristan'ın yanında Bosna'nın büyük bir kısmını elde tutarlar. Yöre halkının, yâni kısmen Romalaşmış İliiryalı kavimlerin akıbeti hakkında çeşitli teoriler mevcut olmakla, umûmi olarak kabûl edilen görüşe göre onlar zamanla Slavlarla kaynaşip asimile olurlar.⁵ Arnavutluk veya Makedonya'nın aksine Bosnada dil adalarında yaşayan yöre halkının kalıntıları mevcut görünmüyor, ancak dövme gibi bazı folklorik adetlerde eski yerleşimcilerin örf ve

⁴ Vladimir Corovič, *İstoriја Srpskog Naroda*, C.1, s.30, Banja Luka: Glas Srpski, 1997

⁵ Corovic, s.84

adetlerinin kısmen de olsa yaşadığı söylenebilir.⁶ Slav kavimlerin kimliği hakkında yine çok teferruatlı bilgiler mevcut değildir. 620 yıllarına ait kaynaklarda Sırp ve Hırvatların Bosna dâhil olmak üzere Balkanlara yerleştiklerinden bahsedilir. Esasında birbirine dil ve kültür bakımından o kadar yakın olan bu iki kavmin, mezhep ve millî meselelerden dolayı modern tarihlerinde meydana gelen itilaflar, bize “tarihi bir düşmanlığın” mevcut olduğu yanılgısına düşürmemelidir, zira iki kavim eş zamanlı olarak yeni memleketlerine yerleşip, Balkanların ve Bosna-Hersek tarihi için aktör rolü üstlenmişlerdir. Her iki halk da ortak bir geçmişe sahip, ancak dil bakımından farklı özelliklere sahip olmalarına rağmen Sırpça ve Hırvatça günümüzde bile birbirine son derece yakındır. “Hırvat” adı efsanelere göre eski bir başbuğun adı olup, kökeni Slavca olmayıp Farsça bir kelimedir. Sırp adının kökeni de muhtemelen İran dillerinde aranmalıdır. Bu durum, her iki halkın Slav olmadığı anlamına da gelmez; muhtemelen Sarmatlar gibi İranlı kökenli kavimlerle beraber olmalarından kaynaklanır.⁷ Şöyle ki, geç Eskiçağda kavimler ve klanların güçlü bir liderin etrafında toplanması, hükümdar soyunun adını ortak kimlik olarak kabûl edilmesi olağandışı bir şey değildir. Meselâ, Cermen kavimlerin oluşumunda bu duruma sıkça rastlanmaktadır. Sırp ve Hırvatlar da, İran kökenli bir ailenin etrafında toplanıp, bir soylunun adını benimsemiş olmalılar; ancak sayı bakımından kalabalık olan Slav unsuru ağır basıp, zamanla lider ailelerinin de Slav kültürü içinde asimile olmasına yol açmıştır. Netice itibarıyla, Sırp ve Hırvatlar eski yurtları olan Kafkaslardan hareket edip, kavimler göçü sırasında diğer Slav unsurlarla beraber Doğu Avrupa’dan Balkanlara indikten

⁶ Noel Malcolm, **Bosnia- A Short History**, s.6, London: Pan Boks, 2002

⁷ Malcolm, s.7

sonra Bosna'yı mekân tutmuşlar; Sırp, bugünkü Sırbistan, Karadağ ve Hersek bölgelerine yerleşirken, Hırvatlar ise Drina vadisinin doğusunda, Bosna'ya ve bugünkü Hırvatistan'a yerleşmişlerdir. Ancak bu yerleşim yerleri kesin hatlar taşımamakta, yâni Bosna'da sadece Hırvat veya Sırp bölgelerinden söz etmek mümkün değildir. Üstelik yerleşim süresi esnasında eski İliyalıların, Romalılaşmış unsurların, Avarların, Ulahların ve başka unsurların da yavaş yavaş yeni nüfusla kaynaştığı da göz ardı edilmemelidir. Daha evvel putperest olan iki halk, Bizans misyoner faaliyetleri sonucunda yüzeysel de olsa 9. yüzyıldan itibaren hristiyanlığı benimsemeye başlarlar. Fakat, Hırvatlar ekseriyette daha sonraları bir takım siyâsî ve kültürel sebeplerden dolayı Katolik mezhebini seçerken, Sırp Ortodoks olarak kalırlar ki, bu durum daha sonraları itilafların temel sebebi olacaktır. Bundan hareketle, hristiyanlığın Bosna'nın coğrafi konumundan dolayı gecikmeli olsa da 9. ve 10. yy'larda yaygınlaştığı söylenebilir.⁸ Yine de pagan örf ve adetlerin büyük bir kısmı muhafaza edilmiş ve İslâmın bölgede yayılışından sonra dahi pagan kültürü tamamen ortadan kalkmamıştır.

Bosna adının kökeni hakkında çeşitli teoriler mevcuttur. Bazı eski yazarlar Bosna adının "Besa" adlı bir kavimden geldiğini ileri sürerken, bazı araştırmacılar Bosna'nın ismini "bos" adlı bir İliya sözcüğünden geldiğini, bunun da "akan nehirlerin toprağı" anlamı taşıdığını ileri sürmüşlerdir. Başka bir görüşe göre ise Bosna, adını "Bistue Nova" adlı Travnik ile Zenice arasında bulunduğu zannedilen Romalı piskoposluk merkezinden almıştır. Dilbilimci Anton Mayer'e göre "Bosna", İndocermen dillerinde "bos" ya da "bhog" sözcüğü "akan sular" anlamına gelmekte, Bosna'da bulunan Sava ve Una nehirleri kastedilmektedir. Roma kaynakları da "Bathinus flumen" veya İliyalı tabiriyle "Bassinus" nehrinden bahsederken,

⁸ Malcolm, s,8

yine “akan sular”⁹ anlamında kullanılmaktadır. Kısacası, Bosna adını muhtemelen nehirlerin varlığından almış olmalıdır. Bunların yanı sıra farklı teoriler arasında Bosna adının eski bir Slav kavminden kaynaklanmış olabileceğini iddia edenler de vardır. Bosna adı aynı zamanda Slav kız veya erkek adı olarak da kullanılmaktadır. Ne olursa olsun, Bosna adı 1082 yılında Macaristan’daki Veszprema havalisinin yakınlarında bulunan bir yerleşim yerini tarif etmek için kullanılmıştır. 10.yy’da Bizans İmparatoru VII. Konstantinos Porphyrogennetos (905-959) “De administrando imperio” adlı meşhur kitabında Bosna’dan küçük bir ülke olarak bahsedip, bu ülkenin nehirler arasında bulunduğu, orada Katera ve Desnek adlı şehirlerin var olduğunu aktarmaktadır. Yazarın bahsetmiş olduğu Katera’nın bugünkü Saraybosna civarlarında, Desnek’in ise Bosna’nın ortasında bulunduğu varsayılmaktadır. Böylece Una, Sava ve Drina nehirleri, Bosna’nın adını oluşturan asıl unsurlar olarak karşımıza çıkmakta, mezkur nehirler aynı zamanda Bosna’nın doğal hududunu teşkil etmektedirler. 7. ilâ 11. yy’lar arasında Bosna tarihi hakkında çok teferruatlı bilgiler mevcut değildir. Bir müddet Avar hâkimiyeti altında yaşayan bu Slav kavimleri gittikçe daha bağımsız bir konumu kazanmışlardır. Slavlar, frenklerin meşhur hükümdarı I. Karl’ın (Şarلمان) önderliğinde Avarları 805 yılında yenilgiye uğratıp, doğu ve güney doğu hudutlarında kalan bölgeleri kısmen kontrol edip, Hersek civarlarında Sırp Beyliği hâkimiyet kurmuş, 928 yılında ölen ve ilk defa bir Hırvat krallığı oluşturmuş olan Kral Tomislav, Bosna’nın bazı kısımlarına sahip olmuştur. Daha sonra Bosna, hıristiyanlığı kabûl etmiş, Bizans hâkimiyetini formalite olarak tanınmış olan Sırp krallığının idaresi altına girmiştir. “Bosna” adının tarihi kayıtlarda modern Bosna için

⁹ Mustafa İmamoviç, **Historija Bosnaka**, 1.Basım, s,24, Saraybosna: Preporod, 1998

kullanışı o döneme denk gelmektedir.¹⁰ 960 yıllarından itibaren Bosna yeniden Hırvat hâkimiyeti altına girmişse de 1019 yılında hem Hırvat, hem de Sırp hükümdarları İmparator II. Basil'in idaresi altında yeniden eski gücüne kavuşan Bizans'ın hâkimiyetini tanımak zorunda kalmıştır. Daha sonra Bosna kimi zaman Sırp, kimi zaman Hırvat olan beylerinin hâkimiyeti altında varlığını devam ettirmiştir. Genel olarak Bosna, erken Ortaçağ'da Sırp ve Hırvat hâkimiyetinin bölgesel gücün sıkça değişmesine karşılık, Bizans kültür ve siyâsî etkisi altında kalmış, bunun yanında feodal düzen, Avrupa'da olduğu gibi Bosna'ya da yerleşmiştir. Güney Bosna ve Hersek bölgeleri Karadağ ile beraber Sırp hükümdarlarının kontrolü altında kalmıştır. Bölgede sık sık meydana gelen değişik hâkimiyetlerin halk ve bölge üzerinde ne gibi bir tesir bıraktığı merak konusudur. Şüphesiz gerek Sırp, gerekse Hırvat yerleşimciler Bosna'yı mekân tutmuşlar, Sırların Ortodoks, Hırvatların Katolik olması ise aralarında en büyük ayrılığı teşkil etmiştir. Burada devletlerin ve beylerin otoritesinin dağlık Bosna bölgesinde ne kadar etkin olduğu sorgulanabilir. Şüphesiz maden yatakları ve yakınlarında bulunan yerleşim merkezlerindeki otorite, kırsal ve dağlık kısımlardan daha fazla hissedilmiştir. Kilisenin etkisi Bosna'da Ortaçağ boyunca nispeten zayıf olduğu gerçeğinden hareket ederek, güçlü merkezîyetçi bir otoriteden pek bahsedilemeyeceği fikri daha akla daha yatkın görünmektedir. 1101 yılında ölen Sırp kralı Bodin, Bosna'nın hemen hemen tamamını kendi hâkimiyet alanı saymış, ancak Sırp etki alanı daha çok güneye ve doğuya kaydığından bir başka unsur tarih sahnesine çıkmıştır. Bunlar, Macarlardır¹¹. 1102 senesinde Macar kralı Koloman, Hırvat tahtına geçmiş, Hırvatistan Macaristan'a ilhak edilmemekle beraber, tahtta artık Macar kralı

¹⁰ Corovič, s.186

¹¹ Corovič, s. 232

oturuyordu¹². Artık, Hırvat beyleri “Diyet” adı verilen bir mecliste varlıklarını sürdürürken, Hırvatistan vasal bir devlet olarak önce Macaristan krallığının bünyesinde, daha sonra Habsburg hanedanı altında varlığını devam ettirmiş, bu durum 1918 yılına kadar devam etmiştir. Bosna, Hırvatistan krallığının parçası olarak algılandığından, hukukî bakımdan Macaristan kralına tabii idi, ancak bir nevi vali olan “ban” adlı bir yönetici tarafından idare edilmiştir. 1180 yılında Bosna, kaynaklarda bağımsız bir devlet olarak geçmesine rağmen, Macaristan ile özel ilişkisinden dolayı tamamen kopmuş ve bağımsız olmamıştır.

Sırp krallığının hâkimiyeti altında bulunmakla beraber, Bosna nüfusunun ekseriyeti Katolik olup, bağlı bulunduğu piskoposluk, önce Split, daha sonra Ragusa idi¹³. Bağımsız Bosna devletinin tarihinde özellikle üç hükümdarın etkisi büyüktür: Ban Kulin (1180-1204), Ban Stefan Kotromanić (1322-1352) ve Kral Stefan Tvrtko (1353-1393). Sırbistan ve Macaristan komşu olarak daima önemli bir role sahip olmakla, ülkenin dış politikası üzerinde belirli bir etkiye sahiptiler, ancak Bosna’nın yerel beyleri ülkenin dâhilinde nispeten bağımsız hareket edebiliyorlardı. Ayrıca, Ortaçağ krallıklarının birçoğunda görünen şekliyle, merkezi otorite pek güçlü olmadığı gibi, Katolik kilisesi de Bosna’da diğer devletlerin aksine iyi bir organizasyona sahip değildi. Bu konu hakkında daha ileride teferruatlı malûmat verilecektir. Şimdilik bu kurumun Bosna’da kültürel ve siyâsî bakımdan çok etkili olmadığı, dolayısıyla Bosna’da dinin halkın gelişmesinde farklı özelliklere sahip olduğu, Katolik kilisesinin birleştirici bir öğe olmadığı belirtilmelidir. Bu konuda Macarlar, kilise teşkilatının zayıflığını vurgulayarak, Bosna piskoposluğunu Macaristan’dan

¹² İmamovič, s, 50

¹³ Malcolm, s,11

tain etmek suretiyle bölge üzerinde kendi hâkimiyelerini kurmaya çalışmışlardır.

Hükümdarlığı efsanelere karışan, ve hüküm sürdüğü devri halkın hafızasında “altın çağ” olarak kalan Ban Kulin devri, Bosna tarihi içinde özel bir yere sahiptir. Bu kanaat her ne kadar abartılı gibi görünüyorsa da Ban Kulin komşularına karşı istikrarlı bir dış politika yürüterek, büyük devletlerin veya yerel derebeylerin çatışmalarına sıkça sahne olan Bosna’yı uzun müddet süren bir barış dönemi içinde tutmuştur. Bosna’nın iktisadî gelişmesine ehemmiyet veren Ban Kulin zamanında, zengin ticaret merkezi Ragusa ile bir ticaret antlaşması yapılmış, ayrıca Ragusalı tüccarlar Bosna’nın zengin madenlerine yatırım yapmaları için teşvik edilmiştir.¹⁴ Ban Kulin, Hum olarak bilinen, Sırpların oturduğu Hersek beyliğinin hükümdarı ile dostane münasebetler kurup, ülkesinin güney hududunu emniyet altına alır. Buna karşı Macaristan ve o zamanlar Zeta olarak adlandırılan Karadağ beyliği, Ban Kulin tarafından yönetilen Bosna’ya karşı düşmanca bir tavır sergilemeye devam eder. Dile getirilen kilise politikası Macaristan için çok faydalı bir araç teşkil ediyordu: Ragusa piskoposluğuna bağlı Bosna kilisesi fiiliyatta Ragusa kilise hiyerarşisi tarafından fazla kontrol edilemediğinden, piskoposlarını kendi inisiyatifleriyle tayin ediyorlardı.

1190 yıllarından itibaren Macaristan, Bosna kilisesinin heretik olduğunu ileri sürerek, dini kurtarmak ve sağlamlaştırmak maksadıyla Roma’daki Papa’ya müracaat ederek, Bosna piskoposluğu Ragusa yerine, Macaristan tarafından kontrol edilen Split piskoposluğuna bağlanmasını talep eder. Zeta hükümdarı bu hususta Macarlara destek verip, Papa’ya gönderilen pek çok mektupta Ban

¹⁴ Malcolm, s,14

Kulin ve ailesiyle birlikte, halkın topyekûn imandan uzaklaşıp heretik olduklarını ileri sürer. Bosna'nın coğrafi konumu gereği, ulaşım yollarından uzak olması, kilisenin meselâ; Bulgaristan, Sırbistan veya Macaristan'da olduğu gibi organize olmadığı ve komşu ülkelere göre nispeten daha vahşi olan Bosna, kariyer yapmak arzusunda olan din adamları için pek çekici bir yer değildi. Böylece Boşnaklar Katolik olmakla beraber, daha büyük yerleşim merkezlerinin dışında din adamları ve eğitim görmüş papazlarla fazla temasa geçmeyip, dini, yerel örf ve adetlerle karıştırıyorlardı. Dolayısıyla, bilinçli bir heretiklikten ziyade, cehalet ve eğitimsizlikten kaynaklanan bir din anlayışı oluşmaya başlıyordu. Ancak devrin din politikaları dikkâte alındığında, heretik iddialarının çok ciddi bir gelişme olduğunu anlaşılmaktadır. Hatırlanmalıdır ki, 1097'de Haçlı seferleri başladığında, hem kilise çevreleri, hem de dünyevi otoriteler kendi hedeflerini meşrulaştırmak için sıkça dine başvuruyorlardı. Bunun yanında Haçlı seferleri sadece İslâm'a karşı değil, hristiyan olmayan veya heretik olduğu iddia edilen hristiyanî toplumlara karşı da düzenleniyordu. Meselâ, 1147 yılında Alman şövalyeler bugünkü Doğu Almanya ve Polonya'da mukim olan "Wend" olarak adlandırılan ve putperest olan Slav kavimlere karşı kilisenin izniyle genel bir Haçlı Seferi düzenlemişler, keza ayrıca Kudüs'ün Salâhadin Eyyûbi tarafından 1187'de fethedilip, hristiyan Haçlı devletinin elinden alınmasından sonra 1189'da yeni bir Haçlı Seferi ilân etmişlerdir. Bunun için Bosna'ya karşı düzenlenecek muhtemel bir hareket için zamanlama da oldukça uygun olduğundan, Ban Kulin kendini hazırlıklı olmaya mecbur hissediyordu. Bu sebeple, 1203 yılında Bolino Polje'de Bosna kilisesini bir konsil toplamaya davet ettiğinde, konsil bazı hatalarından vazgeçmek suretiyle, herhangi bir dış müdahaleye karşılık vermeye razı olmuştur. Ban Kulin bir sene sonra, 1204 senesinde

vefat ettiğinde Macaristan, heretik iddialarla Bosna üzerine baskı uygulamaya devam ediyordu. 1230 yıllarında Macaristan orduları nihayet Bosna'ya saldırıp, ülkenin kuzey kısmını kontrol altına aldılar. Ancak, Cengiz Han ve halefleri altında Macaristan'a karşı yükselen Türk-Moğol tehdidine karşın Macarlar geri çekilmeye mecbur kaldıklarında, Bosna'nın yeni banı Ninoslav topraklarını geri alma fırsatı buldu.¹⁵ Bu tarihten sonra Macarlar, ancak 13.yy'ın ortalarında Bosna piskoposluğunu elde etme başardılarsa da, bu gelişme Bosnadaki Macar nüfuzunun güçlenmesini sağlamadığı gibi, Bosna kilisesi alışagelmış tavrını sürdürüp, kendini daha fazla tecrit etti.

Tuz madenlerine sahip olan Tuzla bölgesi o devirde Kuzey Sırbistan ile beraber Macar kraliyet ailesine geçip, Macva adı altında bir düklük oldu. İşte bu bölgeden Bosna'yı tekrar güçlendirip, ayağa kaldıracak olan Kotromanic aile hanedanı ortaya çıktı. Stefan Kotromanic 13. yy'ın son çeyreğinde Macva dükünün kızıyla evlenip, o bölgelere sahip olmakla, daha sonra diğer nüfuzlu Boşnak soylu ailelere karşı mücadeleye girişerek, 1322 yılında Bosna nanlığını elde etmeye başardı. Ban Stefan Kotromanic, eski Bosna bölgelerini geri alıp, Dalmaçya kıyılarına yakın toprakları işgal ettiği gibi, 1326 yılında Hum, yâni Hersek bölgesini işgâl ederek, Bosna ve Hersek ilk defa siyâsî bir birliğe kavuşmuş oldu.

Sırbistan, Kral Stefan Dusan'ın hâkimiyeti altında gücünün doruk noktasına ulaşırken, Stefan Kotromanic, hem Sırbistan hem Ragusa hem de Venedik ile iyi ilişkileri kurmaya çalıştı.¹⁶ Kotromanic ayrıca Roma Katolik kilisesiyle ilişkilerini normal bir seviyeye getirip, Macar tehdidini bertaraf etmek arzusundaydı. Bunun için 1340 yılında Fransiskan rahiplerine Bosna'da faaliyet

¹⁵ Malcolm, s,16

¹⁶ Corovič, s,330

göstermelerine izin verip, Katolik iman temellerini Bosna'da yaymalarına müsaade etti. Böylece heretik ve kendi başına bağımsız olarak hareket eden Bosna kilisesine güçlü bir rakip çıkıyordu ki, bu aynı zamanda Fransiskanların Avusturya hâkimiyetinin başlangıcına kadar Bosna'da büyük bir nüfuza sahip olacakları bir dönemin de başlangıcıydı. Katolik mezhebinin etkisi 1340 yılından itibaren Fransiskanlar sayesinde kısa sürede yükselmeyip, büyük yerleşim merkezlerinde eğitim ve kültürel gelişimde **etkili olmakla beraber, Bosna'nın coğrafyası eski dinî yapının** daha sıkı muhafazasına yol açtı. Binaenaleyh, Fransiskanlar 1463 yılına kadar ancak 12 manastır açabilmişlerdi, zira onlara tahsis edilen arazi küçük ve rahiplerin sayısı da sınırlı tutulmuştu. Stefan Kotromanic'in 1347 yılında Ortodoksluktan Katolik mezhebine geçmesi, Bosna kilisesinin daha fazla Roma'ya yaklaştırmadığı gibi, halk papazsız ve çoğu zaman kilise olmaksızın, Hristiyanlık inancının gereklerini en düşük seviyede yerine getirmeye devam etti. Bosna devleti ise artık dış baskıdan yoksun, daha güçlü bir merkezi otoriteye sahip ve nispeten güçlü bir devlettir. Bu güçle, komşularının konumu da Bosna'nın gelişmesine yol açıyordu: Bizans İmparatorluğunun zayıflığından faydalanarak büyük bir devlet oluşturan Sırp kralı Stefan Dusan, güneyle meşguldü. Üstelik, güney Balkanlarda ilerleyen Osmanlı Devleti, Bulgaristan'a karşı kazandığı zaferler ve Yunan yarımadasındaki fetihleriyle Sırp'ları meşgul ediyordu, ancak Macaristan henüz askeri saldırılardan vazgeçmiş değildi.¹⁷ Üstelik Bosna'nın içyapısı oldukça kırılgan olmakla, Kotromanicler egemenliklerini önce diğer soylu feodal ailelere karşı ispat etmek zorundaydılar ve onların işbirliğine de muhtaç idiler. Tam da böyle bir ortamda, Stefan Kotromanic'in 1353 yılında ölümüyle, Macarlar Kuzey Bosna'yı işgal edecekler ve

¹⁷ Corovič, s.397

ardından taht kavgaları başlayacak, Stefan'ın yerine geçen yeğeni Kral Tvrtko, bundan sonra uzun yıllar süren isyanlar ve Macar istilalarıyla uğraşmak zorunda kalacaktı. Kral Tvrtko, ancak 1367 yılında Macarlara önemli tavizler verildikten sonra tekrar tahtında oturabildi.¹⁸ Tvrtko, Sırbistan'da kral Stefan Dusan'ın ölümünden sonra meydana gelen taht kavgalarında Lazar Hrebljanovič'a destek verip karşılığına Hum (Hersek), Zeta ve Güney Dalmaçya topraklarından pay alabildiğinde, Bosna krallığı ilk defa denize ulaşabilmiş oluyordu. Kral Tvrtko, Novi (bugünkü Hersek Novi) limanı inşa edilip, deniz ticaretine yönelmeye başlandıysa da, Ragusa kentinin itirazlarından dolayı bu proje istenilen sonuca ulaşamadı.¹⁹ Buna rağmen usta bir diplomat olan Tvrtko, daima komşu devletlerin iç kavgalarından faydalanmaya bilip, Bosna'nın hudutlarını Hırvatistan ve Dalmaçya'ya kadar genişletti. 1391 yılında öldüğünde, "Dalmaçya ve Hırvatistan kralı" unvanını hakkıyla elde etmişti.²⁰ Yeni topraklar kralın ölümünden kısa bir süre içinde yitirilmesine rağmen, Kral Tvrtko, Ortaçağ Bosna krallığının sınırlarını en uç noktalara kadar ulaştırmıştı. Bosna krallığı artık Balkanların en büyük devleti, üstelik Bosna, Macaristan'a bağlı bir Banlıktan ziyade, bağımsız bir krallıktı.²¹ Tvrtko'nun hükümdarlığı esnasında Balkanların tarihini şekillendirecek olan olay, kendisinin de kaybettiği ve II. Murat Hüdavendigâr'ın şehit olduğu Kosova meydan muharebesi olacaktır. Sırp ve müttefik Bosna kralının yenilgisiyle sonuçlanan, modern Sırp tarih yazımında olduğu kadar, 19. yy. Sırp millî uyanışı ve Sırp milliyetçiliğinin başlangıç noktası olarak görülen bu savaş, Bosna için tarihi bir dönemin

¹⁸ Corovič, s, 442

¹⁹ Malcolm, s,19

²⁰ Imamovič, s,63

²¹ Corovič, s,454

başlangıcı olduğu kadar, köklü değişikliklere yol açar. Sırbistan devleti, Osmanlı hâkimiyetini tanımak suretiyle, bağımsız ama haraca bağlı ve zayıflamış bir konumda kalırken, Bosna hududu da artık Osmanlı akınlarına açılmıştır. Tvrtko'nin ölümünden sonra yerel derebeyler bu arada yine güçlenip, hükümdarı zayıf bir pozisyonunda bırakırlar. Macarlar 1396'da Niğbolu savaşında kesin bir yenilgiye uğratıldıktan sonra tekrar toparlanıp 15. yy'ın ilk çeyreğinde yeniden Bosna'ya saldırmaya başlarlar. Bu defa Bosnadaki taht kavgaları, Macarlara müdahale etme fırsatı verir. 1404 yılında Bosna kralı Ostoja, Boşnak soylular tarafından tahtından indirilip, yerine meşhur kral I. Tvrtko'nin gayri meşru oğlu II. Tvrtko geçirildiğinde, Ostoja, Macarlara sığınıp yardım talep eder. Sonuç olarak Ostoja tekrar tahta çıkmış, fakat Macaristan'ın yeniden hakim olmuş, ancak Bosna taht meselesi yine de çözülmüş değildir. Bu durum, Osmanlı-Macaristan rekabetiyle, Bosnadaki iç çekişmeler de eklendiğinde, Osmanlı Devletine Bosna'ya müdahale etme fırsatı vermişti. Kendini tehdit altında hisseden Boşnak soylu Hrvoje Lukiç ve adamlarıyla II. Tvrtko Osmanlılara katıldılar.²² 1415 yılında orta Bosna'da iki taraf birbirleriyle çatışmaya girdiğinde, Osmanlı kuvvetleri, müttefiki Hrvoje Lukiç ile beraber Macar ordusu ve Bosna kralı Ostoja'ya karşı kesin bir zafer kazandılar. Ostoja bu yenilgiden sonra tahtını muhafaza etmeye başardıysa da, ancak Bosna o tarihten itibaren artık Osmanlı Devleti tarafından haraca bağlanmış, Bosna'da Macar egemenliğinin yerini Osmanlı Devleti almıştı. Bu konuda, Hrvoje gibi bazı Boşnak soylularının Osmanlıları, Macarlara tercih etmeleri için mantıkî sebepler mevcuttur: Her şeyden önce Osmanlı Devleti, Balkanlarda büyük bir güç olmakla beraber, Macaristan'dan daha uzaktı ve soylular böylece kendi konumlarını ve bağımsız hareket edebilme alanlarını daha kolay

²² Corovič, c. 2, s.59

muhafaza edebilirlerdi. Ostoja, 1418 yılında öldüğünde, Boşnak soylularının isyanları ve Osmanlı Devletiyle anlaşmazlıklar sebebiyle, yerine geçen oğlu tahtını ancak iki sene muhafaza edebilmiştir.²³ Osmanlılar 1420 senesinde daima bir koz olarak ellerinde tuttukları II.Ttko'yi Bosna krallığının tahtına geçirdiler. Ortaçağ Bosnası için karakteristik olan beyler aralarındaki iç çekişmeler ve yabancı güçleri müdahaleye çağırmaları daha sonraki yıllarda da benzeri şekilde devam edecektir. Bu olgu, yanı karşılıklı ittifaklar, Balkan tarihinde Osmanlıların yükselişi sırasında sıkça karşımıza çıkıp, 19. yüzyıldan beri öne sürülen, "Haç'ın, Hilal'e karşı direnişi" olarak nitelenen milliyetçi ve romantik yorumunun ne kadar yersiz olduğu ortaya çıkmaktadır. Devrin yöneticileri kendi çıkarlarını muhafaza edebilmek için büyük güçlerin arasında kaldıklarında, kendi hareket alanına en az müdahale edecek tarafını seçip, din veya ideolojiye pek ehemmiyet vermeyeceklerdir.

Bu tür ittifaklar nasıl kolaylıkla yapılmışsa, aynı şekilde en kısa zamanda tekrar bozulabiliyordu. Meselâ, Bizans taht kavgaları esnasında Johannes Kantakuzenos, din farkına bakmaksızın nasıl Osmanlıları yardıma çağırdıysa, Kosova savaşı esnasında (1389) başlangıçta Osmanlılara karşı savaşan Sırp kuvvetleri, aynı şekilde 1402 Ankara savaşında Osmanlı saflarında Timur'a karşı büyük bir cesaretle savaşmışlardır. Din, savaşan taraflar için önemli bir şevk unsuru olabilirdi, fakat ittifaklarda esas olan menfaatlerdi. Bu tür ittifakların kırılganlığının ne denli hassas olduğu örneklerini Bosna tarihinde takip etmek mümkündür: II. Tvrtko 1430 yıllarında tekrar Macarlara yanaşmıştı, zira Kral Ostoja'nın oğlu Radivoj başka bir Boşnak soylu olan Sandalj ile nüfuz kavgası sırasında Osmanlılara yönelmişti. 1433 ve 1435 yılları arasında Bosna'nın bazı kısımları hem Macarlar, hem de Osmanlılar tarafından işgal edildiğinden, aralarında

²³ Corovič, s.66

çatışmalar eksik olmuyordu. Özellikle bugünkü Saraybosna'nın bulunduğu Vrhbosna bölgesi o yıllarda Osmanlı akınlarının hedefi idi. 1443 yılında II. Tvrtko öldüğünde, Osmanlılar 1440 yılında gümüş maden yataklara sahip olan Srebrenica kentini bir müddet için ellerine geçirmişler, bu arada Osmanlı Devletine haraç ödeyen Hum (Hersek) hükümdarı Stefan Vukcic gittikçe bağımsız bir konum kazanmaya başlamıştı.²⁴ Osmanlı fethinin arifesinde karşımıza çıkan tablo şu şekilde özetlenebilir: Macaristan ve Osmanlı Devleti arasında kalan Bosna'da Boşnak beylerinin mücadelesi ve hâkimiyetlerini pekiştirme girişimleri zaten zayıf olan Bosna kralının konumunu iyice zayıflatmış, iktisadî ve stratejik bakımından çok ehemmiyetli olan gümüş madenleri aynen Eskiçağ'da olduğu gibi Bosna'yı daha da çekici bir hale getirmiştir. Bosna artık Osmanlı Devletinin hâkimiyet alanı ve Macaristan arasında bir tampon bölge görevi üstlenmiş olduğundan, yerel çatışmaların yanında, sıkça düzenlenen akınlar ve karşı akınlarla iyice yıpratılmıştır.²⁵ Zayıf olan ekonomisi gelişmeye elverişli olmadığından, halk bundan en fazla zarar görüyordu. Osmanlı hâkimiyetinin daha sonra Boşnakların kısa sürede islâmı kabûl edip, hızlı müslüman olmalarını bu çerçevede değerlendirmek lâzımdır. Her ne kadar islâmlaşma, Bosna'da zannedildiğinin aksine, daha uzun bir evre geçirerek gerçekleşmişse de, Boşnakların arasında yeni dinin yayılışı şüphesiz yukarıda işaret edilen olay ve olgularla yakından ilgilidir..

Hum hükümdarı Stefan Vukcic 1448 yılında kendine St. Sava Hercek unvanı alır. (Hersek adı, Almanca "Herzog" sözcüğünden türetilmiş ve dük anlamına gelmektedir). Bundan sonra eskiden Hum olarak bilinen bölge, Hersek adıyla anılmaya başlar.²⁶ 1462

²⁴ Imamovič, s,76

²⁵ Corovič, s,115

²⁶ Corovič, s,116

yılında Stefan Vukçić oğluyla iktidar kavgasına girdiğinde, oğlu bilinen haliyle Osmanlıları yardıma çağıracaktır. 1461 yılında Trabzon Rum İmparatorluğunu fethedip, böylelikle Bizans İmparatorluğunun son kalıntılarını da silen Fatih Sultan Mehmet, artık Balkanlardaki konumunu sağlamlaştırmaya hazırlanıyordu. Hersek'teki bu karışıklıklardan faydalanarak uzun zamandan beri yapılan akınlarla zemini hazırlanan Bosna'nın fethi için uygun zaman gelmiştir. Krallığın iyice tehdit altında olduğunun farkına varan Bosna kralı Stefan Tomas, 1450 yıllarında yardım için Papa'ya başvurursa da, Vatikan, Bosna kilisesini halâ heretik olarak kabûl ettiğinden kralın yardım çağrısına cevap vermez. Zor durumda kalan kral, 1459 yılında eski tavrından vazgeçerek, Papa'nın baskısı altında Bosna kilisesini, daha doğrusu Katolik prensiplerine aykırı olarak hareket edenleri zorla yola getirmeyi kabûl eder. Buna Bosna kilisesi din adamların çoğu boyun eğerken, bundan sonra hem kilise gücünü, hem de kral ve yönetim halkın gözünde itibarını kaybedecektir. 1461 yılında tahta geçen son Boşnak kralı Stefan Tomasevič, yaklaşan Osmanlı tehdidine karşı son bir ümitle Venedik ve Papa'ya yaptığı yardım çağrılarının artık bir anlamı kalmayacaktır.²⁷

Bosna'nın Fethi ve İslâm'ın Yayılışı

1463 yılı baharında Edirne'de Fatih Sultan Mehmet'in komutası altında toplanan Osmanlı ordusu Bosna'ya doğru yürüyüşe geçmesiyle, 20 Mayıs'ta kralın kalesi olan Bobovac düşer ve kral önce Jajce'ye, sonra Ključ kalesine kaçıp sığınır.²⁸ "Anahtar" anla-

²⁷ Corovič, s.161

²⁸ Halil İnalcık/ Murphy : *The History of Mehmet the Conqueror by Tursun Beg*, s.50 / Ay 106b, 1. Basım. Chicago: Bibliotheca Islamica Minneapolis, 1978

mına gelen Ključ kalesi, Fatih Sultan Mehmet için Bosna'nın fethi bakımından da gerçekten anahtar olacaktır. Muhasaranın ardından kale teslim olur ve kralın idam edilmesiyle, bağımsız Bosna krallığı sona ererek, Bosna, Osmanlı Devletinin bir parçası olur. Mahmut Paşa, fethin akabinde Hersek üzerinden gönderilip bölgenin önemli yerlerini fetheder.²⁹ Fatih Sultan Mehmet Bosna'yı terk etmeden evvel 1464 senesinde Bosna'daki Fransiskan rahiplerine meşhur ahidnamesiyle konumlarını garanti altına alır. Ahidnamenin uygulanma biçimi hakkında tartışmalar mevcut olmakla beraber, prensip olarak sözkonusu ahidname, Fransiskan din adamlarının ve kilisenin konumunu padişaha sadık kalmak kaydıyla güvence altında alıyordu.³⁰

1463 senesinden sonra da Osmanlı-Macar mücadeleleri, Bosna bölgesi üzerine devam eder. Macar kralı Mathias Corvinus, Kuzey Bosna'da bulunan Jajce şehrini geri alıp, orayı önce Bosna Banlığı, daha sonra Bosna krallığı ilân ettiyse de ancak Jajce de 1527'de Osmanlı kontrolüne geçti.³¹ Hersek bölgesi de Herceg Novi limanı hariç Osmanlılar tarafından fethedildiğinde, bir müddet haraca bağlandıktan sonra Hersek bölgesinden kalanı 1481'de Osmanlı Devletine bağlanır. Bosna-Hersek fethedildikten sonra Osmanlı yayılımı Balkanlarda bütün hızıyla devam ederken, Bosna bir nevi üs görevi üstleniyordu. Bosna, Osmanlı Devletinin Avrupa vilayetlerinde özel bir konuma sahipti. Tımar sistemi Bosna'da başarıyla uygulanmış, yerel soylular Osmanlı sistemine bağlanarak, 15. yy'da Bosna'da birçok Hristiyan tımar oluşturmuştu. Zamanla tımar

²⁹ İncelik/ Murphy, s,51 /Ay 110 b

³⁰ İvo Andrić, *The Development of Spiritual Life in Bosnia under the Influence of Turkish Rule*, 1. Basım, s,40, Londra: Duke University Press, 1990

³¹ Tursun Beg: *Tarih-i Ebü'l Feth*, s,134, 1. Basım, İstanbul, Baha Matbaası, 1977

sahiplerin çoğu islâma ihtida etmeleri, hızlı yayılan islâmlaşmanın tabii bir parçası haline geldi. İslâmın yayılmasına rağmen Bosna-Hersek bir başka özelliğe daha sahipti: devşirme sistemi, Boşnak müslümanlarına da uygulandı.

Osmanlı idare sisteminde düzenlenen ilk bölge, bir Osmanlı kuruluşu olan Saraybosna merkezli Bosna sancağı olup, daha sonra Zvornik ve Hersek sancakları tesis edildi.³² Bosna'da İslâm dinin yayılışı hakkında pek çok iddia mevcut olmakla birlikte, ancak bir gerçek muhakkak ki, Bosna'da güçlü bir kilise teşkilatının mevcut olmayışı, İslâm dinin yayılması için zemin hazırlamıştır. Aynı zamanda Bosna'nın fethinden birkaç sene evvel Katolik kilisesi tarafından Bosnadaki yerel inanç sistemine karşı uygulanmaya çalışılan yaptırımlar da İslâm dinini halkın nazarında çekici bir tercih durumuna getirmiştir.³³ Bazı iddialara göre Bosna kilisesi ve inanç sistemi Bogomil olarak yorumlanmıştır: Bogomilizminin İslâma bazı yönlerden yakın olduğundan dolayı, İslâmın bölge halkı üzerinde daha hızlı yayıldığı zannedilmiştir. Oysa gerçekte İslâm dini hâkim zümrenin dini ve yönetime katılmanın en kolay yolu olduğundan İslâm şüphesiz çekiciydi. Bunun yanında bazı yazar ve araştırmacılar tarafından ileri sürülen, İslâm dinini kabûllenmenin tek sebebi haraç ve benzeri bazı vergilerden muafiyet de değildir.³⁴ Zira, Osmanlı Devletinin haraç aldığı diğer Avrupa vilâyetlerinde İslâmın, Bosna'da olduğu kadar hızlı yayılmaması nasıl izah edilecektir? Şüphesiz, birçok Boşnak için İslâm dini manevî açıdan özlenen bir olgu olarak dağınık kilise teşkilatının yerine, istikrarlı ve kuvvetli bir dini simgelemektedir. Aynı zamanda

³² Malcolm, s. 50

³³ Srecko M. Dzaja. *Konfessionalität und Nationalität Bosniens und der Herzegowina. Voremanzipatorische Phase 1463-1804*, s.26, 1. Basım- Mühlih: R. Oldenbourg Verlag, 1984

³⁴ Andric, s. 20

Osmanlı yönetimi Bosnadaki İslâm dininin tanıtılması için özel çaba sarf edip, meselâ Mısır fethedildikten sonra oradan meşhur din adamlarının Bosna'ya gelmesini teşvik ediyordu. Arap din adamları Boşnak dilini öğrenip, böylece halk arasında İslâmın hızla yayılmasına katkıda bulunuyorlardı.³⁵ Balkanlarda, özellikle Osmanlı fethinin akabinde faaliyet gösteren “kolonizatör Türk dervişlerinin” rolü de bu konuda azımsanmamalıdır. 15. yy'da birçok Hristiyan tımar sahibinin mevcudiyetine rağmen, zamanla çoğu İslâma ihtida etti. Eşrafın çoğu eski Boşnak soylu ailelere mensup olmaktan ziyade, fetihten sonra İslâmlaşmış güney Slav unsurlarından ibaretti.³⁶ Böylece eskiden zannedildiği gibi Boşnak soylu aileler müslüman olmakla yerini korumayıp, çoğunlukla statülerini muhafaza edemediğinden İslâmın yayılışı böyle bir geleneğin devamına bağlanamaz. Ancak, yerel eşraf çoğu yerli, yâni güney Slav/Sırp-Hırvat veya Ulah kökenli kişilerden mensup olduğu, dışarıdan iskan edilen kişilerin sayısı az olduğu söylenebilir. Fetihden sonra bir tarafta bazı Bosnalılar sürgün edilip meselâ, İstanbul veya Edirne'ye yerleştirilirken, birçok Ulah ise boş kalan köylere yerleşmeye başlamıştı. 16.yy'dan itibaren Bosna'da vakıflar ve dini müesseseler genişleyip Boşnak müslümanlar islâm kültür dairesinde faâl olmaya başlarlar.

Bu arada, garnizon olarak Bosna-Hersek'e gönderilen Osmanlı askerleri, ticaretle uğraşan müslüman tüccar ve benzeri gibi kişiler de İslâmın yayılışını teşvik etmiş olsalar da, ancak yerel mühtedilerin sayısının çoğu bu gibi faktörlerle açıklanamaz. Bosna'da Bulgaristan'ın ve Balkanların diğer bölgelerinin aksine, büyük çapta bir iskân politikası uygulanmadığı dikkâte alındığında, İslâmı kabullenme sebebi Bosna'nın özgün yapısında

³⁵ Dzaja, s,60

³⁶ Dzaja., s,33

aranmalıdır. Ayrıca, İslâm dini, merkezi yerleşim yerlerinde her ne kadar sağlam bir şekilde yerleştiyse, taşrada bu durumu çok farklı idi.³⁷ Taşra halkı yerel inanç, örf ve adetlerini İslâm dini ile karıştırarak oldukça heterodoks bir din anlayışı geliştirmişti. Bu durum Ortaçağ Bosnasında olduğu gibi, ulaşım yollarından uzakta bulunma gibi sebeplerden de kaynaklanıyordu. Bu tür kişilere Sırp ve Hırvat dillerinde özel bir sözcük atfedilmesi bu durumunun önemini ortaya koymaktadır ki, onlar için layık görülen unvan “Poturk/ poturci” olup, tercüme edildiğinde “Yarı Türk” anlamına gelmektedir.³⁸ Türk lâkabının etnik bir grubu tanımlamaktan ziyade, bazen günümüzde bile Balkanlardaki müslümanları tarif etmek için kullanıldığı göz önüne alındığında, bu sözün anlamını tarif etmek pek zor değildir. İslâm dinini şekil olarak kabullenmekle beraber, Poturci olarak adlandırılan bu kişiler yaşadıkları devirde toplum tarafından tam anlamıyla müslüman olarak kabûl edilmeyip, farklı bir grup olarak algılandılar, ancak bu durum onları hukukî bakımından müslüman olarak muamele görmelerine engel teşkil etmiyordu.

Bosna’da Osmanlı İdaresi

Fethin akabinde Bosna-Hersek’te şehirli nüfushızla yükselirken, buna mevcut şehirlerin ticaret ve garnizon merkezi olarak gelişmesi ile, Saraybosna gibi yeni yerleşim merkezlerinin kurulması da katkıda bulundu. Aynı zamanda İslâm, özellikle büyük şehirlerin etrafında yayıldığından şehirleşme, nüfus artışı ve islâmlaşma arasında bir bağ bulunmaktadır.³⁹ Unutulmamalıdır ki, Osmanlı hâkimiyetinin

³⁷ Mazlower, Mark. *Der Balkan*. s,117, 2. Basım, Berlin. B v T, 2003

³⁸ Dzaja, s. 69

³⁹ Mark Pinson (Ed.), *The Muslims of Bosnia- Hercegovina*, s,31, Cambridge (Mass.): Harvard University Press, 1993

ilk yıllarında devam eden Osmanlı-Macar mücadelelerine rağmen uzun zamandan beri ilk defa istikrar, güvenlik, düzenli bir vergi ve kanun sistemi hakim kılınmış, ticaret canlanmış ve insanların daha büyük yerlere göç etme yolu açılmıştı. Bosna eyaleti yüzyıllar boyunca stratejik bakımından bir cephe ve hudut bölgesi teşkil ettiğinden, bölgenin karakteri ve gelişmesi ile Boşnakların yapısı bu unsurlardan önemli ölçüde etkilenmiştir.

Bosnalı askerler Balkanlardaki fetihlerin ilk yıllardan beri önemli hizmetlerde bulunmaya başlamışlar; Kanuni Sultan Süleyman 1526 yılında sefere çıktığında Husrev Beg 20 bin atıyla sefere katılmış,⁴⁰ Ferhat oğlu Gazi Husrev Beg, Macarlara karşı savaşarak, Bosna eyaletinin genişlemesine katkıda bulunurken, aynı zamanda Bosna için yapılan ıslah ve imar faaliyetlerden dolayı meşhur olmuştu. Halen Saraybosna'da bulunan Gazi Husrev Beg (Begova) camii onun emaretidir. 16. yy'ın ortalarında meşhur Bosna kökenli Sokollu ailesi nesiller boyunca büyük devlet adamları yetiştirip, bunun yanında Bosna-Hersek'in gelişmesi için önemli faaliyetlerde bulunmuştur.⁴¹ Macaristan'ın 1529 yılından sonra Kanuni Sultan Süleyman tarafından fethedilmesi de bu durumu değiştirmemiş, karşılıklı seferler ve sınır boylarında yapılan akınlarla devam etmiştir. Kanuni Sultan Süleyman'ın seferleri sırasında Bosna, Belgrat'ın fethi için stratejik ve siyâsî önemine sahipti.⁴² Bosna 1582 yılında Beylerbeylik eyaleti haline getirip, uç bölgesi olarak Osmanlı Devletinin sınırları korumak için önemli bir yere sahip

⁴⁰ Safvet Beg Basagic-Redzepasic (Mirza Safvet): **Kratka Uputa u prošlost Bosne i Hercegovine**, s.27, 1. Basım, Saraybosna: Vlastita Naklada, 1900

⁴¹ Basagic-Redzepasic, s.38

⁴² Peçevi İbrahim Efendi, **Peçevi Tarihi**, Haz.: Prof.Dr. Sıtkı Baykal, s, 54, 2. Basım, Mersin: Mersin İmar İnş. Basımevi/ T.C. Kültür Bakanlığı, 1992

olduğundan, bölgeye vergi imtiyazlar da verildi.⁴³ Macaristan'ın güneyine yerleştirilen müslüman asker ve sivillerin ekseriyeti Boşnak müslümanlardan ibaretti. Cihat fikriyle sınırlarda çarpışan Boşnaklar, sürekli savaş hali durumuyla Osmanlı Devletinin uç boylarında yer alan bir unsur olarak özel bir hayat tarzı geliştirdiler. Sürekli sefere çıkan akıncılar daima savaşa ve gazaya hazır olmalarında, gaza ruhunu yayan kolonizatör dervişlerin etkisi büyüktü. Savaşlar durmak bilmiyor, bir taraf akın düzenledikten sonra, karşı tarafta muhakkak misillemede bulunuyordu.⁴⁴ İlginç bir paralellik olarak Habsburglar tarafından Osmanlı Balkan hududuna yerleştirilen hem asker hem köylü olan Sırp ve Hırvat sınır muhafızları (Grenzer) diğer tarafta yer almakla beraber, benzer bir kimlik şekillendirme sürecinin içinde idiler. Savaşlar 1590'lı yıllarda aralıksız sürüp, sosyal yapının bozulmasına yol açmaya başladı. Celali isyanları sırasında ayaklanan, bir müddet için Bosna Beylerbeyliği üstlenmiş olan Celali Deli Hasan'ın yanına birçok Boşnağın katılması bu durumun açık açıklamaktadır.⁴⁵ Bunun üzerine, Macar topraklarının yitirilmesinin sonucu olarak Macaristandaki Boşnak müslümanlar tekrar eski ana vatanlarına geri dönmek zorunda kaldılar. Yurtlarından edilmiş olmaları şüphesiz kimliklerinin gelişmesinde ve serhatta bulunmanın sorumluluğunun bilincine erişmelerine katkıda bulundu.

Kompartıman sistemi çerçevesinde unsurlar dini aidiyetlerine göre sınıflandırılmış olduğundan, Bosna'da kimliklerin oluşmasında etnik bağlardan ziyade, dinin esas olduğu belirtilmelidir. Bir Osmanlı eyaleti olan Bosna, doğal olarak 16. ve 17.yy'larda yaşanan gelişmeler yönünden kendine düşen payı alıyordu. Aralıksız

⁴³ Basagic-Redzepasic, s,42

Peçevi, C. 2., s,115

⁴⁵ Peçevi, C. 2., s,260

süren sınır çatışmaları ve akınların yanında 17. yy'dan itibaren baş gösteren malî meseleler Bosna'ya daha ağır vergi yüklü olarak yansımaya başlamıştı. Venedik ile süren savaşların sonucu olarak İslâmlaşma Bosna'da teşvik sonucu, en azından müslümanların oranını yükselmişti.⁴⁶ 1683 ile 1699 yılları arasında Osmanlı Habsburg savaşlarından Bosna ağır olarak etkilendi: Habsburgluların tarafını tutan Hristiyanlar, Bosna'dan göç edip, Avusturya hududuna sınır muhafızı olarak yerleşirken, Macaristandaki yerlerinden edilen Müslüman göçmenler de Bosna'ya yerleşmişlerdi. Genel olarak o yıllarda on binlerce insan yerlerinden edilmiş, 1689'da meşhur Prens Eugen tarafından Bosna üzerinde Kosova'ya kadar yapılan sefer de bu gelişmelere katkı sağlamıştı.⁴⁷ Avusturya kuvvetleri 1697'de Saraybosna'yı işgal edip yağmaladıktan kısa bir müddet için geri çekilmişlerdi.⁴⁸ 18. yy'ın ilk çeyreğindeki savaşlar da Bosna'yı etkilemiş ve Avusturya hâkimiyetine geçen bölgelerden pek çok müslüman Bosna'ya göçmek zorunda kalmıştı. Ayrıca ağır vergi yükünden dolayı 1728, 1729 ve 1732 yıllarında ayaklanmalar meydana gelmiş, 1730'lu yılları sırasında bir veba salgınlı Bosna'yı oldukça yıpratmıştı. 1748 yılında Mostar'da yerli eşraf ile Yeniçeriler tarafından başlatılan bir isyan, yoğun çabalar sonucunda Mehmet Paşa Kukaviča tarafından kanlı bir şekilde bastırılmıştı. 1788-91 yıllarındaki Osmanlı Avusturya savaşının sonucu olarak Bosna-Hersek Osmanlı Devletince muhafaza edildiyse de, 1804'de patlak veren Sırp isyanı sonunda kurulan Sırp prensliği, Bosnadaki Osmanlı hâkimiyetini olumsuz olarak etkileyecektir.

Dağlık Bosna bölgesinde şehirlerin çoğu 19. yy'ın ortalarına kadar da pek büyük değildi ve ağırlıklı olarak Müslümanlar

⁴⁶ Dzaja, s,81

⁴⁷ Malcolm, s,84

⁴⁸ Basagic-Redzepasic, s,87

tarafından yurt olarak seçilmişti. Bosna'nın en büyük şehri olan Saraybosna,1870'lerin sonunda nüfusu 30000 civarındaydı.⁴⁹ Mimari yapısıyla, iktisadî ve sosyal bakımdan klasik bir Müslüman şehri olan Saraybosna'dan sonra ikinci büyük şehir konumunda olan yerler 15 biner nüfusuyla Travnik ve Mostar idi. Bosna-Hersek hem dağlı, hem ormanlık bir yöre olduğundan şehirlerde ve özellikle taşrada kerestecilik ve kereste işlemeciliği yapı malzemesi olarak önemli bir yer tutuyordu. Yüzyıllar boyunca iktisadî bakımından önemini koruyan maden ve tuz yatakları ile kereste yanında ziraat sanayileşmemiş Bosna bölgesinin doğal geçim kaynağı idi. Buğdayın yanında ağırlıklı olarak mısır, hayvancılık sektöründe ise koyun, keçi ve sığır yetiştiriliyor, bölge verimli ve sulak ovalara sahip olduğundan sığır yetiştiriciliğiyle uğraşan çiftçilerin sayısı Osmanlı Devletinin diğer bölgelerine nazaran oldukça yüksek. Hersek ise tütüncülüğüyle meşhurdu.

16. ve 17. yy'larda Osmanlı Devletinin bütün kesimlerinde toprak ve idare sistemiyle ilgili değişiklikler, Bosna-Hersek'te de derinden etkilemesi kaçınılmazdı. Nitekim küçük tımarların veya daha büyük zeametlerin yerine sabit bir para meblağı karşılığında devletçe verilen iltizamlar, malikâneler veya büyük çiftlik sahiplerinin eline geçiyordu. Toprak sahipleri ağa veya beg adı ile bilinen, Yeniçeri rütbelerine dayanan Ağa adı, sosyal bakımından daha düşük, Beg adı ise daha yüksek mevkilere sahip olan toprak sahiplerine atfediliyordu. Kmetlik sistemi devam etmekle, yalnız Ortaçağlardan beri muhafaza edilen, köylüyü toprağına bağlama uygulamasından başka, yeni beglik arazilerinde çalışanları en azından teoride bölgeyi terk etme hakkına sahiptiler. Fakat, umûmiyetle kendi ihtiyaçlarını karşılamayan, toprakları işlediğinde bile, yine

⁴⁹ Pinson, s,60

de bir beyin desteğine muhtaç olduğundan bir nevi ona bağlı kalmak zorundaydılar.⁵⁰

Çiftçilerin sosyal konumu ise, Bosna'nın fethinden evvel var olan ve muhafaza edilen bir müessese tarafından şekillendirilen "Kmetlik" esasına dayanıyordu. Kelimenin anlamı hür olmayan çiftçi veya serf olup, beyler tarafından kendilerine tahsis edilen bir kısım toprağı işleten çiftçilerin statüsünü tarif ediyordu. Bazı toprak sahibi eski Bosnalı soylularından olup, sonradan İslâmı kabûl edenlerin torunlarıydı, kimilerine de padişah için ifa ettikleri vazifelerinden dolayı miri toprakları tımar olarak verilenlerin halefleri, bazıları da toprağı iltizam usûlü fiilen elde eden kişilerin varisleriydiler.⁵¹ Toprağı işleten kmetlerin küçük bir kısmı müslüman olmakla birlikte, genellikle Ortodoks, toprak sahiplerinin ekseriyetiye müslümandı. Kmetlerin, toprak sahiplerinin Ortodoks olması sosyal yapının genel eğilimini değiştirmiyordu. Ancak kmet olmayıp, hür çiftçi statüsünde olan, küçük veya büyük toprak sahipleri de mevcuttu. Kmetlik sisteminin en belirgin özelliği, uzun müddet boyunca hemen hiç değişmeden muhafaza edilmiş olmasıdır. Ne 1858 tarihli Osmanlı toprak kanunu, ne de 1878'de başlayan Avusturya hâkimiyeti onun sonunu getirebildi. Bosnalı eşraf ve toprak sahipleri ayan kelimesinden muharref "yaran" sözcüğü ile tanımlanıyordu. Prensip olarak Osmanlı Devletine bağlı olmakla, sahip oldukları imtiyazları kesinlikle tehlikeye atmak istemediklerinden özellikle vergi ve askerlik uygulamalarına karşı ayaklanıyorlardı. Özellikle şehir yöneticisi olarak seçilen ayanların 17.yy'dan itibaren sık sık baş gösteren isyanların arkasında ayanlar yeralmış,⁵² bunun yanında, Boşnak müslümanlar dış saldırılara

⁵⁰ Malcolm, s,94

⁵¹ Pinson, s,65

⁵² Malcolm, s,92

veya Hristiyan ayaklanmalara karşı daima Osmanlı Devletinin yanında yer alıp, toprakları savunmuştur. 18.yy'da Osmanlı Devletinin bütün kesimlerinde meydana gelen merkezden uzaklaşma temayülü, yerel ayanların merkeze karşı başkaldırmaları Bosna'da da yaşandı. Avusturya bölgelerine karşı akın düzenleyen veya oradan gelen akınlara karşı müdafaayı organize eden gönüllülerin nüfuzlu liderleri kapetan veya kapudan adıyla anılıyordu. Kapetanlar yerel yönetime dâhil edildiklerinde, Osmanlı Devleti güçlü olduğu devirlerde kapetanlar yönetime destek olurken, devletin zayıfladığı dönemlerde yetkilerini istismar ettiler. Kapetanlar, yerel eşraftan oluştuğundan, toplumda büyük bir itibara sahip olduklarından, genel olarak bu itibarlarını zedeleyecek merkezden gelen düzenlenme girişimlerine karşı çıkmaktan geri durmadılar. Bölgenin dağlık yapısından kaynaklanan olumsuz ulaşım yollarından dolayı isyan durumlarında inzibat kollarının bölgeye ulaşılması bu açıdan zaten çok zor olduğundan, Bosna gerilla savaşı için çok elverişliydi. Bu sebeple, Bosna tarihinde en ünlü ayaklanmalarından birisi kapetanlar tarafından organize edilmiştir. II. Mahmut tarafından girilen ıslahat ve merkezileştirme hareketlerine karşı Boşnak ayanlar bu harekete sert mukavemet göstermekte tereddüt etmemişlerdir, zira onlar Arnavutluk, Bulgaristan ve Anadoludaki ayanların nasıl ortadan kaldırıldığını biliyorlardı. 1826'da Yeniçeri Ocağı feshedildiğinde Boşnak eşrafı orada bulunan Yeniçerileri himaye etmeleriyle, II.Mahmut'un yeni kurduğu ordu için askerlik vazifesi uygulanmasını istemesi bardağı taşırdı: Kapetan Hüseyin Gradceviç önderliğinde 1831 tarihinde büyük bir isyan patlak verdi.⁵³ Bosnalı eşraf ve Kapetanlar yetkilerine son verileceğini anlayınca Smail Ağa Cengic, Ali Ağa Rizvanbegoviç gibi ayanların katılmasıyla merkezi idareye karşı başkaldırdılar. İsyan hızla

⁵³ Pinson. s,75

yayıldı ve isyancılar sadece Bosna-Hersek'te değil, Kosova bölgesinde de etkili olmaya başladığında, Osmanlı kuvvetlerine karşı başarı kazandılar.⁵⁴ Kara Mahmut Paşa komutanlığında, önemli bir kısmı Arnavutlardan teşkil edilen bir orduyla nihayet 1832 yılında yenilgiye uğratılan Hüseyin Kapetan, İstanbul'a gönderilip orada idam edildi.⁵⁵ İsyanın bastırılmasına rağmen Bosna eyaleti hiçbir zaman eski sükûnuna kavuşmadı. 1835 yılında kapetanlık kurumu kaldırıldığında, 1849 ve 1850 yıllarında Bosna'da yeni isyan daha patlak verdiyse de, bastırılan isyanın ardından artık merkezin çevreye hâkim olmasıyla, İstanbul'dan atanan memurlar idareyi kanun prensiplerine göre yönetmeye başladılar.

1839 Tanzimat, 1856 Islahat Fermanı ve 1858 tarihli arazi kanunu, o güne kadar daima üstün konumunda olan Müslümanların, Hristiyanlarla aynı seviyede kabûl edilmeleri, Müslümanların konumlarını tehlikeye soktuğundan, Boşnak müslümanları rahatsız ediyordu. Reformların maksadı, Osmanlı toplumunu diğer kesimlerinde olduğu gibi çağdaş bir standarda yükseltmek ve geri kalmışlığının sembolü olan kmetlik sisteminin konumu iyileştirerek, bölgede huzurun sağlanmasıydı. Zira hristiyan kmetler 1858 yılında isyana kalkışmışlar, Boşnak müslümanların tepkileri bilindiğinden, devlet bir noktaya kadar onların desteğine muhtaç olduğundan reformların uygulanması Bosna-Hersek'te geciktirilmiş ve Ortodoks ve Katolik hristiyanlara, İmparatorluğun diğer eyaletlerinde olduğu gibi okul açma, kilise inşa etme gibi haklar ancak 1862 yılında verilebilmişti. Bu uygulama, yâni devletin bütün vatandaşlara aynı hakları vermesi geciktirilmiş olarak görünebilir, fakat diğer ülkelerde de bu durum pek farklı olmamıştır. Meselâ, Rusya kmetlik sistemine göre çok daha ağır olan mujiklik adıyla

⁵⁴ Basagic-Redzepasic, s,141

⁵⁵ Basagic-Redzepasic, s,141

bilinen serfliği 1861 yılında, A.B.D'de kölelik Kuzey-Güney savaşı'nın sonucu olarak 1865 yılında, Brezilya'da 1888'de, Küba da ise 1889 yılında kaldırılmıştır.

Her şeye rağmen eşkıyalık ve bundan kaynaklanan problemler devam etmiş, çetelerin zaman zaman Bosna eyaletinden Avusturya-Macaristan hudutlarını ihlâl etmeleri karşısında, Avusturya güvenlik güçleri sıcak takip sonucu Osmanlı bölgelerine girmeleri pek çok diplomatik probleme sebep olmuştur. Özellikle Yenipazar sancağı eşkıyalık için meşhur olup, bunun yanı sıra yükselmekte olan pan-Slavizm akımı 19.yy'da özellikle Sırp'lar tarafından kurulan siyâsî çeteciliğe dönüşmüştür. Bu rada eşkıyalık ile siyâset arasında kesin bir çizgiden bahsetmek mümkün değildir, meselâ, bir grup Müslüman eşkıya bir Ortodoks köyü bastığında, Sırp çeteciler misilleme olarak Müslümanlara saldırıyor, Sırbistan, Avusturya ve Osmanlı hâkimiyeti altında yaşayan Sırp'ları "kurtarılması gereken ezilmiş soydaşları" olarak değerlendirdiğinden Sırbistan gayr-î resmi de olsa çeteciliğe destek veriyordu. Buna karşılık Osmanlı Devleti ise, isyân ve savaş durumlarında Boşnak müslümanları başıbozuk adıyla milis kuvvetleri olarak kullanıyor, onlar da bazen eşkıyalığa andıran davranışlardan geri durmayıp, bölgede huzursuzluğunun artmasına yol açıyordu. Eşkıyalık bazı bölgelerinde çok olağan bir durumdu. 19. yy'ın ilk yarısında Karadağlı eşkıya ve çeteciler ne kadar çok saldırı ve yağma girişiminde bulunmuşlarsa, Boşnak eşkıyalar da sık sık Karadağ bölgesine saldırmaktan geri durmamışlardır.⁵⁶ Genel olarak Bosna'da mukim olan bütün grup ve mezhepler eşkıya faaliyetlerine karışmışlar, bu durumda herhangi bir grubun nüfus oranına göre daha faâl olduğu pek söylenmez. Bu konuda herhangi bir dine mensup olmak, her

⁵⁶ Pinson, s.73

zaman aynı din veya mezhebe mensup olan eşkıyaların saldırılarından muaf olma anlamına gelmezdi. Eşkiyalık, henüz siyâsî hedeflere sahip değildi. Hâtta 1860 ve 1870’li yıllarda Bosna’da meydana gelen birkaç Sırp ayaklanmasının, sosyal durumun mu, yoksa pan-Slavizm ideolojisinin mi daha büyük bir rol oynadığını tespit etmek mümkün değildir. Yine de bu yıllarda Bosna-Hersek’te modern bir idarî ve iktisadî yapı kurmaya çalışan Ömer ve Topal Osman Paşaların valilikleri nispeten başarılı çalışmalardan sayılır. Ömer Paşa, Tanzimat ve Islahat fermanlarının hükümlerini eyaletin idare sisteminde uygulamaya çalışıp, eyaleti iyice tanımak ve böylece ıslah edebilmek için Bosna’yı oldukça iyi tedkik etmişti.⁵⁷ Her ne kadar toprak sisteminde büyük değişiklikler yapılmadıysa da, mahalli ekonomi devlet tarafından verilen kredilerle gelişmiş, ilk fabrikaların tesis edilmesine gayret gösterilmiş ve yollar daha düzenli bir hale getirilmişti.⁵⁸ 1860’da Saraybosna’ya telgraf bağlanmış, 1865’te ilk matbaa faaliyete geçmiş ve eğitim sistemi ıslah edilmeye başlanmış, yine Saray Bosna’da bir rüştiye, ayrıca 1864’te Müslüman kız çocukları için bir mektep açılmıştı.⁵⁹ Bundan başka Bosna-Hersek’te mezhepler kendi bünyelerinde okullar açmışlardı. 1875’li yıllarda Bosna-Hersekteki çocukların yaklaşık yüzde 10’u okullu olmuş, ancak yeni standartlara göre eğitim veren rüştiyelerin sayısı yüzde 10’u geçememiştir. O tarihlerde Bosna-Hersek’te madencilik dışında, ciddi bir sanayileşme mevcut değildi. Halı ve el sanatları gibi malları üreten sanatkârları mevcut olmakla birlikte, bunların çapı manifaturalardan daha büyük değildi. Demiryolu

⁵⁷ Basagić-Redzepasić, s.166

⁵⁸ Pinson, s.78

⁵⁹ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), A.MKT.MHM. 292/64, 1280 M.6

olmadığından, bütün ürünler beygirler vasıtasıyla demiryolu istasyonuna sahip olan Üsküpe getiriliyor, yolların durumu oldukça kötü olduğundan, Bosna-Hersek'in Osmanlı Devletinin merkezle olan irtibatı diğer eyaletlere göre çok daha zayıftı. Bosna-Hersek'in, Avusturya-Macaristan İmparatorluğuyla olan iktisadî ilişkileri, Osmanlı Devletine nazaran çok daha yoğun ve Bosna 1878 yılında meydana gelecek olan Avusturya işgalinden evvel Avusturya-Macaristan'ın ekonomik çekim alanı içindeydi. Fakat sonuç olarak Bosna-Hersek'te reformlar yavaş da olsa işliyor ve ilk meyvelerini vermeye başlıyordu. İdare sistemi, bütün mezhep ve dinleri kapsayan yerel meclislerin iştirakiyle daha modern bir hâl alarak, gazeteler neşrediliyor ve iletişim sistemi telgraf ve posta sisteminin gelişmesiyle Bosna-Hersek'in dünya ile irtibat kurması sağlıyor, demiryolu inşası plânlanıyordu. Eyalet meclislerinde birlikte yer alan Müslüman ve gayr-î müslim eşraf zamanla eyaletin idaresiyle ilgili fikir ve şikayetlerini merkeze de iletmeye başlayıp, böylece yerel siyâsî gelişmelerin ilk adımlarını atıyorlardı. 1876 yılında ilan edilen Meşrutiyet ve Bosna'nın ıslahı için hazırlanan kanun, Bosna üzerine de derin etkiler bırakması, mahallî eşraf için geleceğe dair ümitlerini ve aynı zamanda bağılıklarını hükümete resmi tebriknâmelerle bildirme için fırsat oldu.⁶⁰ Bu arada eyalet meclislerinde Müslüman üyelerinin sayısı daha fazla olduğu söylenmelidir. Meşrutiyete karşı beslenen ve ifade edilen iyimser duyguları sadece kibar bir formalite olarak değerlendirmemek lâzımdır. Çünkü, Hersek isyanı ve bölgedeki karışıklıklarla, güvensizliğin ancak Meşrutiyetin sağladığı hürriyet ortamıyla, ıslahat kanunları sayesinde sona erebileceği umuluyordu. Eğer Osmanlı hâkimiyeti bütün yönleriyle daha uzun sürmüş olsaydı, Bosna-Hersek muhtemelen devletin en

⁶⁰ BOA YEE 68/19 13 Kanunievvel 1393

müreffeh ve gelişmiş bölgelerin arasında yer alabilirdi, ancak büyük güçlerin politikası buna fırsat vermeyecek. 1875'de se Sırp ortodoks köylüler tarafından başlatılan isyana, Bulgaristan da eklenerek, tarihe 93 harbi olarak bilinen Türk- Rus savaşına yol açacaktır. Sonuç olarak hem Bulgaristan, hem Bosna-Hersek kâğıt üzerinde Osmanlı hudutların dâhilinde kalmasına rağmen, fiiliyatta devletin elinden çıkacaktır.

Bosnak askerleri namaz kılarken

Birinci Bölüm

19. yy İkinci Yansında Balkanlar Politikaları

Hersek İsyanı ve Siyasî Sonuçları

1875 Haziranında patlak veren Hersek isyanı, Bosna ve Hersek'in ekonomik ve sosyal yapısını tamamen çökertmişti. Çoğu Sırlardan müteşekkil olan Hersekli kmetler (küçük çiftçiler) kötü hava şartlarından dolayı ektiklerinden bekledikleri verimi alamadıklarından, ödemekle yükümlü oldukları vergileri de ödeyememişlerdi.¹ Çoğu müslüman olan toprak ağalarının vergi tahsilâtında ısrar etmeleri ve hükümetin onlara destek vermesiyle başlayan protestolar, kısa sürede Hersek'in Nevesin kazasında başlayıp, genel bir isyana döndü. Sırp asiler, önce vergi toplayanları, toprak sahipleri ve Osmanlı memurlarına saldırmaya başladıktan kısa bir süre içinde Müslüman küçük çiftçilerini sempatisini kazanmaya başladılar. Ancak isyan zaman içinde asıl seyrini değiştirerek, Müslüman-Sırp çatışmasına döndü. Müslüman köyler basıldığında, misilleme olarak Sırp köylerine yönelik saldırılar, toplumlar arası bir gerilla savaşına dönüşmeye başladı.² Âsiler, vadedilen reformların yürürlüğe girmesini ve bir Avrupa komisyonu tarafından kontrol edilmesini talep ediyorlardı.

¹ Mahmud Celaleddin Paşa, *Mir'at-i Hakikat, Tarih-i Mahmud Celaleddin Paşa*, C.1, s.43, *Dersaadet, Matbaa-i Osmaniye*, 1326

² Pınson, s.78

İstanbul'da bulunan, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu askeri ataşesi tarafından hükûmetine Bosnadaki isyan hakkında ayrıntılı malûmat verilmesi, hâtta muhtemel bir Avusturya işgal girişiminin dikkâte alınarak, gereken askeri önlemlerle, bölgenin coğrafi yapısını en küçük ayrıntılarla sıralanması Avusturyanın gerçek niyetinin ne olduğunu daha Eylül 1875 yılında gözler önüne seriyordu.³ Askeri ataşenin, Bosna topraklarına yönelik muhtemel bir askeri harekât öncesinde padişahın otoritesini tanıdıklarına dair bir göstergesi olarak yorumlanabilir. Umûmiyette Osmanlı ordusu bölgenin zor coğrafi şartlarına rağmen, asilere karşı başarılı operasyonlar gerçekleştirmelerine rağmen, tam manâsıyla durumu kontrol altına alamıyorlardı. Osmanlı Harbiye nazırı, isyanın patlak vermesinden bir müddet sonra, (Eylül 1875) Hersekli âsilerden fazla mukavemet beklenilmediği, ancak isyanın bastırılmasından sonraki durum için muhtemel bir dış müdahaleye hazır olunması gereğini vurgulayıp, Sırbistan ve Rusya hududuna asker sevkياتına başlamıştı. Binaenaleyh, 1875 yılının son aylarında Bosna ve Hersek eyaletlerinde 35000 civarında Osmanlı asker bulunmaktaydı.⁴

Hersek isyanı, hem Ruslara ve Sırlara, hem de Avusturyalı-lara bölge üzerinde emellerini pekiştirmeye fırsat veriyordu. Uzun vadeli olarak isyanı destekleyenler Bulgaristanı da buna dâhil ederek, Balkanlardaki bütün Osmanlı vilayetlerini etkilemeyi hedef almışlardı.⁵ Rusya ve Sırbistan, pan-Slavizm ideolojisi doğrultusunda bütün Slavların birleşmesini öngörüyordu. Balkanlardaki Slavların bir kısmı de jure (hukuken) Osmanlı İmparatorluğuna

³ Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes /Türkei 130/131 (PA AA) R 12764 B 16/12 12. Sept. 1875 ff.

PA AA R 12764 B16/12 20. September, 1875

⁵ Mahmud Celalettin Paşa, s.46

tabii olmakla beraber, fiiliyatta kendi devletlerinde (Sırbistan ve Karadağ prenslikleri) bağımsız olarak kalıyorlardı. İktisadî açıdan pek gelişmemiş olmalarına rağmen, adı geçen devletlerin seçkinleri, ateşli bir şekilde Bulgaristan, Bosna ve Makedonyadaki soydaşlarının pan-Slavizm vasıtasıyla kurtulmasını destekliyorlar, uzun vadede ise, Avusturya-Macaristan'da mukim olan Slavların azat edilmesini arzu ediyorlardı. Bu arzular ancak daha zayıf olan Osmanlı Devletine karşı daha kolay gerçekleştirilebilirdi. Bundan hareketle, önce Slav dilleri üzerinde edebi çalışmalarla başlayan pan-Slavizm akımı, 19.yy'ın ikinci yarısından sonra ortak Ortodoks inancı birleştirici öge olarak kullanmaya başladı. 1860'lı yıllardan itibaren Rusya'da ve Slav kültürünün hakim olduğu ülkelerde siyâsî etkinliğe sahip pan-Slavist cemiyetler ortaya çıkmaya başladı. İlk zamanlarda Rus hükümeti üzerinde fazla etkiye sahip olmasalar da zamanla, pan-Slavizm Rus dış politikasının en önemli unsurlardan biri olmaya başladı.⁶ Rusyanın, pan-Slavist ideoloji uğruna Avusturya ile bir savaşa girmesi için vakit henüz erkendi, bunun üzerine 1856 Kırım savaşıdan sonra Rusya, emperyalist emellerini Türkistan üzerinde yoğunlaştırıp, kendi içinde sosyal ile politik reformlarla ülkenin genel konumunu güçlendirmeye girişti.⁷ Rusya'da devam eden otokrat rejime rağmen pan-Slavizm Rus kamuoyunda hükümetin göz ardı etmemesi gereken bir konumuna yükselişi, Rusya'nın Bosnadaki gelişmelere karşı tarafsız kalamayacağını gösteriyordu. Koyu bir pan-Slavist olan Rusya'nın İstanbul sefiri General İgnatiev, Rusya'nın Balkanlarda daha fazla sorumluluk üstlenmesi talep ediyordu. Kendisi ve onun gibi düşünenlere göre

⁶ M.S. Anderson, *The Eastern Question. 1774-1923. A Study in International Relations*. 4. Basım, s.172, Londra, Macmilian Pres, 1972

⁷ Eric J. Hobsbawn, *Das imperiale Zeitalter 1875-1914*, s.81, 3. Basım, Frankfurt: Fischer, 1999

Rus Çarlığı artık Avrupa'da hak ettiği rolü üstlenmeli, Balkanlar günün deyimiyle “dil, din ve ırk kardeşliğinden dolayı” Rusya'nın doğal etki ve nüfuz alanına dahil edilmeli, bunun için Osmanlı Devletinin zayıf konumundan yararlanmalıydı.⁸

Habsburg İmparatorluğu Bosna-Hersek'in işgalini daha 17.yy'ın birinci yarısından itibaren plânlıyordu. 1697, 1737 ve 1788-91 yılları arasında meydana gelen muhtelif işgal girişimleri kısa vadeli olup, gereken muvaffakiyet sağlanamamış,⁹ buna karşılık, Bosna-Hersek, Avusturya ve Macar siyasetçiler için çeşitli nedenlerden dolayı ilgi odağı olmaya hep devam etmişti.

Militaergrenze olarak adlandırılıp, Macar, Ulah ve Sırp tarafından mukim olan askeri (Vojska Krajina) hudut bölgesi, yüzyıllardan beri Osmanlı-Habsburg çatışmalarına sahne olmakla, aynı zamanda kendine özgü bir uç kültürün oluşumuna zemin hazırlamıştı. Bunun yanında, hudutlar, askeri bakımdan artık modern stratejik ihtiyaçlara cevap vermekte yetersiz kalıyordu. 1857'de Avusturya Harbiye Nazırı Mareşal Radetzki ile Bahriye Nazırı Amiral Tegethoff, Dalmaçya ve İstra yarımadasında bulunan limanların korunması için Bosna-Hersek'in kontrol edilmesini şart koşuyorlardı, zira Dalmaçya kıyı bölgesinin hinterlandı yoktu. Avusturya ayrıca ekonomik ve siyâsî bakımdan Balkanların güneyine inmek için yolun açık tutulmasına gayret ediyordu. Üstelik Avusturya, Osmanlı İmparatorluğunun muhtemel çöküşünde pan-Slavizmden dolayı kendi toprak bütünlüğünü tehdit edebilecek büyük bir güney Slav devletinin (Jugoslaviya) oluşumunu engellemeye kesin kararlı görünüyordu.¹⁰ Diğer yandan bazı Hırvat siyâsî çevreleri ise, Bosna-Hersek'in Avusturya İmparatorluğuna

⁸ Anderson, s,181

⁹ İmamoviç, s,345

¹⁰ İmamoviç, s,344

dahil edilmesini talep ediyordu. Çift krallık karakterini taşıyan Avusturya – Macaristan devletine Slavların daha fazla dâhil edilmesi onların gücünü daha da arttırabilirdi.¹¹ Habsburg-Hırvatçı siyâsî ideologlar, Habsburg İmparatorluğunun bünyesinde ayrı bir Slav-Hırvat krallığı kurma hayâlini, Habsburg İmparatorluğunun yıkılmasına kadar takip edeceklerdir. Macaristanın güçlü adamı Kont Andrassy, devletin demografik yapısını daha fazla Slavların lehine değiştirilmesine karşı idi, çünkü Macaristan krallığının nüfusunun yarısından fazlası Macar değildi. Andrassy, Osmanlı İmparatorluğunu, Avusturya pan-Slavizmine karşı koruyan bir çember olarak nitelendirmekteydi. Keza diğer taraftan başarılı bir pan-Slav milliyetçiliği, Avusturya'yı aynen Osmanlı Devleti gibi “hasta adam” durumuna düşürecekti. Siyâsî korkuları bir yana, Avusturyalı ekonomistler Balkanlardaki ham maddeleri sağlayan ve Avusturyalı hazır ürünler için bir piyasa olan zayıf Osmanlı Devletinin yerine güçlenen bir Rus ekonomisine yer açmak istemiyorlardı. Andrassy'e göre, Rusya'nın müdahil olmasına mani olabilmek için Hersek isyanının genişlemesi engellenmeliydi. Bu sebeple, Andrassy, Bab-i Ali'ye isyancılara taviz vermemesini tavsiyesi eden bir notayla birlikte, büyük devletlerden talep edilen destekle, ortaklaşa hareket ederek, onlardan da Osmanlı Devletine baskı yapmalarını istiyordu.

Paris Antlaşmasına imza atmakla sözde Avrupa büyük devletlerin arasına katılan ve toprak bütünlüğü garantilenmiş olan Osmanlı İmparatorluğunun devamı şüpheli görüldüğünden, herkes muhtemel bir parçalanmadan payını almaya hazırlanmakta¹², diplomatik müzakerelerde eşit muhatap olarak görülmeyip, bir

¹¹ Otto Pflanze, *Bismarck- Der Reichskanzler*, 3. Basım, s,143, Münih, C.H. Beck, 1998

¹² Anderson, s,140

aktörden ziyade daha çok meselenin parçası olarak görülüp, zayıf konumundan dolayı aktif ve ciddi olarak dikkâtte alınması gereken bir güç olmaktan çıkmıştı. Büyük Devletler, Osmanlı Devletinin parçalanması esnasında Osmanlı mukavemetinden değil, toprakların yeniden dağıtıldığında aralarında çıkacak anlaşmazlıklardan endişe ediyordu. Bu da, Paris Antlaşmasıyla sağlanan dengenin sona doğru gittiğini, Avrupa devletlerinin Osmanlı İmparatorluğuna yer almayacağı yeni bir denge kurma peşinde olduğunu gösteriyordu.

Andrassy, Bosna'da istikrarın tekrar sağlanmasının sadece Avusturya için değil, bütün Avrupa devletlerinin barış ve istikrarı için zaruri görüyor, Rusya ve Almanya ile anlaşarak, Bosna-Hersek için bir takım özel imtiyazların verilmesini talep ediyordu. Osmanlı Devleti ise durumu yatıştırmak için arazi meselesi gibi konuları ihtiva eden, Tanzimat ve Islahat Fermanlarında garanti edilen eşitlik ilkesiyle, Bosna için sağlanan 2 Ekim 1875 ve 12 Aralık 1875'de genişletilmiş bir "Adalet Fermanını" yayınlıyordu. Ancak hem âsiler, hem büyük devletler bu fermanı yeterli görmeyip, daha fazlasını talep ediyorlardı.¹³ 30 Aralık 1875 yılında Büyük Devletlerce her iki tarafa gönderilen bir nota neticesiz kaldı, zira isyancılara göre kendilerine yeterince hak verilmemiş, Osmanlı Devleti ise notayı kabûl edilmez bulmuştu.¹⁴ Andrassy tarafından hazırlandığından "Andrassy Notası" olarak tarihe geçen notada öngörülen reformlar birkaç konuyu kapsamaktaydı. Öncelikle Bosnadaki bütün dini inançlar eşit ve aynı seviyede muamele görmeli, kmet olarak adlandırılan, toprak ağalarından arsa kiralanan ve onlara bağlı olan küçük çiftçilerin ödedikleri kira vergisi kaldırılmalı ve Bosna'da toplanan vergiler sadece o bölge için kullanılmalıydı. Köylülerin

¹³ Mahmud Celaleddin Paşa, s,78

¹⁴ Pflanze, s,144

/kmetlerin durumu iyileştirmek amacıyla onlara bazı imtiyazlar (bazı vergilerden muafiyeti v.s.) tanınacak, Avrupa büyük devletlerinin mensuplarından oluşturulan bir komisyon bu uygulamaları kontrol edecekti.¹⁵ Büyük Devletler, Osmanlı İmparatorluğuna karşı bilinen yöntemlerle harekete geçerek, Osmanlı Devletinin kendi toprakları üzerinde hâkimiyetini zedelemeye çalıştıkları aşikârdı. Vergilerin sadece alınan bölgede kullanılması Lübnan vilayeti örneğinde görüldüğü gibi, Osmanlı Devletinin iktisadî işlerine müdahale anlamına gelmekle beraber, aynı zamanda Avrupa devletlerinin yerel piyasalara girmeleri anlamına da geliyordu. Kontrol komisyonunun uygulaması ise, fiili olarak müdahale anlamı taşıyıp, sonraki yıllarında Avrupa büyük devletleri tarafından sıkça başvurdukları bir usûl haline geliyor, dinlerin eşit seviyede olması ise, aslında 1856 Gülhane Hat-ı Hümayununda zaten garanti altına alınmış, ancak muhafazakâr ekonomik ve toplumsal yapısından dolayı geçmiş yıllarda Bosna'da isyanlara yol açmıştı. Çünkü çoğu müslüman olan toprak ağaları için kmetlerle aynı seviyede olmak onların konumunu tehlikeye sokacağından, Osmanlı Devleti hâkimiyetini dayandırdığı elitlerle karşı karşıya gelmek istemezdi, çünkü bu elitlerle daha evvel isyanlarda karşı karşıya gelmişlerdi.

Başkaldırının gittikçe büyümesine karşılık, 1876 baharına gelindiğinde Osmanlı ordusu fazla başarı sağlayamamıştı. Bu durum karşısında Rusya ve İngiltere'nin yanında Almanya'da harekete geçiyordu. Özellikle İngiltere "Şark Meselesinde" daha aktif bir rol üstlenmeye kararlı idi. 1875 yılında Süveyş kanal şirketinin hisselerin çoğu İngilizlerin eline geçmiş ve Başbakan Benjamin Disraeli (Lord of Beaconsfield), Hindistan'a uzanan deniz yolunu emniyet altına almayı Büyük Britanya için hayati bir

¹⁵ İmamovič, s.346

mesale olarak gördüğünden, Rusya'nın Boğazlardan güneye inmesi ve Akdeniz'de tehdit olarak ortaya çıkma ihtimaline karşı Boğazları kontrol altında tutan Osmanlı İmparatorluğunu Rusya'ya karşı korumalıydı.¹⁶ Kısacası Osmanlı Devleti, Rusya'ya karşı tampon görevi üstlenmeliydi.¹⁷ Avrupa denge politikasının büyük ustası Alman şansölyesi Otto von Bismarck, "Şark Meselesine" dönüşen Hersek ve Bulgaristan isyanlarını genel bir istikrar meselesi olarak değerlendirdiyordu. Burada Almanya'nın çıkarları doğrudan söz konusu olmamakla beraber, Bosna üzerinde Avusturya ile Rusya arası meydana gelebilecek muhtemel bir savaşta Almanya tarafsız kalamazdı, ve Bismarck bu taktirde taraflardan birinin Almanya'ya karşı Fransa ile birleşmesinden endişe ediyordu. Böylece Bismarck, Andrassy'nın girişimlerine destek vererek, bunun yanında büyük devletlerle ayrı bir anlaşmaya varmaya çalışıyordu. Bismarck'a göre ne Rusya ne Avusturya diğer büyük devletlere bakmaksızın hareket etmeliydi. Alman Başvekili, Andrassy'ya destek vermeye çalışıyordu, çünkü Avusturya ordusunca desteklenen tek taraflı bir müdahale, Bosna'nın Avusturya tarafından ilhakına yol açarak, Rusya'yı savaşa çekebilirdi. Bundan kaçabilmek için Bismarck, Ocak 1876'da Rusya'ya Habsburg devletinin Bosna'da bazı "imtiyazların" tanınmasına karşı Besarabya'da bazı "öncelikler" teklif ediyordu.¹⁸ Bismarck diplomatik bir dille, Osmanlı İmparatorluğun parçalanmasında her iki devleti memnun edebilecek ve aralarında dengeyi sağlayacak Osmanlı topraklarının taksimini kastetmekteydi. Avrupa'da barış, Osmanlı Devletinin toprak bütünlüğünü parçalama pahasına sağlanacaktı. Bu durum, daha sonra Berlin Kongresinde "dürüst emlakçı" olarak anılacak olan Bismarck'ın

¹⁶ Anderson, s,208

¹⁷ Pflanze, s,145

¹⁸ Pflanze, s,146

Osmanlı İmparatorluğuna olan bakışını ortaya koymaktaydı. Ancak Bismarck'ın bu uğraşlarına rağmen, İngiltere'nin olumsuz yaklaşımı ve çatışmaların Bulgaristan'a sıçramasıyla neticesiz kaldı. Babıâli 2 Ekim 1875'te ilân olunan genişletilmiş "Adalet Fermanıyla" Bosna'daki yerel yönetimlerin görevlerini kötüye kullanılmalarına karşı çıkmakla, Avrupa konsoloslarının bölgeye müdahale ihtimalini engellemeye çalışmıştı. Ancak belirtildiği gibi âsiler bu girişimi de kabûl etmediler. Andrassy, artık Bosna'nın işgaline yönelik bir diplomasi takibine yöneldi.¹⁹ Osmanlı Hükümeti 13 Şubat 1876'da "Andrassy Notunu" nihayet kabûl etmek zorunda kaldı, fakat ne Osmanlı Devleti gerekli yaptırımları uygulanabildi, ne de âsiler Osmanlı tarafına güvendiler ve çatışmalar devam etti.²⁰

Babıâli'nin girişimlerine rağmen Avrupa kamuoyu tek taraflı Hristiyan yanlısı haberlerle, Osmanlı Devletine yönelik olumsuz yaklaşımlara devam etti. Ekim ayında Almanya'da neşredilen Osmanlı İmparatorluğunda yaşayan hristiyanların salahiyeti için büyük devletlerin müdahalesini isteyen bir propaganda yayını Osmanlı makamlarının dikkatini çekti ve merkeze bildirildi.²¹ Yayın, o günlerde Avrupa efkâr-ı umûmiyesine yönelik Türk düşmanı propaganda tarzını belgelemektedir. Osmanlı Devleti kastedilirken, devrin tarzına uygun olarak daima "Türkiye" tabiri kullanılmakta, yöneticiler "Türkler" olarak adlandırılıyordu. Elitler tarafından Osmancılık fikriyle yönetilmeye çalışılan çok uluslu Osmanlı İmparatorluğunun Avrupa'da Türkiye olarak adlandırılması tuhaf bir şey değildi. Bu tavır, aynı zamanda Türklere ve Türklüğe yönelik olumsuz genel bir bakışın göstergesiydi. Osmanlı İmparatorluğunda mukim olan Hristiyanların durumu, köle statüsüne benzetilmekte

¹⁹ İmamovič, s.348

²⁰ Anderson, s.182

²¹ BOA, HR. SYS. 25/6 8[1875]

ve Osmanlı hâkimiyeti “zulüm” olarak değerlendiriliyordu. Osmanlı hâkimiyetinin, hükmettiği toplumların gelişmesine mâni olup, toplumların gerilemesine sebep olduğu iddia ediliyordu. Bu iddia, 19.yy’da Balkanlardaki milliyetçi akımları haklı çıkartmak için yaygın olarak kullanıldığı gibi, halen de bazı tarih kitaplarında bu iddialar yer almakla, Türk karşıtlığı için malzeme olarak kullanılmaktadır. Propaganda broşürlerine İngiltere ve Fransa kayıtsız kalmak ve Kırım savaşında Osmanlı İmparatorluğuna destek vermek suretiyle, Osmanlı Devletinin ömrünün uzatıldığından dolayı tenkit edilirken, yine de İmparatorluğun Avrupa vilayetlerinin Rus kontrolüne girmemesi olumlu bir gelişme olarak kabûl ediliyordu. Benzeri suçlamaların yanında iki nokta gerçekten dikkatte şayandır: Osmanlı Devleti Paris Antlaşmasında kastedilen yükümlüklerini yerine getiremediğinden, Avrupa devletleri de artık antlaşmada verilen garantilerden muaf tutulmalıydı. Kastedilen tabii ki Osmanlı Devletinin toprak bütünlüğüydü. Ayrıca Hristiyanlar, bağımsızlığa kavuştuktan sonra Osmanlı borçlarına ortak olmamalı, yâni Osmanlı Devleti borç vasıtasıyla batırılmalıydı. Avrupalı sermayedarlar alacaklarını garanti altında olmayacağından, kredi vermekten uzak durmalıydılar. Burada açıkça sergilenen, Osmanlı Devletine karşı beslenen düşmanca emeller, reform çağrılarının ve barış için müdahale girişimlerinin Avrupa büyük devletleri için esasen sadece bir müdahale gerekçesi olduğu anlaşılmaktadır. Maksat, Osmanlı Devletini parçalayıp, paylaşmaktan ibaretti.

Nisan 1876’da Selanik’te patlak veren olaylar esnasında Almanya ve Fransa konsolosların öfkeli halk tarafından katledilmesi, Osmanlı Devletinin pozisyonunu daha da kötüleştirmiş, Devletin itibarı sarsılmış, Avrupâda yaygınlaşan Osmanlı aleyhtarı “şark barbarı” imajı için gerekli malzeme sağlanmış oluyordu.²² Bu

²² PA AA R 12765 A 2350 [Nisan 1876]

durum karşısında zanlıların ağır ceza ile cezalandırılması talep eden Avrupa devletleri, doğal olarak Osmanlı İmparatorluğuna karşı daha temkinli yaklaşarak, diplomatik bakımından desteklerini daha da azalttılar.²³ Sonuç olarak Rusya, İngiltere, İtalya, Almanya, Avusturya, Fransa hatta Yunanistan Selanik limanına zırhlı gemileri göndererek,²⁴ bir güç gösterisinde bulundu. Olay, Osmanlı İmparatorluğunun özür dilemesi ve zanlıların idamıyla sonuçlanmışsa da, Osmanlı Devletinin itibarı önemli ölçüde azalmış bulunuyordu.

Üç imparatorluk liginde ortak hareket etmeye çalışan Rusya, Almanya ve Avusturya-Macaristan devletlerinin başbakanları 11-14 Mayıs 1876'da Berlin'de buluşup Osmanlı İmparatorluğuna karşı izlenecek politikayı müzakere için toplanarak, Bosna ve Hersek'te barışı tekrar sağlayabilmek için İngiltere, Fransa ve İtalya'yı ortak harekete çağıran "Berlin Memorandumu" hazırladılar. Memorandumu göre Selanik'teki konsolosların katli, İzmir ve İstanbul'da da benzer gelişmelere yol açabilirdi. Büyük devletler, bölgedeki vatandaşlarının ve bütün hristiyan tebaanın can güvenliğini sağlamak için harekete geçmeli, gerekli gördükleri taktirde müttefik filo müdahale etmeliydi. Bosna-Hersek'te bütün barış ve reform girişimlerin neticesiz kaldığından ve "bölgedeki patlak veren fanatik duygulardan" dolayı büyük devletler reformların yürürlüğe girmesi için garanti talebinde bulundular. İki ay sürecek olan bir ateşkes ilânı, âsilere ve mültecilere Avrupalı devletlerin onların güvenlikleri ile yakından ilgilendirdiği mesajı verilerek, reformların İstanbul tarafından yerine getirilmesiyle bölgenin yeniden barışa dönmesi sağlanacaktı. İsyanlılar ile Babiâli arasında doğrudan müzakereler derhâl başlamalı ve Berlin memorandumuna göre yıkılmış bina ve

²³ PA AA R 12765 A2352 [Nisan 1876]

²⁴ PA AA R 12765 A2435 [1876]

kiliselerin onarımıyla ilgili izin ve destek verilmeliydi.²⁵ Reformların uygulanması ve ateşkesin yerine getirilmesi ise, Bosna Hersek'te mukim olan Hristiyan ve Müslümanlardan oluşturulan bir komisyonu tarafından takip edilecek, komisyonun başında Hersekli bir hristiyan olacak, Osmanlı ordusu geri çekilerek, belli birkaç mevkide toplanacaktı. Ayrıca Hristiyanlar aynen Müslümanlar gibi silâh taşıma hakkına sahip olacaklardı. Büyük devletlerinin konsoloslarına, bütün maddelerin uygulanıp uygulanmadığına dair kontrol yetkisi verilecekti. Ancak İngiltere, memorandumdaki kendi konumunun yeterince dikkâte alınmamış gördüğünden ve dış politikasının önemli bir unsuru olarak Osmanlı devletinin devamını desteklediğinden memorandumu temkinli yaklaşıyordu.

İlân edilmeden evvel henüz gizli olan Berlin memorandumunun içeriğini Lord Derby tarafından Osmanlı Londra sefiri Muzurus Paşa'ya aktarılması İngiltere'nin hem memorandumu bakışını, hem de İngiltere nazarında Osmanlı İmparatorluğuna dış politika bakımından atfedilen önemi ortaya koymaktadır.²⁶ İngiltere, Berlin görüşmelerine dahil edilmenin yanında, Derby'nin geleneksel Osmanlı yanlısı statükocu politikasından dolayı onay vermemesine karşılık, Disraeli ve Salisbury gibi siyasetçiler, artık Osmanlı İmparatorluğunun yok olmaya mahkûm olduğunu, İngiltere'nin bu duruma göre hareket etmesi gerektiğine inanıyorlardı.²⁷ İngilizlerin statükocu tutumu ise gelişen olayların seyrinde oldukça sarsılmış, Osmanlı Devletinin savaştan dolayı Ekim 1875'den itibaren borçlarının ödemesine ara verilmesi, İngiliz malî çevreleri tarafından tepkiyle karşılanmıştı. Üstelik Bulgaristan isyânı sırasında meydana gelen olayların kendi siyâsî emelleri doğrultusunda tek taraflı ve

²⁵ Mahmud Celaledin Paşa, s.89

²⁶ BOA HR. SYS. 13/ 54 [1876]

²⁷ PA AA R 12664 A 2743 [1876]

sadece Türklerin aleyhine yorumlayan muhalefet lideri Gladstone, İngiliz kamuoyunda olumsuz bir etki yaratmıştı.²⁸ Muhalefet baskısından kurtulmak ve Osmanlı İmparatorluğunun muhtemelen yenilgisinde kendi payına düşeni almak amacıyla Büyük Britanya, geleneksel Osmanlı yanlısı tutumunu yavaş yavaş terk ederken, Alman şansölyesi Bismarck, ülkesinin Rusya'ya karşı olumlu bir tarafsızlık politikası izleyeceğini belirtmekle, kendi konumunu sağlamlaştırıyordu.²⁹

Siyâsî krizleri ve isyânlar, padişah II.Abdülaziz'in 1876'de Hüseyin Avni Paşa ve Mithat Paşa tarafından tahttan indirilmesine yol açarken, Osmanlı Devleti krizlerin etkisinden kurtulamayıp, tam tersine daha fazla kargaşıklıkların ortasına doğru sürükleniyordu.³⁰ Rusya ise Avusturya ile meydana gelebilecek bir savaş durumunda ısrarla Almanya'nın kimin tarafında yer alacağını sormaya devam ediyordu. Bu durum karşısında Bismarck, en önemli amacının büyük imparatorluklar arasında barışın sağlanmasına dair yapmış olduğu vurgulayarak, aralarında zuhur edebilecek bir savaşta ortak kayıpların, kazanımlardan çok daha büyük olacağını beyanla, binaenaleyh şayet Avusturya ile Rusya arasında harp patlak verirse, sonuç olarak hiçbir tarafın büyük devlet konumunu kaybedilmesini arzulamadığını beyan ediyordu.³¹ Bismarck geleneksel olarak takip ettiği denge politikasına göre hareket ederek, Türkiye hariç, Avrupa Düvel-i Muazzama aralarında barışın sağlanmasının Alman dış politikasının en önemli görevi olduğunu açıklamıştı. Bu da, Almanya'nın tarafsız kalması mümkün olmayacağı anlamına geliyordu. Böylece Bismarck, güçler dengesi içinde anlaşmazlıklardan

²⁸ Anderson, s,184

²⁹ Pflanze, s,153

³⁰ Mahmud Celaleddin Paşa, s,106

³¹ Pflanze, s,152

faydalanarak, karşı taraflara fırsat bırakmadan kendisi için bütün tercihleri açık tutuyor,³² İngiltere benzeri söylemlerde bulunmakla beraber, Almanya gibi Rusya'nın Balkanlardaki muhtemel bir müdahalesine henüz sıcak bakmıyordu.

Bismarck'a göre şark karışıklıklardan dolayı İngiltere, Avusturya veya Rusya'nın bir savaşa girmemesi, Türkiye'nin diğer Avrupa devletleriyle olan ilişkileri veya dâhili durumdan (yâni barışın ve toprak bütünlüğünden) çok daha önemliydi. Bismarck, İngiliz Hariciye Nazırı Derby'ye sunulan ifadesinde, Avrupa barışını dikkâte alıp, Rusya ile Avusturya arasındaki durumun buhrana dönüştürülmemesi, Türkiye'nin refahından daha fazla ehemmiyet taşıyordu.³³ Bu beyanatla Bismarck, sözde 1856 Paris Barış Antlaşmasıyla "Avrupa hukukundan" yararlanacak ve toprak bütünlüğünü vadedilmiş olan Osmanlı İmparatorluğunun açıkça dışlandığını ortaya koymaktaydı. Osmanlı İmparatorluğunun parçalanması bütün uluslararası hukukî normları hiçe sayan Avrupa büyük devletlerince mutabık kaldıkları bir durum teşkil ediyordu. Burada mesele, Osmanlı Devletine geçmişte verilen vaatler olmayıp, "hasta adamın mirasının ölümünden sonra" paylaşımı idi. Kendilerini bağlayan anlaşmaların tek yönlü olarak yorumu; "Osmanlı İmparatorluğunda hristiyanların vahim durumunu" gerekçe göstererek, geçersiz olarak nitelendirmekti. Hristiyanların yanında Müslümanların ve Yahudilerin de çatışmalardan olumsuz etkilenmesi ise kimsenin dikkatini çekmiyordu.

Hersek isyanının başından beri isyâncılara maddî ve manevî destek sağlanmış olan Sırbistan ile Karadağ, kendi kamuoylarının baskılarına daha fazla dayanamayıp, hem Rus desteğine hem de Osmanlı ordusunun zayıf durumuna güvenerek, Temmuz 1876'da

³² Anderson, s.188

³³ PA AA R 12664 A 2673/ 2685

askeri birliklerle Timoč nehrini geçerek, Osmanlı Devletine karşı savaş ilân ettiler.³⁴ Artık büyük devletlerin kayıtsız kalmaları mümkün değildi, çünkü devletlerarası denge bozulma tehlikesiyle karşı karşıya idi. Sırbistan'ın harbe girmesi, Rusya'da pan-Slavizmin had safhaya ulaşmasına yol açmış, Petersburg para, yardım malzemeleri ve gönüllüleri Belgrata göndermeye başlamıştı. Buna rağmen Rus çarı II.Alexander ile Kont Gorçakov resmiyette müdahale etmemeye gayret gösteriyor, kendi çıkarlarını koruyabilmek için Avusturya ile uzlaşmaya çalışıyordu. Avusturya ise bu yaklaşıma olumlu bakıyordu, zira Sırbistan'ın savaşı kazanması muhtemeldi ve Avusturya Bosna'daki çıkarlarını teminat altına almalıydı. 8 Temmuz 1876'da Bohemya'nın Reichsstadt şehrinde Çar II. Alexander ile İmparator II.Franz Josef arasındaki zuhur eden görüşmede bir anlaşmaya varılıyordu. Her iki tarafın Dışişleri bakanları tarafından gizli olarak hazırlanan Reichsstadt antlaşmasına göre Rusya, Sırbistan'ın muhtemel bir zaferinde Avusturya'ya Bosna'yı işgal etme hakkı tanıyacaktı.³⁵ Osmanlı orduları Karadağ'da fazla ilerleyememelerine rağmen, Rus general komutasında savaşan Sırp ordusuna yaptıkları bir taarruzla, 1876 Temmuz ve Ağustos'unda büyük bir yenilgiye uğratarak, Belgrat'a doğru ilerlemeleri karşısında Rusya müdahale etmeye karar verdi. Çünkü Osmanlı Devleti, hem Bulgar isyânını bastırmak, hem de Sırbistan ve Karadağ'ı mağlûp etmekle, Rus pan-Slav politikasının Balkanlardaki en önemli iki unsurunu etkisizleştirerek, Rus egemenlik alanını tehdit etmeye başlamıştı. Rusya 31 Ekim 1876 tarihinde İstanbul'a bir ültimatov vererek, hükümetten kırksekiz saat zarfında Sırbistan ve Karadağ ile bir ateşkes yapılmasını talep etti. Rusya ile bir savaşa girmeye niyetli olmayan Babıâli, bu ültimatovu kabûl ederek, İngiltere'nin

³⁴ Mahmud Celaleddin Paşa, s,143

³⁵ Mahmud Celaleddin Paşa, s,205

teklifiyle İstanbul'da bir barış konferansının toplanmasına karar verdi.³⁶ Konferansın ilk gününde (23 Aralık 1876) Kanun-i Esasının ilânı, konferans için beklenmedik bir dönüm noktasıydı. Yeni anayasayla, Bosna için hususi reformların yapılmasının artık gerekli olmadığını savunan Mithat Paşa hükümeti, isyan eden eyaletler için muhtariyet benzeri bir statü teklifi, konferans tarafından reddedildi.³⁷ Kendi statüsünü diplomatik bakımdan yükseltmeyen Rusya, suçu Almanya'ya yüklemeye çalışıp, böylece büyük devletlerin arasındaki gerginliği tekrar tehlikeli boyutlara taşıması oluyordu. Rusya, kendi kamuoyunun pan-Slavist temayülünden dolayı dâhili baskısı altında idi.³⁸ Buna rağmen, Rusya gerçekçi bir politika sürdürerek, Avusturya ile uzlaşmaya karar verdi. 15 Ocak 1877 tarihinde Budapeşte'de Avusturya ile Rusya arasında imzalanan konvansiyonuna göre, Avusturya muhtemel bir Rus-Osmanlı harbinde "iyimser bir tarafsızlık" politikası izleyecek, buna karşılık olarak Bosna ve Hersek eyaletlerini işgal etme hakkına sahip olacak,³⁹ ancak Osmanlı Devleti parçalandığı taktirde, Balkanlarda tek ve büyük bir Slav devleti kurulmayacaktı. Bu şekilde Avusturya-Macaristan toprak bütünlüğünü tehdit eden pan-Slavist hareket büyük ölçüde kontrol altına alınabilirdi. Rusyanın Balkanlardaki istekleri tam olarak gerçekleşmemesine karşı, İstanbul ve Boğazları doğrudan veya dolaylı olarak kontrol edebilirdi. Rusya artık diğer devletlerin tarafsızlığını sağlayıp, Osmanlı Devletiyle savaşa girebilirdi.⁴⁰ Alman Şansölyesi Bismarck, Rusya'nın Osmanlı topraklarından payını almakla Avrupadaki dengenin tekrar yerine getirilmiş olacağını, böylece barışın sağlanmış olacağını fikrini

³⁶ Pflanze, s,154

³⁷ Mahmud Celeleddin Paşa, s,205

³⁸ Pflanze, s,156

³⁹ İmamoviç, s,347

⁴⁰ Anderson, s,193

savunup, Rusya'yı savaşa girmeye teşvik ediyordu.⁴¹ Nihayet Rusya, 24 Nisan 1877'de Osmanlı Devletine savaşı ilân etti.

Türk-Rus harbi Rus ve Romen ordularının Tuna nehrini geçtikten sonra iki cephede çatışmaya girmeleriyle başlamış oldu. Rus ordularının, Osmanlı topraklarında süratle ilerlemeleri, İngiltere'yi rahatsız etmişti. Rusya, Boğazları ele geçirdiği takdirde, Akdeniz'deki İngiliz çıkarlarını tehdit edeceğinden, Rusya ile harbe girmek ihtimal dışı değildi. Plevne'de Gazi Osman Paşa'nın Temmuz'dan Aralık'a kadar Rus ve Romen kuvvetlerine karşı direnişi, Rus ilerleyişini geciktirmiş olmasına rağmen, Kafkas cephesinde durum Ruslar lehine gelişmekteyken, 31 Ocak 1878'de ateşkes ilân edildi. Sonuç itibarıyla Türk-Rus Harbi Osmanlı Devleti bakımından son derece olumsuz, Rusya içinse tam bir başarıyla noktalandı. Yeşilköy'e çadırlarını kuran Rus ordusu istese, İstanbul'a kolayca girebilirdi, ancak Büyük Devletlerin muhalefetinden sakındığından dolayı buna teşebbüs etmedi.

Berlin Kongresi

Rusya'nın bu başarısı pan-Slavist siyasetin nihai bir zaferi gibi görünmekteydi. Rusya fiiliyatta Büyük Petro'nun hedefine ulaşmış görünüyor ve Boğazları kontrol ediyordu. İngiltere ise, açık deniz politikasını ve Akdeniz'deki nüfuz bölgesini, hatta Hindistan yolunu tehditte gördüğünden zor durumda kalmıştı. Daha önce Kırım harbinde Rusya geri püskürtülüp, Boğazlar için tehdit olmaktan çıkartılmış, fakat yirmi yıl sonra Romanov imparatorluğu Boğazlara hâkim olmuş, bunun yanı sıra Türkistan'da büyük başarılar elde eden Rus emperyalizmi, Doğu'da Çin'e, güney'de Afganistan'a uzanarak, hedeflerini Hindistan üzerine yoğunlaştırmıştı. Rus yayılcılığı İngiliz imparatorluğunun incisi olan Hindistan'a hem Doğu'dan

⁴¹ Pflanze, s.157

hem de Batı'dan yaklaşmaktaydı. Bu durum karşısında İngiltere cevap olarak Çanakkale açıklarında (Besika körfezinde) bulunan filosunu Boğazlara göndererek, bir gövde gösterisinde bulundu.⁴² 14 Şubat 1878'de yapılan Yeşilköy (San Stefano) Barış antlaşması yapıldıysa da, bu gelişmeler doğrultusunda uzun ömürlü olmayacaktır. Osmanlı Devletine dayatılan Ayastefanos antlaşması Osmanlı Devletinin Balkanlardaki konumunu büsbütün zayıflatmakla kalmayıp, Balkanlardaki Rus nüfuzunu Büyük Bulgaristan'ın kurulmasıyla pekiştirmiş, Bulgaristan devleti kurulmak suretiyle, Rusya ve pan-Slavizm için güvenilir bir üs sağlamıştı.⁴³ Büyük Bulgaristan ise, hem Karadeniz, hem de Ege denizinde limanlara sahip olmak ve üstelik Makedonya bölgesinin de Bulgaristan devletine katılmasıyla çok güçlü bir konuma ulaşmış oluyordu. Böylece mezkur devlet sınırlarını Tuna'dan Ege denizine, Trakya'dan Arnavutluk'a kadar geniş bir alana yayılıyordu. Binaenaleyh, Budapeşte antlaşmasına göre tek büyük bir Slav devletinin kurulmasına müsaade edilmediği gibi,⁴⁴ Bosna –Hersek, Osmanlı Devletine bağlı kalmakla beraber, iç işlerinde tam muhtariyete sahip olacaktı. Bosna-Hersek'e muhtariyet öngören madde ise Avusturya-Macaristan için kabûl edilmez idi, çünkü böylece Reichsstadt antlaşmasında Avusturya'ya tanınan işgal hakkı çiğnendiği gibi, üstelik muhtariyet kazanmış olan bir Bosna-Hersek, Habsburg İmparatorluğunu tehdit eden pan-Slav politikası için doğal bir yayılma alan oluyordu. Rusya'nın aktif müdahalesine gerek kalmadan, Sırbistan ve Karadağ devletleri de Ayastafanos antlaşmasına göre tam bağımsızlık kazanmış olduğundan, Bosnadaki pan-Slav harekete destek vereceklerdi. Böylece onların Rus yayılma politikasına araç olmaları doğaldı. İngiltere, Ege

⁴² Pflanze, s,161

⁴³ Anderson, s,203

Pflanze, s,162

de limanlara sahip olan bir Bulgar devletinin varlığı ve Boğazları kontrol altında tutan Rusya'nın bölgedeki kendi menfaatlerine tehdit oluşturduğunu pekâlâ biliyordu.⁴⁵ Diğer taraftan Rusya'nın bir şekilde fiiliyatta Osmanlı ekonomisine hakim olma anlamına gelecek olan Osmanlı tarafına yüklenen olağanüstü yüksek savaş tazminatı İngiltere tarafından hoş karşılanılmıyordu. Sonuç olarak Ayastefanos antlaşması Osmanlı Devletine ağır malî ve siyâsî müeyyideler getirmekle beraber, Rusya'nın konumu Balkanlar, Kafkaslar ve Boğazlarda Avrupa büyük devletleri nezdinde kabul edilemez şekilde büyümüştü. Rusya ile Avusturya ve İngiltere arasında tırmanan gerginliğin bir savaşa dönüşmemesi için Rusya ister istemez Ayastefanos antlaşma şartlarından vazgeçmeliydi.

Nihayet meseleye çözüm olarak, bir konferans toplanması fikri benimsendi. Kont Andrassy'nın dengeleri yeniden yerine oturtmak amacıyla Berlin'de bir beynelmilel konferansın düzenleme teklifine Rusya dâhil bütün devletler mutabık oldular. Konferans yeri olarak genç Alman devletinin başkenti Berlin'i seçmekle, Almanya'nın uluslararası sahnede ulaştığı yeni güçlü konum dikkâte alınmış oluyordu. Ayrıca Şansölye Bismarck'ın, Almanya'nın menfaatlerini korumak amacıyla hiç bir tarafın ağırlık kazanmasını istemediği apaçık ortada idi. Bismarck'a verilen "dürüst emlakçi" unvanı bu gelişmeler sonucu ortaya çıkmıştı. Belirtmek gerekir ki, bu sıfat Bismarck'ın kendi tarafından kendisine verdiği bir lakâptır. Kısacası Bismarck, en uygun ve diğer devletlere nazaran en tarafsız tarafı teşkil etmekteydi. İngiltere ise konferans başlamadan Akdeniz'deki kendi konumunu sağlama almağa kararlı idi. Konferans başlamadan evvel Petersburg ve Londra hariciye nezaretleri arasında önemli meseleler bu arada halledilmişti.⁴⁶ İlke olarak, Bulgaristan sınırları-

⁴⁵ Mahmud Celaleddin Paşa, C. 3, s,6

⁴⁶ Mahmud Celaleddin Paşa, s,142

nın geriye çekilmesine ve Rus ordularının Bulgaristan topraklarını terketmesine karşı, İngiltere, Rusya'nın Kars ve Ardahan'ı ilhaki ile, Sırbistan ve Karadağ'ın genişletilmesine onay veriyor, İngiltere ise bu arada Osmanlı İmparatorluğuna Rusya'ya karşı garantiler vererek, Kıbrıs'ı Osmanlı Devletinden "geçici olarak" almakla Akdeniz de bir üs temin etmiş oluyordu.⁴⁷ Balkanların ve özellikle Bosna-Hersek'in kaderini belirleyecek olan Berlin Kongresi birçok üst düzey devlet adamının katılımıyla 13 Haziran 1878 tarihinde Berlin'de çalışmalara başladı. Bütün kararların mutabakatla alınması icap ediyordu. Bulgaristan'ın, Sırbistan, Karadağ ve Romanya'nın sınırları, Rusya'nın Doğudaki eski Osmanlı vilayetlerinin ilhaki, Şarki Rumelinin statüsü ve Bosna-Hersek'in kaderi konferansta alınacak kararlar doğrultusunda tayin olunacaktı.⁴⁸ Konferansta Rusya savaş meydanında kazanılan başarılarını antlaşma masasında savunma zorluğu yaşıyor, bütün isteklerini, özellikle Büyük Bulgaristan'ı ve maddî isteklerini alamayacağını bilen Gorçakov ile Şuvakov kendi kamuoyunu yatıştırmak için yoğun çaba sarfediyordu. Bir ay süren çetin müzakerelerden sonra 13 Temmuz 1878 tarihinde anlaşmaya varıldığında Rusya, istediklerinden çoğunu alamamış olmakla birlikte, yine de Berlin Konferansı Rusya için bir yenilgi anlamı taşımıyordu. Her şeye rağmen, Bulgaristan kurulmuş, Rusya Osmanlı Devletine karşı üstün bir konum elde ederek, Osmanlı Devletinin Kafkas bölgelerini kendi topraklarına katmayı başarmıştı.⁴⁹

Balkanlarda Bismarck tarafından kurulan düzen, otuz yılı aşkın bir süre sürecekti. Büyük devletlerin istekleri makûl bir şekilde karşılanmış olmasına rağmen, küçük Balkan devletlerinin milliyetçilik serüveni daha yüksek seviyeye çıkarılmış, sözkonusu

⁴⁷ Anderson, s,207

⁴⁸ Pflanze, s,165

⁴⁹ Anderson, s,216

devletlere verilen eski Osmanlı toprakları uzun vadeli olarak Balkan politikacılarının iştahını daha fazla kabartmış olmasına rağmen, bir müddet için siyasetçiler ve kamuoyu tatmin olmuş görünüyordu. En azından, aralarında çıkabilecek anlaşmazlıklar, Avrupa barışını uzun bir müddet için tehir etmişti. Diğer yandan yeni hudutlar, özellikle Müslümanlara ve hakim unsura mensup olmayan Yahudi ve bazı Hristiyanlar için bazen sömürü, bazen de zorunlu göç mecburiyeti getiriyordu. Millî kimliklerine kavuşan, dil, millî tarih ve ırk kavramları günlük siyasette en yüksek konuma çıkaran Balkan devletleri, devrin usûllerine uyarak “öz millete” ait olmayanlara karşı baskı uygulamaya başladılar. Bu durum Balkan topraklarında mukim olan on binlerce Müslüman için toprakların kaybı anlamına geliyordu. Gayri resmi çetecilikle olsun, baskıcı devlet politikasıyla olsun, homojen bir toplum yaratma hevesi içinde olan genç milletler, içlerindeki Müslüman unsurları yabancı bir toplum olarak algılayıp, göç ettirmeye giriştiler. Savaşın sonra kurulan Bulgaristan prensliğinde (Şarkî Rumeli vilayetini de katarak) Müslüman nüfusunun yüzde ellisinin yurtlarını terk etmesi göçün boyutunu ortaya koymaktadır.⁵⁰ Bu değerlendirmede elbette daha önce patlak veren savaş şartlarını göz önüne alarak, savaş sırasında verilen telefâtı, göçü ve benzer faktörleri de göz önünde bulundurmalıyız. Yeni Devletlerin topyekûn bir etnik temizlik politikasından bahsedilmese de, bölgede Müslüman nüfusa karşı ciddi bir baskının mevcut olduğunu görmek mümkündür. Sonuç olarak Berlin Kongresi, sadece Balkanlarda yeni bir düzen kurmamış, ancak kırılğan bir barış sağlamıştı. Kongrede ele alınan Bulgaristan meselesi, Bulgaristan’a Ayestefanos antlaşmasına göre daha az toprak vererek, onu Osmanlı Devletine haraç bağı

⁵⁰ Justin Mc Carthy. *Ölüm ve Sürgün*, s.111, (çev.) Bilge Umar 3. Basım, İstanbul, İnkılâp Yay., 1998

muhtar bir prenslik veya emaret olarak tesis edilmekle çözüme bağlanmıştı. Şarkî Rumeli vilayetinin konumu, Girit'in idaresi, Sırbistan ve Karadağ'ın yeni hudutları ve siyâsî konumları da Osmanlı Devletinin aleyhine sonuçlanmıştı.⁵¹ Romanya prensliğinin bağımsızlığından başka, Tuna komisyonunun kurulması, Ardahan, Kars ve Batum'un Rusya'ya bırakılması kararlaştırılmış, bu arada Bismarck, konferans boyunca kaba ve nezaketsiz davranışlarıyla Osmanlı tarafını baskı altında tutarak, Osmanlı delegelerinin daha iyi müzakere girişimlerine mâni olmuştur. Kongrenin sekizinci oturumu sırasında Kont Andrassy, Osmanlı delegelerinin protestolarına rağmen diğer devletlerin desteğiyle, Bosna-Hersek'in kaderi antlaşmanın 25. Maddesi gereği Bosna-Hersek'in işgalini kabûl ettirdi. Bu doğrultuda Bosna-Hersek, Avusturya-Macaristan'ın askeri işgali altına girerek, Avusturya-Macaristan tarafından idare edilecekti. Yenipazar Sancağı Osmanlı idaresine bağlı kalmakla beraber, Avusturya-Macaristan asayişini sağlamak için garnizon kurabilecekti. Karadağ ve Sırbistan arasında bulunan Yenipazar'a asker yerleştirilmekle iki devlet arasına geçilmesi mümkün olmayan bir mania oluşturmakla, mezkur devletlerinin kolayca ortaklaşa hareket etmelerine engel olunmaya çalışılıyordu. Osmanlı diplomatların yoğun girişimleri sayesinde, Bosna-Hersek'in sadece geçici olarak işgal edileceği, padişahın hükümrانlık haklarının işgalden sonra da zarar görmeyeceğini kabûl edildi. Ayrıca işgalden sonra iki devlet, Bosna-Hersek'in statüsünü kesin bir karara bağlanmak için uzlaşmaya gayret edeceklerdi.⁵² Padişahın hükümrانlık hakları 1879 yılında Osmanlı Devleti ile Avusturya-Macaristan arasında imzalanan Sancak Konvansiyonunda da muhafaza edildi. Bu da Osmanlı Devletinin Bosna-Hersek üzerine devam eden sorumluluğunun teminatıydı.

⁵¹ Mahmud Celaleddin Paşa, s,251

⁵² Mahmud Celaleddin Paşa, s,227

İkinci Bölüm

Avusturya Hâkimiyeti Altında Bosna-Hersek

Avusturya-Macaristan İmparatorluğunun Yapısı

Avusturya-Macaristan'ın Bosna'ya ve genel olarak Balkanlara atfettiği önemi anlayabilmek için 1848-1878 yıllar arasında Avusturya-Macaristan'ın devletinin yapısını bilmek gerekir. 1848 yılı Avusturya İmparatorluğu için gerçekten bir dönüm noktasıydı: Fransadaki Mart devriminden etkilenmiş, bütün Almanya'yı etkisi altına alan liberal-milliyetçi devrimler zincirine muhafazakar Avusturya İmparatorluğu da eklenmişti. İmparatorluktaki çeşitli unsurlar sadece liberalizm ve anayasal reformların gerçekleştirilmesini değil, aynı zamanda bağımsızlık da istiyorlardı. Bir taraftan Macaristan bünyesinde bulunan Çek ve Hırvatlar, Macar dili hâkimiyetine ve Macar üstünlüğüne karşı çıkarken, diğer taraftan Macar milliyetçileri bağımsız bir Macaristan kurmaya çabalarken, Avusturya bünyesinde bulunan bazı İtalyan eyaletlerinde ayaklanma başladı. Âsilerin baskısı altında İtalyadaki eyaletler hariç, bütün unsurlara kendi dillerini kullanma hakkı veren liberal bir anayasa ilân edilmek zorunda kalındı. İtalyadaki âsiler 1848 yılının sonlarında ünlü Mareşal Radetzky tarafından mağlûbiyete uğratılırken, şansölye Schwartzenberg tarafından plânlanan siyâsî bir manevra sonucu İmparator II. Ferdinand'ın yerine genç II.

Franz Joseph tahta oturtuldu.¹ Genç imparatorun hedefi, bölünme tehlikesiyle karşı karşıya olan devleti tekrar toparlamaktan ibaret olacaktı. Daha sonraları Avusturya politikaları için karakteristik olan, milliyetçilik karşıtı siyaset ve bunun yerine hanedana sadakat (Kaiserreichsnationalismus) ideolojisi olarak tarihe geçmesini dikkate alarak değerlendirmek gerekecektir. Mart 1849'da İmparatorun baskısıyla ilân edilen yeni anayasa ile, İmparatorluğun bütün toprakları Viyana'ya bağlanarak, İmparatorluk Bohemya, Avusturya, Dalmaçya, Macaristan v.b. gibi krallık veya dükliklerden teşkil edildi. Avusturya imparatoru bütün kesimlerin tahtlarına sahipti, ancak Macaristan'da olduğu gibi bazı bölgelerde soyluların diyet meclisleri mevcuttu. Viyana'nın merkezîyetçi anayasasına karşı, Macaristan lideri Kossuth'un başkanlığında Macaristan, cumhuriyet ilân ederek, Habsburg İmparatorluğundan ayrıldı. Macaristan'ın yapısı kırılgan olduğundan cumhuriyetin ömrü pek uzun olamayacaktı. Macar milliyetçiliğinin karşısında kendi haklarını tehlikede gören Hırvatlar ve ordunun Hırvat bölükleri tekrar İmparatorun saflarına geçip, Macarlara karşı savaşımaya başladılar. Buna rağmen II. Franz Joseph, ancak Rus Çarı tarafından gönderilen askeri yardımlar sayesinde Ağustos 1849'de Macar isyanını bastırabildi. Yurtdışına kaçmayı başaramayan muhalifler ve âsiler hapse atılıp veya kurşuna dizilirken, bu arada pek çok Macar da Osmanlı Devletine sığınıp orada oldukça yüksek makamlara kadar yükseldiler. Bundan sonra bir vilâyet gibi idare edilmeye başlanan Macaristan'da halk arasındaki hoşnutsuzluk gittikçe yükseliyordu, anayasa ise 1851 yılında yürürlükten kaldırılmıştı.

Birleşik bir İtalya devleti kurmak isteyen Piyemonte krallığı, Kont Cavour'un önderliğinde Fransa'nın yardımıyla 1859 yılında

¹ Michael Erbe, *Die Habsburger. Eine Dynastie im Reich und in Europa*, s.195, 1. basım, Stuttgart: W. Kohlhammer, 2000

Avusturya'ya savaşı ilân ederek Venedik hariç, kuzey İtalya'nın imparatorluktan kopması,² imparatorluğun Macaristan ile bir uzlaşmaya varma gerekliliğini gösterdi. 1861'da Macarlara daha fazla haklar tanıyan yeni bir anayasa ilân edildi. Ancak, Macaristan ile tam bir uzlaşmaya yol açan vak'a, 1866'da Prusya ile Avusturya arasında meydana gelen ve "Alman kardeş savaşı" olarak tarihe geçen Avusturya-Prusya savaşı olacaktı. Savaş resmî olarak Schleswig eyaletinin ortak idaresi hususunda çıkan anlaşmazlıktan kaynaklanıyor görünse de, esasında her iki gücün Almanya üzerinde nüfuz kavgasına dayanıyordu. Sonuçta, Avusturya için savaş felâket bir yenilgiyle sonuçlanarak, Alman siyasetinden çekilmek ve Habsburg imparatorluğu için Macarlarla anlaşarak, siyâsî ve iktisadî nüfuzunu Balkanlarda güçlendirmekten başka tercihi kalmamıştı.

1867'da Avusturya ile Macaristan arasındaki ilişkileri yeniden düzenlemeye yönelik, uzlaşma anlamına geçen "Ausgleich" yapıldığında; iki ülke Habsburg tahtı altında beraber kalmak suretiyle, hukuken bağımsız iki ülke haline gelirken, Avusturya İmparatoru aynı zamanda Macaristan kralı oluyor, Avusturya düklüklerinin yanında Kuzey Adriya, İstriya, Dalmaçya, Bohemya, Galiçya ve Bukowina Avusturya İmparatorluğunun parçası oluyordu. Macaristan krallığının bünyesine Macaristan'ın yanında Eflak ve Boğdan (Siebenbürgen), Hırvatistan ve Slavonya, Fiume limanı ve Bosna hudut bölgesi (Militaergrenze) dâhil edildi. İmparatorlukta her iki devlet ayrı bir hükümet ve ayrı bir parlamentoya sahip olarak, intihap usulleri kendi kanunlarınca düzenlenecekti. Avusturya parlamentosunun adı Reichsrat, Macaristan'ın ise diyet meclisi veya Reichstag olarak anılıyordu. Macaristan parlamentosu (diyet) soyluların (Magnatlar) toplandığı üst meclis ve seçimle

² Erbe, s.207

mebus olan alt meclisden ibaretti. Alt meclisin 453 mebusunun, 40'ı Hırvatistan krallığını temsil ederek, onlar sadece Hırvatistan ile alâkalı oturumlara katılabiliyorlardı. Hırvatistan ayrı bir eyalet meclisine sahip olmakla, 1868'de Hırvat-Macar uzlaşması sonucu yetkileri belirlenmişti. İmparatorluk makamından başka, birleşik ve ortak kurumlar olarak sadece Dışişleri, Savunma Maliye bakanlıkları mevcuttu. Buna mukabil, her iki devletin vatandaşlık hukuku ayrı ve kendi pasaportları, para birimleri ile posta pullarına sahiptiler. Binaenaleyh, İmparatorluğun her iki kesiminde serbest dolaşım, çalışma ve oturma hakkı korunuyordu. Ordunun yanında borçlar ve para politikası ile ilgili kurumlar her iki devlet için birleşik, demiryolları, ticaret ve gümrükler de ortak müesseseler arasında yer alıyordu.³ Birleşik kurumlar ve ortak politikaları ile alâkalı meseleler hakkında müşterek kararlar almak maksadıyla senede birkaç defa her iki parlamento delegasyonları toplanarak, oturumlar bir sene Viyana'da, diğer sene Peşte'de yapılıyordu. Her iki kurum ayrı kararlar alıp, sadece anlaşmasızlık çıktığında ortak bir oturumda birleşiyorlardı. Her iki devlete mümkün mertebe bağımsızlık tanınarak, İmparatorluğun birliği sağlanma yoluna gidilmişti.

Ne var ki bütün bu zaman içinde uzlaşma girişimlerine rağmen Macaristan'da pan-Slavist Hırvat ve Polonyalı unsurlar devletin yapısını sorgulamaktan geri durmadılar. Avusturya'da, Çek milliyetçiliği karşısında bazı Almanca konuşan vatandaşlar kendilerini bir Slav tehlikesi karşısında ortak bir İmparatorluk-tan ziyade, Slav ve Macarlardan ayrı, birleşik bir Almanya'da görmeyi hayâl ediyorlardı. Habsburg İmparatorluğunun yapısı ne kadar mükemmel görünüyorsa da, aynı derecede kırılgandı. Hanedan ve özellikle imparator II. Franz Joseph, devletin birliğini

³ Erbe, s.223 dev.

temsil eden önemli bir sembol olarak, otoritesi olmadan bu çok uluslu imparatorluğu birarada tutması mümkün değildi. Böylece Avusturya-Macaristan'ın siyâsî emellerini Bosna-Hersek ve Balkanlara yayma girişimlerini tabii karşılanmak gerekir. Birlik, refah, ortak bir kimlik ve ortak bir millî şuurla devletin ayakta kalması için zaruri idi.

1875'te çıkan Hersek anlaşmazlığı, uzun zamandan beri plânlanan, Bosna-Hersek'i İmparatorluğa katmak için kaçırılmaz bir fırsattı. Rusya'nın etkisi Balkanları dengelenip pan-Slavizminin önüne bir set çekilecek ve Avusturya-Macaristan kendi yorumuyla gelişmemiş ve huzursuz bir bölge olan Balkanlara Avrupa medeniyetini getirecekti. Üstelik Bosna, Balkanların güneyine yayılmak için uygun bir platformdu. Dış ticarete sadece küçük bir payı olmakla beraber, Habsburg İmparatorluğunun iktisadî alanında **uzun zamandan beri yer alan Bosna-Hersek, zengin maden yataklarına yeterli yatırım yapıldığı takdirde iyi bir gelir kaynağı olabileceği gibi, Avusturya ile Macar ürünlerinin Balkanlarda daha fazla pazarlanmasını sağlayabilirdi.**

Bosna-Hersek'in İşgali

Berlin Kongresi, Reichstadt Antlaşmasıyla onaylandığında, Avusturya'ya bölgeyi kendi yönetimi altına alma hakkı tanımıştı. Ancak Avusturyalı siyasetçiler, Bosna'nın işgalinin kolay olacağını sanıp, büyük bir yanılsa düşeceklerdi. Bosna-Hersek isyandan dolayı oldukça sarsılmış ve yüzlerce mülteci Avusturya-Macaristan topraklarına sığınmış olduklarından Viyana ve Peşte'deki yetkililer, Avusturya ordularının halk tarafından kurtarıcı olarak karşılanacağını sanıyorlardı. Bundan hareket ederek, Avusturya hükümeti 3 Temmuz 1878'de Saraybosna'ya çektiği bir telgrafla, Bosna-Hersek'in Avusturya kuvvetleri tarafından işgal olunacağını ve Osmanlı

yönetimi yerine Avusturya idaresine geçeceğini bildiriyordu.⁴ Kısa sürede ilk tepki özellikle müslüman Boşnaklardan gelmişti. Müslümanlar, Hristiyan bir hükümet altında yaşamayı istemiyorlardı. Bunun üzerine 5 Temmuz 1878'de Saraybosna merkezinde İsa Bey (Begova) camiinin önünde büyük bir kalabalık toplanıp, protestolarını dile getirdiler. Hersek isyanı zamanında faal bir kişi olarak tanınan Hacı Lojo isimli birisi, yeşil bir bayrakla, kalabalığı hükümet konağına yönlendirdi. Vali, kalabalığın isteklerine boyun eğerek, Saraybosna için bir kumandan tayin edip, şehrin savunmasını hazırlayacağını duyurdu. Ancak Valinin açıklaması pek ciddi değildi, zira Avusturya'ya karşı mukavemet edilmemesine dair⁵ İstanbul'un kesin emri vardı.

Buna rağmen Osmanlı Devletinin Türk memurları galeyana gelen halkı yatıştıramadığından 10 Temmuz'da Avusturya'ya işgali ertelemesini tavsiye ederken, diğer yandan Sırplarla beraber silâha sarılan Boşnak müslümanlar Avusturya'ya karşı savaşıacaklarına dair Avusturya'yı uyardılar.⁶ Yine de Viyana, bu uyarıları ciddiye almayarak, kuvvetlerini 27 Temmuz'da Sava nehrinden geçirip, Bosna'yı işgale başladılar. Buna karşı Hacı Lojo önderliğinde Saraybosna halkı, Saraybosna Valisini işgale karşı çıkmayan bazı memurları görevinden azletmeye zorlayıp, şehir garnizonunu isyana davet etti. Kısa sürede organize olmayan bir "millî hükümet" kuruldu. Hükümet, Osmanlı Devletinden ayrılmaktan ziyade, Osmanlı-Müslüman varlığını korumayı amaçlıyordu. Saraybosna şehir kumandanı şehri terk etmeye kalkıştığında Hacı Lojo'nun adamları tarafından geri getirilerek, şehrin savunmasına katılmaya zorlandı. Millî hükümet başka çare kalmadığından idareyi kendi

⁴ İmamovič, s,351

⁵ Malcolm, s,134

⁶ Mahmud Celaeddin Paşa, s,215

ellerine almaya çalıştı ki, Osmanlı Devletinin dağılma sürecinde benzer durumlar daha sonra da yaşanacaktır; meselâ, Balkan savaşlarından sonra Yunan hâkimiyetini kabûl etmek istemeyen Batı Trakya Türkleri, 1913'de kendi Cumhuriyetleri ilân etmek zorunda kalmışlardı. 1878'de Bosna millî hükümetinin durumu yine de bundan biraz farklıydı: yerel eşraf kendi konumunu koruyabilmek için bu çareye başvurmak zorunda kalmış, ayrıca Avusturya karşıtı Sırp lar da bu hükümete katılmışlardı. Sözde hükümetin en göze çarpan yanı, organize olamayışı ve hazırlıksız yakalanmasıyla, Avusturya ordularının ilerleyişini uzun vadede durduramaması olacaktır. Yine de 82000 Avusturya askerine karşılık, Boşnak âsiler 40000 civarında adam toplayarak, Avusturya'ya karşı beklenmedik bir direniş gösterdiler. Mareşal Filipoviç'in başında bulunduğu kuvvetlerle çarpışarak Banja Luka, Maglaj ve Jajce şehirlerini işgal edip, 18 Ağustos'ta Saraybosna civarına kadar vardılar.⁷ Mukavemeteye rağmen şehir işgal edildi ve 20 Ağustos'a kadar Yenipazar Sancağı kontrol altına alınarak, Bosna'nın tamamı Avusturya'nın kontrolü altına girdi. Başkumandan Filipoviç tarafından oluşturulan ilk müessese, olağanüstü hâl mahkemesi olan Divan-ı Harpti (Standgericht).⁸ Avusturya Bosna'da bir yandan bütün unsurların güvenini kazanmak, diğer taraftan asayişini temin ederek, modern bir idare sistemi kurmak için zor bir durumla karşı karşıya idi.

Bosna-Hersek'in İdaresi ve Gelişmesi

Hukukî bakımdan Bosna-Hersek eyaletinin konumu, şeklen Osmanlı Devletine bağlı kalmak kaydıyla, Avusturya-Macaristan ortak idaresi tarafından üstlenilen uluslararası bir statüko şeklinde idi. Savunma, yargı, maliye, posta, para politikası v.s. gibi unsurlar

⁷ Malcolm, s.135

⁸ İmamoviç, s.353

tamamen Avusturya-Macaristan'a bağlı olduğundan, Osmanlı memurları Bosna-Hersek'ten geri çekildiğinde eyalet, fiilen Avusturya-Macaristan toprağı gibi muameleye tabii oldu. Ancak, Osmanlı Devleti ile Avusturya-Macaristan arasında imzalanan 1879 tarihli Sancak konvansiyonu sonucunda Yenipazar Sancağı ve Bosna-Hersek eyaleti hukukî statükoya kavuşmuş oldu. Konvansiyona göre Yenipazar sancağında Avusturya emniyet güçleri Osmanlı ordusuyla beraber asayiş sağlayacak, fakat idare tamamen Osmanlı Devletine ait olacaktı. Ayrıca, işgal durumu padişahın Bosna-Hersek üzerindeki hükümler haklarını etkilemeyeceğı, Osmanlı parasının tedavülden kaldırılmayacağı, bölgede toplanan vergilerin sadece Bosna için kullanılacağı, Boşnak müslümanlarının yanı sıra Osmanlı memurlarının da hizmete girebileceğı belirleniyordu. Fakat bu anlaşmaya rağmen hiç bir zaman para ve memurlarla ilgili maddeler gerçekleştirilmeyecek, sadece Müslümanlara tanınan din ve ibadet hürriyetiyle, camilerde hutbede padişah- halifenin adı zikredilecek ve yine camilerde Osmanlı bayrağı kullanılacaktır. 1881 yılında Avusturya-Macaristan, Rusya ve Almanya arasında muhafazakar hâkimiyet sistemini korumak maksadıyla yapılan Üç İmparatorluk ittifakının görüşmeleri esnasında Bosna-Hersek konusuna da değiniliyordu. Üç devlet, gizli de olsa Avusturya'nın gerekli gördüğü taktirde Bosna-Hersek'i kendi bünyesine katabileceğine dair mutabakata varmışlardı.

Uluslararası gelişmeler nasıl olursa olsun, Avusturya-Macaristan, eyaletlerin idaresine sıfırdan başlamalıydı. Bunun için önce 200.000 civarında olan mültecilerin ıslahı ve iskânı için yoğun bir çabaya, ardından da eşkıyalığa karşı tedbirler alındı.

Avusturya-Macaristan tarafından yapılan nüfus sayımına göre mültecilerle, göç eden kişiler dikkate alındığında Bosna-Hersek'te 1879 yılında yaklaşık 1.466.000 kişi yaşamaktaydı, Müslümanlar

%38, Sırp-Ortodokslar %42 ve Katolikler %18 ve ayrıca küçük bir azınlığı da mevcuttu.⁹ Avusturya-Macaristan iki devletten müteşekkil olduğundan idare ortak bir şekilde gerçekleşmeliydi. Bosna önce askerî idareye bağlanıp, askerî yasalarla idare ediliyordu. Bununla beraber, özellikle toprak sistemiyle ilgili Osmanlı kanunlarının çoğu yürürlükte kalmıştı. Sadece Müslümanlara uygulanmakla beraber, özellikle aile, veraset v.s. meseleleri için şer'î kanunları varlığını muhafaza etmekle, vakıfların konumu da garanti altına alınmıştı. İdare için ortak bir Maliye Bakanlığı oluşturularak, her iki devlet memurları eyaletlerin idaresinden sorumluydu.¹⁰ Ortak Maliye Bakanlığı tabiri, yanlış yorumlara yol açmamalı, malî meselelerle uğraşmakla beraber bu kurum esasında, askeri idareye rağmen, Bosna-Hersek için en üst karar merci teşkil ediyordu. Hukuken Saraybosna'ya mevzilendirilen 15. Kolordunun komutanı en yüksek mülki amir, daha sonra esas idareyi üstlenen ortak Maliye Bakanı yerliyordu. Resmiyette Bosna, askeri idare altında olup, anayasası yoktu ve bazı idarî uygulamalarla, mahkemelerin şekli askeri kanunlara tabii idi.. Bunun sonucu olarak, meselâ, Bosna-Hersek'teki posta teşkilatı "askeri posta" olarak biliniyordu. Müşterek Maliye bakanlığı sayesinde Bosna-Hersek'te iki devlet arasında bir yetki paylaşımı sözkonusu¹¹ olduğundan, her iki devlette Bosna-Hersek'in doğrudan kendilerine bağlanmasına sıcak bakmıyordu, zira en büyük konu, millî meseleydi. Macarlar Bosna-Hersek'in katılımıyla kendi devletleri içinde Slavlar karşısında azınlık konumuna düşmeleri durumunda, böyle bir gelişmenin özellikle Hırvatların

⁹ Srečko M. Dzaja, *Bosnien-Herzegowina in der österreichisch-ungarischen Epoche (1878-1918). Die Intelligentsia zwischen Tradition und Ideologie*, s.39, 1. Basım, Münih: R. Oldenbourg Verlag: 1994

¹⁰ Malcolm, s.138

¹¹ Dzaja, s.42

daha fazla özerklik taleplerine yol açacağından endişe ediyorlardı. Aynı şekilde Avusturya'da benzer problemlerle karşı karşıya olup, fazladan Macaristan ile bölge idaresi hususunda rekabete girmekten çekiniyordu. Binaenaleyh Bosna-Hersek'in idaresi ve özellikle maliye ve bütçe meseleleri yıllarca iki tahtlı imparatorluk devleti arasında tartışmalara yol açacaktı. Atanan memurların çoğu Avusturya veya Macaristan'dan tayin edilip, sonraki yıllarda yerel memurlar yetiştirilip, idarî makamlara getirilmesine rağmen dışarıdan atanan memurlar daima ağırlıktaydı. Nüfus olarak azınlıkta olmalarına rağmen Katolik olmaları hasebiyle Habsburglara en güveniler grup olarak görülen Katolik Hırvatlar, yerel memuriyetlerinin çoğunu üstlenmiş olmaları Bosna-Hersek'te tepkilere yol açıyordu. Devlet idaresinde çalışanların azınlık kısmını Müslüman memurları teşkil ediyordu. Osmanlı idarî birimleri genel olarak muhafaza edilip, sadece farklı olarak adlandırılmıştı: Sancaklar 'Kreis', kazalar ise 'Bezirk' adları ile, Bezirksvorsteher veya Kreisvorsteher adlı idarecilerin kontrolü altında idi.¹² Avusturyalı ve Macar yetkililer bölgeyi geliştirmek için kararlı idiler; ancak Bosna-Hersek'in sosyal düzenini fazla sarsmak istemiyorlardı. Bunun için haklı nedenler de mevcuttu. 1882 yılında askerlik görevinin Bosna-Hersek eyaletlerinde mukim kişilere uygulanması, önce bir kısım Sırp, daha sonra onlara katılan Müslümanların da ayaklanıp güçlkle bastırılan bir isyanın patlamasına sebep olmuştu. Müslümanların bir kısmı 'gâvur' olarak gördükleri bir orduda hizmet edip, Müslüman olmayan subaylardan emir almayı kabûl etmezken, Sırpların bir kısmı da Katolik Habsburg ordusunda yer almak istemiyordu. Bunu yanında askerlik vazifesinin Bosnalı köylüler için meydana getirdiği ekonomik yükü de azımsamamak gerekir ki, bazen küçük toprak parçalarıyla, bu toprakları ailece işleten kmetler için aileden

¹² Dzaja, s.43

bir kişinin birkaç sene askerlik vazifesinden dolayı uzaklaşması onlara kaldırılması zor bir yük teşkil ediyordu.¹³ Bu yüzden isyanın sonucu olarak birçok Müslüman Boşnak memleketlerini terk edip, Osmanlı topraklara yerleşmişlerdi.

Kmetlik sistemi verimli ve modern bir çiftçiliğin önünde büyük bir engel teşkil ediyordu, ancak Müslümanları rahatsız etmeden onu kaldırılmak da mümkün değildi. Bu sebeple müşterek olan Maliye Bakanlığı kredi programları geliştirip, kmetlerin kendi topraklarını kredi vasıtasıyla satın almayı mümkün kılmaya teşebbüs ettiğinde, gerek ilgili bankaların yanlış idare politikası yüzünden, gerekse yolsuzluklar sebebiyle sistemden beklenen neticeler alınamayacaktır.¹⁴ Müslüman toprak sahipleri nezdinde bu sistemin değiştirilmesi ancak onların gönüllerini alarak, eski sistemi fazla değiştirmeden, tedrici reformlarla geleneksel hayat tarzlarını fazla etkilemeden mümkün olabilirdi. Müslümanlar gittikçe Katolik Hırvatların yanında Bosna-Hersek'te Avusturya-Macaristan idaresinin teminatı konumuna gelmişlerdi. Hızla yayılan pan-Slavist Sırp milliyetçiliğine karşı güvenilir bir tebaaya ihtiyaç vardı. Avusturya-Macaristan tarafından yapılan reformları böylece hem eski sistemi korumak, hem de yeniliklere yol açmak gibi zor bir ikilemin içinde idi. Diğer taraftan özel sermaye beklediği gibi Bosna-Hersek'e yatırım yapmaya itibar da etmemişti. Oysa, kredi dağıtan bankaların yanında, Bosna-Hersek özellikle Macar madencilik sektörü için oldukça cazip edici ve mamûl mallar için bir pazardı. Sanayileşme ise beklediği kadar gelişemediğinden,

¹³ Aydın Babuna, *Die nationale Entwicklung der bosnischen Muslime. Mit besonderer Berücksichtigung der österreichisch-ungarischen Periode.*, s.53, 1. Basım, Frankfurt: Europaischer Verlag der Wissenschaften, 1996

¹⁴ Babuna, s.80

hükümet devreye girmeye mecbur kalmıştı. Yine de Avusturya idaresi bütün zorluklara rağmen birçok başarıya imza attı. Düzenli asker ve polis teşkilatlarıyla, modern bir mahkeme sistemi kurarak, Bosna-Hersek yüzyıllardan beri sahip olmadığı rahat ve huzurlu bir ortama kavuşmuş, idare bir yandan karayollarını modernize edip, bir yandan demiryolu inşaatlarıyla başlattığı¹⁵ çalışmalarla, yolların güvenliğini sağlayarak, ticaret küçük çaplı da olsa gelişmeye başlamış, ulaşım ve posta teşkilatı geliştirilerek, daha modern bir eğitim sistemi için yoğun bir çabaya girişilmişti.

Okula gidenlerin oranı nispeten düşüktü, ancak bu durum, Avusturya-Macaristan hükümetinin ihmâlkârlığından ziyade, taşra halkının okula ve okumaya fazla önem vermeyen geleneksel yapısıyla ilgiliydi.¹⁶ Hassas din konusuna gelince, yeni idare bütün dinlere eşit mesafeli ve saygılı davranmaya büyük özen gösteriyordu. Katolik eğitim kurumları ve Cizvit rahiplerin etkisi büyük olmakla beraber, meşhur Kardinal Stadler bölgedeki Katolik inancının güçlendirilmek için yoğun çaba sarf ediyordu.¹⁷ Avusturya-Macaristan idaresi bir yandan Katolik kilisesi ve onlara yakın olan Hırvatlar devlete en sadık ve güvenilir zümre olarak görülüp, diğer taraftan Sırplar ve Müslümanları kızdırmamak gibi bir çelişki içindeydiler.

Bosna-Hersek'te din değiştirme vakaları idare için hiç de kolay olmayan bir durum olup, genellikle evlilik için din veya mezhep değiştiren kadınların varlığı toplum içinde, özellikle Müslümanlar arasında büyük tepkilere sebep oluyordu. Bundan dolayı Avusturya yönetimi mümkün mertebe din değiştirme vakalarına engel olmaya

¹⁵ Robert J. Donia/ John W.R. Fine, **Bosnia and Hercegovina. A Tradition Betrayed.** s.97, 1. Basım. London: Hurst&Company. 1995

¹⁶ Malcolm, s.144

¹⁷ Dzaja, s.51

çalışıp, memurlara bu gibi durumlarda ilgili kişileri kararlarından döndürmek için veya en azından bunu iyice düşündürmek için talimat vermişti.¹⁸ Buna Katolik kilisesinin protestoları ve kilisenin İslâm'dan Katolikliğe geçmek isteyen kadınları himaye etme girişimleri de engel olmadığı gibi, kilise de çoğu zaman açıkça devlete karşı çıkmaktan geri durmadı. Bosna-Hersek'te insanların kimliğini asıl belirleyen faktörün din olduğu dikkâte alınırsa, meselenin hassasiyeti daha kolay anlaşılır. Yönetim, din hürriyetini temin etmekle beraber, bir noktada statükoyu muhafaza etmeye çalışıyordu. Avusturya İmparatoru Bosna için Sırp piskoposları tayininde Ortodoks patriği tarafından yetkili kılınmış, İmparator da benzer şekilde Katolik piskoposları atamakla yetkiliydi. Müslümanlar ise kendi inisiyatifleriyle İslâm'ı temsil eden bir kurumun oluşturulmasına teşvik etmişlerdir. 1882'den itibaren İmparator, dört din adamından oluşturulan bir kurula başkanlık eden ve Boşnak müslümanlar tarafından halifeden sonra en büyük otorite ve sözcü olarak kabûl edilen bir Reis'ül ulema tayin etmesi, yine de İstanbul ve hilafet kurumuyla bağlantının kopmasına engel olamadı; nitekim, Reis'ül ulemanın tayininden Şeyhülislâm haberdar edildi. Ancak gerçek yetki yine İmparatorun elinde kaldı: zira İstanbul onaylamasa dahi, Reis'ül ulema makamına getirildi. Ancak, Bosna'daki Reis'ül ulemanın tayin meselesi, Avusturya-Osmanlı ilişkilerini yıllar boyunca meşgul etmeye devam etti. Osmanlı tarafı, Reis'ül ulemanın belirlenmesinde Şeyhülislâmın onayını mecburi görürken, Avusturya tarafı haber vermenin yeterli olduğunu savunuyordu.¹⁹

Eğitim, eskiden olduğu gibi din ve mezhep etkisi altında, geleneksel medreselerin yanında, rüştiyelerden hareket ederek,

¹⁸ Dzaja, s,62

¹⁹ Dzaja, s,59

Müslüman öğrenciler için daha modern okullar açılmaya çalışıldı. Genel olarak Katolik okullar Bosna'da ileri gelen eğitim kurumu olup, okulların dini yapısı Müslümanların çoğunun oraya gitmesine engel oluyordu. Bu aşamada Müslüman elitler ve halk da Bosna-Hersek'in yeniden şekillenmesinde bir değişime uğruyordu, fakat Osmanlı Devleti, Boşnak müslümanlarının çoğu için manevî bakımdan halâ çok önemli bir varlıktı. Göçten kaynaklanan ailevi ilişkiler, bu bağların canlı kalmasında yardımcı olduğu gibi, hilâfet kurumu ve din eğitimi için İstanbul'a giden Boşnakların mevcudiyeti de bu bağın daima sağlam kalmasına sebep oluyordu. En azından okuma yazma bilen Boşnak elitleri, Türk dilini kendi kimliklerinin önemli bir unsuru olarak görmüşlerdir. Türkçe gazeteler yayınlanmış ve Türkçe dersleri okul müfredatından kaldırıldığında protestolar yükselmmişti. Diğer yandan, modern eğitim kurumlardan mezun olan yeni bir Müslüman elit yavaş yavaş ortaya çıkmaya başlamıştı. 20.yy'ın başlarında Vakıf arazilerinin bir kısmına Avusturya idaresi tarafından el konmasına karşı, vakıfları korumaya çalışan bir vakıf hareketi ortaya çıktı, bu da Boşnak müslümanların siyâsî bir kimliğin oluşumunun başlangıcı oldu.²⁰ Önceleri bu gelişmeleri tehlikeli olarak gören Avusturyalı Ortak Maliye Bakanı Kallay, bundan hareket ederek, Bosna'da Avusturya'ya sadık bir Boşnak kimliğinin oluşturulmasını teşvik etmeye başladı.²¹ Okullarda okutulan Sırp-Hırvat dili Boşnakça olarak adlandırılmaya başlanıp, Ortaçağ'dan itibaren bir Boşnak tarihi ve özgün bir Boşnak milletin varlığına vurgu yapılarak, Boşnak dili ve Ortaçağ geleneklerine dayanan bir Boşnak kültürünün varlığı ispat edilmeye girişildi.²² Kallay'a göre müslüman

²⁰ Babuna, s,103

²¹ Donia, s,99

²² İmamoviç, s,374

Boşnaklar, böylelikle kendilerini sadece müslüman hâтта Türk olarak algılamaktan ziyade, sadece Boşnak olarak ve Habsburg imparatorluğun bir parçası olarak görebilirlerdi. Bu şekilde Sırp milliyetçiliğine ve müslümanları kendi taraflarına çekmeye çalışan Sırlara da engel olunacaktı. “Bosnjastvo” adıyla anılan bu fikrin tarihi dayanakları siyâsî maksat taşıdığından, gerçeklerle; meselâ Kallay tarafından tercih edilen ancak bugünlerde artık kabûl görmeyen Bogomil Boşnak kültür teorisi ile örtüşmemektedir. Yine de Bosnjastvo akımı, Boşnak müslümanların kimlik oluşumunda önemli bir rol oynadı.²³ Vali Kallay 1903 yılında öldüğünde, kendisi tarafından takip edilen milliyetçi akımlara karşı yönelik son derece sert politikası 1918 yılına kadar makamda kalacak olan Baron von Burian tarafından daha yumuşak olarak sürdürülecekti. Millî hareketler bundan böyle en azından kültürel yönden faaliyet gösterebildiler.²⁴

Bosnalı Sırları milliyetçiliğe yönelten önemli sebeplerden biri, bir türlü gerçekleştirilemeyen toprak reformu olup, yeni idareden umduklarını bulamayan Bosnalı Sırların, Avusturya’ya karşı mesafeli olmaları normaldi. Okumak için Sırbistan’a gidip, memleketlerine dönen yeni entelektüel Sırp Bosnalı nesil, Avusturya yönetimini tamamen yabancı olarak algılayıp, Bosna-Hersek’in Sırbistan’a bağlanması için yoğun çaba sarf etmelerine yol açmıştı. Siyâsî teşkilatlanma yönünden Bosnalı Sırlar, Osmanlı idaresinin son yıllarından itibaren Sırp Ortodoks kilise ve Sırp okulların bünyesinde organize olmaya başlamışlardı. Mostar, Sırp siyâsî faaliyetlerinin merkezi olup, kilise cemaatleri ve Sırp okulları için idarî özerklik isteyen Bosnalı Sırp hareketinin merkezi haline gelmişti. Yoğun tartışmalardan sonra bu hedefe 1905 yılında organize Sırp milliyetçi

²³ Malcolm, s.148

²⁴ Donia, s.100

muhafeleti Bosna-Hersek'te ilk siyâsî zaferini kazanarak gelmiş olması, Sırp teşkilatlarının yapısını önemli biçimde güçlendirdi. Sonuç olarak 1907 yılında üç Sırp teşkilatını bünyesinde barındıran SNO (Srpska Narodna Organizacija) adlı parti kurularak, siyâsî sahada yerini almaya başladı.²⁵

Avusturya yönetimi tarafından en çok tartışılan konulardan biri, yabancı yerleşimcilerini Bosna'ya getirilmesiydi. Özellikle Macar ve Alman-Avusturyalı çiftçilerin ekonomiyi ve tarımı kalkındırmak için Bosna'ya gelmesi teşvik ediliyordu. Bosnalı Sırplar ve bazı Hırvatlar bunu bir nevi sömürgecilik olarak algılıyorlardı.²⁶ Sonuç olarak yerleşimcilerin sayısı fazla olmadığı gibi, etkisi de fazla büyük değildi, ancak milliyetçi çevreler onlara ve az sayıda da olsa dışarıdan gelen Yahudilere karşı müthiş bir düşmanlık besliyorlardı.

Bosnalı Hırvatlar genel olarak Habsburg hâkimiyetine daha yakın olup, geleneksel olarak Katolik kurumları sayesinde Avusturyalılarla iyi geçinmeye çalışıyorlardı. Hırvat milliyetçiliği veya pan-Slavizmi savunan Hırvatlar da mevcut olmasına rağmen, **bunlardan daha ziyade, Habsburg İmparatorluğunun bünyesinde bir Hırvat krallığının kurulmasını savunan güçler daha ağır basıyordu.** Onlar Boşnak müslümanları, müslüman Hırvat olarak görüp, onlarla temas kurmaya çalışmışlarsa da muvaffak olamayacaklardır.

Bosna-Hersekteki Avusturya hâkimiyetinin otuz senelik bilânçosuna bakıldığında, ilhakın arifesinde bir başarı sayılabilirse de, bununla beraber Avusturya-Macaristan'ın, Bosna'nın idaresini üstlenmekle yeni problemlerle uğraşmakta zorunda kalacaktır.

²⁵ Donia, s,103

²⁶ Babuna, s,75

Bosna'daki kmetlerin durumuyla, toprak meselesi henüz çözülmüş değildi, ekonomik hayatta başarılı girişimlerin varlığına rağmen, henüz arzulanan seviyeye ulaşamamış, eğitim sisteminde büyük atılımlar yapılmakla beraber, nüfusun ekseriyeti okur yazar değildi. Özellikle Avusturya karşıtı çevreler bu gerçeğe dikkât çekerek, idarenin esasında başarısız olduğunu vurgulamaya çalışmışlardır. Ancak bu durum sadece Bosna-Hersek için geçerli değildi: Habsburg İmparatorluğunun Bohemya ve Avusturya kesimleri hemen herkes okur yazar olmasına karşılık, Galiçya gibi geri kalmış bölgelerde durum Bosna'dan farklı değildi. Aynı durum o devirlerde Güney İtalya, İspanya ve Karadağ için de söylenebilirdi ki, halk sosyal ve iktisadî konumundan dolayı okumaya hevesli değildi. Her şeye rağmen Avusturya yönetimi modern bir eğitim sistemi oluşturmak için yoğun çabalar sarf etmişti.²⁷ Siyâsî bakımından Avusturya-Macaristan, Bosna-Hersek'te yükselen bir Sırp milliyetçiliği ile karşı karşıya kaldığında, bu problem zaten hassas olan milliyetler dengesini daha fazla sarsmak için elverişliydi. Müslümanlar ise yavaş yavaş yeni bir siyâsî kimlik edinmeye başlamışlar, Bosnjastvo girişimlerine rağmen İslâm dini onlar için en belirgin kimlik unsuru olarak kalmaya ve Türk-Osmanlı kültürüyle bağlarını muhafaza etmişlerdir. Yine de Bosnadaki Hırvatların yanında, Müslümanlar idare için en azından siyâsî radikalizm yönünden en az problem yaratan gruptular. Bundan dolayı Müslümanların modernleşme projelerini nispeten daha kapalı olmaları, Avusturya yönetimi için daha küçük bir mesele olarak kalmıştır.

²⁷ Hobsbawn, s,31

Boşnak Müslümanlar ve Avusturya Yönetimi

Boşnak Müslümanların Toplumsal Konumu

Osmanlı idarî sisteminin dâhilinde Boşnaklar kimliklerini, sosyal ve ekonomik statülerini İslâm dinine dayandırıyorlardı. Kompartıman sistemi çerçevesinde Boşnak müslümanlar, Osmanlı Devletinin hakim milletine mensup olmakla, hemen hemen aynı dili ve şiveleri konuşan Sırp ortodoks ve katolik Hırvat komşularından daha yüksek bir konumda idiler. İslâm dini, kültürel ve hukukî bakımdan sosyal konumlarını ile hayat tarzlarını belirlemekteydi. Şehirli ile taşrada yaşayan Müslüman ahali arasında, toprak ağaları ile, toprak sahibi olmayan Müslümanlar aralarında bazen anlaşmazlıklar çıkmasına rağmen, din faktörünün onları ortak bir paydada birleştirdiğini kabûl etmek gerekir.²⁸ Yüzyıllar boyunca Boşnak müslümanlar, Osmanlı Devletinin bir serhat konumunda olan topraklarını Avusturya ile yapılan savaşlarda savunmuşlar, kısa süren barış dönemlerinde bile her iki taraf akınlar düzenlediklerinde “Cihat” kavramı Boşnak müslümanlar için daima canlı kalıp, kimliklerin oluşumunda büyük rol oynamıştır. Zaman zaman merkezi hükümete karşı vuku bulan isyanlar, yerel idareye veya vergilere karşı yönelik, ancak prensip olarak Osmanlı Devletinin hâkimiyeti sorgulanmıyordu. Zira, Osmanlı Devleti kurum olarak Boşnak müslümanların hayatını teminat altına almıştı. Tanzimat döneminde meydana gelen büyük isyanlar, ayanların ve yerel eşrafının nüfuzları ve hayat tarzlarını merkezi devletin girişimlerine karşı korumaya yönelikti.²⁹ Hıristiyanların eşitliğini öngören yeni kanunlar, Boşnak müslümanlar tarafından kendi konumları için bir potansiyel tehdit olarak algılanmaktaydı.

²⁸ Francine Friedman, *The Bosnian Muslims- Denial of a Nation*, s,44, 1. Basım, London: Westview Press, 1996

²⁹ Pinson, s,75

19.yy'da Sırp ve Hırvatlar arasında meydana gelen millî uyanış, Müslümanlar açısından fazla bir anlam ifade etmiyordu. Ortaçağlarda mevcut olan Sırp veya Hırvat krallıklarını millî ideolojîye göre yorumlayıp, yeniden oluşturulacak millî devletlerin öncüsü olarak göstermeye çalışılan Sırp ve Hırvat aydınları, zamanla Bosna'da mukim olan ırkdaşlarına pekâlâ hitap edebileceklerdi, ancak Boşnaklar, efsanevi bir geçmişe bakmadan müslüman olarak Osmanlı Devletinin tebaası kalmaktan memnundular.

Osmanlı Devletinin hâkimiyeti kâğıt üzerinde devam ederken, fiilen gayrimüslim bir idare ile karşı karşıya gelen Bosna-Hersek müslüman nüfusu için Avusturya işgali bir dönüm noktası teşkil etmekteydi. Toprak sahibi olan Müslüman kesim, mallarını eski Hıristiyan tebaaya karşı tehdit altında görüyorlardı. Bu sebeple, Avusturya işgalinden sonra geniş halk kitlelerinin ilk tepkisi göç olacaktı. Daha sonra vuku bulan isyanlar bu tepkinin ifadesi olmakla beraber, sadece Müslümanlara sınırlı kalmayıp, daha çok Sırp önceliğine dayanacaktır. Zamanla Müslüman elit, tepkilerini siyâsî ve toplumsal seviyede ifade etmeye başlamış, ancak fikirlerinin geniş halk kitlelerine yayılması, Sırlara nazaran daha geç başlamıştır. Belirli bir müddetten sonra bazı Boşnak kesimler Habsburg idaresini benimseyip veya en azından kabûl ettiğinden, işgale yönelik olumlu tepkilerin de meydana geldiği belirtilmek gerekir. Yine de Müslümanların ekseriyeti, Habsburg devletinin yönetim tarzından memnun olmadığı gözlenmekteydi.³⁰ Üstelik bu tepki sadece Avusturya idaresinin ilk yıllarında değil, 19.yy'ın sonlarına doğru da oldukça belirgindi. Müslümanların en büyük tepkisini, Bosna'da faaliyetlerine yoğunluk veren Katolik kilisesi oluşturuyordu. Uzun yıllar Saraybosna'da piskoposluk yapan Kardinal Stadler, Katolik inancını yayma girişimleriyle, hem Sırp

³⁰ Babuna, s,119

ortodoks nüfusunun, hem de Müslümanların öfkesini üstüne çekti. Münferit olmakla birlikte, yine de toplumda geniş infial uyandıran din değiştirme vak'aları ve Katolik kilisesinin onları destekleme girişimleri doğal olarak Müslümanlar tarafından hayat tarzlarına yönelik bir saldırı olarak değerlendirmekteydi. Ancak Stadler, saldırgan Katolik militanlığı ile Avusturya Macaristan kanunlarına karşı çıkmaktan bile çekinmediğinden, Habsburg idaresi ile karşı karşıya geldi. Sırp tarafı ise Avusturya devletinin Katolik okullara desteklemesini, Katolik cemaati imtiyazlı bir konumuna getirme girişimi olarak değerlendirdiğinden, bazı Müslümanlar da bu görüşü paylaştılar. İslâm dinine çeşitli risale yayınlarıyla saldıran ve sözkonusu matbuatı Bosna'da yaymaya çalışan bazı Katolik papazlarının faaliyetleri, Müslümanlar karşı açık bir kışkırtma idi. Bir başka mesele de, Boşnak müslümanların kimlik bakımından kendilerini halen Osmanlı Devletine yakın olarak görmelerinden kaynaklanıyordu. Mahkemelerde alınan kararlar sadece Almanca ve İslav dillerinde (Sırpça ve Hırvatça) yayınlanıp, anlaşmalarda öngörülen Türkçe tercümelerin ihmâl edilmesi, Boşnaklar tarafından tepkiyle karşılanıp, bunun düzeltilmesini istiyorlardı. Boşnak müslümanlar ayrıca, Türkçenin okul programlarından çıkartılmasından rahatsız olup, Türkçe derslerinin tekrar yürürlüğe konulması taleplerini 1896'de Viyana'ya gönderilen bir heyet vasıtasıyla dile getirdiler.³¹ Türkçe'ye verilen önemi, Boşnak müslümanlarının halen Osmanlı geleneklerine sahip çıktığı, Türk dilinin o dönemde okuma yazma bilen Müslüman kesim için önemli bir kimlik unsuru olduğunu göstermektedir. Türkçenin Boşnak müslümanların büyük çoğunluğu tarafından ana dil olarak konuşulmadığı, Hırvatça ve Sırpça'ya yakın olan Boşnakça şivenin konuşulduğu göz önünde bulundurulsa, Türk-

³¹ BOA, Y. PRK. UM. 36/78 1314 Ş. 24

çenin bir kimlik faktörü olduğu ortaya çıkmaktadır. Bosna-Hersek bölgesinde Müslümanlar, edebi eserlerini Osmanlıca'nın yanında, Almohadiya olarak anılan, Arap harfleriyle yazılı Boşnakça ile hazırlamakla beraber, Avusturya idaresinden itibaren Hırvatça ve Boşnakça Latin harfleriyle yazılmaya başlandı. Böylece pratik bakımından idarî kararları açıklamak için Türkçe'ye aslında gerek de kalmıyor, okuryazarlar beyanatları hangi alfabeyle yazarlarsa yazsınlar kendi dillerinde okuyabiliyorlardı. Türkçenin tercih edilişi, Müslümanların (en azından elit tabakasının) kendi kimliklerini halen Türk-Osmanlı kültürü çerçevesinde gördükleri, yeni idarenin ortaya koymaya çalıştığı Boşnakçılık ile Sırpçılık/Hırvatçılık karşı akımlarına şuurlu olarak direndiklerini ortaya koyuyordu. Kimlik meselesinin yanında, Osmanlı geleneğine sahip çıkmak için elbette ekonomik sebeplerin de bulunduğunu gözardı etmemek gerekir. Bosna-Hersek'te arazilerin hukukî durumu ve dağılımı Osmanlı zamanından beri değişmemişti. Avusturya'nın toprakları yeniden düzenleme girişimleri-çok hafif olmasına rağmen-büyük toprak sahipler tarafından daima tereddütle karşılanmıştır. Avusturya hükümeti tarafından kanunen tanınmış olan Osmanlı devrinden kalma tapuların dokunulmazlığının ısrarla vurgulanması, Osmanlı geleneğine sahip çıkmak ve aynı zamanda-kısmen de olsa-eski toplumsal ve malî düzeninin muhafaza edilmesi anlamına gelmekteydi.

Bir Tepki Olarak Hicret

Tepki olarak yurtlarını terk eden Müslümanlar, bir takım istisnalar haricinde Osmanlı topraklarına hicret etmeyi tercih ettiler. Bosna-Hersek'te vuku bulan siyâsî olaylara paralel olarak göç, bazen yükseliyor, bazen de azalıyordu. Ancak 1878 ile 1908 yılları arası sürekli olarak devam etmiştir.³² Göçün boyutunu kesin

³² Pinson, s.95

rakamlarla ifade etmek mümkün olmasa da, bazı gelişmelerin göçü yoğunlaştırdığını tespit etmek mümkündür. Göçün nedenleri arasında inanç ve ideolojik tercihlerin yanı sıra, iktisadî sebepler de mevcuttu. İlk başta, birçok müslüman Boşnak için gayrimüslim bir devletin hâkimiyeti altında yaşamak kabûl edilmez idi. İktisadî bakımdan sanayileşmeye karşı, çiftçilikten yeterince gelir sağlayamayan veya bundan endişe eden kişiler de Osmanlı topraklarına göç ediyorlardı. Genel olarak muhacirlerin Bosna'yı terk ettikten sonra da bağlarını uzun süre muhafaza etmeleri, özellikle veraset meseleleri sayesinde ortaya çıkmaktadır.³³ 1878 yılını takip eden ilk büyük göç hareketinden sonra 1882'de Avusturya tarafından Bosna-Hersek'te yürürlüğe giren askerlik kanunu Bosna'da yaşayan bütün toplumların tepkisiyle karşılanmış ve büyük çaplı bir isyanın patlamasına vesile olmuştu.³⁴ Üstelik askerlik hizmetini yapmayanlara çoğu zaman Avusturya tarafından pasaport verilmemesi ve böylece Türkiye'ye göçlerinin engellenmesi Avusturya-Macaristan ve Osmanlı Devleti arasında sürekli anlaşmazlıklara yol açmıştır.³⁵ Askerlik konusunun göç için önemli bir sebep teşkil etmesi ilginç bir husustur, zira Boşnak müslümanlar Habsburg ordusunda Müslüman birliklerde bulunuyorlar ve dini özellikleri dikkate alınarak; imamlar dini ihtiyaçlarını karşılıyor, İslâmî bayramlarda izinlere dikkat ediliyor, yemek usullerine riayet ediliyor, başlık olarak Boşnak birlikleri Avusturya ordusunda giyilen şapkaları değil, fes takıyorlardı. Bu arada 1900-1901 yıllarında meydana gelen vakıf tartışmaları da 13 bin civarında Bosnalının vatanlarından göçmelerinde önemli rol oynamıştır.

³³ BOA veraset

³⁴ Pinson, s,91

³⁵ BOA HR. SYS 215/22 1882. 1.23

İskân Bölgeleri

Devletçe muhacirlere tahsis edilen mekânlar, Rumeli, Batı, Orta ve Doğu Anadolu'da bulunuyordu. Osmanlı Devletinin Boşnak müslüman göçmenleri yerleştirme politikası genel olarak plânlı bir stratejik ihtiyaca göre yapılması dikkat çekicidir. 1900 yılında Meclis-i Vükela tarafından verilen bir karara göre Anadolu demiryolu hattı üzerinde Ankara civarına iskân edilecek Boşnak müslümanların masrafları tahsis edilmek kaydıyla, evlerin inşası ve lâzım gelen diğer ihtiyaçlarının karşılanması kararlaştırılmıştı.³⁶ Demiryolunun stratejik önemi dikkate alındığında, Boşnak göçmenlerin devletçe güvenilir olarak nitelendirdiği Boşnakları oralara yerleştirilmekle, hem iskân yapıldığı, hem de demiryolu güvenliğinin kontrol altına alındığı ortaya çıkmaktadır. Devletin aynı dönemde Çerkez göçmenleri Hicaz demiryolu hattına yerleştirilmekle benzer bir amacı takip ettiğini göz önüne alınırsa, bu girişimin ne kadar önemli ve plânlı olduğunu anlaşılmaktadır. Marmara ve Ege bölgeleri de stratejik bakımdan büyük bir ehemmiyete haiz olmakla, göçmenlerin oralara yerleştirilmesi de mantıklıydı. Osmanlı-Rus savaşını takip eden yıllarda bölgedeki Müslüman nüfus oranını yükseltmek amacıyla, hem Kafkaslardan hem de Balkanlardan gelen göçmenler, Ege ve Marmara bölgelerine yoğun olarak yerleştirildiler. Bosnalı muhacirler, zamanla o yörelerde yoğunluk bakımından önemli bir mevkii işgal ettiler. Politik faktörünün yanında, iskan hareketi elbette sosyal bakımdan da izah edilebilir. Genel olarak farklı bir çevreye yerleşen göçmenler birbirine yakın olarak yaşamaya çaba gösterirler. Boşnak göçmenler için de aynı durum söz konusuydu, yeni memleketlerinde oluşturulan ağ bağlantıları iktisadî bakımdan geçinmelerini kolaylaştırırken, doğal olarak yeni göçmenleri adı geçen bölgelere çekiyordu. Bazen de Boşnak muhacirler onlara

³⁶ BOA MV 101/36 1327 Ş. 29

tain edilen yerlerden razı olmayıp, başka yerlere yeniden iskân olmayı istiyorlardı.

Muhacirler bazen kendilerine tahsis olunan bölgelerin iskâna hazır olmamasından dolayı büyük zorlukları yaşamakla beraber, sözkonusu sebeplerden dolayı (özellikle aile bağları önemli bir rol oynuyordu) başka yerlere yerleşme gereği duymaktaydılar.³⁷ 20.yy'ın başlarında Bursa vilayetinin beldeleri iskân için hazırlandığı görülmektedir. Meselâ, ad olarak Bursa'nın Pazar köyü kazası belirlenirken, Rumeli'de Selanik ve civarı Boşnak göçmenler tarafından coğrafi yakınlığından dolayı tercih edilmiş görünmektedir.³⁸ Balkan savaşlarından sonra oralara yerleşmiş olan Boşnak muhacirlerin çoğu tekrar göç edip, Marmara ve Ege bölgelerine yerleştirilmişlerdir. Bu durum o bölgede yüksek olan göçmen oranını daha da artırmıştır. 1908 yılı ve ilhaki takip eden aylarda geleneksel iskân mekânları pek değişmemiştir. Edirne, Selanik ve Hüdavendigar (Bursa) vilayetleri dâhilinde bulunan yerler Muhacerat müdürlüğü tarafından göçmenlere tahsis edilmiş ve göçmenler gerçekten o bölgelere yerleşmişlerdir. Konya vilayeti dâhilindeki Karamürsel de muhacirlere iskân mekânı olarak seçilmiştir.³⁹ Muhacir-i umûmiye idaresi göçmenlerin kimliklerini ve nereden geldiklerini itinayla tespit etmeye gayret etmekle beraber, her zaman bunda muvafık olamamıştır.⁴⁰

Muhaceret-i Umûmiye Dairesinin muhacirlerin arasında bulunan meslek ve sanat erbabına özel ilgi göstermesi dikkate şayandır, zira yetkili makamlar onları daha süratli ve plânlı iskân etmeye çalışmıştır.⁴¹ Buradan anlaşılacağı üzere, Osmanlı hükûmeti,

³⁷ BOA DH MUI 10-2/ 18 1327 M. 14

³⁸ BOA DH MUI 10-2/ 18 1327 N 14

³⁹ BOA DH-MUI 8-1/29 1327 § 20

⁴⁰ BOA DH MUI 8-1/ 11 1327 § 24

⁴¹ BOA DH MUI 10-1/36 1327 §. 29

Avusturya idaresi altındaki Bosna'da sanayi ve teknik gelişmeleri dikkate alarak, vasıflı insanlardan faydalanmaya dikkât etmiş görünmektedir. Rumeli'den gelen göçmenlerinin Anadolu'ya geldiklerinde daha gelişmiş ziraat metotları uygulayıp, Anadolu'da ziraatın gelişmesine önemli katkılarda bulunmasından, sanayi sektörü için benzer bir gelişmesinin beklenmesi ihtimâl dışı görünmemektedir.

Muhacirlerin geldiği bölgeler birbirinden farklıdır, 1908 ve daha sonraki yıllarda Bosna veya Hersek'in belirli bir bölgesi diğer bölgelere nazaran olağanüstü bir göç oranına rastlanmamıştır. Meselâ, 1908-1909 yılları arasında bazı muhacirler Banja Luka ve Garadiška kazaları dâhilindeki yerleşim birimlerinden gelirken, başka muhacirler Karadağ'ın Bar liman kentinden gelmişlerdir.⁴² Edirne'ye yerleştirilen bir muhacir Trovnik kazasından, başka bir kişinin kimlik tespiti sırasında kendisinin Tuzla kazasından geldiğini anlaşılmıştır.⁴³ 1908 ilhak olayı şüphesiz bir göç hareketi yaratmış, göçmenler Bosna ve Balkanların farklı bölgelerinden gelmekle beraber, göçmen sayısı 1878 ve 1882 yıllarına nazaran çok daha düşük kalmıştır. Sonuç itibariyle ilhak krizi, Bosna'dan Osmanlı topraklarına doğru göç hareketini canlandırmış, ancak boyutu geçmiş yıllara göre daha küçük kalmıştır. Müslüman nüfusun çoğu bütün olumsuzluklara rağmen, artık Avusturya- Macaristan hâkimiyetinden nispeten razı veya en azından barışmış görünüyordu. Yine de Osmanlı makamları tarafından kaydedilen şikâyetler dikkâte alındığında, Müslüman nüfusun Habsburg hâkimiyetinden tamamen memnun olmadığı da anlaşılmaktadır. Ancak, Bosna hakkında yazılan eserlerin çoğunda Müslüman nüfusun ekseriyetinin (20. yy. başlarında) Avusturya hâkimiyetinden oldukça

⁴² BOA DH MUI 9-1/ 8 1327 Ş 26

⁴³ BOA DH MUI 7-1/11 1327 Ş. 13

memnun oldukları yönünde bir kanaat oluşturulmaya çalışılmıştır. Otuz sene gibi uzun süren fiili Avusturya hâkimiyetinin formalite olarak ilhakla pekiştirilmesi nispeten Müslümanların tepkisini çekmiş görünürken, algılama ise sosyal statü ve eğitim durumuna göre değişiklik göstermiştir. Sözü gelşi, bazı toprak sahipleri ve Avusturya eğitim sistemini benimsenmiş olan Müslüman seçkinlerinin bir kısmı ilhaka sıcak bakarken, buna karşı ulema ile Boşnak-müslüman kimliğine Türk-Osmanlı kültürüyle bağlanan gelenekçi aydınlar, ilhakı oldukça temkinli karşılamışlardır. Bunlardan bazıları daha sonra Osmanlı İmparatorluğuna göç etmeyi tercih ederken, bazıları da “Boşnak” kavramının kimlik unsuru olarak benimsenmesine katkıda bulunmuşlardır. 1908 ilhakından sonra, 28.000 Boşnak’ın göç etmeleri, Boşnak müslümanlarının siyâsî gelişmelere yönelik duyarlılığını ortaya koymaktadır.⁴⁴

Osmanlı Devletinin Göçe Bakışı ve Göçmenlerin Tabiiyet Durumları

Osmanlı Devleti, Avusturya hâkimiyetinde Bosna ahalisinin askerlik vazifesine tabii tutulmasını kendi hükümlerlik haklarını gerekçe göstererek itirazına karşılık, Avusturya idaresi kendini haklı olarak görmekte, göç etmek arzusunda olan fakat, Avusturya pasaportuna sahip olmayan Boşnaklar, en azından kanunî yollardan Bosna topraklarını terk edemiyorlardı. Osmanlı Devletinin Boşnakları himaye etme, yâni pasaport verme teşebbüsleri de Avusturya tarafından kati bir şekilde reddediliyor, kendi hükümlerlik haklarının ihlâli olarak görülüyordu, zira Berlin Anlaşmasına göre eyaletlerin ahalisi idarî bakımından sadece Avusturya’ya tabii olacaktı.⁴⁵ Osmanlı Devleti Bosnadaki ilk göç hareketine işgal

⁴⁴ Pinson, , s. 94

⁴⁵ BOA HR. SYS 215/22 1882.1. 23

döneminde genel olarak destek vermiş görünmektedir. Avusturya ile Osmanlı Devleti arasında imzalanan anlaşmaya göre Bosna'dan Osmanlı topraklarına göç eden kimseler Osmanlı tabiiyetine geçerken, Osmanlı Devleti diğer taraftan Bosnadaki Müslümanların meseleleriyle ilgilenmekle, hükümlanlık haklarını vurgulamaya çalışıyordu. Bosna Müslümanlarının durumuyla yakından ilgilenen Osmanlı Devleti, Boşnak müslümanların şikâyetlerini dikkatten uzak tutmuyordu. İlhaktan kısa bir süre önce Bosna müslüman nüfusunun kötü muamelata duçar olduğuna dair Kosova vilayetinden gelen bir istida bu konuda dikkate şayandır. Boşnak müslümanlardan teşkil olunan bir heyet, Osmanlı Devletinden ya himaye, ya da göç için gerekli yardım talep etmekteydi. Bunlardan bir kısmı göçmekte, bir kısmı ise zaten Rumeli vilayetine gelmiş bulunuyordu. Bu tür vak'alarla ilgilenen Meclis-i Vükela komisyonu, Bosnalıların Kosova vilayetine göç edip etmemelerine dair karar verecekti ki, nihayetinde komisyon göçmenleri Osmanlı topraklarına davet edip, gerekli yardımı vermeyi temin ederek, iskân edilecekleri mekanlar hakkında daha sonra malûmat verecekti.⁴⁶ Bu örnekte görüleceği gibi, Osmanlı Devletinin ilhaka kısa bir süre kala Bosnalı Müslümanlarını resmî olarak hicrete çağırılmamakla beraber, gelmek isteyenlere de destek verdiği anlaşılmaktadır.

Boşnak Muhacirler ve Meseleleri

Hicret meselesi ilhaktan sonra da Avusturya ile Osmanlı Devleti arasında problem olmaya devam etti. Zira bunda, genel olarak muhacirlerin tabiiyet meselesi önemli bir yer işgâl ediyordu. Göç sadece tek taraflı bir konu olmayıp, daha önce göç edip, ancak daha sonra yeniden eski memleketlerine geri dönmek veya ziyaret

⁴⁶ BOA MV 118/10 1326 M. 6

etmek isteyen insanların durumu sözkonusu olduğundan, Osmanlı tabiiyetine geçen Boşnaklar sıkıntı içinde kalmışlardı. Osmanlı tarafı, kendi uyruğuna geçen göçmenlerin dönüşüne karşı çıktığına dair Avusturya sefaretî tarafından verilen şikâyetler gelmeye başlamıştı. Bunun sebebi malûm olduğu üzere, Osmanlı vatandaşlığına geçmiş olan kimselere Avusturya konsoloslukları tarafından Avusturya pasaportlarının uzatılması idi ki, Osmanlı Devleti bu durumu hükümlerlik haklarını ihlâlî olarak görüyordu, zira Avusturya bu şekilde davranmakla, fiilen Osmanlı tabiiyetinde olan kişileri himaye etmekle, açıkça Osmanlı Devletinin iç işlerine müdahale etmekteydi. Osmanlı tarafı, Boşnakların uyruk meselesinin 1909'da imzalanan, Bosna-Hersek protokolünün üçüncü maddesinde saklı olduğunu vurgulamaktaydı.⁴⁷ Protokole göre ilhaktan sonra Bosna'dan Osmanlı Devletine göç serbestisiyle, hicret edenler orada kaldıklarında Osmanlı uyruğuna geçeceklerdi. Bu durum yine de zamana bağlı idi. 26 Nisan 1909 senesinden sonra hicret edenler ve Avusturya-Macaristan pasaportu taşıyanlar Avusturya tebaasından sayılacaklardı. Bununla beraber, eskiden Avusturya pasaportuna sahip olup kendi iradesiyle Osmanlı tabiiyetine geçmiş olan kimselerin işlemlerine Avusturya'nın karışmaması icap ettiğinden, Osmanlı makamları da bu durumu Avusturya otoritelerine açıkça beyan ettiler. Ancak, ilhakı takip eden süre içinde de uyrukluk meselesinden kaynaklanan sorunların devam ettiği anlaşılmaktadır.

Vatandaşlık meselesi sadece Boşnak müslümanlara sınırlı değildi. Bosnalı Sırlar da 1878'den itibaren Avusturya tebaası sayılmışlar, ancak Müslüman hemşehrîlerinin aksine, onlar için Osmanlı Devletine göç etmek ne cazipti, ne de onlara öyle bir hak tanınmıştı. Bu sebeple milliyetçilik akımından etkilenen bazı

⁴⁷ BOA DH MUI 1328 Ra25

Sırlar, Sırbistan prensliğine göç ettiklerinde, Sırp makamlar tarafından kendilerine vatandaşlık verilecek, bu durumda Avusturya ile Sırbistan arasında benzer itilafların doğmasına sebep olacaktır. Dikkât çeken başka bir nokta ise, bazı Boşnakların tekrar geriye dönme arzularıdır.

Osmanlı Devletinin Bosna ile İlişkileri ve Boşnakların Siyâsî Tutumları

Osmanlı Devleti Bosna'dan çekildiğinde birçok Müslüman kendi iradeleriyle Osmanlı Devletine göç etmiş olmalarına karşılık, etmeyenler için dini haklarını muhafaza etmek lâzım geliyordu. II. Abdülhamit pan-İslâmızın politikasıyla hilafet makamına siyâsî bir anlam kazandırıp bütün dünyada yaşayan müslümanlarla manevî bir yakınlık kurmak suretiyle Osmanlı Devletinin konumunu yükseltme çabası içine girdiğinden, Osmanlı Devleti 1878'de Avusturya egemenliği altına giren Boşnaklarla yeniden temas kurmaya çalışıyordu. Ancak, Bosna-Hersek'teki durum farklıydı: Avusturya-Macaristan bir sömürge devleti olmaktan başka bölgelerin idaresini üstlenmiş ve Osmanlı Devletine dini idare ile ilgili bazı garantiler vermişti. Boşnaklar, Osmanlı Devleti içinde yükselen milliyetçilik dalgasından, birçok hristiyan ve az sayıda da olsa diğer müslümanlar gibi- Slav dilli olmalarına rağmen kimliklerini dine bağlayıp, kendilerini müslüman ve Türk olarak gördüklerinden,⁴⁸ milliyetçilik cereyanından hemen hemen hiç etkilenmemişlerdi. Reis'ülulema makamının en azından formalite olarak İstanbuldaki Şeyhülislâmın onayına bağlı olması ve din eğitimi için Bosnadaki medreselerin yanısıra birçok Boşnak talebenin İstanbul'a yönelmesi bu bağların kuvvetlenmesine katkıda bulunmuştur. Diğer taraftan

⁴⁸ Pinson, s,89

Osmanlı Devleti Bosna'da yaşayan müslümanların meselelerine doğrudan müdahale etmede kontrol sahibi değildi. Boşnakların bu durumunu, Osmanlı Devletinin beşinci kolu olarak algılamak doğru olmamakla beraber, onlar yine de halifeye sadakatle bağlı olan Müslümanlardı ve Osmanlı Devleti Bosna ile bağlantı kurmak için şahsi irtibat ağlarını tercih etmiş görünüyorlardı.⁴⁹ Vakıf arazilerini muhafaza etmeye çalışan eşraf, eğitim almış yeni müslüman eliten ortaya çıkmasıyla siyasete yönelmişti. Boşnak müslümanlar, meselâ piskopos Stadler'in misyonerlik girişimleri karşısında hem kendi dini ve kültürel kimliklerini korumaya çalışıyor, hem de islâmî hassasiyetleri dikkate alan eğitim kurumlarının kurulması yolunda çaba sarfediyorlardı⁵⁰. Bu sebeple 20.yy'ın başlarından itibaren faaliyet gösteren Vakıf hareketi, Müftü Rauf Dzabic tarafından yönetiliyordu. Sırp millî hareketinden etkilenen bu hareket, Vali Kalay tarafından tehlikeli bir unsur olarak görüldüğünden engellenmeye çalışılıyordu. Bu hareket özellikle Dzabic sayesinde Osmanlı Devleti ile temas halindeydi. Nitekim müftü Dzabic, 1902 yılında İstanbul'a gittiğinde Avusturya hükümet tarafından tekrar Bosna'ya alınmayıp, ancak Kallay'ın ölümünden sonra tavrını yumuşatarak, müslümanları muhatap kabûl edecektir.⁵¹ Bu gelişmeler sonucu, 1906'da MNO (Muslimanska Narodna Organizacija) kurulur ve Boşnaklar kendilerini temsil eden bir platforma kavuşurlar.⁵²

⁴⁹ Babuna, s,294

⁵⁰ İmamovič, s,389

⁵¹ Donia, s,107

⁵² İmamovič, a.g.e. s,399

Üçüncü Bölüm

Sancak Transversal Demiryolu Projesi

Bosna Demiryolu Politikaları

Sancak demiryolu projesi, Bosna'nın ilhakına sebep olan önemli konulardan biridir. Avusturya –Macaristan idaresi, Bosna'nın Tuzla kentini önemli bir demiryolu hattına sahip olan Mitroviče kentiyle demiryolu vasıtasıyla bağlamak istiyordu. O günlerde Viyana ve hemen bütün Orta Avrupa sadece Sırbistan üzerinden geçen demiryolları vasıtasıyla Selanik ile bağlanmış bulunuyordu. Bosna'nın doğrudan Osmanlı demiryollarıyla bağlı olmamasının sebebi 19.yy'ın son çeyreğinde meydana gelen siyâsî ve ekonomik olaylarda yatmaktadır. Osmanlı idaresi, Bosna gibi ulaşılması zor olan bölgeleri daha sonra mevcut hatlarla birleştirmeyi hesap etmesine rağmen, dönemin malî ve siyâsî sebepleri buna imkân vermemiştir.

1908'lerde mevcut olan demiryolu hatların şekli Avusturya, Sırbistan, Osmanlı Devleti ve Bulgaristan prensliği tarafından 29 Mayıs 1883'te akdedilen, Berlin antlaşmasına dayanan bir maddeyle (Dörtlü konvansiyonu) belirlenmişti. Selanik veya İstanbul'a istikametine giden trenler Peşte'den Belgrat ve Niş'den ya Sofya üzerinde İstanbul'a, ya da Üsküp / Mitroviče üzerinden Selanik'e ulaşabiliyordu.¹ Avusturya Dışişleri Bakanı Aerenthal tarafından

¹ Richard Riedl: "Sandschakbahn und Transversallinie", s.3, Viyana, 1908

tasarlanan ve 27 Ocak 1908'de açıklanan Sancak demiryolu projesi ise çeşitli amaçları içeriyordu: Aerenthal'ın resmi bildirisine göre bu hat sadece iktisadî hedefler doğrultusunda inşa edilip, Viyana'yı Peşte, Saraybosna, Zenice, Yenipazar ve Mitroviče üzerinden Atina ile bağlanacaktı. Aerenthal, inşa olunacak hattın hazırlanması için Osmanlı padişahı ile yakın işbirliği içinde olması gerekli olduğunu vurgulamayı ihmal etmeyip, bu projenin mutabakata dayandığı izlenimi vermeye çalışıyordu.² Aerenthal'ın plânlarına göre hat, hem Bosna-Hersek, hem de Osmanlı Devleti ve Balkan devletlerinin kalkınması için muazzam bir fırsat teşkil etmekteydi. İnşası için iki alternatif mevcuttu: Bunlardan birincisi, malî bakımdan daha uygun olan projeye göre demiryolu Uvac'da başlayıp, Priboj ve Prijepolje üzerinde bir tünel vasıtasıyla Rozhan dağı delinerek, İbar nehir vadisinden Türk topraklarında bulunan Mitroviče'ye kadar devam edecekti. Sancak demiryolu hattının uzunluğu toplam olarak 210 km idi.³ İkinci proje ise, hat Zenice kentinden doğrudan doğruya Yenipazar'a geçip, Karadağ'ı teğet geçerek, Mitroviče'ye kadar devam edecekti. Demiryolu, bölgenin coğrafi şartları dikkâte alınarak hafif raylı, ekonomik verimliliği göz önüne alınarak bütün ray sisteminin değiştirilmesini zaruri kılıyordu. Böylece Avusturyanın ürettiği mamûl mallar Sırp topraklarına girmeden, Yunanistan'ın Pire limanından Kahire ve Hindistan'a kadar ulaşacaktı. Osmanlı hükümeti bu projeyi dikkatli bir şekilde takip etmekle, özellikle Rusya ve Avusturya'nın bu projeyi Makedonya hukuk reformuyla irtibatlandırma girişimlerine karşı çıkarken,⁴ çeşitli tehdit ve pazarlıklardan sonra projeye teknik yönden araştırılmasına karar

² BOA HR SYS 168/70 1908.1.29

³ PA AA R12926 A2733/ "Marz-Halbmonatszeitschrift für Deutsche Kultur " 1908/05
PA AA R12926 A3018/ Ek olarak

vermişti. Osmanlı yetkilileri bu arada yabancı matbuatı da takip ederek, İngiliz gazeteleri tarafından dille getirilen, Avusturya'nın bölge üzerinde yayılmacı politikaların mevcut olduğuna dair makaleleri de dikkâten uzak tutmuyordu.⁵ Özellikle müellifi açıklanmayan, kaynak olarak Viyana'dan gönderilen bir mektup, Avusturya'nın hedeflerinin bu konuda baskıyla gerçekleştireceğine dair raporlar dikkât çekiyordu.⁶

Avusturya tabii olarak bölgede döşediği demiryolu hattıyla, istediği taktirde askerlerini en kısa sürede Yenipazar'a ve gerektiğinde Makedonya demiryolunu kullanarak Selanik'e çıkarabilecekti. Avusturya-Macaristan parlamento delegasyonlarının bu proje ile ilgili münasebetlerin arefesinde Sancak demiryolu projesinin diplomatik sorunlarına yol açabileceğini, Fransız ve İngiliz matbuatında konuya şüpheyle yaklaştığı dille getiriliyordu. Delegasyonun görüşmeleri sırasında Avusturya-Macaristan, hem Avrupa devletlerinin, hem de Osmanlı Devletinin endişelerini bertaraf edebilmek için bunda sadece Balkanların istikrarı hedeflendiğini, bu politikayı hedefleyen Mürzsteg protokolüne bağlı kalınacağı ifade etmeye çalışıyordu.⁷ Avrupa matbuatı umûmî olarak Avusturya'nın hukuken mevcut antlaşmalar çerçevesinde Sancak Transversal hattını inşa etme hakkına sahip olup olmadığını tartışmaya açarak, bazı sonuçlara ulaşıyordu. İngiliz ve Fransız matbuatı buna karşı çıkarken, Alman gazeteleri umûmiyetle Avusturya'nın tezini destekliyorlardı.⁸ Bu tavır önce demiryolu, daha sonra ilhak buhranı baş gösterdiği esnada ortaya çıkan ittifak bloklarının çoktan kurulmuş olduğu ve bu bloklaşma politikasının boyutunu göstermektedir. Aerenthal'ın

⁵ BOA YA. HUS. 518/53 1326.1.16

⁶ BOA YA. HUS. 518/76 1326.1.23

⁷ BOA HR SYS 168/72 1908.2.14

⁸ BOA HR. SYS. 43/5 1908.2.23

projesi Rusya ve Sırbistan'ı endişeye sevk etmişti: zira, demiryolu kendi pan-Slavizm politikalarını tehdit edip, Avusturya'nın Make-donya ve Selanik körfezini kontrol altına almasına yol açabilirdi. Sırp Generali Papriko de Vecerni, Pošta adlı gazeteye verdiği bir beyanatta, Avusturya'nın plânlanan hattın, hem Bulgaristan, hem de Osmanlı topraklarına kadar uzatmak istediğini vurgulayıp, Avusturya'nın niyeti hakkında şüphelerini dile getiriyordu.⁹

Avusturya –Macaristan, bu demiryolu hattıyla, aynı zamanda Sırbistan'ı kuşatmış olacağından, zaten ekonomik güdümünde bulunan Sırbistan'ı kendisine daha fazla bağlayıp, Rus etkisini önemli ölçüde zayıflatabilirdi. Aynı şekilde Karadağ için benzeri bir durum söz konusu idi. Üstelik Güney Balkanlara inen bütün demiryolu hatları Sırbistan üzerinden döşenmişti. İstanbul, Selanik, Sofya gibi ticaret merkezlerine giden bütün mamûl mallar Sırbistan'a gümrük geliri sağlıyordu. Sancak demiryolu gerçekleştirdiği taktirde, Sırp demiryolu tekeline son verip, gümrük gelirlerinin azamasına yol açacaktı.¹⁰ Hukukî yönden Avusturya, talep ettiği ve gerçekleştirmeye çalıştığı bu projelerin gerekçelerini Berlin muahedesine dayandırıyor ve antlaşmaya göre bir demiryolu inşa edebileceğini ifade ediyordu. Uluslararası hukuk kaidelerine göre Avusturya-kendi diplomatlarının yorumuyla- bu hakkını pekâlâ kullanabilirdi, ancak Balkanlardaki kendi konumunu tehdit altında gören Rusya, Mürzsteg protokolünü göstererek, Avusturyanın tezini geçersiz hale getirmeye çalışıyordu. Mürzsteg protokolüne göre hiç bir devlet, Bosnadaki statüyü bozacak bir fiili girişim hakkına sahip değildi ve Rusya'ya göre Sancak demiryolu, Avusturya'nın konumunu fazlasıyla kuvvetlendirecekti. Rusya siyâsî bir manevraya başvurarak, Sancak demiryolu projesine vereceği onay karşılığında, Sırbistan

⁹ BOA Y.A. Hus. 518/90 1326.1.26

¹⁰ PA AA R12926 A3215/ ek

ve Karadağ'ı Adriyatik deniziyle bağlayacak olan bir Transversal hattının inşa talebinde bulundu. Avusturya gerçekleşmesi güç olan bu projeye önceleri onaylamakla birlikte, daha sonra bunu reddetti.¹¹ Hat, Sırbistan dâhilinde Tuna nehrine yakın Prahovo veya Prujâda başlayıp, Timoc vadisini geçerek, Niş kentine ulaşacak, oradan Osmanlı topraklarından girip, Kurşumlja, Merdane/Mrdare, Priştine, Jakova ve Prizren'i geçtikten sonra, Karadağ başkenti Podgoriçe de dahil edilip, İtalya tarafından yeni inşa edilmiş olan Antivari/Bar limanına ulaşacaktı.¹² Belirtmek gerekir ki, hattın Karadağ'dan geçen kısmı daha evvel İtalya ve Karadağ devletleri tarafından plânlanmıştı. Burada kendi hatlarının Sırp demiryoluyla bağlanması, her iki devletin iktisadî menfaatlerine de uygundu. Sırp hattı, Priştine'nin güneyinden geçecek ve Sancak demiryolu ile Sırp transversal hatları birbirine bağlanmayacaktı. Gerçekleştirilmiş olsaydı demiryolu Niş ile Bar kentleri arasında toplam 380 km uzunluğa erişecek olan bu proje, tahminen 130 milyon Franka mâlolacaktı.

Proje, küçük Sırbistan krallığı için nispeten pahalı olmasının da ötesinde, ne kadar verimli olacağı da meçhul olmakla, bu daha ziyade projenin siyâsî niteliğinin altını çiziyordu. Rusya, Sırbistan ve Avusturya arasında patlak veren demiryolu tartışmalarından sonra alternatif olarak transversal hattının Sancak demiryolu ile birleştirilmesi teklif edilecektir: Bar/Antivari limanından başlayacak olan bu hat, Yenipazar'a yakınlarında Trepça'ya kadar uzanıp, orada Sancak hattıyla birleşecekti. Belirtildiği gibi Rusya, Sancak demiryolu projesini Münzsteg anlaşmasına dayanarak, Makedonya reformlarını içeren bu formülle, hem Osmanlı Devletine, hem de büyük devletlere karşı diplomatik koz olarak kullanmaya çalışıyordu.

¹¹ PA AA R12926 A3078

¹² PA AA R12926 A 3316

9 Ekim 1903 Rusya ile Avusturya arasında imzalanan ve diğer Büyük Devletler (Düvel-i muazzama) tarafından onaylanan Münzsteg protokolü, Makedonya'da hukukî, sosyal ve idarî reformları öngörmekte, bu reformların uygulanmasını ise Rus ve Avusturya konsolosları kontrol edecekti. Bunların arasında mahallî jandarma teşkilatını eğitecek olan yabancı subayların görevlendirilmesi, aynı zamanda Osmanlı Devletinin egemenliğini açıkça ihlâl eden Makedonya Osmanlı müfettişinin yanı sıra, Rus ve Avusturya memurlarının da görevlendirilmesi yerliyordu. Adı geçen anlaşmaya göre, memurlara geniş icra yetkileri veriliyor, ayrıca hristiyan tebaa için daha geniş haklar öngörölüyordu.¹³ Bu yönden Makedonya reform programı, Elviye-i Selase için tasarlanan ıslah projesiyle büyük benzerlik göstermektedir. Rusya'nın karşı atağa geçmemesi için Almanya tarafından desteklenen Avusturya, Osmanlı Devletine bazı makûl reformlarının kabulünü tavsiye ederek, böylece Osmanlı Devletinin Rusya ve İngiltere'nin isteklerine karşı ayakta durabileceğini empoze etmeye çalışıyordu. Almanya ve Avusturya hem Osmanlı Devletine destek veren müttefik olarak kendi konunu kuvvetlendirmiş oluyor, hem de Münzsteg anlaşmasına sadık kalmak suretiyle, Balkanlardaki statüko ve Avrupa devletler dengesini kendi lehine çevirerek statükonun yeniden sağlanacağını umuyordu.¹⁴ İngiltere, İtalya, Avusturya, Almanya ve Fransa ise, Makedonya meselesine olan ilgilerinde, devletler arasına dengeyi bozabilecek bir gelişmeye yol açmamak için temkinli davranıp, Rus tekliflerine mesafeli yaklaşmayı tercih ediyorlardı.¹⁵ Ancak, Rus Hariciye nazırı Kont Iswolsky kendi demiryolu projelerini ciddi

¹³ Stanford Shaw: *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, C.II, s.262, 3. Basım, İstanbul, İnkılap Yay., 1998

¹⁴ PA AA R12926A3814

¹⁵ PA AA R12926A3058

olarak uygulamaktan ziyade, daha çok Avusturyayı dengelemeyi amaçlıyordu: malî sebepler yüzünden fiiliyatta hayata geçirilmesi pek mümkün olmayan Sırp transversal projesini Avusturya'ya karşı bir misilleme olarak tasarlanmıştı. Aerenthal'a destek verenlere göre demiryolu bölgeye sadece refah getirmekle kalmayacak, aynı zamanda Avrupa medeniyetinin Balkanlar'ın uçlarına kadar yayılmasına yardımcı olacaktı. Aerenthal tarafından öne sürülen iktisadî faktör özellikle Macaristan'da destek bulmuştu, çünkü Macaristan kendi topraklarından Akdeniz'e kadar uzanan bir demiryolu ile kendi ürünlerini daha iyi pazarlayabilirdi. Ancak Avusturya, Sırbistan'ı ekonomik ve stratejik bakımından çember altına almakla, pan-Slavizmin önüne geçmeyi ummakta idi.¹⁶ Sırbistan tarım ürünlerini piyasaya sürebilmek için Avusturya'dan başka alternatif aradığında, 1906'da iki devletler arasında "domuz savaşı" olarak tarihe geçen bir gerilim yaşadı ve Avusturya Sırp ürünlerine karşı cezalı gümrük tarifeleri uygulanmaya başladı. Avusturya siyasetçileri aralarında Sırbistan'a karşı savaş ihtimâlini bile göz önüne alarak, Avusturya'nın Selanik'e kadar yayılmasını tartışmaya açtılar. Kendini "Balkanların Piyemont"ı olarak gören Sırbistan, Balkanlarda pan-Slavist faaliyetlerin merkezi olup, son yıllarda özellikle Bosna'da propaganda faaliyetlerini Rusya'nın maddî ve manevî desteğiyle sürdürüyordu.¹⁷

Sırbistan, hem Bosnalı Sırp'lar, hem de- kısmen de olsa- Boşnak müslümanlar arasında destek bulup, özellikle gazete, dernek, okul ve ortodoks kilisesi vasıtasıyla kendi propagandasını sürdürüyordu. Bu durum, Avusturya-Macaristan'ın Bosna'daki konumunu tehdit ettiğinden, Sancak demiryolu, Aerenthal'ın hem Bosna'da, hem Habsburg İmparatorluğunun diğer bölgelerinde güç kazanan pan-

¹⁶ PA AA R12926A3215

¹⁷ Mazlower, s,174

Slavizme karşı panzehir olacaktı. Avrupa büyük devletleri demiryolu projesini kendi çıkarları doğrultusunda değerlendirdiklerinden, karşılıklı görüşlerini ifade edebilmek için basını kullanıyorlardı.¹⁸ Kamuoyunu kendi siyâsî çıkarları doğrultusunda etkilemeye yönelik yayımlanan makaleler, bu konuda bazen ilgili hükümetlerin gayrı resmî beyanatları olarak karşımıza çıkmaktadır. Birçok makale ise doğrudan Dışişleri makamlar tarafından hazırlanıyordu.¹⁹ Alman gazeteleri, Avusturya-Macaristan'a destek verirken, İngiliz ve Fransız gazeteleri ise genellikle Rusya'nın tezlerine sahip çıkıp, Aerenthal'a Balkanlarda statükoyu bozmakla suçluyorlardı.²⁰ Rus, İngiliz ve Fransız gazeteleri genellikle Sancak demiryolu projesini Makedonya meselesi ile bağlantılı olarak değerlendirmekte, Almanya'yı, Avusturya-Macaristan'a destek verdiğinden, İngiliz ve Fransız gazeteleri pan-Cermanizmin peşinden koşmakla itham ediyorlardı.²¹ Almanya, Balkan ve Bosna politikasını resmîyette kendi konumunu Avusturya'ya nazaran ikinci derecede göstermeye çalışıp, herkese karşı tarafsız görünmeye önem çalışıyordu. Türkiye'de diplomatik nüfuza sahip olan Almanya, İstanbul'da güçlü konumunu kabûletmekle beraber, Sancak demiryolu projesinde herhangi bir mesuliyeti reddederken, fiiliyatta Avusturya'ya büyük destek vermekte idi.²²

Binaenaleyh Almanya, Avusturya'nın dış politikasına müdahale eden hegemonik devlet imajından uzak durmaya gayret ediyordu. Sancak demiryolu projesi tartışmaları, Makedonya meselesinde olduğu gibi Avrupa büyük devletlerinin artık katı bir

¹⁸ PA AA R12926 A2899

¹⁹ PA AA R12926 A2894

²⁰ PA AA R12926 A2852

²¹ PA AA R12926 A3094

²² PA AA R12926 A2894

bloklamaya doğru gittiklerini gösteriyordu. Almanya, Avusturya-Macaristan ile bağlarını pekiştirirken, Sırbistan ve Karadağ gibi küçük Balkan ülkelerini yanına çeken Rusya, Fransa ve İngiltere'ye yaklaşmaya başlamıştı. Avusturya basını Sancak demiryolu projesinde Almanya'dan gelen diplomatik desteği takdirle karşılarken, Macaristan basını bu olaya farklı yaklaşıyordu.

Habsburg yanlısı "Peşte Lloyd" gazetesi, Almanya'nın Sancak projesine destek politikasına övgüler yağdırırken, Macar milliyetçiliğini destekleyen "Budapesti Hırlap" gazetesinin konuya yaklaşımı, Habsburg imparatorluğunda o günlerde etnik gruplar arasında yaşanan çıkar çatışmalarını ön plâna çıkarmaktaydı.²³ Macaristan'ın konumu 1867'den beri güçlenmişse de, bazı Macar politikacıları Macaristan krallığının daha fazla yetki kazanmasından yana tavır koymuşlardı. Zira Macaristan, kendi bünyesinde yaşanan Slavların pan-Slavist faaliyetlerden büyük rahatsızlık duyuyordu.

Sancak demiryolu projesi özellikle Bosnalı Sırplarla, kısmen Macaristan krallığı dahilinde bulunan Hırvatistan krallığında mukim olan Hırvatlar arasında pan-Slavist ajitasyonu alevlendirmişti. Bazı Macar gazeteciler, Almanya ile olan ittifakının buna karşı yetersiz kalacağını, ancak Rusya, Fransa ve İngiltereye yaklaşmakla bu tehlikenin ortadan kalkabileceğini savunuyorlardı. Bu çözüm oldukça basit görünüyordu: pan-Slavizminin hamisi Rusya ile olan ittifak Habsburg imparatorluğunda yaşayan Slavları rahatlatacak, Fransa ve İngiltere ile olan yakınlık ise Almanya'ya meydan okuyarak, Avusturya'yı pan-Cermenizmden vazgeçmeye, Macaristan'a daha fazla hak vermeye zorlayacaktı.

Habsburg imparatorluğunun dayandığı dengeler oldukça hassas olduğundan, bu formül pek gerçekçi değildi, ancak tari-

²³ PA AA R12926 A3018

hin gösterdiği gibi Almanya ile ittifak da bu çok uluslu imparatorluğunun ömrünü ancak birkaç yıl uzatabilecektir. Sancak demiryolu projesinden çıkan tartışmalar gittikçe kişisel bir boyut kazanmaya başlamıştı. Avusturya-Macaristan basını genellikle Rus Dışişleri Bakanı İswolsky'nin pan-Slavist tutkularını içeren şahsi emellerinden sorumlu tutmaları, diplomatik çevreler tarafından kısmen paylaşılabilecektir. Ancak Rusya'nın projeye karşı direnişini sadece İswolsky'nin duygusallığına bağlamak mümkün değildir, zira Rusya kendi çıkarlarını ve Balkanlardaki konumunu tehlikede görüyordu.

Pan-Slavizm, Rus dış politikasında Çar I.Petro'dan beri değişmeyen, sıcak denizlere inme arzusuna yönelikti. 1877 San Stefano antlaşmasının sonucu olarak Akdeniz'e kadar uzanan Bulgaristan prensliğinin sınırları, Berlin Kongresinde Büyük Devletlerin baskısı sonucu küçüldüğünden, Rusya hedefine ulaşamamıştı. Sancak demiryolu projesi, coğrafi ve siyâsî konumları gereği İtalya ve Karadağ devletlerini de meşgul ediyordu.

Karadağ, siyâsî bakımından Sırbistan ve pan-Slavizme yakın olmakla beraber, iktisadî bakımdan İtalya ve Avusturya'ya bağlı idi. İtalya ise kendi siyâsî ve iktisadî çıkarlarına göre daha önce ayrı bir demiryolu projesi plânlamakta idi: İtalya tarafından plânlanan demiryolu hattı, Antivari /Bar limanından, Yenipazar'a kadar uzanacaktı. Ne var ki, Sancak demiryolu projesi bu projeyi tehdit edebilirdi. Buna rağmen İtalya, Avusturya'nın transversal projesine verilen onayı dikkâte alarak, kendi projesini sürdürmeye devam etmesi, Karadağ'ı zor durumda bırakıyordu: Berlin antlaşmasına göre Avusturya, Bosna ve Sancak bölgelerinde bir demiryolu inşa edilebilirdi. Avusturya bu hakkını otuz seneden beri kullanmadığından, Karadağ hükümeti, Avusturya'nın bu hakkını kullanmayacağını varsayarak, İtalya ile anlaşma yoluna gidiyordu.

İtalya demiryolu projesi, Sancak projesinden dolayı suya düşeceğinden elbette iktisadî bir kayıp söz konusu idi, üstelik Sırbistan örneğinde görüldüğü gibi, Karadağ da Avusturya'nın iktisadî ve siyâsî güdümüne girecekti. İtalya'ya karşı verilen vaat tutulmadığından da Karadağ itibar kaybetme riskine girmişti. Karadağlı pan-Slavistler, Sancak projesini -haklı olarak- pan-Slavist karşıtı bir hareket olarak değerlendirdiklerinden, Karadağ'da da bu ülkeyi tehlikeli bir duruma düşürecek radikal akımlar baş gösterdi.²⁴ Üstelik, Rusların bütün itirazlarına rağmen, Avusturya kendi demiryolu projesini Berlin antlaşmasının hükümlerine dayanacağından, buna karşı İtalya tarafından desteklenen Adriyatik denizi- Tuna nehri transversal demiryolu projesi antlaşmaya göre diğer devletlerin onayını da gerektiriyordu.²⁵ Nitekim kriz boyunca bütün taraflar bunun için diplomatik düzeyde ilişkilerini sürdürmeye gayret etmişlerdir. Aerenthal ise, hükümetler arası münasebetlerin devamına büyük önem atfettiğinden, hükümdarlar arasında güven oluşturmak maksadıyla Petersburg sefiri Berchtold'un Rus Çarı tarafından kabulünü sağlamıştı.²⁶

Çözüm Arayışları

Rus tezleri, özellikle Kont İswolsky tarafından katı bir şekilde savunulurken, Çar II. Nikola daha ılımlı bir tutum sergileyip, bir uzlaşmayı desteklediğini ima etmekteydi. Çar Nikola, hukukî bakımından Avusturya'nın haklı olduğunu, ancak Makedonya'daki reform girişimlerden dolayı kötü bir zamanlamaya denk geldiğini belirtiyordu.²⁷ Bu yumuşatıcı sözlere rağmen durum gittikçe

²⁴ PA AA R12926 A2908

²⁵ PA AA R12926A3058

²⁶ PA AA R12926A3266

²⁷ PA AA R12926A3238

sertleşerek, yavaş yavaş Avusturya-Rusya/Sırbistan arasında bir buhrana yol açacaktı. Buhran, diplomatik kulislerde kabineler arası diplomatlar sayesinde kapalı kapılar arkasında devam ederken, basın ilgili hükümetler nezdinde vazgeçilmez bir araç olarak çalışmaya devam ediyordu. Basın vasıtasıyla taraflar birbirlerine tutumlarını aktarıyor, yayımlanan makaleler diplomatlar tarafından dikkatli bir şekilde incelenip, yetkili kişilere sunuluyordu. Basında kimi zaman “uzman” veya adlarını açıklamak istemeyen “üst dereceli memurlar”, kimi zaman başyazar veya üniversite profesörleri beyanatlar veriyorlardı. Pek tabii ki, bu makalelerin büyük bir kısmı ya doğrudan Dışişleri tarafından hazırlanıyor veya en azından teşvik ediliyordu. Şubat sonlarına doğru Rus tarafı İstanbul sefiri sayesinde Avusturya-Rus ittifakının Balkanlarda sona erdiğini ima etmişti.²⁸ Aerenthal şahsen Makedonya reform projesinde büyük devletlerin birlikteliği ve dengeyi sağlama niyetinde olduğundan, Makedonya reformlarında statükoyu sağlayan antantın bozulmasının arzulamadığını beyan ederken, Rusya o yöne doğru hareket ettiği takdirde, kendi politikasına azimle devam edeceğini ima etmişti. Almanya, Aerenthal’ın politikasını diplomatik seviyede desteklemeye devam ederken, Aerenthal Avusturya’nın Sancak demiryolu konusunda tamamen bağımsız hareket ettiğini vurgulamaya ihtiyaç duyuyordu.²⁹ Almanya’nın kendini tarafsız, Avusturya’nın ise dış politikasını tamamen bağımsız olarak gösterme çabası bazı problemlere yol açıyordu. Bu durum, ancak Cihan harbinin arefesinde Avrupa devletlerinin bloklaşma politikası ile açıklanabilirdi. Öncelikle Avusturya’nın ne derecede bağımsız hareket ettiğini ve Almanya’nın bu husustaki konumu tahkike muhtaçtır. Rus, Fransız ve İngiliz basını genellikle Avusturya’yı Alman pan-Cermenizm

²⁸ PA AA R12926A3251

²⁹ PA AA R12926A3266

politikasının uzantısı olarak değerlendirme eğilimi içindeydi. Şüphesiz Almanya, Avusturya'nın Balkanlarda daha fazla güç kazanmasını destekliyordu, zira bu şekilde Almanya tarafından tehdit olarak algılanan Rusya, Balkanlardaki dengeyi kendi lehine genişletemeyecekti. Diğer taraftan, Almanya'nın kurucu şansölyesi Bismarck, Fransa'yı izole etmeye çalışıp, kendisinin Rusyayla ittifaka girmesini engellemeye çalışarak, Almanya'nın iki cephe-den tehdit edilmesini önlemeye çalışıyordu. Almanya, Bismarck tarafından ustalıkla yürütülen bu statüko siyasetini 1890 yılında Bismarck'ın istifasından sonra terk edip, İmparator II. Wilhelm'in inisiyatifiyle daha saldırgan bir silahlanma ve sömürge siyasetine doğru yöneltecektir.³⁰ Rusya'nın 1894'te Fransa ile ittifaka girmesi, Almanya tarafından tehdit olarak algılanması, 1904'te akt olunan İngiliz-Fransız ittifakının (Entente Cordiale) sayesinde daha da hassaslaşıp, Almanya tarafından çevrilme olarak algılanmıştı. Bu aşamada Almanya'nın Avusturya'ya destek verme çabalarını bu gelişmeleri dikkate alarak değerlendirilmelidir. Aerenthal'ın ifadesine göre, Sancak demiryolu projesinde olsun, Makedonya reform projesinde olsun, o günlerde sanıldığı kadarıyla Almanya ile Avusturya arasında önceden gizli bir antlaşma mevcut değildi. İki devletin en önemli hedefi, Balkanlardaki dengeyi koruma gayreti inandırıcı görünmektedir, zira Rus Çarı da bunu- Rus pan-Slav faaliyetlerine rağmen- Rus dış siyasetinin en önemli hedefi olarak görmekteydi. Rusya Harp Nazırı Roediger de aynı şekilde beyanatlar verip, Rusya, Avusturya ve Almanya'nın arasındaki ciddi itilafların meydana gelmemesi gerekli olduğunu ifade ederek, o günlerin bloklaşma siyasetinin önemli noktalardan birini değiniyordu. Büyük Devletler ittifaklarda bulunmakla beraber, aralarındaki münasebetlerde daima açık bir kapı bırakmalıydılar.

³⁰ Hobsbawn, s. 400

O esnada Roediger, Rus basını tarafından geçmişte Almanya'ya atfedilen birçok olayı diplomatik dille hafifletmeye çalışıp, Almanya ile muhtemel bir savaşın Rusya için ancak hayati konularda son çare olarak düşünebileceğini açıklamıştı. Rusya Harp Nazırlığı, Roedinger'in bu tür ifadeleriyle, Avrupa Büyük Devletlerin Osmanlı Devletinin muhtemel taksimini o tarihte geçerli bir varsayım olarak gördüklerini ortaya koymaktaydı: "Anadolu'da herhangi bir toprak parçası uğruna Almanya ile savaşa giremeyeceği" ifadesinden, Osmanlı toprakların Rus siyasetinin ancak ikincil hedefi olduğu anlaşılmaktadır.³¹ Daha önce Sancak demiryolu projesine karşı çıkan İngiltere, Mart 1908'de hem Sırp, hem Avusturya projelerine tarafsız kaldıklarını ima etmişti. Şüphesiz İngiltere, Avusturya'nın jeopolitik konumunu güçlendirecek olan Sancak demiryolu projesine karşı, Sırp transversal projesini bir denge faktörü olarak değerlendirmekteydi, ancak Sırbistan'ın bu projeyi Babıali nezdinde destekleme isteğini yine de geri çevirmişti. Zira İngiltere, Makedonya reform girişimlerini tehlikeye atmamak için Osmanlı hükümeti üzerinde daha fazla baskı kurmak istemiyordu.³² Buna karşı Sırbistan'ın, Rusya, İtalya ve Fransa'dan açık destek almaları karşısında Türk diplomatlar, Babıali'den her iki projeye karşı artık fazla itiraz beklenilmediğini açıklamak zorunda kalmışlardı. İngiliz basını genel olarak Sancak demiryolu projesini, Almanya'nın Doğu'ya açılma arzusunun bir parçası olarak görüyordu. Alman makamlarına göre İngiltere, Rus-Alman çekişmesinden faydalanaarak İswolsky'nin pan-Slav politikasına sıcak bakıyor, Rus Hariciye Nazırı İswolsky'nin izlediği politikayı akılcılıktan uzak, tamamen duygusal, aşırı İngiltere yanlısı olmak ve, "Angloman" olarak tasvir ediliyorlardı. Bu görüş biraz abartılmış da olsa, 1907'den itibaren

³¹ PA AA R12926A3286

³² PA AA R12926 A 3316

karşılıklı ilişkilerde bir denge kuran Rusya ve İngiltere'nin politikasına ışık tutmaktadır. Sırp tarafın finansmanı özellikle Fransız bankerlerinden sağlanmaya çalışılıyordu, fakat aynı Fransız banker çevreleri daha önce Fransız basını vasıtasıyla Avusturya'nın Sancak demiryolu projesini oldukça sert dille eleştirmişlerdi. Bu projenin finansmanın bir kısmı, 1863'te İngiliz ve Fransız sermayesiyle kurulan ve bundan dolayı Fransız etkisi altında bulunan Osmanlı Bankası (Banque Ottomane) tarafından sağlanması düşünülmüştü. Fransız Büyükelçisi Constans'ın Osmanlı sadrazamından açıkça Banque Ottomane'yı sermayedar olarak tavsiye etmesi, Osmanlı hükümetince ihtiyatla karşılanmış, durumun hemen Almanya'ya bildirilmesi, Türk-Alman ilişkilerinin ulaşmış olduğu boyutun niteliği yönünden dikkate şayandır.³³

Bilindiği gibi Sırp transversal demiryolu Sırbistan'ı iktisadî açıdan bağımsız hale getirmek için büyük ehemmiyet taşıyordu. Çünkü Sırbistan'ın tarım ürünleri Avusturya tarafından etkilenmeden Türk toprakları üzerinde piyasaya sürebilirdi. Türklerin isteksizliği, Fransız Büyükelçisi Constans tarafından esprili bir şekilde ifade edilmişti: zira kendisine göre (Sırp tarım ihracatı büyük ölçüde canlı domuz olduğu dikkate alınarak) Türkler, "bütün Sırp domuzları Türk topraklarından geçeceğinden" oldukça şaşıracaktırlar. Elbette Büyükelçi de Türklerin aslında ekonomik ve stratejik etkilerden çekindiklerinin farkındaydı. Transversal demiryolu, savaş halinde asker nakliyatı için elverişli olmamakla, Osmanlı topraklarında bulunmasına rağmen Sırbistan'a yakınlığından dolayı kolayca o devlet tarafından istendiği takdirde kapatılabildi. Buna rağmen bu anekdot, Osmanlı İmparatorluğunun bloklaşma sürecinde marjinal olarak görünebilecek olaylardan ne kadar etkilendiğini göstermektedir. Avusturya ve Rusya, prensip

³³ PA AA R14583 A 4350

olarak Mart 1908'de her iki tarafının demiryolu projelerine yeşil ışık yakmış gibi görünüyordular, zira Rus hükümeti bununla ilgili bir nota açıklamıştı. Ancak Rusya ile Avusturya arasında Balkan meselelerinde dengeyi sağlayan antantının artık bir anlamı kalmadığı kesindi, nitekim bu durum, İngiliz basın çevreleri tarafından teşhir edilmişti. Alman makamlarının dikkâtleri aslında başka bir olay üzerinde yoğunlaşmış bulunuyordu: İngiliz basını, Almanya'nın Avusturya'ya verdiği desteği genel demiryolu politikalarına bağlıyor; "Forthnightly Review" dergisi, Almanya tarafından tasarlanan Bağdat demiryolunun stratejik değerini Selanik'e uzanan Sancak demiryolunun konumuna bağlamakla vakayı doğrudan Alman-İngiliz demiryolu politikasına çekmeye çalışarak, İngiltere'yi dolaylı olarak Orta Avrupa devletlerinin çekişmesine dahil ediyordu.³⁴ Üstelik adı geçen dergi, Almanya'nın Rusya ile İngiltere arasında meydana gelebilecek yakın bir işbirliğinin önüne geçmeye çalıştığını iddia ediyordu. Rus hariciye Nazırı İswolsky ise, Sırp projesinin Rusya açısından o kadar önemli olmadığını ve **Rus hükümetince herhangi bir garanti verilmeyeceğini** iddia ederek, gerginliği azaltmaya çalışmaktaydı.³⁵ Buna karşı Sırbistan, Avusturya'ya kendi demiryolu projesi için desteğe başvurmuş olsa da, bu hareket daha çok formalite olarak görünmekteydi.³⁶ Avusturya'nın Sırbistan'a hatlarını birleştirme teklifi sadece diplomatik bir manevradan ibaretti, çünkü Sırbistan ekonomik yönden Avusturya'dan bağımsız olabilmek için ancak müstakil, Bosna'dan değil Türk topraklarından geçecek olan bir demiryolunu tercih edebilirdi. Sırbistan ise hatları birbirine bağlanmakla bölgeyi stratejik ve ekonomik bakımdan daha iyi kontrol edebileceğinden, aslında

³⁴ PA AA R12926 A 3564

³⁵ PA AA R12926 A 3607

³⁶ PA AA R12926 A 3941

aleyhine olan transversal demiryolu projesini lehine çevirebilecek ve bu doğrultuda Mart ayında İtalya ile bağlantıya geçerek, destek arayışlarına girecekti.³⁷ Almanya bu destek girişimi pek gerçekçi olarak görmüyordu, zira İtalya ekonomik yönden diğer büyük devletlerle kıyaslanmazdı ve İtalya hükümeti bunun farkındaydı. Buna rağmen İtalya kendini mümkün olduğunca kabiliyetli göstermeye çalışıyor, Alman büyükelçisinin sözleriyle adeta “hemşehrilerinin büyük adam olma hevesini okşamaktaydı”. Bu davranış şekli devrin uluslararası politikada çok ehemmiyetli olan bir faktörü göz önüne sermektedir ki, o da; prestij ve millî gururdu. Hiçbir büyük devlet veya en azından büyük devletler arasında yer almaya çalışan bir devlet, prestij ve güç kaybına tahammül edemezdi. Realpolitik bakımdan çok önemli olmayan, ancak prestij kazanım veya kaybı ile bağlantılı olan meseleler uğruna savaş dahi göze alınıyordu. Bu politika devrin denge ve bloklaşma siyasetinden kaynaklanmaktadır: Kendini güçlü ve kararlı gösteren bir devlet, ancak bu şekilde diğer devletlerin önüne geçme girişimlerine engel olabilir ve dengenin bozulmasına mani olabilirdi. Başarılı bir dış politika, hükümetlerin konumunu parlamentoda ve umûmi efkarda yükseltiyordu. İtalyan hükümeti Balkan demiryolu politikasında özellikle bu amacı takip ediyor ve aynı zamanda, ekonomik ve siyâsî nüfuzunu Osmanlı imparatorluğunun Arnavutluk toprakları üzerinde, hâtta Karadağ üzerinde genişletmeye çalışıyordu. Küçük devletler ise büyük devletlerin ilgisini çekip, kendi nüfuz alanlarını diğerlerine kaptırmamak için bloklaşmalardan faydalanmaya çalışıyorlardı. Bu sebeple, Sırbistan’ın politikası buna göre değerlendirilmelidir. Sancak ve Transversal demiryolu projeleri, devletler arasında bir müddet için daha tartışılmakla beraber, aslında bloklar arası denge oyununun bir parça-

³⁷ PA AA R12926 A 4069

sıydı. Diplomatlar Mart 1908 yılından itibaren projelerin gerçekleşmeyeceğini sonuca varmışlardı, zira hatların inşası - en azından Avusturya açısından imkânsız olmazsa dahi- teknik bakımdan zor görünüyordu.³⁸ Mart sonlarında Osmanlı Devleti Sancak demiryolu için görevlendirecek olan komiserleri bir iradeyle göreve çağırarak, Avusturyalı yetkililerle beraber çalışacaklarını duyurduğunda,³⁹ demiryolu politikasında belirli bir bloklaşma eğilimi ortaya çıkıyordu. Bağdat demiryolu projesiyle Almanya'ya önemli imtiyazları vermiş olan Türkiye, Sancak projesinde de benzer bir tutum içindeydi. Üstelik Alman bankaları, Osmanlı Devletine yüksek miktarda krediler tahhahüt etmekteydi. Rusya'ya göre Osmanlı Devleti, Rus imparatorluğunu izole etmek amacıyla gittikçe "üçlü ittifakının (İtalya, Avusturya, Almanya) izinde hareket ediyordu".⁴⁰ Osmanlı Devletinin politikası Rus makamlarını ne kadar rahatsız ettiğini Sadrazam Tevfik Paşa'ya karşı savurdıkları tehditlerinden anlaşılmaktadır. Rus diplomatlara göre İngiltere yenilmez filosuyla Osmanlı Devletini ciddi şekilde rahatsız edebilirdi, buna rağmen üçlü ittifakının yardıma yetişmesi ihtimal dışıydı. Tevfik Paşa bu iddiaları Osmanlı İmparatorluğunun sadece ekonomik ihtiyaçlar doğrultusunda hareket ederek, hafifletmeye çalışmışsa da, Rus diplomat Meykow, açıklamalarını "dostça bir uyarı" ve bu uyarılar dikkate alınmadığında "pişman olunabilir" biçiminde deklare etmekteydi. Tevfik Paşanın Rus diplomatla olan bu görüşmeyi ayrıntılı olarak Alman büyükelçisine aktarması ise Osmanlı-Alman ilişkilerinin yakınlığının derece ileri olduğunu ortaya koymaktadır. Bu açıklama aynı zamanda Rusya'nın Almanya- Avusturya nüfuzundan ne derecede çekindiği ve Balkan Demiryolu politi-

³⁸ PA AA R12926 A 4293

³⁹ PA AA R12926 A 4862

⁴⁰ PA AA R12926 A 5802

kasının stratejik konumunu göstermektedir. Alman makamlar bu tehlide fazla önem vermeyerek, bilinen kaba Rus dış politikasının örneği olarak nitelendirmekteydiler. İlk bakışta pek önemsiz gibi görünen Balkan demiryolu projeleri büyük devletleri bir patlamaya doğru itiyordu. Rus Dışişleri Bakanı İswolsky, eski denge siyasetinin yerine devletleri yeni bir bloklaşma hareketine doğru gittiklerini, bunun sonuçlarından Rusya'nın değil, Avusturya'nın sorumlu olacağını belirtmekle, gelişmelerin önemini vurgulamaktaydı. İswolsky, Avusturyanın demiryolu politikası vasıtasıyla, Rusyanın arkasında Balkanlardaki konumunu güçlendirmesinin kabûl edilmez olduğunu tekrarlanmaktaydı. Rusya, en azından Avusturyayı dengeleyebilmek için Sırp transversal projesinin inşası için Padişah tarafından kabulü yönünde Alman desteğini talep ediyordu. Hattın küçük bir kısmının inşası bile bu konuda yeterli olabilirdi.⁴¹ İswolsky aynı zamanda Rus kamuoyunun baskısı altında olduğunu belirtirken, bir başka önemli nokta; kendisinin Duma'da irad olunan nutkuyla Sancak demiryolu hattından dolayı ateşlenen Rus kamuoyunun duygularını yatıştırmayı amaçlıyordu.⁴² Sancak demiryolu ve karşı projeler klasik kabine politikalarıydı. Gazeteler bu konuya büyük önem verdiklerinden ilgili hükümetler kamuoyu desteğini kazanmak gayesiyle, gazete makaleleri, hâтта kendilerinin kaleme aldıkları yazılar yayımlıyorlardı. Bu, Cihan harbinin arefesinde Avrupa kamuoyunun ikili durumu göstermektedir ki; efkâr-ı umûmiye artık "büyük kabineler" için vazgeçilmez ve dikkate alınması zaruri olan bir unsur olarak, hükümetler politikaları için onu kazanmak zorundaydılar. Bu yolda kamuoyu, ancak siyâsî bir alet teşkil etmekte, diplomatlar ve kabineler karşı tarafın isteğini "kendi kamuoyunun isteğine karşıt olduğundan "

⁴¹ PA AA R12926 A 5809

⁴² PA AA R12926 A 6083

geri çevirmeye çalışıyorlardı. Wilhelm, yükselen gerilimi azaltmak ve dengeyi tekrar sağlayabilmek, Rus Avusturya antantını tekrar canlandırmak umuduyla gizli olarak Avusturya Dışişleri Bakanı Kont Aerenthal'dan İstanbul büyükelçisi Pallaviçini vasıtasıyla Osmanlı Devletinden Sırp demiryolu projesine onay vermesini rica eden yeni bir teşebbüse girişmişti.⁴³ Böylelikle, Avusturya'nın barışsever bir politika takip ettiği, Almanya'nın tarafsız olduğu ve pan-Cermenizm peşinde koşmadığı intibai verilecekti. Wilhelm, aslında Rusya tarafından Almanya üzerine atılan iddialardan kişisel olarak rahatsızlık duymakta ve ısrarla Almanya'nın Balkanlardaki bütün demiryolu projelerine olumlu yaklaştığını beyan ediyordu.⁴⁴ İmparatorun bu ısrarı, şahsi duygularından ziyade, Almanya'nın Osmanlı topraklarında başarıyla yürüttüğü demiryolu politikasının, diğer devletlerce tehdit olarak algılanmasını önlemek amacı taşıyordu. Kont İswolsky ise, zaten Avusturya'dan bu yönde bir adım beklemekte, ancak Alman diplomatlar, Rusya'nın Balkanlardaki dengeyi zaten kendi lehlerine çevirmeye çalıştıklarından, Avusturya'dan kabûl edilemez tavizler istemekle, dengeyi mahsus bozmaya çalıştığı fikrini savunuyorlardı.⁴⁵ Böylece Rusya, İngiltere ve Fransa'ya yanaşıp, bütün sorumluluğu Avusturya üzerine atabilirlerdi. Alman diplomatların iddiaları gerçeğe uygundu, zira Rusya Mayıs ayından itibaren Avusturya tarafından yönetilen, Sancak demiryolu plânlama komisyonunda asıl görevinin yanında, Sırp transversal projesinin de plânlamasını istiyordu.⁴⁶ Bu istek açık bir provokasyon olup, teknik bakımdan zaten mümkün değildi. Avusturya-Rusya arasındaki gerginlik daha da tırma-

⁴³ PA AA R12926 A 6248

⁴⁴ PA AA R12926 A 6250

⁴⁵ PA AA R12926 A 6365

⁴⁶ PA AA R12926 A6855

nırken, zaman bazı dış etkilerle Bosna'nın ilhakına doğru ilerliyordu. Balkanlardaki bu gelişmeler, Bismarck zamanına dayanan statüko siyasetinin artık sona doğru gittiğini ve gittikçe her devletin daha saldırgan bir siyaset takip etmeye başladığını gösteriyordu. Tarihin akışı ironik bir şekilde Avrupa barışı için en büyük tehlikelerden birini teşkil eden ve bundan dolayı Berlin Kongresinde önemli bir yer işgal eden “barut fıçısı Balkanlar” tekrar dengeleri sarsılan bir faktör olarak göstermekteydi. Osmanlı Devletinin Cihan harbi öncesinde bloklaşma politikasından çok etkilendiği, Almanya ile yakınlık kurmaya çabaladığı görünmektedir. Sancak demiryolu projesi ve Sırp/Rus tepkileri, Bosna-Hersek'in Avusturya-Macaristan tarafından ilhak edilmesini etkileyen unsurların arasında bulunmaktadır. Ancak burada üzerinde durulması gereken bir husus, genellikle Meşrutiyetin ilânını, ilhakın tek sebebi olarak gösterilmesine karşı, Balkan demiryolu politikalarının gözardı edilmiş olmasıdır. İlhak krizinden dolayı Rusya ile Avusturyanın savaşın eşğine gelmeleri, tabii olarak diğer devletleri de ister istemez bloklaşmadan dolayı bu savaşa katılmak zorunda bırakacaktı. Böylece hiçbir zaman gerçekleşmeyecek olan ve stratejik açıdan ön sıralarda bulunmayan bir demiryolu projesinin büyük güçlerin ve ideolojilerin çekişmesiyle ne kadar gerginlik yarattığı ortaya çıkıyordu.

Boşnak askerleri (Avcı taburu)

Boşnak askerleri (Dağ tugayı)

Dördüncü Bölüm

Bosna-Hersek'in İlhaki

İlhakın Diplomatik Alanda Hazırlanması

Aylardan beri devam eden Sancak demiryolu krizi, Avusturya'yı Bosna üzerindeki hükümrانlık haklarını gözden geçirmeye itmişti. Bosna ve Hersek'i İmparatorluk topraklarına bağlama fikri, yıllardan beri Viyana kabinesi raflarında durmakta ve arada sırada basın vasıtasıyla bir seçenek olarak telaffuz edilmekteydi. Avusturya ile Macaristan arasında mevcut olan iç siyâsî çekişmelerden dolayı Bosna'nın statüsünden fazla söz edilmiyordu, zira Bosna ve Hersek eyaletleri ilhak edildiğinde hangi tarafın bölgenin yönetimi üstleneceği tartışmalar yaratmış, dolayısıyla ortak Maliye Bakanlığı idaresinin devam etmesinin mevcut statükoyu muhafaza etmesi artık mümkün görünmüyordu.

Habsburg idaresine karşı Sırbistan ve -açıkça olmasa dahi- Rusya tarafından desteklenen ve gittikçe yoğunlaşan Sırp ve Hırvat milliyetçi faaliyetler, gittikçe idarenin başını ağrıtıyordu. Bu faaliyetler, Sırp askeri ve sivil gizli servis çevrelerince tertiplenen Bosnadaki ajitasyon grupları, Bosna ve Hersek'in Avusturya'dan kopartılmasını hedefliyordu. Meselâ, Belgra'tta faaliyet gösteren, "Slovenski Jug" cerniyeti, "esaretten kurtulmaya çalışan güney Slavlarının" desteği ve yardımı için pan-Slavist faaliyetlerde bulunan ve Osmanlı makamlarının da dikkatini çeken tipik bir ayrılıkçı örgüttü.

Cemiyet sınırları aşan faaliyetlerde bulunup, Bulgaristan, Bosna, Dalmaçya ve Agram'da (Zagreb) benzer gruplarla bağlantılı olup, örgüt kurulduğunda oradan tebrikler almıştı.¹ Bu ve benzeri gruplar sınırları aşıp, müşterek olarak çalıştıklarından, Bosna-Hersek'te pan-Slavist propaganda ve faaliyetler bakımından kontrol edilmesi zor, Avusturya hâkimiyetini tehdit eden bir unsurdur. Avusturya-Macaristan'ın bu faaliyetlerine karşı yapılan bütün önlemlere rağmen bu tür cemiyetlerin üyelerinin çoğu yakalanıp yargılanmalarına rağmen, hiç yılmadan, milliyetçi faaliyetlerine devam ediyorlardı. İdarenin bu faaliyetlere karşı sert tedbirlerle karşılık vermesinin bilinen en çarpıcı örneği "Agram Hıyanet davası" olarak tarihe geçen hadisedir: Ağustos 1908'de Macaristan hükümetinin emriyle Hırvatistan'ın muhtelif yerlerinden 22 kişi "vatana ihanet" suçuyla tevkif edilmişler, zanlıların "Slovenski Jug" cemiyetine mensup, "Djordje Nastiç" isimli bir Sırp gazeteci tarafından kaleme alınan devrimci propaganda doğrultusunda faaliyetlerde bulundukları iddia edilmişti. İddialara göre sanıklar, Hırvatistan'da yaşayan Sırları Avusturya-Macaristan idaresine karşı topyekun bir isyana katılmak için tahrik etmeye çalışmışlardı. Delil olarak sanıkların devrimci cemiyetlerle yaptıkları yazışmalar gösterilmişti. Daha önceleri İstanbul'daki Sırp lisesinde öğretmenlik yapmış, sonra Karlovac'da ilahiyat hocalığı yapan Valeri Pribiçević adlı bir Sırp din adamının evinde Sırp kraliyet sarayına ait yazışmalar bulunmuştu.² Bundan hareket ederek, sanıkların yabancı bir devletin, yani Sırbistan'ın yardımıyla isyana kalkıştıkları suçlamasıyla, Nastiç de mahkeme tarafından tutuklanıp yargılanmıştı. Ancak daha sonraları, bu davanın haklı gerekçelere dayanmayıp, siyâsî bir duruşma olduğu ortaya çıkacak ve sanıklar beraat edeceklerdi.

¹ BOA Y.A. Hus. 501/162 1324.2.21

² BOA HR. SYS. 168/82 12 Ağustos 1908

Yine de Avusturya'nın milliyetçi Sırp grupları ne kadar tehlikeli olarak algılandığı, onlara karşı yasadışı yöntemler kullanmaktan geri durmadığını anlamak mümkündür. Pan-Slavizm, Balkanlarda Avusturya-Macaristan'ın ölümcül düşmanıydı ve onu ezmek için her yol mubah görülüyordu.

Sonuç itibarıyla Sırp/ güney Slav bölücülük hareketi Bosna'nın ilhaki için en önemli nedendi, çünkü Avusturya-Macaristan İmparatorluğu mevcut hukukî, haliyle kendi konumunu koruyamayacağı açıktı.³ Bu arada ilhak söylentileri ara sıra siyasetçiler tarafından dile getirilmiş olmasına rağmen, umûmî olarak fazla dikkâte alınmamıştı. Ancak yine de 1907 yılında ilhakin olabileceğine dair işaretler mevcuttu. Mart 1907'de Agram'daki (Zagreb) Hırvat alt parlamentosu olan "diyet"te bir konuşma yapan General Tomiçiç, Bosna-Hersek'in en kısa süre içinde ilhak edileceğine dair bir konuşma yaptı. Osmanlı hariciye memurları bu haberleri Hırvat gazetelerden öğrendikten sonra Osmanlı Hariciye Nazırı bizzat harekete geçerek, Viyana sefarethanesinde bu beyanatın Avusturya hükümetinin bu gibi görüşleri benimseyip benimsenmediğini, konuşmanın Avusturya hükümetinin iradesi dahilinde olup olmadığı, Generalin beyanatının sadece ortaya atılmış şahsi bir görüş mü, yoksa plânlı bir hareket mi olduğu, bu beyanatın asılsız mı, gerçek mi olduğuna dair araştırma yapmasını talep etti. Haber, eğer gerçekse ve beyanata Avusturya sahip çıkıyorsa, gereken önlemler alınacak ve diplomatik yöntemlerle müdahale edilecekti.⁴ Zira, böyle bir davranış uluslararası hukuk ve antlaşmalara aykırıydı. Osmanlı diplomasisi, konuya büyük bir önem atfetmekle beraber, yine de hadiseyi Nazır-ı Şarkiye (muhtemelen Orient Anzeiger) gazetesi tarafından yayınlanan bir makaleye atfederek, Avusturya'nın

³ PA AA R12929 7 Ekim 1908 A 16722

⁴ BOA Y.A. Hus. 511/48 1325.3.21

uluslararası hukuka aykırı hareket edemeyeceğini, halen bir Osmanlı eyaleti olan Bosna'yı ilhak edeceklerini sanmadıklarını ifade ettiler.⁵ Osmanlı yetkililerin bu konuda tereddüt etmeleri oldukça tabiiydi, çünkü sözkonusu General önemli bir şahıstı ve onun gibi kimselerin beyanatları umûmi itibarıyla devletin resmî politikasıyla örtüşmekteydi. İlhakın gerçek mimarı olacak olan Aerenthal ise Tomiçiç'in konuşmasının önemsiz olduğunu, kesinlikle Avusturya-Macaristan İmparatorluğunun resmi politikasını yansıtmadığını beyan edip meseleyi kapatmaya çalıştı.⁶ İlhaktan bir sene evvel bu konunun dile getirilmesi, plânın uzun zamandan beri mevcut olduğunu göstermektedir. Ancak bu olay aynı zamanda Osmanlı Devletinin Bosna-Hersek'e halen daha ne kadar önem verdiğini ve eyaletlerin akıbeti devletin zirvesini nasıl meşgul ettiğini ve özellikle de Bosna-Hersek için gösterilen ilginin, eyaletlerin kesinlikle kaybedilmiş olarak algılanmadığını da göstermektedir. Her ne kadar bu bilgiler ilhaka mani olmamışsa da, en azından öyle bir olayın meydana gelebileceğine dair ipuçları mevcuttu. Osmanlı Devletinin birkaç ay sonra gerçekleşecek olan ilhak hadisesine adeta hazırlıksız yakalanması, ihtimâl, Kanun-i Esasinin ilânıyla meydana gelen siyâsî değişiklikler esnasındaki kargaşa ortamı ile izah etmek mümkündür. Avusturya-Macaristan ve Osmanlı Devleti tarafından imzalanan Sancak Demiryolu protokolün varlığına rağmen problemler devam ederek, bir güvensizlik ortamı oluşmuştu. Taşlıca /Yenipazar bölgelerindeki Osmanlı-Avusturya hududunun şekli henüz belli olmadığından, zaten itilaflar mevcuttu. Tartışmalar o kadar ileri gitmişti ki, Avusturya askerleri karakollarına yaklaşan Osmanlı askerlerine ateş açmışlar,⁷ bölgenin kesin haritasını çı-

⁵ BOA Y.A. Hus. 509/76 1325.1.25

⁶ BOA HR. SYS 199742 1907.4.4

⁷ BOA Y.Mtv. 312/179 22.6.1326

kartmakla çözülmüşse de, bu olaylar aynı zamanda güvensizliği doruk noktasına çıkarmıştı.

Haziran 1908'de Osmanlı İmparatorluğunda vuku bulan Meşrutiyetin ilanı, Bosna ve Hersek eyaletlerinin hukukî durumunu daha da zorlaştırmıştı. Yeniden seçilecek olan Osmanlı Meclis-i Vükela'da Bosna ve Hersek vekilleri için koltuklar mevcut olmakla, bazı Osmanlı çevreleri bu koltukları yeniden Boşnaklara tahsis etmek arzusundaydılar. Çünkü, Bosna-Hersek yabancı idaresi altında olmakla beraber, hukuken Osmanlı toprağı sayılmasına rağmen, anayasa mevcut olmadığından halk, meclis tarafından temsil edilmiyordu. Ancak Osmanlı hükümetinin bölge halkı için açmış olduğu milletvekilliği yolu zayıf bir ihtimâl olmakla, bölgenin yeniden Osmanlı Devletine yaklaşması, Avusturya idaresinin zayıfladığı anlamına geleceği gibi, Sırbistan ve milliyetçi Boşnak Sırpların da bölücülük faaliyetlerinin hızlanmasına yol açacaktı. Bu durumda Avusturya için Bosna ve Hersek'e yeni bir statü verilmesi kaçınılmaz görünüyordu ki, bu da ancak anayasa yoluyla gerçekleşebilirdi. Unutulmamalıdır ki, 1908 yılında Avrupa'da Bosna-Hersek eyaletleri anayasa ile yönetilmeyen tek bölge olup, Avusturya ve Macaristan anayasaları orada geçerli değildi. Yukarıda zikredildiği gibi, sadece ortak Maliye bakanlığı kanunları ve askerî tamimler bölgenin hukukî zeminini teşkil ediyordu. Avusturya idaresini bölgede hakim kılmak için ancak bir anayasa çare olabilirdi ki, böylelikle hem Osmanlı meşrutiyetinin varlığı olan mahalli nüfuz (özellikle Müslümanlar) önemini kaybedecek, hem de Bosna- Hersek'in Avusturya toprağı olduğu tartışılmayacaktı. Dolayısıyla, Avusturya-Macaristan, Bosna'ya anayasa vaadini gerekçe göstererek, ilhak edecekti.

İlhakın İlânı ve İlk Tepkiler: Bulgaristan Buhranı

Bosna-Hersek'in artık kaçınılmaz olarak ilhakına karar verildiğinde, durum Aerenthal tarafından hükümete tebliğ edilmişti. İmparatorun ikna olmasıyla, Viyana Dışişleri Bakanlığı hazırlıklarını gizlilik içinde hızla devam ettiriyordu. Geriye kalan tek şey, zamanlanmanın doğru yapılmasıydı ki, bu hususta Osmanlı İmparatorluğu ile Bulgaristan prensliği arasında hüküm süren gerginlik buna yardımcı olacaktı. Nitekim, Bulgaristan'ın müttefik olarak seçilmesi için bu yolda Avusturya'nın Balkan siyaseti içinde pek çok haklı sebepleri zaten mevcuttu. Avusturya, Balkanlardaki kendi nüfuzunu muhafaza edebilmek ve pan-Slavist dayanışmasını önleyebilmek için daima Bulgaristan ile Sırbistan'ı karşı karşıya getirmeye çalışmaktaydı. Sırbistan ile siyâsî itilafları ve Bosnadaki Sırp milliyetçi hareketi göz önünde tutularak denebilir ki, Sofya Belgrat'a göre daha güvenilir bir ortaktı. Binaenaleyh Bulgaristan, Avusturya-Macaristan hudutları dâhilinde yaşayan Slavlar için Sırbistan gibi potansiyel bir bölücülük örneği olamazdı, ayrıca İmparatorluk topraklarında ciddi anlamda bir Bulgar unsuru bulunmadığından, Bulgarların da Habsburg topraklarına herhangi bir talepleri yoktu. Tabiri caizse Avusturya, Bulgaristan ile ittifak kurduğunda, bir taşla iki kuş vurabilirdi: Bunlardan birincisi, Avusturya Bulgaristan'ın tam bağımsızlık hedefine destek vererek, oradaki Rus nüfuzunu önemli ölçüde engellemiş olacak, ikincisi, Bulgaristan militan pan-Slavist hareketin saflarında muhtemelen yer almayacaktı. Bu şekilde Avusturya'nın toprak bütünlüğünü tehdit eden Slav milliyetçiliği daha kolay kontrol altına alınabilirdi. Bu tür bir politikanın başarılı olabileceği daha önce Romanya örneğinde olduğu gibi, 1878'de Rusya'nın yardımıyla bağımsızlığı kazanmasına rağmen Alman asıllı bir kral başa getirilerek, Romanya'nın, Rusya'ya karşı mesafeli davranışıyla gösterilmişti.

Ancak unutulmamalı ki, Romanya bir slav ülkesi olmadığı gibi, diğer yandan Avusturya, Bulgaristan ile beraber hareket edildiği takdirde, Bosna-Hersek eyaletleri daha kolay ilhak edebilirdi, zira Osmanlı İmparatorluğunun ve diğer devletlerin dikkâti böylece iki tarafa çevrilecek ve Avusturya, Berlin Antlaşmasını çiğneyen tek taraf olmayacaktı.

Avusturya makamları, Çar Ferdinand ile temasa geçerek, **Bulgar tarafından hedeflenen tam bağımsızlık ve prenslikten krallığına yükselme plânlarını destekleyerek, müşterek olarak harekete geçmeye karar verdi.** Avusturya-Macaristan'da ilhak için en fazla çaba harcayan kişi şüphesiz Von Aerenthal idi, ancak ortak Maliye Bakanı Burian ile, sembolik de olsa veliaht Franz-Ferdinand'da rol oynamıştı. Nitekim, Veliahdın birkaç yıl sonra neden Sırp milliyetçilerinin hedefi olduğu anlayabilmek için ilhakta oynadığı bu rol daima akılda tutulmalıdır, zira kendisi yıllardan beri daima Bosna ile yakından ilgilenip her türlü aşırı milliyetçiliğe karşı çıkmıştı. Elbette ilhak Aerenthal'ın plânı idi ve Franz-Ferdinand'ın rolü nispeten küçüktü, ama yine de Franz-Ferdinand Sırp milliyetçilerinin ezeli düşman olan Habsburg hanedanının sembol ismi idi. İlhak, Franz-Ferdinand'ın katledilmesine yol açan tek sebep olmamakla beraber, çeşitli sebepler arasından biriydi. İlhakı asıl hazırlayan idareciler ve diplomatlardı, meselâ Baron Burian, Bosna'nın idaresini yakından biliyor ve bölgenin idarî şefi sayılıyordu. Uzun zamandan beri mevcut olmasına rağmen ilhak projesi somut olarak özellikle Aerenthal tarafından geliştirilmişti. İlhak ani bir karar olmasa bile, mevcut siyâsî şartlar dikkâte alınarak kısa bir süre içinde kararlaştırılmış, askerî ihtiyaçlar ön plânda olmamakla birlikte, Avusturya ordusu zayıf konumda olan Sancak garnizonunun tahliyesini ve Bosna hududunun güçlendirmesi tavsiye edilmişti. Pan-Slavizm, Sırp milliyetçiliği gibi faktörlerin

yanında, çağdaş kaynaklar ilhak kararını Aerenthal'ın şahsi hırsına bağlarlar. Avusturyalı diplomat Graf Lützow'a göre Aerenthal, Bosna'yı Habsburg imparatorluğuna tamamen bağlamak ve şanlı Habsburg apostolik tahtına bir eyalet kazandırmak suretiyle, adını tarihin altın sayfalarına yazdırmak istiyordu.⁸

Hazırlıklar malî, askerî ve siyâsî çalışmaları kapsamaktaydı: Bosna'nın statüsü özellikle Macaristan için pek ehemmiyetli olduğundan, Macaristan Başvekili Wekerle ve Macar siyasetçiler ilhak meselesiyle yakından ilgileniyorlardı, Macaristan'ın siyâsî ve iktisadî menfaatleri belirlenmeliydi. Ortak Maliye Bakanı Burian Bosna ve Hersek'i kapsayan bir teftiş gezisinden dönmüş ve meslektaşlarını durumdan haberdar etmişti. 11 Eylül 1908'de Peşte'de Wekerle, Burian ve Schöneich arasında Bosna ile ilgili yapılan bir toplantıda ele alınan konular dikkatle incelendiğinde, bu görüşmenin doğrudan ilhak hazırlığı taşıdığı anlaşılmaktadır. Özellikle iki nokta çarpıcıydı: Bosna ve Hersek eyaletler idaresinde, bölgelere daha fazla muhtariyet ve hak verilmesi gerekli olduğuna yapılan vurgu ki, bu daha sonra ilhak gerekçesi olarak ortaya çıkacak olan anayasa senaryosuna işaret etmekte,⁹ ikincisi ise, Yenipazar sancağında mevzilenen askerî birliklerin durumu yakından ele alınarak, bölgede mukim olan insanların durumu ve idareye yönelik tavırları bu görüşmeninilhaka yönelik teknik tarafı gözden geçirilmişti... Sözkonusu oturum, daha çok "mahallî" bir karakter taşımakta olup, muhtemelen Macar tarafını bilgilendirmeye yönelikti. Şüphesiz Viyana'da da benzer görüşmeler yapılmıştı. Toplantı Osmanlı diplomatları için rutin bir görüşme gibi görünse de, daha önce ortaya çıkan ilhak söylentileri hatırlandığında konuya neden daha fazla dikkat atfedilmediği sorusu ortaya çıkabilir, ancak durumun birkaç

⁸ PA AA R 12931 24 Ekim 1908 A 17669

⁹ BOA HR. SYS. 169/1 11Eylül 1908

ay önceden Sancak demiryolu krizi sırasında çok daha karmaşık olduğu unutulmamalıdır. Tahminen Osmanlı yetkilileri, Sancak demiryolu protokolü imzalanmış olduğundan, Avusturya'dan olağanüstü bir hareket beklemiyorlardı, zira Avusturya'nın istekleri tamamen yerine getirilmişti. Ekim 1908'de iki tarafta artık hazır olup, plânlarını gerçekleştirmeye başlayacaklardı.

İlhak kararı diplomatik bir talihsizlikten dolayı resmî olarak ilk önce 5 Ekim 1908 tarihinde Avusturya'nın Fransa büyükelçisi tarafından Fransız devlet bakanı Poincaré'a iletilti. Bu bildiri sayesinde Avusturya'nın Bulgaristan ile uzun zamandan beri beraber hareket ettiği ortaya çıkmıştı. Çünkü, Avusturya büyükelçisi Fransız Cumhurbaşkanı Fallières, Bulgaristan'ın, Bosna'nın ilhakından evvel bağımsızlığını ilân edeceğini söylemişti.¹⁰ Bu bilgi pek tabii olarak, sadece her iki tarafın atacakları adımlardan birbirlerini haberdar ettikleri taktirde, Avusturya'nın eline geçebilir ve onların işbirliği içinde olduklarını ispatlamaktaydı. Ayrıca Kont Khevenmueller tarafından aynı tarihte Fransız diplomat Pichon'a verilen bilgide, hareketin uzun zamandan beri koordine edilmiş olduğunu daha net olarak ortaya çıkıyordu: Khevenmueller açıkça, Bulgaristan'ın istiklâlinin Bosna'nın ilhakından bir gün önce gerçekleşeceğini ifade etmişti.¹¹ Üstelik Kont Lützow, Avusturya hükümetinin uzun müddetten beri Bulgaristan ile beraber çalıştığını da itiraf etmişti.¹² Avusturya-Macaristan büyükelçisi Fransız makamlarına verdiği bildiride, ilhakin Almanya, Rusya ve İtalya tarafından onaylanmış olduğunu iddia etmekteydi. Bu ifade Rusya'ya göre kesinlikle doğru değildi ve Avusturya'nın diplomatik alanda zaten sarsılmış olan itibarını daha fazla sarsardı, çünkü o tarihte Paris'te bulunan Rus

¹⁰ PA AA R12930 10 Ekim 1908 A 16629

¹¹ PA AA R12930 12 Ekim 1908 A 16761

¹² PA AA R 12931 24 Ekim 1908 A 17669

Hariciye Nazırı İswolsky, Rusya'nın vermiş olduğu onaya yönelik iddiaları şahsen reddedebilirdi.¹³

Elbette Rusya dahil Avrupa Büyük Devletleri artık Sancak demiryolu kriziyle başlayıp, daha sonra Osmanlı Meşrutiyet inkılâbı ve Bulgaristan buhranından dolayı Avusturya'nın eninde sonunda ilhak kararı alabileceğini tahmin edebilirlerdi. Kaldı ki, bu konu gerçekten Buchlau görüşmesi sırasında Aerenthal tarafından Rus meslektaşına iletilmiş, fakat Rusya'ya göre kesin bir onay alınmadığından ve Avusturya'nın Almanya'yı arkasına alarak tek başına harekete geçmesiyle, Avrupa devletleri aralarında oluşturdukları hassas denge sarsılma tehlikesiyle karşı karşıya bulunmaktaydı. İswolsky'ye göre Aerenthal kendisini sadece dolaylı olarak ilhak gibi bir adımın atılabileceğinden bahsetmiş, ancak İswolsky şiddetle karşı çıkıp, bunun yanlış olacağını bildirmişti.¹⁴ Buna karşı, Avusturya hükümeti halen İswolsky'nin aslında çoktan durumdan haberdar olduğunu, karşı çıkmadığını ve fikrini aniden değiştirmiş olduğunu ısrar edip, bunun İtalya'ya verilen bilgilerle teyid edilebileceğini bildirip, Avusturya'nın haksız iftiralara maruz kaldığını öne sürmüştür. Avusturya, ilhaktan önce takip ettiği stratejinin Rusya'nın eninde sonunda razı olacağı varsayımına dayanmaktaydı; bundan hareketle, bütün tarafları hoşnut bırakacak, devletlerarası dengeyi yeniden sağlayacak bir proje geliştirilmişti ki, bu proje aslında İtalya'nın Almanya/Avusturya yakınlaşma arzusuna dayanmaktaydı.

İlhak plânlarının kimin tarafından, ne zamandan beri, ne derecede bilindiğine dair tartışmalar bir soruyu ortaya çıkartmaktaydı: Bosna-Hersek'in ilhakı gerçekten bütün taraflar için beklenmedik bir sürprizi mi idi, yoksa en azından karar

¹³ PA AA R12928 6 Ekim 1908 A 16160

¹⁴ PA AA R12930 10 Ekim 1908 A 16629

mekanizmalarında yer alan devlet adamları tarafından biliniyor muydu? Şaşırtıcı olmakla beraber her iki soruya da evet cevabı verilebilir. Bosna-Hersek Avusturya idaresi altına girdiğinden beri, bazı askerî ve siyâsî çevreler mezkur kıtaların artık hukuken **tamamen Habsburg imparatorluğuna bağlanması gerektiğini** ifade ederek, ilhak konusunu gündeme taşımışlardı. Keza, konu zaman zaman basında da yer aldığından, siyasetçiler bir tarafa, ilhak fikri prensip olarak kamuoyu için de yeni bir hadise olarak algılanamazdı, ancak iç ve dış siyâsî sebeplerden dolayı 1908'e kadar ciddi olarak ele alınmamıştı. Rus Hariciye nazırı, Eylül 1908'de Buchlau kasabasında Aerenthal ile yapılan ikili görüşmede Bosna'nın ilhak edilebileceğinden haberdar edilmiş, fakat kesin bir tarihten bahsedilmemişti. Şöyle ki, İswolsky, Aerenthal'ın Bosna'yı ilhak etme plânlandığını itiraf etmiş, ancak ne bir tarih, ne de ayrıntılardan bahsedilmişti. Buna mukabil, İswolsky aynı şekilde genel olarak, muhtemel bir ilhakin tanınmasının karşılığı olarak Rusya'nın Boğazlar meselesinde kendi lehine yönelik değişiklikler isteyebileceğini belirterek, mesele kapanmıştı.¹⁵ Çok gizli olarak nitelendirilen bir belgeye göre Eylül 1908'de Kont Aerenthal ile İswolsky, Buchlau kasabasında gerçekleştirdikleri görüşmede Rus tarafının şayet Avusturya-Macaristan Bosna-Hersek'i ilhak etmek zorunda kalırsa, bunu anlayış ve hoşgörülle karşılayacağını vaat etmiş,¹⁶ bunun karşılığında Boğazlar meselesinde de Avusturya, Rusya'ya destek verilecek, ancak Türkiye'nin hükümrânlık hakları herhangi bir şekilde ihlâl edilmeyecekti. Alman şansölyesi Von Bülow ise hatıralarında, İswolsky'nin Boğazlar üzerinde plânlarını gerçekleştirmek ümidiyle ilhaka adeta kör gözle onay verdiği doğrulamaktadır. Aerenthal'ın hamlesi centilmence olmamakla

¹⁵ PA AA R12930 14 Ekim 1908 A 16874

¹⁶ PA AA R 12931 15 Ekim 1908 A.S. 1572/08

beraber, Bülow tarafından akılcıca ve kurnaz bir hareket olarak değerlendirilmekte, çünkü İswolsky, ilhakın kesin tarihi hakkında bilgi almaya gerek bile duymamıştı.¹⁷

Bu esnada Osmanlı Devletinin büyük devletlerce nasıl algılandığı, diğer devletlerin Osmanlı Devletinin Meşrutiyet ortamından kaynaklanan iç meselelerle uğraşırken nasıl fırsattan istifade etmeye çalıştıklarını göstermesi bakımından da oldukça ilginçtir. Ağustos 1908’de Said Paşa hükümeti istifa etmiş, yerine Kamil Paşa 5 Ağustos 1908’de Sadrazam olduğunda, hükümet yeni ve gelişmiş bir idare sistemi kurma arzusuyla, maliye, ordu ve eğitim sisteminin ıslahı ile meşgul olurken, iç çekişmeler aralıksız olarak devam ediyordu.¹⁸

Zira hem Avusturya, hem Rusya 1908 Eylül’üne az bir zaman kala, sonradan gerçekleştirilecek olan meseleleri açıkça tartışmaya açmışlardı: Bulgaristan’ın bağımsızlığı, Bosna’nın muhtemel ilhakı, Girit’in Yunanistan’a bağlanması. Bütün bunların Meşrutiyetin ilânından sonra gerçekleştirilmiş olması, büyük ve küçük devletlerinin plânlı bir şekilde milletlerarası antlaşmaları hiçe sayarak, Osmanlı İmparatorluğunun özellikle siyâsî çekişmelerden dolayı zayıflamış olan ordunun konumundan yararlanarak kendi emellerini oldu-bittiye getirmeleri şeklinde göstermekteydi. Ayrıca, Avrupa devlet adamları tarafından geride kalan Türk varlığını “mümkün oldukça uzun bir zaman için” muhafaza etme arzuları da, olumlu olmaktan ziyade, aslında Osmanlı İmparatorluğunun ölüm fermanının eninde sonunda geleceğini, Büyük Devletlerin

¹⁷ Bernhardt Fürst von Bülow. *Denkwürdigkeiten C.2.*, s.337, 1. Basım, Berlin, Ullstein, 1930

¹⁸ Feroz Ahmad, *The Young Turks. The Committee of Union and Progress in Turkish Politics 1908-1914*, s.22, 1. Basım, Oxford: Oxford University Press, 1969

de bundan emin olduklarını gösteriyordu. Tarih bu gerçekleri ispat ederken, Osmanlı Devletinin kaderini “Şark Meselesi” çerçevesinde tartışmaya açıp, kendileri için bundan düşecek payı kapmaya çalışan siyasetçi ve diplomatlar önemli bir gerçeği gözden kaçıracaklardır. Bu gerçek, sadece Osmanlı İmparatorluğunun sonunu değil, şahsen hizmet ettikleri bütün büyük İmparatorlukların da sonunu getirecekti, zira onları ayakta tutan güç dengesi, tamir edilemez derecede hasar görmüş, çağın iktisadî ve sosyal değişimleriyle, milliyetçilik akımları “Düvel- i Muazzamının” temellerini sarsarak, sonunu hazırlamıştı. Bundan birkaç sene öncesine kadar kendini Osmanlı Devletinden ziyadesiyle üstün gören büyük Rus Çarlığı, savaş ve iç karışıklıklarla yıpranıp, daha kanlı bir iç savaşa doğru sürüklenirken, Balkanlara hükmetme ve topraklarını kendine katmaya kalkışan Habsburg İmparatorluğu da, Cihan harbinin daha da keskinleştirdiği milliyetçilik dalgalarına dayanamayıp sessiz sedasız dağılıp, dünya barışını tehdit etmeye devam edecek geride bir enkaz bırakacaktı.

Sonuç olarak ilhak, Türk tarafı hariç-büyük devletler için ve özellikle Rusya için beklenmedik bir gelişme değildi, ancak, herkesi şaşırtan taraf, bunun Avusturya tarafından ani ve daha önce kimseyle danışılmadan yapılmasıydı. Rusya’nın haberdar edilmemesinden kaynaklanan rahatsızlığı bu şekilde değerlendirmek gerekir. Bu durum Bosna-Hersek’in ilhakının gizli kabine politikalarının bir parçası olduğu açıkça göstermektedir ki, prensipte ilhakı onaylayan taraflar, ancak birinin kuralların dışına çıkınca basın vasıtasıyla kamuoylarına seslenip aslında normal olan gizlilik prensibini şikâyet etmeye başlamış olmalarıdır.

Sözkonusu buhran ortaya çıkmadan önce onu çözmeye çalışan, son derece gizli ve Aerenthal tarafından önce İtalyan Başvekili Tittoni’ye sunulup, daha sonra 6 Ekim’de Alman makamlarına

iletilen bir projeye göre İtalyan tarafı, Rusya'nın ve İtalya'nın Bosna'nın ilhakından hem haberdar olduğu hem de bunu onayladıklarını öne süreceklerdir. Tittoni sadece dört gün sonra, 10 Ekim 1908'de Avusturya ile İtalya arasında ilhakla ilgili herhangi bir anlaşmanın veya onayının mevcut olmadığını Almanya'ya bildirmişti.¹⁹ Varsayılan onay Avusturya, Rusya ve İtalya'yı kapsayan bir antantın oluşturulmasına zemin hazırlamak, Rusya'nın işbirliğini sağlayabilmek için İtalya ve Avusturya devletleri de Rus dış politikasının büyük hedefi olan Boğazlardan serbest geçiş arzusuna destek vereceklerdi.²⁰

Proje çok kısa zamanda geliştirildiğinden ve Rusya'nın bu oldu-bitti politikaları onaylamamasıyla rafta kalmasıyla kriz patlak verecekti. Bu tür teşebbüslerin devrin dış politik usûlleri ve gizli diplomasisini gözler önüne sermektedir. İlhakın Bulgaristan'ın ilan-i istiklâliyle paralel olduğundan, Avusturya'nın kimseye danışmadan hareket etmesine hem İngiltere, hem Fransa hükümetleri olumsuz bir tavır göstermişlerdi. İngiltere Hariciye Nezareti açıkça Berlin Antlaşmasına taraf olan bütün devletlerin ve özellikle Türkiye'nin Bosna'nın ilhakına ve Bulgaristan'ın bağımsızlık ilânına onay vermeden İngiltere'nin bunu tanımayacağını vurgulayıp, Aerenthal'ı ağır biçimde eleştirip, onu adeta "salakçasına" hareket etmekle itham ediyordu. Londra, Avusturya'nın Bosna'ya anayasa vermek arzusuyla ilhak ettiği ifadesine itiraz ederek, Avusturya'yı uluslararası antlaşmaları ve beynelmilel hukuk kaidelerini çiğnemekle suçluyordu.²¹ İngiltere'nin kaygısı, dengeyi sağlayan devletlerarası hukukunun bu tür hareketlerle gevşeme temayülü göstermesiydi. Büyük Devletler, özellikle sömürgelerle, ilgi alanlarına giren

¹⁹ PA AA R12930 9 Ekim 1908 A 16580

²⁰ PA AA R12928 6 Ekim 1908 A 16167

²¹ PA AA R12928 6 Ekim 1908 A 16168

konularda savaşmaktan ziyade, artık hukuk normlarıyla hareket etmeye başlamışlar ve Büyük Britanya en büyük sömürgecilerden biri olarak bu konuda oldukça hassa davranıyordu. 1904'te "Entente Cordiale" antlaşmasıyla aralarında bulunan bütün meseleleri çözen ve birbirlerinin dış politikalarını kollayan Fransa ve Büyük Britanya'nın birlikte hareket etmeleri bu açıdan doğal idi, Avusturya ise bu yakınlıktan dolayı özellikle İngiltere'nin baskısıyla Berlin Antlaşmasının revize edebileceğinden endişe etmekteydi.²²

Alman hükümeti, geçmişte olduğu gibi Avusturya-Macaristan için vermiş olduğu desteği devam ettirip, bunun ittifak oluşturan iki bağımsız devletin doğal tavrı olarak izah etmeye ve Viyana'ya sadık olduğunu göstermeye çalışırken, diğer yandan da diğer devletleri kışkırtmaya çabalıyordu. Bunun için, Avusturya'nın kendi başına hareket ettiğini, ancak tamamen bağımsız alınan ilhak kararında Almanya'nın sadık bir müttefik olarak ona sahip çıktığı anlaşıyordu.²³ Alman başvekili bizzat Yunanistan ve Romanya büyükelçilerine verilecek olan bildirilerle meşgûl olup, böylece iki küçük devlet vasıtasıyla diğer devletlere verilen notaların içeriğini kuvvetlendiriyordu. Bu ince ayrıntılar, hem devrin diplomatik üslûbunu, hem de dış siyasatin nasıl yürütüldüğünün yansıması bakımından kayda değerdir. Önemli hususları doğrudan taraf olan devlet yetkililerine birkaç defa tekrar etmektense, başka devletler vasıtasıyla uluslararası aktörlere bilgi aktarılması daha uygun görülüyordu.

Alman İmparatoru II. Wilhelm ise, ilhakın sebebi olan Meşrutiyetin, 23 Haziran 1908'de ilân edildiği, ilhakın Ağustos'ta plânlanmış olduğundan kendisine ve hükümetinin haberdar edilmemesinden dolayı Avusturya'nın en yakın müttefiki olarak,

²² PA AA R12928 6 Ekim 1908 A 16165

²³ PA AA R12928 6 Ekim 1908 A 16191

affedilmez bir gaf olarak niteleyip, hoşnutsuzluğunu dile getiriyordu. Çünkü Almanya, Avusturya'yı Rus baskısına rağmen Sancak demiryolu meselesinde aylarca desteklemiş ve İmparator haklı olarak Almanya'nın bu olayları Bulgaristan ve Avusturya ile müştereken plânlanmış olabileceğine dair iddialardan çekinmekteydi.²⁴ Almanya, Avusturya'yı demiryolu politikasında desteklediğinden ve Bosna'nın ilhakını ittifak uğruna ister istemez desteklemek zorunda kaldığından, ithamlardan kurtulması zor görünmekteydi. Bu hâl, Almanya'yı sadece Rusya ile karşı karşıya getirmiyor, aynı zamanda Berlin'in Türkiye karşıtı bir politika takip etmekte olduğu intibayı yaratıyordu ki, bu durum Wilhelm'in gözleri önünde yirmi senelik Türk-Alman işbirliğinin meyvelerinin bir anda yok olma tehlikesi anlamına geliyordu. Avusturya'nın bencil hareketi sayesinde doğuda Rusya güçlü bir düşman olarak yer alabilir ve Alman şansölyesi Bismarck'in kâbusu olan Fransa ve Rusya arasında sıkışıp kalma gerçekleşebilirdi. Umûmiyetle İmparator II. Wilhelm kaba, sorumsuz, aşırı ve dar görüşlü bir devlet adamı olduğu, özellikle de Almanya'yı izole etmekle, uluslararası dengeleri dikkate almamak ve savaşa zemin hazırlamakla itham edilegelmiştir. Oysa, İmparatorun Bosna krizinde daha duyarlı davrandığı söylenebilir. Kendi ifadelerinden, Rus ve Fransız düşmanlığından çekinip, iki cephede tehdit altında kalma tehlikesini azaltmak için Fransa'ya Fas meselesinde taviz vermeye razı olduğu anlaşılmaktadır. Wilhelm büyük meseleleri çözebilmek için-kendi ifadesiyle- "adi Fas meselesine son vermenin" gerekli olduğuna inanıyor ve Fransa'nın Fas'taki etkisini tanımaya hazırdı. Ancak bu düşünceler, kriz başka bir seyir takip edeceğinden, gerçekleştirilemeyecek ve İmparator oldukça duygusal ifadelerle, Osmanlı padişahına; Bulgaristan'a karşı savaş ilân etme durumunda bunu anlayışla karşılayacağını

²⁴ PA AA R12928 6 Ekim 1908 A 91521

ve “Balkanlardaki sahte hristiyan haydutların bunu hak ettikleri” söyleyecektir.²⁵ Sonuç itibarıyla Alman Dışişleri Bakanlığı, ittifak uğruna Viyana Büyükelçisine Avusturya’ya karşı herhangi bir tenkit kullanmaması için uyarmakla; bu artık Almanya’nın resmî politikasını oluşturduğundan, bu tavır, hemen hemen istisnasız Alman basını tarafından da takib edilecektir.²⁶ Vatanseverlik ve millî birlik duygularıyla gönüllü olarak, hükümet tarafından özel bilgiler veya doğrudan malî destek ile donatılan matbuatın diplomatik meselelerde nasıl kullanıldığını bu veçhiyle tekrar ortaya çıkmaktadır. Tabii olarak bu arada bazı istisnalar da mevcut olmakla, bazı Alman gazeteciler, İngiliz ve Fransız meslektaşları gibi Alman İmparatorunun ilhaktan evvel olayların gidişatından haberdar olduklarını tahmin etmiş oldukları vakidir. Nitekim, şansölye Von Bülow bu tür haberleri redderek, resmî yalanlama gönderilmesini emredecektir.²⁷ Bu, aynı zamanda İmparatorun dış politika üzerinde azalan nüfuzunun gösterecektir. İmparator görüşünü ifade edebilir, ancak ipler esasen bürokrasinin elindedir.

Elbette Avusturya-Macaristan devleti de benzer yöntemleri kullanıyordu. Viyana matbuatı 7 Ekim’de Bosna’nın ilhakını izah ederken, “Neue Wiener Tageszeitung”de “illeri gelen bir Avusturyalı diplomatın beyanatı” adı altında yayınlanan haberlerde, doğrudan doğruya Aerenthal tarafından kaleme alınmış, Hariciye Nezaretinin görüşünü yansıtmaktaydı.²⁸

Osmanlı Devleti, Rusya gibi pan-Slavizm karşıtı Alman-Avusturya ikilisinin güç kazanmasından endişe duymasa da, Sırbistan krallığı gibi “Habsburg boyunduruğu altında ezilen”

²⁵ PA AA R12928 6 Ekim 1908 A 91521

²⁶ PA AA R12928 6 Ekim 1908 A 16208

²⁷ PA AA R12929 8 Ekim 1908 A 16440

²⁸ PA AA R12928 7 Ekim 1908 A 16287

ve kurtarılmaları pek mümkün görünmeyen sayısız soydaşının dertleri karşısında duyarsız kalmasa da, Bosna'nın ilhakı yeni Osmanlı rejimini zor durumda bırakıyordu. Bir gün evvel Tırnova'da Kral Ferdinand tarafından ilân edilen tam bağımsızlık beyanati zaten aylardan beri Türkiye ile Bulgaristan arasında devam eden çekişmelerin sonucu idi, küçük Bulgaristan prensliği tarafından tek taraflı alınan karar, Osmanlı Devleti için itibar kaybı teşkil ediyordu. Avusturya'nın Bosna'ya hemen eş zamanlı olarak el koyması, Babiâli'de doğal olarak bu iki gelişmenin birbiriyle bağlantılı ve uzun müddetten beri plânlanmış olduğu izlenimine yol açmıştı. Bu izlenim doğrudu ve Bulgaristan ile Avusturya-Macaristan devletleri atılacak adımları gerçekten birbiriyle koordineli olarak yürütüyorlardı.²⁹ Asıl skandal ise, Büyük Devletlerin -Almanya dâhil- bundan tamamen bihaber olmaları ve özellikle Rusya, Bulgaristan'ın kendisine danışmadan Avusturya ile karşı karşıya getirdiğinden son derece tedirgin ve öfkeliydi. Sadrazam Kamil Paşa hatıralarında Bulgaristan ve Avusturya'nın koordineli olarak hareket etmediğini savunmaktadır ki, Kamil Paşa gerçekten buna inandığı için mi, yoksa diplomatik kargaşalığa yol açmamak için mi böyle söylediğini bilmek gerçekte imkânsız görünüyor. Ancak Kamil Paşa her zaman barışçı bir çözümden yana olmuştur. Zira, Osmanlı Devletinin bir harbe hazır olmadığını Kâmil Paşa çok iyi biliyordu.³⁰

Bütün devletler artık baş gösteren buhranın barışı ciddi olarak tehdit edebilecek bir hâl alacağından telaşa düşmüşlerdi. İstanbul'daki Rus büyükelçisi Sinowiew tarafından Alman meslektaşına iletilen mesaj, bu endişeleri bütün boyutlarıyla ortaya koyuyordu. Sinowiew'e

²⁹ PA AA R12928 6 Ekim 1908 A 16195

³⁰ Hilmi Kamil Bayur, *Sadrazam Kamil Paşa- Siyâsi Hatıratı*. s.264, 1. Basım, Sanat Basımevi, Ankara, 1954

göre “Aerenthal’ın kararı Avrupa için bir felaketti”. Bulgaristan ve Bosna krizleri, yeni Meşrutiyet rejiminin uluslararası alanda icra gücünü kaybetmiş olduğu izlenimi veriyor, yeni rejim vaat edilen parlak geleceği inşa edemeyip, devletin güçsüz bir konumuna düşmesine mani olamadığı gibi, diplomatik başarısızlıklardan dolayı Meşrutiyetin meşruluğunu tartışmaya açabilirdi.

Sadrazam Kamil Paşa, 5 Ekim 1908 tarihinde, yâni ilhakın resmiyet kazanmasından bir gün evvel, gelişmeleri bizzat “yağma” olarak adlandırıp, Osmanlı hükümetinin hem siyâsî, hem askerî yollara başvurabileceğini ifade etmekle öfkesini dile getirmekteydi.³¹ İlhakın Türk tarafı için teşkil ettiği muhtemel tehlike, sadece Osmanlı hükümeti tarafından değil, batılı konsoloslar tarafından da vahim olarak değerlendiriliyordu. Alman büyükelçisi Von Marschall (Marschall von Bieberstein) Bakanlar kurulunun acele harekete geçip, kamuoyunu yatıştırmadığı takdirde padişahın tahtının, can güvenliğinin bile tehlikede olabileceğini tahmin etmekteydi, çünkü ordunun zayıf konumu II.Abdülhamit idaresinin sonucuydu.³² Padişaha karşı yönelik bir hareket, kaçınılmaz olarak hem payitahtta, hem de vilayetlerde çatışmalara ve iç huzursuzluklara yol açabilirdi. Bu korkuların biraz abartılmış olduğunu, Osmanlı efkar-i umûmiyesinin öfkesini gayet medeni bir şekilde (boykot ve gösterilerle) dile getirileceğini, üstelik bunun sadece Avusturya ve Bulgaristan’a karşı olacağı henüz bilinemezdi. Bu düşünceler devrin fikir yapısı ve psikolojisini yansıtmaktadır ki, Meşrutiyetin ilânıyla toplumda kendini gösteren dinamizm, duygusallığı ve belirsizliği hissettirmektedir. Nitekim bu endişelerin tamamen yersiz olmadığı yaklaşık altı ay sonra patlayan 31 Mart vaka’sında ortaya çıkacaktır. Meşrutiyeti takip

³¹ PA AA R12928 6 Ekim 1908 A 16161

³² PA AA R12928 6 Ekim 1908 A 16195

eden olaylar- Bosna'nın ilhakı ve Bulgaristan'ın istiklâli bunlar arasında önemli bir yer işgal eder-gerçekten kısmen de olsa şiddetli bir infiale zemin hazırlayacaktır. Ancak büyükelçinin korkuları, padişaha, yabancılara ve hristiyanlara karşı şiddet olayları gerçekleşmemiştir.

6 Ekim 1908'de Avusturya-Macaristan büyükelçisi Von Pallaviçini tarafından Osmanlı makamlara iletilen nota "ilhak" sözcüğünü içermemekle beraber, fiilen ilhakin gerçekleşeceğini beyan ediyordu. Notada 21 Ağustos 1879 tarihli Sancak Konvansiyonunun iptal olduğu, Avusturya-Macaristan askerlerinin Sancak bölgesinden çekileceği ve "Avusturya'nın Bosna ile ilgili bütün kararları kendisinde saklı tutacağı" ifadesiyle, Osmanlı tarafı bir oldu-bitti ile karşı karşıya kalıyordu. Alman Dışişleri makamları ilhakin bir gün sonra resmileştireceğini kayda geçirmişlerdi.³³ Sancak Konvansiyonunun iptali, sadece Avusturya'nın oradaki askeri üslerinden vazgeçerek, Osmanlı tarafına bir nevi tazminat vermiş olduğu anlamına gelmiyordu. Konvansiyonda Osmanlı Devletinin Bosna-Hersek üzerindeki hükümlanlık haklarının zarar görmeyeceği beyan edilmişti, bu durum da, Sancak Konvansiyonunun feshi ile fiilen ortadan kalkmış oluyordu. Girit meclisinin aynı günde Yunanistan ile birleşeceğine dair beyanatına karşı da Osmanlı Devleti, Berlin Antlaşmasının tek taraflı bir ihlâl anlamına gelmesine rağmen, protesto etmekten başka bir şey yapamayacaktır.³⁴

İlhak, kamuoyuna resmi olarak 7 Ekim 1908 tarihinde Avusturya'nın resmi gazetesi olan Wiener Zeitung'un ilk sayfasında İmparatorun " Bosna ve Hersek halkına" hitaben yayımladığı bir bildiriyle, Bosna-Hersek'te Almanca olarak ve yerel dillerle (Sırpça

³³ PA AA R12928 6 Ekim 1908 A 16193

³⁴ Ahmad, s,24

ve Hırvatça) duyurulmuştu.³⁵ Bildiride, Bosna-Hersek halkına Avusturya'nın dost olarak geldiği ve ülkeyi istikrarsızlık, zulüm ve şiddetten kurtarıp, yerine refah, emniyet ve eğitim getireceği hatırlatılarak, halkın minnettarlığına ve güvenine hitap ediyor, ayrıca Avusturya Devletinin halkla beraber izlediği yolu güvenle devam etme istediği vurgulanıyordu.

Bu ifadelerle Avusturya-Macaristan, kendini hem asayiş, hem kalkınma sağlayabilen güçlü ve şefkatli bir garantör olarak tanıtır, Avusturya tarafından otuz sene boyunca yapılan terakki çalışmalarına atıf yapmakla, halka modern bir devletin bünyesinde bulunmanın avantajları anlatılıyordu. Bildirinin üslûbu ve şekli Avusturya-Macaristan devleti tarafından kullanılan kalıplar dâhilinde olmakla beraber, İmparatorun muhatabı olarak “Bosna ve Hersek halkı” ve “Bosna ve Hersek'te mukim olanların” seçilmesi dikkât çekiciydi. Bundan maksat, belki Kallay idaresi tarafından yıllardır teşvik edilen ortak “Bosnalılık” kavramına vurgu yapılarak herhangi bir grubunu milliyetçilik hareketinin önüne geçilmeye çalışılıyor, belki de ilhaktan sonra Bosnalılık bilincinin güçleneceği düşünülüyordu.

İlhakın Bosna ve Hersek eyaletlerine anayasa verme arzusuyla gerçekleştirildiği, devletin halka karşı duyduğu güvenden hareketle, siyâsî statülerini yükseltmek için hareket edildiği, bu vaadlerle Bosna-Hersek halkının gönüllü alınmaya çalışıldığı ve bu veçhile Bosna-Hersekliiler artık Avusturya-Macaristan devletine ortak olmuş olacaktı. Sözde bu şekilde halkın arzuları ve ihtiyaçları karşılanabilirdi ve halk artık hakkında verilen kararlarla ilgili eşit ve ortak görüşlerini ifade edebilirdi. Ancak bir anayasa oluşturabilmek için eyaletlerin hukukî durumunu kesin olarak

³⁵ Wiener Zeitung No 231, 7. Oktober 1908

tesbit etmek kadar, ilhakı meşru bir zemine dayandırmakta gerekiyordu. Bunun için Bosna ve Hersek'in Macaristan krallığıyla tarihi bağlantılarına atıf yapılmaya başlandı ki, bu hususta Macar krallarının hükümlerlik hakları Ortaçağlara kadar uzanmaktaydı. Ayrıca Bosna'da mukim olan insanlara tekrar maddî ve manevî emniyetleri sağlanarak, bütün dini grupların dil ve kültürlerinin eşit olarak muhafaza edileceği teminat altına alındığı bildiriliyordu. Bu ifade ile özellikle müslüman Boşnaklara güvence vererek, Sırp ve Hırvat milliyetçiliğinin önü kesilmek isteniyordu. Dil veya kültür konularında daha fazla hak ve hatta muhtariyet talep eden gruplara, haklarının devletçe garanti altına alındığı, bu çerçevenin dışına çıkmanın manâsız olduğu mesajı veriyordu. Bu iki eyalet idaresinde kişi hürriyeti ve toplumun refah garanti altına alınarak, esas olarak karşılığında İmparatora ve Habsburg hanedanına şartsız sadakat talep ediliyordu. Bu şekilde İmparator Franz Josef "Habsburg hanedanı" (Kaiserreichnationalismus) prensibine sadık kalarak, tebaasının sadece kendisine ve mensup olduğu hükümdar ailesine sadık kalması gerekli olduğu vurgulanıyordu.

Milliyetçilik talepler veya Habsburg devletini meydana getiren herhangi bir etnisiteye karşı duyulacak bir antipatiye karşı geliştirilen bu formülle, aynı zamanda Macaristan'ın yeni eyaletleri yönetme arzusuna karşı da önlem alınmış oluyordu. İlhak deklarasyonunda kullanılan üslup, anlamı itibarıyla "Biz" sözcüğünü kullanmak suretiyle, sadece Avusturya-Macaristan devleti adına değil, İmparator şahsen Bosna-Hersek halkına hitap ediyordu. Belirtilmelidir ki, ilhakin gerçek mimari Aerenthal olup, yaşlı İmparator ancak bir entegrasyon figürü idi. Daha popüler olan, Bosna halkı tarafından sevilen ve "bizim ihtiyar babamız" (nas stari otac) lâkabıyla bilinen hükümdar, güven duyguları uyandırarak, ortak bir meşruiyet

kaynağı teşkil etmekteydi³⁶ ve ilhak deklarasyonu, Avusturya yönetiminin bir meşruiyet belgesinin siyâsî ilânı idi. Hukukî olarak Ortaçağdan kalma hükümlerlik hakları öne sürülmesine rağmen, bu iddia yakın zamanlarda Berlin Antlaşmasıyla belirlenen Osmanlı hükümlerlik haklarıyla çatışmaktaydı. Bu sebeple Avusturya, uluslararası bir antlaşmanın ihlâlini haklı gösterebilmek için 19. yy'dan kalma “terakkiperver” sömürge anlayışını kullanmaya çalışıyordu: Bosna-Hersek, Avusturya tarafından onu ihmâl eden bir idare tarafından devralınmış ve otuz sene zarfında medenileştirme ve gelişme yoluna sokulmuştu. Dolayısıyla, Avusturya'nın fiili olarak kullandığı hükümlerlik hakkı artık kanunen tanınmalıydı. Sonuç itibarıyla ilhak deklarasyonu kısmen de olsa fiilen Avrupa Büyük Devletleri arasında imzalanmış bir antlaşmanın varlığını sorgulayarak, 1815'ten beri var olan ve 1878'den sonra Bismarck tarafından yeni esaslara dayandırılan Avrupa dengesini ve uluslararası hukuk anlayışını tahrip etmeye başlamıştı. Bloklaşma dikkate alındığında bu belgenin anlamı birkaç yıl sonra patlak verecek olan Birinci Dünya Savaşında görülecektir: 1830'da imzalanan ve Belçika'nın tarafsızlığını garantileyen antlaşma, Alman Şansölyesi Bethmann-Hollweg tarafından “değersiz bir kağıt parçası” olarak değerlendirilecektir.

Anlaşılabileceği üzere, Bosna-Hersek'in ilhakı, bu gelişmeler için bir örnek teşkil etmekte ve ilhak deklarasyonu devletlerarası hukukun tek taraflı değerlendirmesine ve sorgulanmasına yol açan bir belge olduğundan, büyük bir önem taşımaktadır. İlhak deklarasyonu içerik bakımından sadece bir legitimasyon belgesi olmayıp, o ana kadar doğal olarak sürdürülen hâkimiyeti kısmen de olsa Bosna Hersek halkıyla paylaşmayı vaatme suretiyle, Bosna-Hersek için yeni bir toplumsal mutabakat taslağının tescili anlamına geliyordu.

³⁶ Mazlower, s,173

Otuz seneden beri önce doğrudan askeri, daha sonra ortak Maliye Bakanlığının idaresi altında olan Bosna-Hersek de artık bir anayasaya kavuşacak, bu şekilde Avrupa'nın ortasında anayasaya sahip olmayan bir bölge kalmayacaktı. Ne varki, Osmanlı Devletinin anayasayı tekrar yürürlüğe koyması, ironik bir şekilde Bosna'nın kaybına yol açarken, diğer taraftan o toprakların bir anayasaya sahip olmasıyla sonuçlanıyordu.

Büyük Devletlerin Tavrı ve Tepkileri

Avusturya'daki Tepkiler

Avusturya matbuatı doğal olarak Bosna ve Hersek'in ilhakını, hükümete yaptığı övgülerle başlayıp, uzun zamandan beri lâzım gelen bir müdahalenin tam zamanında yapıldığı biçiminde değerlendirmişti³⁷. Gazeteler umûmiyetle Berlin Antlaşmasının Bosna ile ilgili hükümlerin mevcut gelişmeler karşısında geçerliliğini çoktan yitirdiğini ve Osmanlı Devletinin fiiliyatta toprak kaybetmediğini ileri sürerek, Avusturya hükümetinin pozisyonuna destek veriyordu. Fakat aynı basın, ilhaka gerekçe olarak anayasa projesinden ziyade, Türkiye'deki siyâsî gelişmelere, yâni ilân-ı hürriyete işaret ederek, resmi tezi dolaylı olarak yalanlayarak kendisiyle çelişkiye düştüğünde bu sefer, tali bir meseleye atıfta bulunarak, ilhakin pan-Slavizmin önünü kestiğine dair yorumlarla düştüğü çelişkiyi tevil yoluyla telafiye çalışıyordu. Bu gerekçeler de zaten hükümet politikasına uymaktaydı. Bulgaristan'ın tam bağımsızlık ilânı, Bosna-Hersek meselesinden tamamen ayrı göstermekle beraber, büyük sempatiyle karşılanmış, Bulgaristan'ın bağımsızlığının bölgede istikrarı güçlendireceği ve çeteciliğin azabileceği yönünde ümitvar sözler

³⁷ PA AA R12930 7 Ekim 1908 A 16553

sarf ediliyordu. Gazeteler elbette hükümetin gizli politikasından bihaber diler, ancak hükümet kendine uygun gelen bilgileri basın yoluyla aktarıyordu. Hükümet kamuoyunda ilhak için büyük destek bulup, yurttaşlık ve vatanseverlik kartını tam zamanında oynamıştı, çünkü Avusturya'nın orta sınıfına mensup muhafazakar ve liberal çevreler, İmparatorluğun Balkanlarda "Büyük Devlet" rolünün sağlamasını yapması tezini ezelden beri savunmaktaydılar. İlhak, hükümet için ortak vatanseverlik duygularını kanallandırmak için iyi bir fırsatı teşkil etmişti, zira yurtseverlik çok uluslu Habsburg İmparatorluğunda daima hassas bir konuydu. İlhak sadece Avusturyalıların veya Macarların lehine bir durum değil, aynı zamanda hükümet bu meseleyi Devletin ve İmparatorun başarısı olarak deklare edebilir ve bütün tebaa bundan siyâsî ve iktisadî yönden fayda sağlayacağına inanabilirdi.

Bosna ve Hersek'in statüsü artık belirlenmiş, eyaletlerin kaldırılmaması için herhangi bir sebep kalmadığından, başarı Habsburg devletinin başarılı idaresinin sonucu olarak gösterilebilirdi. Hükümet, beklenen uluslararası protestolara rağmen, Alman-Avusturya ve Macar kamuoyunun desteğinden emin olabilirdi. Ancak diğer taraftan Avusturya-Macaristan parlamentolarına delege olarak seçilen çeşitli slav grupları temsil eden bir çok milletvekili farklı tavır göstermeye çalışarak, Bosna-Hersek'in ilhakını pan-Slavizm politikası doğrultusunda kullanmaya girişeceklerdir. Peşte parlamentosunda Çek pan-Slavist liderlerden Dr. Kramarc, slav asıllı bütün milletvekillerini bir toplantıya davet ederek, onları Bosna meselesinde müştereken hareket etmeye çağırırdı. Hedef belliydi: Slavlar, Macar parlamentosunda tek blok olarak Macarlara karşı oylamalarda kendi isteklerini daha iyi savunmalıydılar. Bu istekler, eninde sonunda kendi idealleri doğrultusunda pan-Slavizmden ziyade, Habsburg yönetimine yakın olan Polonyalı grup nedeniyle

suya düşecek, ama bu girişim bir tehdit olmaya devam edecekti.³⁸ Slav unsurlar, çöküşlü bu imparatorlukta gittikçe daha fazla milliyetçi ve ayrılıkçı bir karakter geliştirmişlerdi; onları bu devlette tutmanın gittikçe daha zorlaşacağı anlaşıyordu. Slavların bu istekleri, Almanca ve Macarca konuşan vatandaşlar arasında slavlara yönelik tepkilerin yükselmesine ve devlete karşı olumsuz bir kanaat oluşmasına yol açıyordu. Habsburg hanedanı Alman asıllıydı ve yönetimin slav unsurlara mecburen bazı tavizler vermesi, Almanca konuşan milliyetçi çevreler tarafından ihanet olarak nitelendiriliyordu. Onlara göre, Habsburg devletinde asıl Almanca konuşan insanların hakları hanedan tarafından ihanete uğramaktaydı. Amaçları ise, hanedan tarafından yönetilen çok uluslu bir imparatorlukta yaşamaktan ziyade, Almanya ile birleşip büyük bir Alman millî devletinin kurulmasıydı.³⁹ Pan-Slavizm, Habsburg İmparatorluğu için domino etkisiyle başka problemler yaratmaya başladığından, milliyetçilikle baş edebilmek için devlet gücünü göstermeliydi. İlhak kararı yurt içinde ve yurt dışında herkese kabûl ettirildiği takdirde, yönetimin kararlılığı da ispatlanacaktı.

Macarların Tepkisi

Devlet nezdinde güç gösterisi gerçekten elzem görünüyordu, zira Macar dietinde olduğu gibi, Avusturya temsilciler meclisinde de daha önce slav gruplar benzeri girişimlerde bulunmuşlardı. Kendini tekrar gösteren slav problemi Macaristan krallığında sayı bakımından slavlara göre azınlık durumunda kalan Macarların tepkisini çekmiş ancak, ilhak meselesinde Avusturyalılarla beraber hareket etmelerini sağlamıştı. Bu yönden, Bosna'nın ilhakının Avusturya ile Macaristan arasındaki bağları güçlendirdiği

³⁸ PA AA R12930 9 Ekim 1908 A 16672

³⁹ Adolf Hitler, *Kavgam*, s.13, 11. Basım, İstanbul, Toker Yay., 1994

söylenebilirdi; çünkü pan-Slavizm her ikisi için de olumsuz bir hareket idi. Bosna'nın ilhaki, bölgede önemli yatırımlar yapmış olan Macar girişimciler için oldukça önemliydi, Viyana ve Peşte'ye artık hukuken bağlı olan eyaletlerin kalkındırması için yatırım gerekecek, bölgede refah arttıkça da Macar ürünlerine daha fazla ihtiyaç duyulacaktı. Fakat ticarî çıkarları ön plânda tutmayan Macarlar için ilhak, Avusturyalılar gibi sevindirici değildi: Macarlar, Bosna ve Hersek eyaletlerini tarihi bakımdan Macaristan krallığına ait olarak değerlendirmenin ötesinde, Macaristan hudutları dâhilinde slav nüfusunun artmasından endişe duyuyorlar, bunun yanı sıra milliyetçi Macar çevreleri Bosna-Hersek'in Avusturyayla ortak bir yönetim altında idare edilmesine hiç de sıcak bakmıyorlardı. Zira bu şekilde Avusturya ile Macaristan arasındaki ortak kurumlarının mevcudiyeti Macaristan'ın tek başına hareket etmesine engel teşkil edecekti. Macar matbuatı ise ılımlı bir tavır sergileyerek, ilhaka olumlu yaklaşmakla beraber, esas meselelerin göz ardı edilmemesi gerekli olduğunu vurgulamakla yetiniyordu. Macar siyâsi çevreleri ise son derece dikkate değer bir şekilde, özellikle Kont Andrassy gibi siyasetçiler, Aerenthal'ın ilhaka yönelik siyasetini kusurlu bulup, özellikle Türkiye ile dostane bir çözüme varılmamasını tenkit ediyorlardı. Macar siyasetçilere göre ilhaktan önce Türkiye haberdar edilebilir ve her iki taraf için makûl bir çözüm yolu bulunabilirdi.⁴⁰ Onların bu tavrı hem Macar siyasetçilerinin bağımsızlıklarını koruma gayretini, hem de Macarların Osmanlı İmparatorluğuna yönelik dostane yaklaşım göstermeleri açısından dikkat çekiciydi. Macarların geleneksel olarak Osmanlı Devletine karşı olumlu bir yaklaşım göstermeleri iç siyâsi sebeplere dayanmaktaydı. Kendi millî karakterlerini geliştirmek isteyen

⁴⁰ PA AA R12931 14 Ekim 1908 A 17185

Macarlar, bir yandan Türklerle olan aralarındaki tarihi akrabalığı araştırırken, bir yandan da millî kimliklerini geliştiriyorlardı. Bu arada Viyana, Sırbistan Bosna hududuna yakın mevzilenen askeri birliklerini takviye etmeye devam ettiği takdirde, “Avusturya’nın kendi menfaatlerini korumak için gerekli adımları atacağını” beyan etmekle, Belgrat’ı açıkça savaşıla tehdit ediyordu.

Almanya’nın Tepkisi

Almanya tarafından Avusturya’ya verilen destek, Osmanlı İmparatorluğu tarafından tepkiyle karşılandığından, Almanya hem Osmanlı, hem de diğer devletlerin diplomatlarına ilhak kararından kesinlikle haberdar olmadığını beyan etmişti. Berlin hükümeti, otuz yıllık müttefiki Avusturya’yı yalnız bırakamayacağını defalarca tekrar ederken, girişmiş olduğu bu hamlenin katiyen dost saydıkları Osmanlı Devletine yönelik olmadığını vurgulayarak, Osmanlı yönetimini yatıştırmaya çalışıp, ilhakin sadece senelerden beri fiilen varolan bir durumu resmileştirmekten ibaret olduğunu iddia ediyorlardı.⁴¹

Berlin gerçekten bir çelişki içindeydi: Çünkü Habsburg devletinin olmadığı bir Almanya, orta Avrupa’da tamamen izole olacağından, bir yanda Avusturya ile var olan ittifakı muhafaza etmeliydi, diğer yanda yıllardan beri inşa edilen bu politika Türk-Alman dostluğuna ciddi zarar vereceğinden, Almanya’nın bölgede sürdürdüğü “Şark Politikası” (Orientpolitik) iflas edebilirdi. Zira, Osmanlı İmparatorluğunun sahip olduğu coğrafi konum, Almanya’nın “Büyük Devlet” olma hevesi için vazgeçilmez bir unsurdu. İngiltere gibi Almanya da, Osmanlı Devleti varlığını muhafaza ettiği müddetçe Rus yayılcılığının önünde ciddi bir engel bulunacağını biliyordu. Osmanlı Devletinin zayıf

⁴¹ PA AA R12928 7 Ekim 1908 A 16138

askerî ve iktisadî konumu göz önüne alındığında, Rus tehdidine karşı engel olması kendi savunma kabiliyetinden ziyade, “Büyük Devletlerin” desteğine bağlıydı. Askerî işbirliği ve iktisadî yatırımlarla, meşhur Bağdat Demiryolunda kendini gösteren demiryolu politikasıyla, hâtta kültür politikasıyla (meselâ, arkeolojik kazılar) Almanya, Osmanlı Devletinde ciddi bir nüfuz sahibiydi. Bu nüfuzla hem Osmanlı politikasını kendi lehinde etkilemeye, hem de Osmanlı coğrafyasını siyâsî ve iktisadî yönden Alman etki alanına çevirmeye gayret ediyordu. Alman hükümeti, Bismarck devrinden beri sürdürdüğü geleneksel Balkan politikasını takip etmek arzusunda olup, olaylara aktif olarak müdahale etmek istemiyordu.

1880'lere kadar mümkün olan çok yönlü ittifakların, yerini ciddi bloklaşma politikalarına bırakması, devletlerin serbest siyaset üretebilme imkânını kısıtlamaya başladığından Almanya, Balkanlardaki tarafsız tutumunu istediği gibi sürdüremediği gibi, diğer yandan Berlin, Türkiye ile iyi ilişkilerini zedelemek istemediğinden, onlara da mümkün mertebe destek vermeye çabalamaktaydı. Bağdat Demiryolu gibi çok önemli olan projelerin geleceğini tehlikeye atmamak gerekiyordu ve adı geçen projenin muhafazası Berlin için daima öncelikli bir meseleydi. Yine de Almanya, Avusturya ile olan ilişkileri dikkâte alındığında, şansölye Von Bülow'nın ifadesiyle “Türklerden daha Türkçü olamazdı”.⁴² Osmanlı İmparatorluğuyla iyi ilişkiler içinde bulunduğundan Almanya dünya müslümanları üzerinde etkili olmaya çalışarak, kendisini adeta İslâm âleminin hamisi olarak tanıtıyordu. Bu şekilde kendi sömürgelerindeki (Doğu Afrika/ Tanganjika) müslüman halkla daha yakın temas kurmaya çalışıyordu. Bunun yanında özellikle İngiliz ve Fransız sömürgelerinde yaşayan müslüman ahaliyi de,

⁴² PA AA R12929 7 Ekim 1908 A 16323

dolaylı da olsa kendine çekmeye çabalıyordu⁴³. Bosna'nın ilhakı ve Bulgaristan'ın ilân-ı istiklâli, bağımsız bir devletin uluslararası antlaşmalarla garanti altına alınan hükümlerlik haklarının tek taraflı ve açık ihlâli idi. Hakikatte, bu ihlâli mümkün kılan Osmanlı İmparatorluğunun askeri zayıflığıydı. Almanya'ya göre Türkiye, Girit gibi Bosna ve Bulgaristan eyaletlerini fiilen çoktan kaybetmişti ve yine Berlin'e göre bu topraklar Osmanlı Devleti için hayati bir önem taşımamaktaydı.⁴⁴ Kısa vadede Sırbistan, Yunanistan ve Bulgaristan'ın Makedonya'ya göz dikmeleri de muhtemel görünüyordu. Bu durumda hem Türk, hem İslâm varlığının Balkanlardan silineceği, Osmanlı İmparatorluğunun yok olma noktasına gelebileceği büyük bir ihtimâldi. Almanya'ya göre denge korunmalıydı ve bundan dolayı Osmanlı Devletinin askerî konumu güçlendirilmeliydi.⁴⁵ Almanya Türkiye'ye hem Rumeli demiryolu için maddî bir tazminat, hem de Avrupa'da bulunan topraklarının bütünlüğünün korunması için bir garanti teklif etmekteydi ve bütün konularda Büyük Britanya ile işbirliği yapılmasını tavsiye etmekteydi. Almanya bu girişiminde samimi olmakla beraber, önemli bir gerçeği yine de göz ardı etmekteydi:

⁴³ Bu siyasetin başarısı en azından Alman Doğu Afrikasında (Deutschostafrika) görevli olan müslüman zenci askerlerin sadakatında kendini belli etmekteydi. Bütün sömürgelerinden kolayca kopartılan Alman hegemonyası, Alman Doğu Afrikasında müslüman askerlerinin cesaret ve bağlılığı sayesinde 1918 yılına kadar direnebildiler. Bundan hareket ederek, Alman-Osmanlı ilişkileriyle ilgili Türkçe kaynaklarda Almanya'nın hiç bir müslüman sömürgesi olmadığı şeklindeki yaygın kanaatin, bölgedeki müslüman sayısı dikkate alındığında tutarsız olduğu anlaşılmaktadır.

Türkiye terimi, Alman belgelerinde sıkça Osmanlı Devleti için kullanıldığından, bazen burada da aynen kullanılması uygun görülmüştür.

Geçmişte Büyük Devletlerce Osmanlı İmparatorluğunun toprak bütünlüğünü garantileyen bütün antlaşmalar boş çıkmış, bunun en somut misâli de Bosna ve Bulgaristan'ın statüsünü belirleyen Berlin Antlaşmasıydı. Bütün bu olanlardan sonra başka bir garanti vermek artık gerçekçi değildi. Ancak mevcut siyâsî vaziyet karşısında başka bir teklif te bulunmak pek mümkün değildi. Sadece askerî bakımdan güçlü bir Osmanlı Devleti benzer durumlara mâni olabilirdi. Hasarı mümkün derecede azaltabilmek için Alman diplomatlar, Almanya'yı iyi niyetli bir uzlaştırıcı olarak göstermeye çalışıyorlardı. Almanyanın politikası, iki önemli hususu içermektedir ki, bunlardan birincisi, Osmanlı Devletinin varlığını devam ettirmesi, ikincisi ise, var gücüyle Şark'ta büyük çaplı bir buhranın çıkmasını önlemeye çalışmaktı.⁴⁶ Bu hususta Büyük Britanya ile uzlaşma ihtimali yüksekti; zira İngiltere'nin Şark politikası da benzer hedefler taşımaktaydı.

İngiltere ve Fransa'nın Tepkisi

İngiltere, beynelmilel bir krizi önlemek için istekli olsa dahi, Almanya'nın Avusturya ile ittifak halinde olmasından dolayı Almanya'yı tarafsız olarak göremeyeceğinden, çözüm yolu da ufukta görünmüyordu. Her ne kadar Almanya müttefikini yalnız bırakamayacağını ifade etse de-örnek olarak İngiltere'nin Fransa'ya Fas krizi sırasında vermiş olduğu destekte görüldüğü gibi-İngiliz hükümeti, durumu farklı bir açıdan tahlil etmekteydi. Sonuçta ilhak kararı doğrudan doğruya Berlin Antlaşmasına ters düşmekteydi. İngiltere hükümeti ilhak projesinden haberdar olur olmaz hemen Osmanlı Devleti ve diğer devletlere hem Bulgaristanın bağımsızlığını, hem de Bosna'nın ilhakını tanımayacağını resmen ilân etmiş,⁴⁷

⁴⁶ PA AA R12928 7 Ekim 1908 A

⁴⁷ PA AA R12928 6 Ekim 1908 A 16248

uluslararası hukukun çiğnenmesine karşı çıkarak, azimle Berlin Kongresinin dokunulmazlığını savunmaya girişmişti. Ayrıca, “Büyük Devlet” olarak ortaklaşa imzalanan bir antlaşmanın tek taraflı olarak ortadan kaldıramayacağından hareketle, diplomatik atağa geçmiş, Hariciye Nazırı Sir Edward Grey, Osmanlı büyükelçisini çağırıp İngiliz hükümetinin, Bulgaristan ve Avusturya’nın atmış olduğu adımlarından üzüntü duyduğunu ifade etmişti. Sir Edward’a göre iki vukuat maddî yönden fazla zarar getirmemekle beraber, Türkiye’ye karşı haksız ve kötü bir davranış sergilenmiş, ayrıca bu durumun yeni anayasal rejim için zararlı olacağını dile getirerek, Osmanlı tarafına askeri yöntemler kullanmamayı tavsiye etmişti.

Yine bu mesele üzerinde İngiltere, Berlin Kongresinin bütün garantör devletler tarafından kabul edebilir müşterek bir çözüm yolu bulmaya çalışacağını, Osmanlı Devletine kayıpları için tazminat verilmesi gerekli olduğunu belirtiyordu. Bu ifade sadece Rumeli-i Şarki için kullanılıyordu, zira bu bölgenin kaybı İngiltere’ye göre zaten kaçınılmazdı. Bosna’nın durumu ise henüz tayin edilmemişti. Çözümün ancak bir kongre yoluyla yapılacağını belirten İngiliz bakan, kongre fikrini ilk defa ortaya atmıştı ki, bu fikir daha sonra Almanya tarafından benimsenip kabul ettirilmeye çalışılmıştır. Ancak Almanya, muhtemel bir konferansta sadece Bosna ve Bulgaristan meselelerini değil, “Şark Meselesini” bir bütün olarak masaya getirecekti. Bu durumda İngiltere, Rusya’nın muhakkak Boğazlar meselesini kendi lehine göre şekillendirmek için bu konferansı kullanmaya çalışacağından, Avusturya ile işbirliğini genişletmek arzusundaydı.⁴⁸ Artık, Avusturya ile ortak hareket etmesi gerekli olduğundan karşılıklı bilgilendirme şartı getiriyordu. Diğer yanda Fransa, Rusyanın yakın müttefiki olmasına rağmen, Fas kriziyle meşgul olduğundan, İngiltere gibi

⁴⁸ PA AA R12929 7 Ekim 1908 A 4327

Boğazların statüsünü değiştirme niyetinde değildi. İngiliz kabinesi bu isteği makûl görse dahi, İngiliz kamuoyu Rusya'ya böyle bir hak vermeye sıcak bakmayacaktı.⁴⁹

Rusya'nın Tepkisi

Rusya Dışişleri Bakanı İswolsky, ilhak meselesinin Avusturya'nın bir iç meselesi olmayıp, bilâkis bunun bir Avrupa meselesi olduğu ve sadece Berlin Antlaşmasına taraf olan devletlerin onayıyla bu projenin hukukî temellere dayanabileceği görüşünü savunmaktaydı. Rus Bakan, bu görüşü Aerenthal'a çoktan beri açıkça ilettiğini ifade ediyordu. İswolsky bu görüşlere, mevcut durumun çözümü için uluslararası bir konferansın yapılmasına ihtiyaç olduğunu ve bu zirvede Bulgaristan meselesinin de ele alınması gerekli olduğunu ekliyordu.⁵⁰

İlhak meselesi, İswolsky'ye göre bir savaş sebebi değildi. Ancak mevcut antlaşma şartları bütün taraflar için değişmeliydi. Bulgaristan'ın istiklâli Rusya için zaten acı bir kayıptı; çünkü Bulgaristan Rusya'nın güdümünden çıkıp, kendi başına daha aktif bir dış politika izlemeye başlamıştı. Rus matbuatının Avusturya ve özellikle Dışişleri Bakanı Aerenthal'a karşı son derece düşmanca ifadeler kullanıp, halkın milliyetçilik duygularını uç noktaya getirmeye gayret etmesine rağmen, umumî olarak soğukkanlı davranarak, olayları kınamakla, olup bitenleri kabullenmiş görünüyordu. Rus basının ekseriyeti, gerçekçi bir tavrı sergileyip, "realpolitik" şartlarına göre statükodan başka bir çözümün mümkün olamayacağını belirtiyordu.⁵¹ Sırplarla dayanışma içinde olduklarını belirten Rus gazeteleri, ancak barışçı adımların atılacağını da altını

⁴⁹ Anderson, s.282

⁵⁰ PA AA R12929 7 Ekim 1908 A 16307

⁵¹ PA AA R12931 12 Ekim 1908 A 17024

çiziyorlardı. Uç fikirlerin mevcudiyeti yine de azımsanmayacak boyuttaydı; Novoje Vremja gazetesinin üslûbu, devrin aşırı Rus gazetelerinde kullanılan Yahudi karşıtı ve koyu pan-Slavist milliyetçiliği körükleyen ifadeleriyle bu devrin tipik bir örneğini teşkil etmekteydi. Gazete, Aerenthal'ın dini kökenine atıfta bulunarak, Bakanı "Yahudi oğlanı" olarak aşağılıyordu.⁵² Bosna-Hersek'in ilhakı ise, pan-Slavist yanlısı gazetelerde ve kamuoyunda büyük infial uyandırmasıyla, hükümet kamuoyunun baskısıyla zor duruma düşmüştü. Rus hükümeti, 1905 ihtilâl girişiminin kanla bastırılmasından dolayı halka karşı kaybettiği itimadı yeniden kazanıp, mevcut hoşnutsuzluğu milliyetçi bir dış politikayla yeniden tesis etmeye çalışıyordu. Aynı senede kaybedilen, 1905 Rus-Japon harbi de Rusya için ciddi bir prestij kaybı olup, Rusların millî hafızasında acı bir hatıra olarak kalmıştı. Bosna-Hersek'in ilhakına hazırlıksız yakalanan Rus yöneticiler, ilhaka karşı kayıtsız kalmaları durumunda Rusya'nın itibarının ciddi biçimde zedeleneyeceğini ve kamuoyunda doğabilecek hoşnutsuzluğun ihtilâl hayaletini tekrar canlandırabileceğinden dolayı endişe duyuyorlardı. Yönetim, yine de olup bitenlere karşı ümitsizliğe kapılmayarak, şayet ilhakı fiiliyatta tanımak mecburiyetinde kalacaksa, kendi menfaatlerine halel getirmemeye gayret ediyordu.⁵³ Siyasetçiler ve kamuoyu, Boğazların Rusya'ya açılmasıyla, ilhakın Rusya'ya verdiği zararın telafi edebileceği kanaatindeydiler.

Yan Aktörler: Karadağ ve Sırbistan'ın İlhaka Bakışı

Karadağ krallığı siyâsî ve iktisadî yetersizliğinden "Düvel-i Muazzamanın" saflarında yer alamazdı. Ancak ihtiyar hükümdar Kral Nikola da, tepkisini göstererek, Bosna'nın ilhakını Berlin

⁵² PA AA R12930 12 Ekim 1908 A 16918

⁵³ PA AA R12930 15 Ekim 1908 AS 1558

Antlaşmasının hükümlerine karşı tek taraflı ve keyfi bir hareket olarak değerlendirerek protestolara katılarak, problem çözülmediği takdirde kendisinin de artık Berlin Antlaşmasına bağlı olmayacağını ve özellikle Karadağ'ın kıyı bölgelerinde hükümlerini kısıtlayan 29. maddeyi dikkate almayacağını beyan ediyordu.⁵⁴ Karadağ tarafından "Büyük Devletlere" gönderilen notada, 29. maddeye yapılan atıfla, krallığın egemen bir devlet olduğunu vurgulamak amacıyla hazırlanmıştı. Bu şekilde Karadağ, pan-Slavizm davasında kendi haklarını kararlıkla savunduğunu ima edip, zayıf konumunu biraz da olsa örtbas edebiliyordu. Avusturya büyükelçisi, Karadağ makamlarını Bosna'nın ilhakından haberdar ettiği vakit, zaten Avusturya'nın gönüllü olarak ilgili haklarından vazgeçtiği bildirilmişti.⁵⁵ Karadağ'ın başkenti Cetinje'de ilhaka karşı düzenlenen mitingler, diplomatlar tarafından küçük çaplı ve bazı istisnalar dışında barışçı gösteriler olarak nitelendirilmişti. Mitinglerin yapmacık ve önceden plânlamış olduğu iddiasının doğruluğunu tetkik etmek güç olmasına rağmen, ancak kalabalığın Karadağ ve Sırp bayraklarının yanında, Türk bayrakları taşımaları gerçekten dikkate şayandır.

Küçük toprağı, iktisaden ve toplumsal yönden geri kalmış, yoksul Karadağ devletinin Bosna-Hersek'in ilhakına önem atfetmesi doğaldı. Karadağlıların çoğu kendileri Sırları soydaşları olarak gördükleri gibi, ayrıca askerî ve siyâsî yönden de Sırbistan'a da muhtaçtılar. Karadağ krallığı, Sırbistan'ın desteği olmaksızın, tamamen Avusturya-Macaristan veya İtalya'ya bağlı kalacaktı. Çünkü bu iki devlet Sancak demiryolu meselesinde görüleceği üzere, Karadağ gibi küçük bir ülkede önemli yatırımlar yapmışlardı. Bosna-Hersek'in ilhakı, Cetinje hükümeti için kabûl edile-

⁵⁴ PA AA R12929 7 Ekim 1908 A 16325

⁵⁵ PA AA R12930 8 Ekim 1908 A 16709

bilir olmadığından, diplomatik yollarla var güçleriyle direnmeye çalışıyor, Başbakan Bosna-Hersek-in ilhakı kalıcı olduğu takdirde, Karadağ için “ölümcül bir darbe” olacağını belirtiyordu. Başbakana göre Karadağ, otuz seneden beri sırf bütün Sırpların birleşmesine ümit bağlamış olduğundan, bu yol kapatıldığı taktirde, Karadağ’ın varlığı zor duruma düşebilirdi.⁵⁶ Bu ifadelerden Karadağlıların çoğunun, siyâsî emellerini tamamen Sırbistan’a bağladığı ve Sırp davasını kendi davaları olarak gördükleri anlaşılmaktadır. Osmanlı Devleti gibi Karadağ da, Berlin Antlaşmasına taraf olan devletlerin vetosuyla durumu kendi lehlerine dönebileceğini ümit ediyorlardı. Aksi taktirde Karadağ hükümeti, halkının şiddetli arzularına karşı kayıtsız kalamayacağını, yâni savaşın kaçınılmaz olabileceği mesajını vermeye çalışıyordu. Karadağ, askeri bakımdan Avusturya için bir tehdit olmamakla birlikte, dağlık coğrafyasıyla, Viyana Genelkurmayının başını ağrıtabilirdi. Ancak Karadağ savaşa girdiği takdirde, Sırbistan da savaşa girmeye mecbur kalacak ve bu durumda, Rusya’nın müdahalesi gündeme geleceğinden, Avrupa barışı tehlikeye düşecekti. Nitekim, Karadağ’ın tehditleri boş çıkmayıp, silâh taşıyabilecek erkekler silâh altına alınmaya başlanmış ve yabancı diplomatlara göre, Karadağ Avusturya’ya karşı fiilen bağımsızlığını yitirme tehlikesi karşısında tek kozunu oynayarak savaşı göze almıştı.

Sırbistan, aktif bir rol üstlenmemesine rağmen, Bosna ilhak meselesinde en azından Türkiye veya Avusturya-Macaristan kadar ilgili idi. Sırp kamuoyu, basın vasıtasıyla Bosna’daki bütün gelişmeleri yakından takibederek, Bosna hudutları dâhilindeki “Habsburg boyunduruğu altında sömürülen Sırp kardeşlerinin kaderini” bütün yönleriyle paylaşp, onlara yardımcı olmak istiyordu. Kamuoyu baskısı o kadar ileri gitmişti ki, Avusturya karşıtı

⁵⁶ PA AA R12930 10 Ekim 1908 A 16438

Sırp milliyetçi politikaları izleyen Sırp hükümeti bile hareket serbestliğini kaybetmeye başlamıştı. Milliyetçi bir tavır sergilemeyen bir hükümet düşme pozisyonuna geleceği belli olduğundan, Sırp yöneticiler, Bosna'daki durumdan endişe duymaktaydılar. Zira, ilhak meydana geldiğinde Sırbistan ister istemez Avusturya ile savaş durumuna gelebilirdi.

Sırp basını, zaten Eylül ayı boyunca Bosna'daki gelişmeleri ve ilhak söylentilerini hassasiyetle takip etmekteydi. Bu süre içinde gittikçe iyileşen Avusturya-Bulgaristan ilişkilerini haklı olarak ilhak emellerinin göstergesi olarak değerlendiriyorlardı.⁵⁷ Sırpların bu konuda göstermiş oldukları hassasiyet gerçekten dikkat çekici olmakla, Osmanlı basınının neden bu sinyalleri algılayamadığı ve Bosna krizinde neden gafil avlandığı sorusunu akla getirmektedir. Sırbistan, Balkanlardaki emellerini göz önünde tutarak Türkiye'deki yeni rejimle iyi ilişkileri oluşturmaya gayret ediyor ve Sırp matbuatı da bu tavrı destekliyordu. Sırbistan için ideal çözüm, Bosna-Hersek eyaletlerinin ya bağımsız, ya özerk olması ya da geçici olarak yeniden Osmanlı İmparatorluğuna bağlanmasıydı. Bu durumda, eninde sonunda 1885'te Rumeli-i Şarki misâlinde olduğu gibi bir sonucun ortaya çıkması muhtemeldi.⁵⁸ Bu esnada Sırp ordusu da askeri hazırlıklara girişmesi, yabancı gözlemciler tarafından Sırbistan için savaşın ciddi bir seçenek olduğuna işaret ediyordu. Bununla beraber Sırp yönetimi, askeri bakımdan herhangi bir müttefiki olmaksızın, Avusturya-

⁵⁷ PA AA R12929 7 Ekim 1908 A 16377

⁵⁸ Berlin Antlaşmasına göre Osmanlı Devleti tarafından onaylanmış bir vali tarafından Bulgaristan'dan ayrı olarak yönetilen bir bölge olacaktı. Buna rağmen istemese de Bulgaristan hükümeti, bölgede 1885'de çıkan isyandan dolayı kamuoyun baskısıyla bölgeyi Bulgaristan ile birleştirmeye mecbur kalacak. Osmanlı Devleti ise, protesto etmekten fazla bir şey yapamayacaktı.

Macaristan ordularına karşı fazla mukavemet edemeyeceğini gayet iyi bilmekte ve mümkün mertebe barışçı bir çözüm aramaktaydı. Ancak, bu noktada Belgrat'ın eli kolu bağlıydı ve Avusturya'dan atılacak adımları beklemek zorundaydı. İlhak gerçekleştirildiğinde Sırp tarafı, Osmanlı Devleti ve kamuoyunun tepkisine nazaran gerçekten büyük tepki gösterecekti.

Bosnada ve en azından bütün güney Slav bölgelerinde Sırp ajitasyon gruplarının bölücü propagandalarına maruz kalan Avusturya, Sırp tarafının aşırı milliyetçi tavrını öne sürerek, savaşa varabilecek kadar ağır yaptırımlarda bulunabilirdi. Sırbistan ise kendini Avusturya tarafından siyâsî ve iktisadî yönden kuşatılmış olduğunu öne sürerek ilhakı, Sırp devletini manda pozisyonuna düşürme politikasının son adımı olarak değerlendirmekteydi. Son çare olarak salâhiyetini harpte arayabilirdi. Tarihçiler tarafından aşırı ve saldırgan olarak görülen Sırp politikaları, ilhak krizi çerçevesinde değerlendirildiğinde bir başka perspektif ortaya çıkmaktadır. Sırbistan aslında Avusturya gibi kendi mantığına göre sadece hayat alanını ve devletin varlığını muhafaza etmekteydi. Aynı zamanda, Sırp hükümeti halkın milliyetçi çevreleri tarafından yıllardan beri Avusturya'ya karşı yumuşak politika izlemekle suçlanmaktaydı. İktidar partisi, en basitinden muhaliflere karşı siyâsî cinayetlere kadar uzanan vakaları hiç engelleyememişti. İlimli bir siyaset ise, hükümetin konumunu tamamen çöktirebilirdi. Diplomatlar göre bir partiye muhtaç olan kral, tahtını muhafaza edebilmek için "savaş piyangosuna" bile girebilirdi. Sırbistanın İstanbul büyükelçisi Nenadoviç'in Alman meslektaşına aktardığı görüşlerinden, Bosna-Hersek'in ilhakının Sırbistan'da gerçekten ne kadar derin bir korkuya yol açtığını görmek mümkündür. Nenadoviç'e göre, "ilhak Sırbistan'ın ölümü ile eşdeğer" olup, Sırp kamuoyu bu

görüşü paylaşıyordu. Yaygın inanca göre, Bosna-Hersek'in ilhaki sadece bir hazırlıktı; asıl maksat Sırbistan'ın yok edilip, daha sonra toprakları Bulgaristan ile Avusturya arasında paylaştırılmasıydı.⁵⁹ İlhak meselesi bu haliyle Sırbistan için sadece Bosna'nın kalıcı olarak Habsburglara bırakılacağı anlamına gelmeyip, bir ölüm-kalım meselesi olarak görüldüğünden, Sırp'ların mitinglerde dile getirdikleri tepkilerini basın destekliyordu. Hükümet ise, hem askerî hazırlıklarda bulunuyor, hem de mitinglerin kontrol dışına çıkmasını engellemeye çalışıyordu.⁶⁰

Sırbistan hükümeti ilk tepkisini, Bosna-Hersek'in ilhakını resmî yollardan protesto ederek, bu hareketi Berlin Antlaşmasının 25. maddesine aykırı olarak değerlendirip, Sırp milletinin varlığını tehdit eden bir adım olarak gördüğünü beyan ederek göstermiş, Sırbistan krallığı ise, mevcut durumu tanımayıp, Bosna ve Hersek eyaletlerinin statüsünün tekrar Berlin Antlaşması doğrultusunda tayin edilmesini talep etmişti. Bunun mümkün olmaması durumunda, Berlin Antlaşmasına taraf olan bütün "Büyük Devletlerden" Sırbistan'ın varlığını garantileyen bir tazminat talep ediyordu.⁶¹ Ayrıca Karadağ'ın taraf olduğunu hatırlatarak, Karadağ'ın da tazminat hakkına sahip olduğunu da vurguluyordu. Tazminatın şekli ve biçimi henüz ifade edilmemekle beraber, Sırbistan maddî bir talepten ziyade, Bosna ve Hersek eyaletlerinden pay isteyip, bu şekilde Avusturya-Macaristan tarafından kuşatılma tehdidinden kurtulmak istiyor ve kısmen de olsa, Sırbistan dışında yaşayan soydaşlarını Sırbistan'a dahil etmeyi hedefliyordu.

⁵⁹ PA AA R12929 9 Ekim 1908 A 16472

⁶⁰ PA AA R12929 6 Ekim 1908 A 16474

⁶¹ PA AA R12929 8 Ekim 1908 A 16405

Bosna-Hersek'teki Tepkiler

Halk Arasında İlhaka Yönelik Tavrılar

İlhak kararının ilânı, Bosna ve Hersek eyaletlerinde yaşayan insanları hukuken yeni bir durumla karşı karşıya bırakmış olması, artık vazgeçilmez şekilde bu toprakların Avusturya-Macaristan İmparatorluğuna bağlanmasıyla insanların ne kadar etkilendiği çok ciddi bir mesele anlamına geliyordu. Binaenaleyh, ilhak çeşitli dinî gruplar üzerinde birbirinden farklı tesirler yaratmış ve tepkileri bulundukları konumlara göre sıkı sıkıya bağlıydı. Değerlendirmeler genellikle, ilhakin fiiliyatta otuz seneden beri var olan bir yönetimi, hukuken pekiştirildiği belirtiliyor; ancak bu olayın günlük hayatta yeni bir durum oluşturmadığının altı çizilmekle yetiniliyordu. Değişim, kendini daha çok idarî ve siyâsî gelişmelerde gösterdiğinden, dolayısıyla ilhakin tesiri, doğrudan insanların siyasetle ne kadar alâkalı olduğuna bağlıdır. Şüphesiz ilhak ve sonuçları, okuma-yazma oranının daha yüksek olduğu şehirlerde yaşayan insanlar üzerinde ve taşrada mukim olan insanlara nazaran daha fazla heyecan yaratmıştır. Zaten siyâsî faaliyetler Bosna-Hersek'te umûmiyetle daha büyük yerleşim yerleriyle sınırlı olmakla beraber, buna yurtdışında yaşayan Bosnalıların tepkileri de eklenebilir. Çünkü, yurtdışında yaşayanlar yoğun biçimde siyâsî faaliyetlerde bulunuyorlardı. Avusturya'nın resmi politikası ise kesin olup, resmi propagandaya göre bütün Bosnalılar ilhaktan memnun oldukları gibi, gerek Avusturyalı, gerekse Macar delegelerin parlamento oturumlarında sıkça telâffuz ettikleri; güya Hırvatların yanında Müslümanlar ve Sırp'lar da ilhaktan memnundular. Tabii ki "küçük" bir istisnaıyla; "Sırp milliyetçi ajitasyonun etkisinde kalanlar hariç".⁶² Bu ifadenin anlamını ne küçümsemeli, ne de büyütülmelidir. So-

⁶² PA AA R 12932 10 Kasım 1908 A 18992

nuçta Avusturya propagandası bile, böylelikle halkın en azından bir kısmının memnun olmadığını itiraf etmiş oluyordu. Diğer yandan Bosnalı Sırpların tamamıyla, Avusturya karşıtı olmak gibi bir ifade de gerçeği tam yansıtmaz: büyük yerleşim merkezlerinden uzaklarda ki Sırp-Ortodoks taşralı nüfusun çoğunun siyasetle pek ilgilenmediği söylenebilir. Bu sadece Bosnalı Sırplar için geçerli olmayıp, diğer unsurlar da bu bakış açısıyla değerlendirilmelidir. Asıl önemli olan husus ise: Sırp, Müslüman ya da Hırvat olsun, bütün Bosnalıların ilhaka olan tepkilerinin farklı olduğudur. Tabii olarak burada her grup ayrı ayrı incelenmiş ve ilhaka yönelik tepkileri ortaya çıkartılmaya çalışılmıştır. Ancak bundan asla yekvücut bir yaklaşımın mevcut olduğu sonucu çıkartılmamalıdır. Kaynaklarda ve özellikle propaganda amaçlı gazete yazılarında her tarafın “kendi grubunu” tek yanlı olarak göstermeyi amaçladığı belli olmaktadır. Sonuç itibarıyla genel çizgiler mevcut olmakla birlikte, bütün “Sırplar ve Müslümanlar Avusturya’yı sevmедiler” veyahut “Müslümanlar ve Hırvatlar ilhaktan yanaydı” gibi siyah, beyaz bir görüş bu durumu izah etmek için yeterli değildir.

Hırvat/ Katolik Boşnaklar: Temkinli Onay

İlhak karşısında tabii olarak, katolik Hırvatlar genel bir olumlu tepki vermişlerdi. Katolik eğitim ve din kurumlarının Habsburg hâkimiyeti altında gelişme göstermesi ve üstelik Hırvatların, diğer gruplara nazaran kamu hizmetlerinde daha yüksek oranda istihdam edilmeleri göz önüne alındığında, katolik Habsburg devleti onlar için ideolojik bir problem teşkil etmiyordu. Özellikle dindar ve soylu çevreler, ki bunlara Bosna-Hersek’te eğitim kurumlarında oldukça etkili ve katolik çiftçilerin arasında büyük nüfuz sahibi olan Fransiskan rahipleri de bunlara dahildi. Bunlar, Avusturya devletine sadakât göstererek, ilhakı kendi menfaatlerine uygun

olarak kullanıyorlardı. Muhafazakâr Hırvat çevreler, özellikle Katolik kilisesinin müessese olarak İslâm ve Sırp-Ortodoks kilisesine karşı daha fazla güçleneceğini ümit ediyorlardı. Meselâ bunlar arasında meşhur Başpiskopos Stadler tarafından yönetilen Bosna'daki Katolik kilisesi, Habsburgların en sadık taraftarı olup, Stadler Müslüman ve Sırlara karşı kısmen daha ılımlı davranan Fransiskenlerin etkisini bertaraf etmeye çalışıp, bu şekilde Bosna'da Katolik kilisesinin iktidar tekeli oluşturulmaya çalışıyordu. Bundan dolayı Stadler, Saraybosna başpiskoposu olarak Bosna-Hersek'in ilhakını yürekte destekliyordu. Ancak, Hırvatların istisnasız Habsburg yanlısı politikasını takip ettiklerini söyleyemeyiz. Elbette, Hırvatların arasında pan-Slavizm ve Yugoslavcılık ideolojilerini savunanlar da vardı; onlar genel olarak ilhakı hoş görmeyip, Sırp arkadaşlarıyla protestolarda yer alıyorlardı. Ancak onlar sayı bakımından çok büyük bir grup değildiler. Macaristan krallığının parçası olan Hırvatistan'da eskiden Hırvat milliyetçiliğini savunan "Sağ Parti" 1894 yılında ikiye bölündü: sağcı "Millî Parti" Yugoslavcılığı savunurken, "Gerçek Sağ Parti" Josef Frank'ın liderliği altında Habsburg idaresiyle beraber çalışmaya kabûl edip, bağımsızlıktan ziyade, Habsburg imparatorluğu dâhilinde bir Hırvat krallığını savunuyordu. Bosna-Hersek'te mukim Hırvatların çoğu, eyaletlerinin ilhakını sevinçle karşılayıp bu şekilde Bosna-Hersek'in Hırvatistan'la birleşmesi için ilk adımın atılmış olduğunu zannediyorlardı.⁶³ Asıl hedefleri ise, Habsburg idaresi dâhilinde ve Macaristan'dan bağımsız bir Hırvat krallığıydı. İlhaktan önce, Avusturya'ya yakın Hırvat milliyetçi teşkilatına mensup Saraybosna Belediye başkan vekili Mandić'in başkanlığında bir heyet Viyana'ya giderek, ilhakın gerçekleştirilmesi için lobi faaliyetlerinde bulunmuştu. Hırvat politikası, bu şekilde Avusturya yönetimini doğrudan etkilemeye gayret ederek,

⁶³ Dzaja, , s. 206

Hırvat nüfusunun Habsburg tahtına sadık olduğunu ispat etmeye çalışıyordu. Mantık sahibi, sadık ve güvenilir Hırvatlar, Bosna'da Avusturya hâkimiyetinin garantörü olduklarından, doğal ortak olarak onlara idarede pay verilmeliydi. İlhtan hemen sonra da, burjuva-liberal Hırvatlardan oluşan bir heyet Viyana'ya giderek, ilhakı Bosna ve Hersek eyaletlerinin Hırvatistan ile birleşmesi için iyi bir hazırlık olarak gördüklerini beyan etmişlerdi. Bunlara müteakip, Stadler şahsen başkanlık yaptığı büyük ve muhteşem bir delegasyonla Viyana'ya gelerek Hırvatistan'ın hemen Bosna-Hersek ile birleşmesinin gerekli olduğunu ifade etmişti.⁶⁴

Yalnız Bırakılanlar: Bosnalı Sırlar ve İlhak

İlhakı en fazla kınayan ve hoşnutsuzluğunu belirten unsur, Bosnalı Sırlardı. Bununla beraber daha evvel belirtildiği gibi, bütün Sırp gruplar bu çerçeveye dahil değildiler: Bosna'da yasalar çerçevesinde faaliyet gösteren Sırp partilerine mensup bazı siyasetçiler, İmparatorun huzuruna çıkarak hem sadakatlerini bildirmişler, hem de 31 Ekim 1908'de parti programlarını hükümdara sunmuşlardı. Bu adımı fırsatçılık mı, yoksa reel politik olarak mı değerlendirmek gerekliliği, bakış açısına bağlıdır: Sırlar programlarında özellikle kendi toplumları için büyük bir sorun teşkil eden toprak meselesini dile getirip, bir çözüme varmaya çalıştılar.⁶⁵ Mevcut durumda bu konu ancak idareyle beraber çalışmak suretiyle aşılabilirdi.

Bosna'daki Sırlar, hem doğrudan Habsburg idaresine karşı; hem de işbirlikçi olarak gördükleri katolik Hırvatlara karşı kampanyalar yürütüyorlardı. Ancak Avusturya idaresi, radikal siyâsi akımlara karşı sert tedbirler aldığından, özellikle yurtdışında bulunan Bosnalı Sırların rolü çok ehemmiyetliydi. Bir kısmı Sırbistan

⁶⁴ Dzaja, s.207

⁶⁵ PA AA R 12932 10 Kasım 1908 A 18992

krallığında faaliyet gösterirken, bir kısmı da Avrupa başkentlerinde basın vasıtasıyla protestolarla seslerini duyurmaya çalışıyorlardı. Yurtdışında bulunup, kendilerini Bosnalı Sırp'ların meşru temsilcisi olarak gösteren bir Sırp heyeti, "Sırp halkı adına" Berlin Konferansını imzalayan güçlere hitaben, dramatik ve duygusal bir protesto beyannamesini Lahey'de daimi barış konferansına gönderip, ilhakı zulüm ve hukuk ihlali olarak kınıyordu.⁶⁶ Bu arada başka bir hususa da burada dikkât çekmek lâzımdır ki, o da; protestocular ilhaktan hemen sonra yurtdışında harekete geçmeleridir. Buna karşı uzlaşmadan yana olan Sırp partileri, önce Bosna'nın dâhilinde temkinli hareket ederken, kısa bir süre sonra resmi bir tepki verdiler. Olayların gidişatını bekledikten sonra kendilerine göre en mantıklı yola başvuruyor ve tam manasıyla "siyaset" yapıyorlardı. Protesto memorandumunu kaleme alan heyet ise, kendini Bosna'daki Avusturya zulmünden kaçan Sırp mülteciler olarak tanıtarak, Avusturya idaresinin baskıcı karakterine dikkat çekmeye, ilhakı uluslararası hukukun ihlal edildiğine dikkat çekmeye çalışıyorlardı. Hasılı, hitap edilen kurum kendilerini barışçı bir politikaya bağlı gören devletlerin forumuydu ve bu forumdaki devletlerin çoğu Berlin Antlaşmasına taraf idiler.

Bütün Sırp halkının adına dilekçe veren temsil heyeti, dolaylı olarak Bosna'nın aslında Sırp toprağı olduğunu ima etmişti. Bosna'nın Avusturya tarafından yönetilmesinin, Türk yönetimine nazaran Bosna için kat kat daha zararlı olduğu beyan ediliyordu. Bu ifade dikkate şayandır, zira Avusturya-Macaristan tarafından daima kötü yönetim örneği olarak gösterilen Osmanlı Devletinden bile, daha kötü bir örnekle tasvir ediliyordu. Bosna-Hersek'in fiili idaresinin Osmanlı Devletinin elinden "barışı sağlamadığı"

⁶⁶ PA AA R12929 9 Ekim 1908 A 16451 (ek raporunda: The Times, 7 Ekim 1908)

gerekçesiyle Avusturya'ya devredildiği göz önüne getirildiğinde, bildirgenin karakteri açıkça meydana çıkıyordu: Deklarasyonda, Avusturya-Macaristan'ın hâkimiyetinin meşruluğu doğrudan sorgulanmaktadır. Dilekçeye göre, Avusturya Bosna-Hersek eyaletlerini sadece barışı sağlamak amacıyla devralmıştı. Bosna-Hersek'te iç barış artık sağlanmış olduğuna göre, Avusturya idaresinin tüm Bosna halkı için tahammül edilemezdi ve uluslararası camiadan Avusturya-Macaristanın yönetimine son verilmesi isteniyordu. Avusturyanın Müslümanlara ve Ortodokslara kötü davrandığı, buna karşı Katolik kilisesini desteklediği ileri sürülüp, Müslüman ve Ortodoksların bir nevi "zulüm kardeşliğinde birleştikleri" ifade edilmekteydi. Bu ifadelerden, o devirde Sırp politikacılarının Müslümanları taraflarına çekmeye çalıştıklarını, hatta kısmen de olsa bir işbirliğinin mevcut olduğu görülmektedir. Deklarasyon ayrıca, zengin Müslüman toprak sahiplerinin kötü idareden dolayı Osmanlı Devletine göç ettiklerini ve terk ettikleri arazilerine Alman ve Yahudilerin yerleştirdiği iddia ediliyordu.⁶⁷ Ayrıca anayasal bir idarenin mevcut olmadığını, polisin korumasız halka karşı sınırsız yetkilere sahip olduğunu ve bu yetkileri özellikle Sırpı korkutmak amacıyla kullandığını, hatta polisin gece baskınlarında direnen köylüleri acımasızca vurduğu dile getiriliyordu.

Yine protestonameye göre, Avusturya -Macaristan Bosna ve Hersek bölgelerini adeta terörle yönetiyordu; bir casus şebekesi, Sırbistan veya Karadağ ile mektuplaşan insanları gece gündüz takip edip ihbar ediyor, mahkemeler ise bu insanlara karşı en ağır yaptırımlarda bulunuyorlardı. İdarî sistemin yanında Bosna-Hersek'i yöneten memurların çoğu Bosnalı olmadığı, bölge insanları ve sorunları anlamayıp yolsuzluğa açık oldukları için eleştirildi.

⁶⁷ Alman tabirinden Avusturya meselelerinde Almanyalıları değil, Almanca konuşan Avusturyalıları kastedilmektedir.

Bosna ve Hersek'in "adeta Cizvit ve Yahudilerle doldurulduğu" ifadesiyle ise, hem Avusturya Devleti tarafından Cizvitlere eğitim sektöründe biçilen rol, hem de Yahudiler belirtilmekle, Yahudi karşıtı bir eğilimin söz konusu olduğuna gönderme yapıyordu. Bu iddiaları yakından tetkik etmekte fayda vardır: Ortodoks ile İslâm unsurların Avusturya tarafından baskı altında tutulduklarına dair iddialar Sırp çevrelerce yıllardan beri ifade edilmişti.

Avusturya-Macaristan devleti tarafından fiiliyatta izlenen siyaset, mezhepler arası anlaşmazlıklardan azami derecede kaçmak için, bütün dinlere, mezheplere eşit mesafede bulunmaktı. Ancak, devletin katolik Hırvatlara eğitim ve kamu sektöründe öncelik tanıdığı iddiasında da gerçeklik payı vardır. Rejime yakın olduklarından katolik eğitim kurumları teşvik ediliyor, ancak devletin Müslüman toprak sahiplerini kovduğu iddiaları asılsızdı; çünkü Avusturya devleti, özellikle toprak meselelerinde muhafazakâr bir siyaset takip edip, genellikle toprak sahiplerinin lehine karar vermekteydi. Göçmen problemi de, iddia edildiği gibi büyük değildi. Bölgeyi kalkındırmak maksadıyla devlet, özellikle Alman ve Macar çiftçileri Bosna'ya davet etmiş, lâkin sayıları propagandacıların iddia ettikleri gibi mühim miktarda değildi. Kendilerine tahsis edilen topraklar, kamu malı veya eski sahiplerinden parayla temin edilmişti. Diğer taraftan 1878'den beri Bosna'ya yerleşen Yahudilerin sayısı hatırı sayılır düzeyde değildi. Bunlar göz önüne alındığında, protesto beyannâmesinde antisemitik önyargıların kullanıldığı görülmektedir.

İdarenin, milliyetçilik karşıtı politika doğrultusunda, Sırpçılık faaliyetlerinde bulunanlara karşı yaptırımlar uyguladığı iddiasının gerçeklik taşıdığı doğrudur. Anayasanın olmadığı dönemlerde Bosna'da kolluk kuvvetlerinin ve mahkemelerin konumu çok güçlüydü, nitekim Avusturya'nın ilhakı haklı gösterme çabaları,

anayasa hazırlama vaadiyle ilgiliydi. Böylelikle, Sırp bildirgesinde dile getirilen hukuk ihlalleri bu surette temelini kaybediyordu. Dışardan getirilen kamu görevlilerine gelince, şikâyetler yerinde görünmektedir. Bosna'da görevli idarî personelin yüzde seksene yakını civarındaki Avusturya veya Macaristan'a tayin edilmiş, yönetimde yerel halktan istihdam edilen kişilerin çoğu Hırvat olup, Sırpların ve Müslümanların sayısı ise oldukça düşüktü. Bunun yanında memurların varlığı mahallî halk için bir vergi yükü teşkil ediyordu. Meselâ, Osmanlı idaresi altındaki Bosna ve Hersek eyaletlerinde, 1878 yılında toplam 120 memur görev yaparken, 1908'de Avusturya rejimi altında bu sayı, 1200'e yükselmiştir.⁶⁸ Sözlü protestolar tabii olarak, daha çok Bosna-Hersek dışında yaşayan Sırplarla sınırlıydı. Fakat siyâset ile ilgilenen Bosnalı Sırpalarda ilhak kesinlikle büyük bir hoşnutsuzluk yaratmış bulunuyordu.

İlhakın yankıları kuşkusuz büyüktü: Sırbistan krallığında birçok radikal, milliyetçi ve Avusturya karşıtı cemiyetler kurulmuştu. Bu cemiyetlerden en ünlüsü Bosnalı Sırpların büyük rolü olan ve 1914'de Saraybosna suikastını düzenleyecek olan "Kara El" (Crna ruka) örgütü idi.⁶⁹ Sırp, sınırlı da olsa bazı Boşnak müslümanların da dâhil olduğu bir heyeti Paris'e gönderip, ilhakı kınatarak, genel bir kamuoyu oluşturmaya çalışıyorlardı. Heyet, Fransız siyâsi çevreleri tarafından çok sıcak karşılanmış, fikirlerini rahatlıkla dile getirdikleri ⁷⁰ bu seyahatte, Bosna'nın muhtariyetini talep edip, aksi takdirde silahlı bir başkaldırı tehdidinde bulunuyorlardı. Muhtariyet fikri Fransa, İngiltere ve Osmanlı Devleti tarafından olumlu karşılanmasına karşılık, Avusturya için tartışmasız reddi, Fransa'nın pan-Cermenizm karşıtı politikası çerçevesinde gayet

⁶⁸ Malcolm, a.g.e., s.138

⁶⁹ Dzaja, a.g.e. s.76

⁷⁰ PA AA R 12932 15 Kasım 1908 A 19063

normaldi. Bu gelişmeler çerçevesinde Müslümanların da Sırlara katılmaları, bazı Müslüman aydınların kimliklerini Sırplıkla bağdaştırdığını göstermesi yönünden dikkâte değer bir başka husustur. Bununla beraber, bu hareket daha çok aydınlarla sınırlı kalmış ve Müslüman aydınların arasında pek yaygınlaşmamış, Müslüman halk arasında, Sırp-Müslümanlık tezi hiçbir zaman kabûl görmemiştir. Yine de bu akımın varlığı, çok sınırlı olsa dahi aktif bir şekilde siyâsî hayata katılım yönünden objektif bir değerlendirme olarak belirtilmelidir. Sonuç olarak Bosna'nın Avusturya'yla ilhak yoluyla birleşmesi, İswolsky ve Aerenthal gibi siyasetçilerin umduğu gibi, pan-Slavizmin önünü kesemediği gibi, tam aksine Sırp milliyetçiliği ve Habsburg düşmanlığı Bosnalı Sırp lar arasında çığ gibi büyümeye devam etmiştir.

Bosna'nın Avusturya tarafından idare edilmesi ve özellikle ilhak konusu husunda Sırbistan halkının ve aydınların görüşü de dikkate alınmalıdır. Bosna'daki Sırp lar gibi birinci dereceden aktör konumunda olmasalar da (Sırbistan'daki) Sırp aydınları, Bosna'da kamuoyu oluşturma ve dünya politikasını etkileme yönünden önemliy diler. Bu yüzden onların umûmî görüşüne örnek olarak Belgrat üniversitesinde çalışan bir Sırp aydını olan profesör Markoviç tarafından kaleme alınan küçük bir broşürün içeriği fevkalâde önemlidir.

Prof. Markoviç, bu broşürü Sırp ların Bosna'nın ilhakıyla ilgili tutumunu dünyaya anlatmak maksadıyla hazırlayıp, Bosna'nın Sırbistan için taşıdığı önemi izah etmeye çalışıyordu. Müellife göre Bosna, tarihî bakımdan Sırbistan krallığının, kültürünün ve hayat alanının doğal bir parçasıydı. M.S. 7. yüzyılda bile bu bölgeye Sırp lar yerleşmişti. Bu tarih anlayışı, devrin Sırp tarihçilerinin ekseriyeti için geçerli olup, Bosna hakkında bugüne kadar devam edegelen Sırp tarih tezinin de özünü teşkil eder. Bu

tez'e ve Markovič'e göre Bosna, hem Türkler, hem Avusturyalılar tarafından daima "Sırp" olarak adlandırmıştır. Broşürde ayrıca din argümanı kullanılarak, bölgenin nüfus istatistiği Sırp'ların lehine değiştiriliyordu: Bosna-Hersek'te 673.442 Sırp-Ortodoks, 548.632 Müslüman ve 334.142 Katolik yaşadığı iddia ediliyordu.⁷¹ Bu rakamların kaynağı verilmemekle beraber, rakamlar resmi istatistiklerle çakışıyordu. Müellifin maksadı gayet açıktı: Sırp'ları çoğunlukta gösterip, Bosna'nın Sırp'lara ait olduğunu ispatlamaktı. Aynı şekilde bir yaklaşımla, 1875 tarihinde meydana gelen Bosna ayaklanması Bosna'yı Sırbistan ile birleştirmek için yapılmış olduğu, Avusturya'nın Sırp kültürüne karşı yürüttüğü faaliyetlerin bile bölgenin Sırp karakterine zarar vermediği ileri sürülüyordu. Yazarın Müslümanlarla ilgili tutumu, devrin Sırp yayıncılığıyla uyum içindeydi, zira kendisine göre Müslümanlar ile Sırp'lar eski siyâsî anlaşmazlıklara rağmen, ortaklaşa Avusturya zulmüne karşı birleşmişlerdi. Avusturya-Macaristan idaresi, Viyana'nın iddia ettiği gibi Bosna-Hersek'i daha yüksek bir kültür seviyesine ulaştıramamıştı. Yazar ayrıca, Bosna'yı Şark-î Rumeli ile mukayese edip, mezkur bölgede Bulgarların kendi başlarına eğitim ve toprak meselelerini mükemmelen çözdüklerini belirttikten sonra, Avusturyalıların bunu bir türlü beceremediklerini gibi, eğitim sisteminin içinde bulunduğu meseleler de çözülememişti. Sırbistan ve Bulgaristan'da çiftçiler hür olarak kendi topraklarını işletirken, Bosna'da eski Osmanlı vergi sistemi devam etmekte ve kmetler halen "Türkiye'de olduğu gibi" serf konumundaydılar. Kmet ve beylik düzeni gerçekten eskisi gibi muhafaza ediliyordu. Müellifin iddiasına karşılık Avusturya, kmetlere kredi vermek suretiyle statülerini yavaş da olsa iyileştirmeye çalışmıyor de-

⁷¹ Markovič, B.: *Die serbische Auffassung der bosnischen Frage*, s.4, Berlin: Emil Ebering, 1908

ğildi, fakat “Türkiye’de serflik” iddiası da hiç gerçekçi değildi. Anadolu’da muhafaza edilen ağalık sistemi ve öşür, Bosna’daki toprak yönetimine benzemekle beraber, kmetlikle hukukî bakımdan oldukça farklıydı.

Eğitim sisteminin zayıflığı ise, resmi istatistiklerce doğrulanmaktaydı; okuması gereken çocukların sadece yüzde 14’ü okula gidiyordu. Ancak, bu hususla ilgili olarak halkın okumaya pekte sıcak bakılmadığı göz ardı edilmemelidir. Asayiş ve ulaştırma ağındaki gelişmeleri kabûl eden yazar, bunları Avusturya’nın stratejik ihtiyaçlarına bağlıyordu. Özet olarak Avusturya tarafından ilhakı haklı göstermek için koz olarak kullanan medeniyet iddiası ise bir yalanlandan ibaret olmakla, milliyet prensibi doğrultusunda Sırp halkının kendi kaderini tayin etme hakkının ihlal edildiği, dolayısıyla Bosna halkı ilhaktan memnun olmamakla, memnuniyetsizliğini dile getiremiyordu. Yazar, kaleme aldığı broşüründe, Sırp-Ortodoks ve Müslüman cemiyetler tarafından- ilhakı kınayan bildiriye de atıfta bulunuyordu.

Ortak bildirinin içeriği gerçekten önemliydi, çünkü ilk defa ilhakla ilgili halkın fikrine hiç başvurulmadığı doğrudan dile getiriliyordu. Şüphesiz, Bosna-Hersek’in kaderi büyük devletlerce halkın görüşü hiçe sayılarak belirlenmiş, 20.yy’ın başlarında sömürgeler için normal olan bu yöntemin Avrupa’da da uygulanması gerçekten garip karşılanabilirdi.

Markoviç’in kitapçığının son kısmında Sırbistan’ın jeostatejik konumuna dikkat çekilerek, ilhak sayesinde Sırbistan’ın kuşatılacağına dair şikâyetler ve uyarılar yer alıyordu. Devrin gizli Alman ve Avusturya belgeleri göz önünde bulundurulduğunda, müellifin bir iddiası gerçekçi görünmektedir: her yönden Avusturya-Macaristan tarafından kuşatılan Sırbistan, eninde sonunda Habsburg imparatorluğunun bünyesine dahil

edilmek istenmesi, Sırbistan için kabûl edilmez bir hareket olup, gerekirse Balkanlardaki barışı bozulabilirdi.⁷² Kitapçıkta dile getirilen şikâyet ve fikirler, devrin Sırp gazetelerinde de aynen veya daha sert ifadelerle dile getirildiğinden, 1908/1909 yıllarında Sırp kamuoyunun haleti ruhiyesini gayet iyi yansıtmakta ve özetlemektedir.

Boşnak Müslümanların Tepkisi

Boşnak müslümanları için de ilhak bir sürpriz teşkil etmekteydi. Muhafazakâr çevreler ilhaka ve böylece Osmanlı Devletinden tamamen ayrılmaya şiddetle karşı çıkarken, Avusturya idaresi altında kültürel ve dinî varlığını korumak isteyen kesim, ilhakı bu hedefler doğrultusunda kullanmaya çalışıyordu. Nasıl olursa olsun Bosna'da kalmaya tercih eden Müslümanların çoğu, Habsburg yönetimi ile iyi geçinmekten yanaydılar. Bu arzu, Saraybosna (Müslüman) Kaymakamının başkanlığında Viyana'ya giden kalabalık bir heyet tarafından "Boşnak müslümanlarının İmparatora daima sadık kalacakları, bunun gelecekte de bu şekilde devam edeceği" sözü verilmişti. 9 Kasım 1908 tarihinde, yâni ilhakin ilânından hemen sonra meydana gelen bu ziyaret, ayrı bir öneme sahiptir. Zira adı geçen heyetin Avusturya-Macaristan İmparatoru tarafından büyük bir nezaket ve yakın ilgiyle karşılanması, Boşnak müslümanlarının Avusturya idaresi içinde en azından Hırvatlar kadar önemli olarak algılandığını göstermekteydi. Seksen kişiden oluşan heyette hem kamu görevlileri, hem de büyük toprak sahipleri bulunmaktaydı. Onların Avusturya'nın ilhak politikasını sıcak karşılaması gayet doğaldı; çünkü Avusturya idaresi, daima toprak sahiplerini dikkâte alıp özel mülkiyeti koruyordu. İmparator Franz

⁷² Markovič, s.14

Joseph, Müslümanların gönlünü almaya çalışıp, heyet tarafından verilen sadakat teminatına karşılık, İslâm dinine mensup olan tebaasının dinlerini yaşama hürriyeti ve diğer dinler karşısında eşit tutacağı garantisini veriyordu. Ayrıca, heyette yeralan seçkin Müslümanların büyük bir kısmı, İmparator tarafından irad olunan nutukta isimleri belirtilerek övülüyordu. İlhakla, İslâm ve müslüman tebaa, resmen Habsburg İmparatorluğu içinde kalıcı bir unsur oluyor ve yönetim Müslümanlarla iyi geçinmeye gayret ediyordu. Sebep gayet açıktı: Müslümanlar kimliklerini dinlerine göre oluşturmuşlar ve birkaç istisna dışında pan-Slavist fikirlere sıcak bakmıyorlardı. Tek mesele, birçok Müslümanın halen halifesi olan Padişaha, dolayısıyla Osmanlı Devletine yakınlık duygusu taşımalarıydı. Eğer Avusturya idaresi, bu duyguları kanallere edip Osmanlı Devletiyle iyi geçinmek ve Müslümanlara iyi davranmak suretiyle itimatlarını tamamen kazanabilirlerse, Müslümanlar pan-Slavizme karşı bir nevi kalkan olabilirler, en azından çok uluslu İmparatorlukta bir “milliyet meselesi” ortaya çıkmazdı. Veliht Franz Ferdinand’ın da heyeti şahsen kabûl etmesi, Boşnak müslümanları kazanma çabasının bir başka göstergesiydi. Veliht, onların meseleleriyle bizzat ilgilenip, Bosna’ya ziyarete geleceğine dair söz vermiş, Viyana için efsanevi bir kişi olan meşhur Viyana Belediye başkanı Dr. Karl Lueger heyeti kabûl ederken, Müslümanlar için son derece önemli olan, artık imparatorluğun asıl unsurları arasına katıldıkları anlamına gelen Viyana’da bulunan Boşnak askerlerle, şehirde bulunan Müslüman tüccarların dini ihtiyaçlarını karşılayacak bir camii inşa edileceği sözü vererek nazik bir jestte bulunmuştu. Gerçekten de bu söz tutulmuş ve camii inşa edilmiştir. Müslümanların Avusturya idaresine zamanla gerçekten bağlandıkları söylenebilir, Birinci Dünya savaşı boyunca Avusturya-Macaristan ordusunda

çarpmışan Boşnak askerlerin sadakat ve cesaretleri bunun ispatı olacaktır.⁷³ Diğer tarafta hâlen kendilerini sonuna kadar Osmanlı Devletine bağlı hisseden bazı Boşnaklar, Meşrutiyetin ilânının akabinde Osmanlı Devletine sadakatlerini bildirip, çok farklı bir tavır sergileyeceklerdir. Bu durum, otuz sene süren Avusturya hâkimiyetinin varlığına rağmen, kimi Boşnakların kendilerini halâ Osmanlı Devletine bağlı hissettiklerini göstermekteydi.⁷⁴

Sonuç olarak Müslüman nüfusun ilhaka gösterdikleri tavır iki şekildeydi: Osmanlı Devletine son derecede bağlı olan ve dinî sebeplerden dolayı resmî olarak gayr-i müslim bir devletin idaresinde yaşamak istemeyen, belki de uzun vadeli olarak haklarının korunamayacağından endişe eden kimseler ki, bunlar Bosna-Hersek'i terk edeceklerdi. İkinci kısımdakiler ise, hoşlanmasalar ve Türk gazetelerine protesto mektupları gönderseler de ister istemez durumu kabullenmek zorunda kalanlardı. Çünkü göç etmenin dışında başka bir yol görünmüyordu. Müslüman halkın ekseriyetinin yeni durum ile uzlaşmayı tercih ettiği söylenebilir. Bazı elitler Osmanlı Devletine gösterilen yakınlığın yerine, Boşnak müslüman kimliğinin oluşturulmasına değişik katkılarda bulunurken, ilhaki sevinçle karşılayan kısım ise, daha çok toprak sahiplerinden ibaretti. Müslüman taşra halkı için ise durum daha farklıydı, eğer yeni durumu kabûllenmeyip, göç etmezlerse, ilhaki

⁷³ Habsburg idaresi Bosna-Hersek'te daha sonraları özlemle anılan bir devir haline gelecektir. Günümüzde bile halk arasında İmparatoru Franz Josef'i tasvir eden eski altın paraları kolye olarak takanlara rastlanır. Hâtta, halen sağ olan, son Avusturya İmparatoru Karl VI'nın oğlu Otto von Habsburg'un Saraybosna ziyareti esnasında kendisine gösterilen ilgi ve sevginin, bu algılayışın ifadesi olarak değerlendirilebilir.

⁷⁴ **Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi**, C.1, s.169, 11. İnikad, 31. Kanunievvel 1324, Ankara, TBMM Basımevi, 1982

kabûllenmek zorundaydılar. Müslümanlar, ister kabûllensin, ister kabûllenmesin, ister benimsesin, ister benimsemesin, ilhak belki de, fiili durumun mantıklı bir devamı ve hâtta pekiştirilmesiydi. İlhakın yankı uyandırdığı muhakkaktı ve bazı tahminlerde ifade edildiği üzere halk için “sıradan bir olay” değildi. Algılanma biçimi elbette eğitim durumu ve sosyal statüye bağlıydı. Okuma yazma bilmeyen kişilerin, meydana gelen tepkilerini fazla siyasetle uğraşmamaları nedeniyle incelemek mümkün olmadığından, buradan ilhakın şehirde mukim belirli bir eğitim düzeyine sahip dindaşları kadar dikkatlerini çekmediği sonucuna varmak mümkündür. Ancak kesin deliller mevcut olmadığından bu durum, ancak bir tahmin olarak kalmaktadır.

Bu arada, Boşnakların memleketlerinde kalmaları veya Osmanlı Devletine göç etmeleri hususunda tercihlerinin hangisinin daha iyi olduğu, gerek Osmanlı makam ve basını tarafından, gerekse Avrupa matbuatında ziyadesiyle tartışılmıştır. Özellikle Mart 1909’da, yâni Avusturya ve Osmanlı Devleti antlaşmaya vardıktan sonra bu tartışmalara geniş yer veren İngiliz matbuatı, Avusturya’nın Müslümanları, Sırları dengelemek için memleketlerinde kalmaları hususunda teşvik ettiğini belirtiliyordu ki, bu görüş Avusturya politikasının gerçekçi bir tasviriydi. İngiliz gazetelerine göre, bazı Müslümanların Bosna’da kalması, Osmanlı Devleti açısından daha mantıklıydı, böylece Hilafetin etkisi korunacak ve ileride Bosna’nın tekrar Osmanlı Devletine bağlanması için haklı bir sebep var olacaktı. Basının Hilafetle ilgili söylemleri mantıklı görünmesine rağmen, bu tür görüşlerin Bosna’nın tekrar Osmanlı Devletine bağlanması için artık hiçbir sebep kalmadığından neye dayanarak üretildiği belli değildir. İngiliz gazetelerindeki diğer bir fikre göre ise, Osmanlı Devleti, Boşnakları kendi topraklarına

çekmeliydi; çünkü eğitimli ve yetenekli bu insanlar sayesinde Osmanlı Devletinin kalkınması daha kolay olurdu.

Bu tür akıl yürütmeler dışında, her iki yöntemin de Osmanlı siyâsetçileri tarafından uygulanıp ve denendiği daha önce zikredilmiştir; ancak başka bir yöntemin İngiliz basını tarafından dikkâte alınması Londra'nın Osmanlı Devletinin içyapısıyla ne kadar alâkadar olduğunu göstermektedir.⁷⁵ Muhacirlerin Bağdat demiryolu hattı boyunca yerleştirilmesi, iktisadî ve stratejik bakımdan avantajlı olacaktı ki, Osmanlı Devletince hem Boşnak, hem Kafkasya muhacirlerine yönelik bu iskân politikası İngiltere'nin dikkatinden kaçmamıştır. Ancak muhacirlerin bir kısmının, ihmalkârlık nedeniyle yerleştirildikleri yerlerde, iklim şartlarından ve mahalli kavimlerin düşmanca tutumları sebebiyle zarar gördükleri İngiliz basını tarafından da biliniyordu. Nasıl olursa olsun, Boşnak muhacirlerinin durumu daha sonraki yıllarda, hatta Cumhuriyet devrinde de zaman zaman gündeme gelecekti ki, bu durum, Boşnakların günümüze kadar Türkiye'ye kültürel bakımından ne kadar bağlı olduklarını açıkça göstermektedir.

⁷⁵ PA AA R 12936 9 Mart 1909 A (okunmuyor)

Avusturya-Macaristan Boşnak askerleri (1917)

Beşinci Bölüm

Osmanlı Devletinde Kamuoyu Tepkisi

İlk Tepkiler

Bosna-Hersek'in ilhakı ve Bulgaristan'ın ilanı istiklâli Osmanlı idarecileri üzerinde derin bir şaşkınlık yaratmıştı. Bir kaç yıldan beri ilhak söylentileri dolaşmasına rağmen, devletin zirvesi, her iki meseleyi değerlendirme ve gerekli tedbirleri alma hususunda gafil davranmıştı. Bulgaristan krizi ortada idi; ancak Bulgaristan'ın tek başına bu adımı atacağına ihtimâl verilmemişti. İki tarafın ilhak ve bağımsızlık ilânında müşterek olarak hareket etmesi Osmanlı Devletinde hem kamuoyu, hem de hükümeti derin bir öfkeye sevk etmişti. İlhak kararı, Osmanlı tarafına resmî olarak, Avusturya Hariciye Nezareti, İstanbul sefiri Pallaviçini tarafından 7 Ekim 1908 sabahında Sadarete bir notayla bildirilerek, bir oklu-bittiyle karşı karşıya getirilmişti.

Daha önce belirtildiği gibi, Avusturya-Macaristan, "Osmanlı Devletinin fiilen Bosna-Hersek'i yönetmediği, bölgenin otuz seneden beri Avusturya idaresi altında olduğu, bölgenin iktisadi ve idarî gelişmeler kaydettiği, mahallî ahalinin bu gelişmeleri ve dolayısıyla mevcut idarenin devamını şiddetle arzuladığı" iddialarıyla hükümlerlik haklarını Bosna ve Hersek eyaletlerinde artık resmî olarak da üstlenmek zorunda kaldıklarını, buna mecbur(!)

olduklarını beyan ediyorlardı. Kararın kabûlünü kolaylaştırmak maksadıyla Viyana, sürekli Osmanlı Devletinin yeni idarî tarzına atıfla, Meşrutiyet sayesinde güçlenen Osmanlı yönetiminin de artık Yenipazar/Sancak bölgesini tamamen kendi askeri birlikleriyle muhafaza edebilir bir duruma geldiğini ima ederek, Sancak konvansiyonunu iptal edeceğini, askerlerini bölgeden çekeceğini belirtiyor, iki devletin yakın işbirliği ve iyi ilişkiler içinde olacağına vurgu yapılarak, örnek olarak Orac-Mitroviçe demiryolu hattı inşası hakkında yapılan anlaşmaya işaret ediliyordu: Avusturya askerleri bulunduğu mahallerin haricinde iki tarafın onayı olmadan hareket etmeyeceklerdi.¹ Avusturya-Macaristan'ın, Sancak demiryolu projesi ve ilgili sözleşmeyi iddiasına örnek göstermesi, Habsburg imparatorluğunun mevcut politikasının sürekliliğini sağlama düşüncesinde olduğu ve sözkonusu demiryolu hattının da uzun zamandan beri plânlanmış olan ilhak politikasının önemli bir unsuru olduğu bir defa daha ortaya çıkıyordu. Bir nevi tazminat olarak gösterilen bu karar, elbette Bosna'nın kaybı anlamına gelmekteydi. Çünkü, 1879 tarihli Sancak Konvansiyonunda Osmanlı Padişahının Bosna-Hersek üzerindeki hükümlerlik haklarının devam ettiği muhteviydi.

Avusturya tarafından öne sürülen gerekçelerin pek inandırıcı olmadığı, hem hükümet, hem de kamuoyu tarafından kolayca algılanabiliyordu: Eşkıyalık, Sancak bölgesinde hayli yaygındı. Eğer Osmanlı Devleti, o bölgede emniyeti temin edebilirse, neden bunu daha kolay olarak Bosna-Hersek'te sağlayamasındı ki? Osmanlı Devleti normal şartlar altında, Bosna'nın ilhakını fiili durumun neticesi olarak görüp, bir tazminat üzerinde anlaşıldıktan sonra, olayı fazla heyecan uyandırmadan bir tarafa bırakabilirdi. Ancak Meşrutiyet henüz yeni ilân edilmiş olduğundan, bu vaka adeta

¹ BOA, Y.A. Hus, No. 525/67, 24 Eylül 1324

bir hayal kırıklığı yaratmış, Meşrutiyet sayesinde kendini artık “medeni ve terakkiperver” devletler ailesinin bir parçası olarak görmeye başlayan, toprak bütünlüğünü teminat altına alınmış addeden Osmanlı kamuoyu, bunun sadece bir hayalden ibaret olduğunu anlamaya başlamıştı. Aynen 1878’de olduğu gibi, Meşrutiyet Osmanlı topraklarının dağılışını önleyememişti. Pallaviçini, Sadrazam Kamil Paşa’nın huzuruna çıkıp, ilhak deklarasyonunu anlattığı sırada Sadrazam’ın tutumu Osmanlı Devletinin yaşadığı infiali yansıtır. Kamil Paşa, Pallaviçini’nin Sancak’tan askerlerini çekeceklerini ifade ederken, onun sözünü kesip “bunun artık önemsiz olduğunu” söyleyerek, tavrını gayet sert ve alışılmadık bir şekilde dile getirmişti.² Daha sonra diplomatik üslubunu tamamen bozup, Avusturya siyâsetini ağır biçimde eleştiriye başladığında, konsolos bunu protesto etmek zorunda kalacaktır. Kamil Paşa, Avusturya’yı “mevcut durumu Rusya, Bulgaristan ve Almanya ile hazırlamakla” suçlarken, Avusturya’nın savunmasını dikkate bile almıyordu.

Osmanlı Devleti esasında, Bosna’nın kaybını baskı ile hallede-meyeceğini gayet iyi biliyordu. Binaenaleyh, er veya geç Balkanlarda yeni bir statüko yaratılmalıydı, o esnada yapılacak müzakerelerde güçlü bir konumda olabilmek için Osmanlı Devleti en azından ilhaka karşı protestosunu ifade etmeliydi. Bu şekilde, Bosna’nın Osmanlı tarafı için baştan beri kaybedilmiş bir dava olmadığı izlenimi verilerek, bir pazarlık payı bırakılabilecekti. Kamil Paşa, mevcut bütün kozlarını oynamak zorunda olduğunun bilinciyle “Berlin Antlaşmasının ihlâlinin bütün büyük devletleri ilgilen-dirdiğini” beyan etmiştir. Sergilenen tavır, Osmanlı yönetiminin uluslararası hukuk kaidelerinden ümidini henüz tamamen kesme-diği biçiminde algılanabilir; ancak hükümet, Büyük Devletlerin

² PAA R12928 7 Ekim 1908 A 16286

muhtemel tepkilerini sadece kendi çıkarları doğrultusunda ortaya koyacaklarını pekâlâ bilmekteydi. Şüphesiz yabancı diplomat ve hükümetler gibi Osmanlı hükümeti ve kamuoyu da, Bosna ve Bulgaristan krizlerinde en çok Avusturya- ile Bulgaristan arasında yapılan gizli işbirliğinden rahatsızdı.

Hariciye Nazırı Tevfik Paşa, haklı bir öfke içinde bulunmakla beraber, gayet soğukkanlı hareket etmekteydi. Alman büyükelçisine ciddi protestolarını yinelemekte, İngiltere tarafından verilen desteği ise olumlu olarak karşılamaktaydı. Osmanlı Hariciye Nezareti, Viyana ve Sofya'ya 8 Ekim 1908'de Bosna'nın ilhakını, Bulgaristan Emirliğinin ilân-ı istiklalini protesto eden notalar sundu. Bulgaristan'ın istiklâlini protesto notası daha uzun ve ayrıntılıydı. Adı geçen belgede, Bulgaristan meselesinin çözümü için Büyük Devletlere konferans talebi iletilmekteydi.³ Osmanlı Devletinin taktiği, konferans vasıtasıyla Berlin Antlaşmasına taraf olan bütün devletleri toplayıp, aralarındaki rekabet sayesinde mümkün mertebe kendi menfaatlerini korumaktan ibaretti. Osmanlı diplomatları, ellerinden fazla bir şeyin gelmediğini bilip, en iyi ihtimâlle Avusturya'nın büyümesine karşı olan İngiltere ve Rusya'nın baskısıyla statükonun tekrar oluşabileceğini ümit ediyordu.

Daha sonraları ortaya atılan, Osmanlı Devletinin sembolik hâkimiyeti altında Bosna-Hersek'e muhtariyet verilmesi teklifi ise Sırbistan ve Rusya tarafından stratejik sebeplerden dolayı desteklenmiş olsa da, hiçbir zaman ciddi bir tercih olmayacaktı. Meclis-i Mebusan'ın, ilhak meselesiyle yakından ilgilenmesine rağmen tartışmalar, açık oturumlardan ziyade ilgili komisyonlarda ele alınıyordu. Yine II. Abdülhamit, meclisin açılış konuşmasında Bosna-Hersek'in ilhakını kınadığı gibi, Selanik mebusu Cavit Bey

³ PA AA R12929 8 Ekim 1908 A 16424

de bu konuya değinmeyi ihmal etmemişti. Cavit Bey'e göre hem hukuk ihlal edilmiş, hem de Osmanlı Devletinin itibarı zarar görmüştü.⁴ Sadaret mektupçusu Fuat Bey, Sadrazam Kamil Paşa'nın hükümet programını izah ederken de, Bosna meselesinin çözümünün zaruri olduğu, bunun da uluslararası bir konferansla yapılması gerekli olduğunu beyan ediyordu.⁵

Resmî ve Gayr-i Resmi Tepkiler

Bosna'nın ilhakı ve Bulgaristan'ın istiklâlini İngiltere'nin tanımayacağını, buna karşı Fransa ve İtalya'nın buna destek vereceğine dair haberler ajanslar vasıtasıyla kısa süre içinde yayılmasıyla, Osmanlı kamuoyu tepkilerini mitinglerle ifade etmeye başlamıştı. 6 Ekim 1908 tarihinde akşam saatlerinde Beyoğlu'nda toplanan halk, İngiliz, Fransız ve İtalyan konsolosluklarının önünde alkışlarla tezahüratlarda bulunup adı geçen devletlere desteklerinden ötürü sempatisini gösteriyor,⁶ çok sayıda din adamının da katıldığı gösterilere, takriben 5000 civarında kişi iştirak etmiş bulunuyordu. Devrin iletişim araçları ve toplumsal yapısı göz önüne alındığında katılımın hayli yüksek olduğu gibi, diğer yandan kendini ifade etmeye başlayan Osmanlı sivil toplumunun açık bir göstergesi olarak da nitelendirilebilir. Ancak, bu tür olayların bazen siyâsî gruplar, bazen de hükümet tarafından organize edildiği de unutulmamalıdır. Önemli olan, Meşrutiyetle beraber kendini göstermeye başlayan toplumsal dinamizminin ve siyâset kurumunun bir unsur olarak sahneye çıkmasıdır. Muhafazakar kesimler, daha radikal bir tavır

⁴ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, C.1, s.65, 6. İnikad, 15. Kanunievvel, 1324

⁵ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, C.1, s.169, 11. İnikad, 31. Kanunievvel 1324

⁶ PA AA R12928 7 Ekim 1908 A 16249

takınıp, mitinglerde doğrudan savaş istiyorlardı. Belirtilmelidir ki, savaş plânları Avusturya'ya karşı değil, "vefasız" Bulgaristan'a karşı yönelikti. Hükümet ise, problemleri konferans vasıtasıyla çözmeyi ummaktaydı. Yine de bir tedbir olarak 1., 2. ve 3. Kolordularda seferberlik hazırlıklarına girişilmişti.⁷ Bu da, Osmanlı Devletinin askerî bir yaptırım arzulamamakla beraber, kendini her ihtimâle karşı hazırladığını göstermekteydi. Bu durum, aynı zamanda Bulgaristan krizinin Bosna'ya nazaran daha kritik olduğuna dair bir işaretti. Bosna'nın ilhakı Osmanlı Devleti açısından diplomatik bir skandal ve siyâsî bir gaftı, üstelik Meşrutiyet rejiminin itibarına yönelik bir hakaretti. Bulgaristan'ın istiklâli ise, bir başkaldırı olarak değerlendirilmekteydi. Her halükârda iki vukuatın da bilinçli olarak karşılıklı anlaşarak hazırlanması, Osmanlı Devletine ve yeni hükümet şekline karşı bir saldırı olarak yorumlanıyordu.

Doğrudan krize taraf olan devletlere karşı duyulan öfkenin yanında, yakın müttefik olarak görülen Almanya'nın pasif tavrı, kimilerine göre ilhaka verdiği örtülü destek, hayâl kırıklığının daha da büyümesine yol açıyordu. Alman tarafı ise, bizzat İmparatorun emri ile, basın ve diplomasi aracılığıyla Almanya'nın tarafsız rolünü vurgulamaya gayret ediyor, bu da Almanya tarafından Osmanlı İmparatorluğuna atfedilen önemi gösteriyordu.⁸ Nihayet Alman hariciye makamları, tezlerini Osmanlı İmparatorluğunun Berlin büyükelçisine kabul ettirirler. Böylece Osmanlı tarafı kendini hükümet seviyesinde Alman karşıtı önyargılardan kurtarmış,⁹ kamuoyu, özellikle basın, Almanya'nın bir dost devlet olarak yanlarında durmadığını kısa vadede unutmuş görünerek, bütün tepkilerini, doğrudan sorumlu olan Bulgaristan ve Avusturya –

⁷ PA AA R12929 8 Ekim 1908 A 16384

⁸ PA AA R12929 8 Ekim 1908 A 16387

⁹ PA AA R12929 8 Ekim 1908 A 16387 a

Macaristan üzerine yüklemiş bulunuyordu. İkdam ve Sabah gazeteleri Almanya'yı uluslararası antlaşmalara saygılı ve Türk tarafının haklılığını destekleyen bir devlet olarak gösterip, Almanya'nın kesinlikle ilhaktan haberdar olmadığını içeren yayınlarda bulunuyordu. Gazetelerde çok kısa bir zaman içinde, Almanya'ya karşı bambaşka bir söylem sergilenmeleri Almanya için büyük bir başarıydı. Alman büyükelçisi Von Marschall'ın (von Bieberstein) ısrarlı tavrı, sonunda meyvelerini vermişti.¹⁰ Sadrazam Kamil Paşa ise, Almanya'nın Avusturya ile işbirliği içinde bulunmadığını, Alman büyükelçisinin ısrarlı yalanlamaları sayesinde kabûl edip, bu tür iddialarının bir takım devletler tarafından çıkarıldığını ve kamuoyunun yanıltıldığını belirtiyordu. Sadrazamın da belirttiği gibi, adı açıkça ifade edilmeyen devletlerin yetkilileri -muhtemelen Rusya veya İngiltere- Alman İmparatorunu, ilhak plânını şahsen yapmakla itham ederek, Türk -Alman ilişkileri zedelemeye çalışıyorlardı.¹¹ Bu arada bazı Türk gazeteleri, Servet gazetesi gibi, Almanya'nın "desteği" için minnettarlığını ifade ederek, karşılıklı ilişkilerin geliştirilmesi için iyi bir zeminin hazırlanmış olduğunu yazıyordu. İşin ilginç tarafı basın, Almanya'yı Berlin Antlaşmasının ihlâlini var gücüyle önlemeye çalıştığı için değil, sırf ilhak plânlarından haberdar olmadığı ve hukuku ihlal etmediği için göklere çıkartıyordu. Von Marschall, diplomatik tecrübesiyle İmparatorunun başını daha fazla ağrıdan kurtararak, küçümsenmeyecek bir başarıyı elde etmişti. Kendisi, krizin ilk evresinde Türk-Alman ilişkilerini kopma noktasından kurtarıp, Almanya'yı tekrar "dürüst emlakçi" geleneğinde tarafsız bir uzlaştırıcı olarak Türk tarafına sunma imkânına kavuşturmuştu. Türk matbuatının, bu tezi genellikle itirazsız kabûl etmesini eleştirmek yerinde değildir. Almanya ilhak

¹⁰ PA AA R12930 10 Ekim 1908 A 16561

¹¹ PA AA R12930 10 Ekim 1908 A 16579

plânından gerçekten haberdar değildi ve sadece kendi konumunu her iki müttefikine karşı korumaya çalışıyordu. Lâkin, tarihten öğrenebilecek dersler o zamanda da eksik değildi: Osmanlı Devleti 1878’de, “dürüst emlakçı” Bismarck tarafından düzenlenen Berlin Kongresinde Bosna ve Hersek eyaletleri kanunen olmasa dahi, fiilen kaybetmişti. Üstelik Bismarck, Osmanlı delegeleri üzerinde büyük bir baskı kurup “Avrupa barışını Osmanlı İmparatorluğunun toprak bütünlüğü uğruna feda etmeyeceğini” söyleyerek, Bosna’nın kaybına zemin hazırlamıştı. Aslında burada sorulması gereken soru şudur: Bosna-Hersek’in sembolik de olsa, Osmanlı Devletinde kalabilmesi için otuz sene evvel Bosna’nın işgaline yol açan bir devletin samimiyetine ve yardımına güvenmek ne kadar doğru olabilirdi?

Buzların çözüldüğü, bazı Osmanlı görevlilerinin Almanya’ya artık eskisi gibi yeniden güvendiklerini küçük bir olay sayesinde ispat edilebilir: Karadağ, Bosna’nın ilhakını protesto edip, hazırladığı bir notayla tazminat olarak kendisine bazı toprakların verilmesini talep etti. Verilecek topraklarla, Osmanlı bölgesi olan Yenipazar sancağını kastedildiğinden dolayı fevkalâde rahatsız olan Osmanlı Devletinin Karadağ büyükelçisi Baki Bey, doğrudan kendi hükümetine başvurmadan meseleyi Alman meslektaşına iletmeyi tercih etmişti. Bir diplomat olarak değil, bir dost olarak gördüğü Alman büyükelçisi, Türk meslektaşına notaya cevap vermeden önce kendi hükümetiyle temasa geçmesini tavsiye etmişti.¹² Şaşırtıcı olan bu aşırı güven duygusu elbette eleştirebilir; ancak burada aynı zamanda Almanların Türkler tarafından algılanışı çok net bir şekilde ortaya çıkması, hasarın sınırlı kaldığından anlaşılmaktadır.

Her şeye rağmen Osmanlı hükümeti, bilfiil ilhakı tanımaktan başka bir çarenin kalmadığını erken kavramış görünüyordu.

¹² PA AA R12931 12 Ekim 1908 A 17020

Zira Aerenthal, 12 Kasım tarihinde “yakında ilhak meselesini Babiâli’nin onayıyla makûl şartlarla çözmeye” fikrini Alman büyükelçisi Tschirsky’ye iletmişti.¹³ Bu beyanattan, Osmanlı tarafının tam olarak hangi çözüme sıcak baktığı anlaşılmamakla beraber, en azından her iki devlet arasında gayr-ı resmi de olsa bazı meselelerin görüşüldüğü tahmin edilebilir. Ümit edildiği gibi kısa vadede bir çözümün ortaya çıkmamasına rağmen Osmanlı yetkililerin istemeyerek de olsa, Bosna davasını nispeten erken kaybedilmiş gördükleri anlaşılmaktadır. Bu durum, halk tarafından gösterilen mukavemetin çok ciddi olduğu, hâтта Osmanlı hükümetinin artık toplumsal baskıya boyun eğmek zorunda olduğunu ortaya koymaktaydı. Mitinglerde ve boykotta gösterilen tepki, sadece bir hoşnutsuzluk ifadesi olmayıp, doğrudan sivil toplumunun birçok özelliklerini taşıyan toplumsal bir hareketti. Hükümete yakın bazı çevreler, bu protestolara olumlu yaklaşım destek vermiş olabilirler. Özellikle İttihat ve Terakki Cemiyeti, yerel şubeleri sayesinde çeşitli şehirlerde protestoların koordinasyonunda faaldi. Yine de protestolar, kesinlikle hükümet tarafından suni biçimde oluşturulmuş tepkiler değildi. Çünkü, Bosna’nın ilhakına yönelik protestolar pek sert ve Osmanlı Devleti, Avrupa devletlerine karşı bazen çok zor bir konuma düşmesine sebep oluyordu. Bazı protestocular, Meşrutiyet rejimi ve İttihat ve Terakki Cemiyetini (İTC) dış siyasette yaşanan problemlerden sorumlusu olarak görüyordu. 7 Ekim 1908’de Kır Ali isminde birinin etrafında toplanan bir kalabalık, Meşrutiyetinin iptalini istiyordu.¹⁴ Bu da, protestoların sadece İTC tarafından yönlendirilmediğini göstermektedir.

¹³ PA AA R12930 12 Ekim 1908 A 16756

¹⁴ Ahmad, s. 25

Boykotaj

Bosna-Hersek ilhak krizinin, Osmanlı toplumu üzerinde ciddi tesirler bıraktığını anlaşılmaktadır. Ancak toplum, tepkilerini ilk defa bambaşka bir yöntemle ifade etmeye yönelmişti: boykot veya devrin diliyle boykotaj. Ana fikri basit görünüyordu: Bulgar ve Avusturya mallarını boykot etmekle her iki tarafın ticaretine zarar verilecek ve ilgili hükümetler baskı altına alınacaktı. Tabii ki bir boykotaj yapabilmek için toplumun bütün fertlerinin bu harekete destek vermesi icap ediyordu. Gösteriler ve mitingler özellikle Meşrutiyetin ilânından sonra yeni bir şey değildi; ancak toplumun büyük bir kısmını kapsayan boykotaj hareketinin boyutu bunu aşmıştı. Teorik değerlendirmelerden evvel, tarihi süreci izah etmekte fayda vardır. Boykotaj, ilk aşamada ani bir tepki hareketi olarak değerlendirilmelidir. İlk gösteriler ilhaktan sadece üç gün sonra, 9 Ekim 1908 tarihinde başlamıştı. Adı geçen tarihte, öğleden sonra İstanbul'un Müslümanların çoğunluğunun mukim olduğu semtlerde (özellikle Eminönü ve Sultanahmet'te) duvarlara birçok afiş yapıştırıldı. Afişlerde, Alman ve Avusturya malları almama çağrısı yapılıyordu. Bunun yanı sıra kalabalık toplantılar düzenleyerek, Bosna-Hersek'in ilhakıyla, Bulgaristan'ın bağımsızlık ilânı ateşli konuşmalarla kınanıp, halkın Avusturya ile Bulgar mallarını boykot etmeye çağrılıyordu. Avusturyalıları ait olan dükkanların önünde bekleyen gönüllü boykot bekçileri, bu dükkanlardan mal almak isteyen Türklere engel oluyorlardı.¹⁵ Bu durum, boykotajın kısa zamanda plânlanmış olmasına rağmen, başıboş bir hareketin arzulanmadığı; bilâkis plânlı bir hareketin başlatılmak istendiğini göstermektedir. Boykotajın ani karakteri, afişlerde de kendini gösteriyordu: Alman dükkânlar ve malları

¹⁵ PA AA R12930 10 Ekim 1908 A 16611

önce hedef gösterilmiş, ancak kısa bir süre sonra Almanya'nın ilhakla alakadar olmadığı anlaşılarak, vazgeçilmiştir. İlhakın halk arasında nasıl bir tepki yarattığı ve boykotajın kısa zaman zarfında merak konusu olduğu, başkent halkının ilgisinden belli oluyordu. **Gazete bürolarının önünde insanlar kalabalıklar halinde yeni haberleri bekliyorlar, kalabalık arasında çok sayıda din adamının bulunması ise özellikle yabancı gözlemcilerde korku ve şaşkınlık yaratıyordu.** Mitinglerin boyutu ve çapı günden güne genişliyor, protesto komiteleri gittikçe güven kazanıp, göstericiler adına Avrupa hükümetlerine beyanatlar göndermeye başlamışlardı. Bu durum, en azından gösterileri düzenleyen komitenin kitlesel hareketlerin önemini kavradığını göstermektedir.

Milliyetçilik duyguları, umûmi efkâr ve toplumsal tepkiler 20. yüzyılın ilk yıllarında çoktan beri politikayı etkilemeye başlamıştı. İlhak krizinde ortaya çıkan manzaralar ise, nihayet Osmanlı Devletinde de sivil toplum mekanizmalarının doğduğunu, en azından toplumun bazı kısımlarının sade tebaa olmaktan ziyade, siyasetin seyrini etkileyebilen vatandaş kimliğine doğru bir eğilime girdiklerini göstermektedir. Gösterilerin İTC tarafından desteklenmesi ve kısmen Selanik merkez şubesi tarafından organize edilmiş olması fazla bir şeyi değiştirmeyecekti, çünkü o halde bile İTC'nin, toplum tarafından etkin bir aktör olarak kabul edildiği anlaşılmaktadır. Halkın tepkisi ve edindiği kimlik anlayışı, yabancı hükümetlere gönderilen protestonâmelere yansarak, yabancı hariciyeciler tarafından ciddiye alınıyordu. Nitekim, 13 Ekim'de Sultanahmet'te "şehrin bütün milletleri ve dinî gruplarının katılımıyla" on beş bin kişilik bir miting yapılacağı duyurulmuş, Alman hükümetine gönderilen bir telgrafla komite; "İstanbul halkının yek vücut olarak Berlin Antlaşmasının ihlâli sonucu Bulgaristan'ın ilân-i istiklâlini ve

Bosna-Hersek'in ilhakını protesto ettiği" ifade edilmiştir.¹⁶ Mitinge katılan ulema ve subaylar, Avusturya ve Bulgaristan'a karşı ateşli konuşmalar yaparak miting vukuatsız bir şekilde sona ermiştir. Bu mitinge subayların üniformalarıyla katılıp, üstelik orada nutuk irad etmeleri, hem devletin mitingleri tasvip ettiğini, hem de devletin mitinglere karşı çıkmayı göze alamadığı şeklinde yorumlanabilir. **Ancak unutulmamalıdır, İkinci Meşrutiyetin ilânından sonra** Osmanlı subayları siyasete katılmaları normal hale gelmesini bu şekilde değerlendirilmek lâzımdır. Yabancı diplomatların değerlendirmelerine göre Avusturya-Macaristan'a karşı yükselen tepki, Osmanlı ahali arasında hızlı yayılmıştı. Tepkiler bütün halkı kapsadığına göre, boykotajın gerçekten toplumsal bir hareket olduğu, Bosna'nın ilhakının daha evvel siyasetle alâkalı olmayan insanların şuurunu uyandırdığı gösterdiği gibi, boykot uygulamasının yankısı da, Osmanlı Devletinde artık ciddi bir sivil toplum oluşumunun başladığını ispatlıyordu.

12 Ekim 1908'den itibaren boykotaj, sadece Avusturya mallarının satışına karşı bir ambargo olmayıp, doğrudan Avusturya mallarının Osmanlı hudutlarına sokulmamasını içeriyordu. İstanbul, İzmir, Selanik, Yafa ve diğer liman şehirlerinde hamallar, Avusturya Lloyd kumpanyasına ait gemilerden malların boşaltılmasına engel oluyorlardı.

Avusturyalı tüccarlar, boykotajdan etkilenmemek için farklı yöntemlere başvurmaya başlamışlardı: malları, kendi gemilerinden başka ülkelere ait gemilere taşıyıp, bu surette boykotajı kırma teşebbüsleri karşısında halk, bunun farkına varıp, buna da tepkilerini göstermekte gecikmeyecektir. Meselâ, Levant kumpanyasına mensup "Galata" ve "Atlas" vapurlarının taşıdığı mallar "Aetna" adlı Alman vapuruna nakledilip, Yafa limanında boşaltılmaya

¹⁶ PA AA R12930 13 Ekim 1908 A 16843

başlandığında, durumun farkına varan hamallar, malların limana indirilmesine karşı çıkıp, bu girişime engel olmuşlardır. Ayrıca bu esnasında indirilmeye çalışılan mallar, öfkeli protestocular tarafından denize atılıp, tahrip edilmiş olduğundan, zarara uğratıldığı gerekçesiyle Levant kumpanyası Alman sefaretine başvurarak, malların boşaltılmamasından meydana gelen zararın telafisini Alman büyükelçiliği vasıtasıyla Osmanlı makamlarından talep edilmiştir. Bilirkişi tarafından tespit edilen, bin mark civarındaki zararın incelenmesi için Osmanlı makamları harekete geçmiş ve konu ancak, yaklaşık bir sene sonra, yâni boykotajın bitmesinden sonra çözüme bağlanabilmiştir.¹⁷

Boykotajın Osmanlı toplumunu oluşturan geniş bir unsuruna yayılıp, sadece Türklerin ekseriyette mukim olduğu Rumeli ve Anadolu'yla sınırlı kalmadığı belirtilmelidir. En azından, Müslüman Arap vatandaşlar da Türkler kadar tepki göstermişler ve yapılan eylemleri var güçleriyle desteklemişlerdir. Yine bir başka örnek olarak, Yafa kentinde kızgın bir kalabalık Avusturya postasına ait bir posta arabasına saldırıp arabayı parçaladıktan sonra, Avusturya postahanesini işgal etme girişimine Osmanlı inzibat güçlerinin araya girmesiyle engel olunmuştur. Habsburg imparatorluğunun, kapitülasyonlar sayesinde Osmanlı topraklarında oluşturduğu postahaneler göstericiler için göze batan bir hedef hâline gelmişti. Postahanelerin böylesine hedef seçilmesi, Avusturya'ya doğrudan saldırı anlamı taşıyordu ki, bu da toplumun gayet şuurlu hareket ettiğini göstermekteydi. Avusturya postasına ait olan mektupların Avusturya gemilerinden indirilme işlemi, sadece askeri koruma altında gerçekleştirebiliyor, buna karşılık, kalabalık ahali malların indirilmesine engel oluyordu.¹⁸

¹⁷ BOA MUI 4/83 1328 R. 24

¹⁸ PA AA R12930 14 Ekim 1908 A 16846

Kudüs'te de benzeri olayların yaşanması, döneminde hem İTC'nin İmparatorluğun Arap topraklarındaki yaptırım gücüne sahip olduğunu, hem de Bosna-Hersek'in ilhakının Osmanlı Devletinin bütün topraklarında geniş bir tepkiye sebep olduğunu göstermektedir. 10 Ekim 1908'de Kudüs şehir bahçesinde, İTC Selanik Merkez Komitesinin talimatıyla toplanan kalabalık, Bosna'nın ilhakı ile, Bulgaristan'ın bağımsızlığını tezahüratlarla kınamıştı.¹⁹ Katılımcılar, bölgede mevcut bütün dinî gruplara mensup olduklarına göre, Meşrutiyetin ilânından beri var olan "beraberlik" ve Osmanlılık duygusunun halen kuvvetli olduğu, Bosna ve Bulgaristan gibi millî meselelerin bütün unsurları birleştirme noktasına getirdiğini ispatlıyordu. Mitingde Arapça, Türkçe ve Ermenice olarak irad olunan nutuklar ise, protestoların ortak karakterine işaret etmekteydi. Mitingin sonunda konuşan Kudüs Baş müftüsü, Bosna'da statükonun tekrar oluşturulacağı ümidini dile getirerek, Osmanlı kamuoyunun yaygın bir isteğini ifade etmişti. Bu istek, bugünkü perspektifte pek gerçekçi görünmemekle beraber, ilhak krizinin ilk evresinde, hem Osmanlı Devletinin, hem de Rusya'nın resmi görüşünü teşkil ediyordu. Yafa'daki mitingde yaşanan taşkınlıkların aksine, protesto sakin ve medeni bir şekilde gerçekleşmiş, tam tespit edilemese de sağduyu hâkimiyetinin İTC'nin teşkilâtçılığından kaynaklanmış olması muhtemeldir.

Osmanlı boykotajı esnasında, Habsburg Devletinin içyapısına ışık tutan küçük bir detayı da burada belirtmek gerekir: Osmanlı Devletinde mukim Macarlar, İstanbul gazetelerine ilânlar vererek, Bosna-Hersek'in ilhakının onları üzdüğü, ilhakın Macarlar tarafından değil, tamamen Avusturyalılar tarafından yapıldığını duyurusunda bulunmuşlardır. İlân, büyük bir ihtimalle ticarî kaygılar taşımakla

¹⁹ PA AA R12931 16 Ekim 1908 A 17012

beraber, her şeye rağmen gösterilen tavır, bazı Macarların ortak bir devlette yer almalarına rağmen, Avusturyalılara hiç te sıcak bakmadıklarına işaret ediyordu.

Osmanlı topraklarında gösterilen bu tür sert uygulamalara karşı Avusturyalılar, tepki vermekte gecikmediler. Avusturyanın İstanbul Büyükelçisi Pallaviçini, bu tepkiler karşısında Osmanlı hükümetine sert bir protesto metni sunup, Avusturya gemilerinden yük indirmeme girişimlerine son verilmesini, aksi takdirde Osmanlı Devletinden maddî tazminat talep edileceğini belitti. Protestoya gayr-i resmi olarak verilen cevapta Tevfık Paşa, konunun çözülmesini arzuladığını belirtiyor; fakat halk arasında mevcut hoşnutsuzluk ve Avusturya'ya karşı esen hava dikkâte alındığında, bunun kolay olmayacağını vurguluyordu.²⁰

Boykotajın sona ermesini talep eden Avusturyalıların iktisadî yönden zarar gördüğü, Avusturya-Macaristan dış ticaret hacminde küçümsenmeyecek bir konumda olan "Levant piyasasının" önemli ölçüde sarsıldığı açıktı. Osmanlı piyasasına ihraç edilen muhtelif gıda ve sanayi maddelerinin yanı sıra, Avusturya'da imal edilen fesler ayrı bir konuma sahipti. Tabii olarak, II.Mahmut'tan itibaren Osmanlı toplumunun müslüman kesiminin sembolü haline gelen fes imalâtı, sadece Osmanlı piyasasına yönelik olduğu hatırlandığında boykotaj, bu ticarî sektörün hayat damarlarını kesmişti. Burada boykotajın sembolü haline gelecek olan "fes meselesine" girmeden evvel başka bir nokta üzerinde yoğunlaşmakta fayda vardır. Tevfık Paşa'nın, halkın baskısından çekindiğinden dolayı boykotaja yönelik müdahalede bulunamayacağına dair açıklaması, kamuoyunun Osmanlı Devletinin politikasını artık açıkça etkilediğini göstermektedir. Bu şekilde Osmanlı Devletinin de, belirli ölçülerde demokratik anayasalara sahip olan başka Avrupa devletleri

²⁰ PA AA R12931 16 Ekim 1908 A 17079

gibi, halkın siyâsî tavrına fazla ehemmiyet atfedilmeyen geleneksel kabine politikasından vazgeçmek zorunda olduğu anlaşılmaktadır. Meşrutiyetin ilânından sonra, son derece hür bir ortam bulan Türk matbuatının buna katkıları da çok önemlidir.

Habsburg imparatorluğunun kamuoyu, devletin her iki kesiminde de boykotajdan fevkalade bir rahatsızlık duyup, Osmanlı Devletine karşı olumsuz bir tavır alınca, yönetim de baskı altına girmişti. Avusturya hükümetine göre, Osmanlı hükümeti boykotaja sadece sessiz kalmayıp, el altından destekleyerek, çözüme varılmasına engel oluyordu. Nitekim, bu müeyyidelerden Avusturya-Macaristan'ın ne derece etkilenip, iktisadî yönden ciddi biçimde zarar gördüğü Aerenthal'ın tepkilerinden de açıkça anlaşılmaktadır. Bir ara Bakan, Osmanlı Devletini baskı altında tutmak vekendi devletinin kararlılığını göstermek amacıyla bir filo gösterisi yapmayı bile göze almayı düşünmüş, ancak uluslararası gerilimi arttırmamak için bundan vazgeçmek zorunda kalmıştı. Boykotaja son vermek için Aerenthal, Almanya'ya başvurup, Osmanlı Devletindeki güçlü nüfuzunu Avusturya lehine, boykotaja son verilmesi için kullanmasını rica etmiş, hâtta Alman büyükelçisi Von Marschall ile Avusturya Büyükelçisi Pallaviçini arasında koordinasyon içinde işbirliği yapılması teklif edilmişti.²¹ Aerenthal, prensip olarak Osmanlı Devletinin toprak bütünlüğüne - Bosna hariç- zarar vermek istemediklerini, onu ayakta tutmak arzusu içinde olduklarını tekrarlarlarken, boykotun uygun bir çözüme varılmaya engel teşkil ettiği belirtilmiştir. Aerenthal'ın Osmanlı Devletini koruma isteği gayet basit nedenlere dayanıyordu ve Almanya ile İngiltere'nin takip etmiş olduğu siyasetleri andırıyordu: Türkiye bulunduğu coğrafi konumundan dolayı Rusya'nın Balkanlar ve Boğazlardan Akdeniz'e inmesine mâni oluyordu. Dolayısıyla Aeren-

²¹ PA AA R12331 17 Ekim 1908 A17178

hal, Osmanlı Devletinin Balkanlardaki son topraklarının varlığını, Avrupa tarafından garanti altına alınmasına sıcak bakıyordu; ancak bunun için Babiâli, Viyana ile bir uzlaşmaya varmalıydı. Boykotaj devam ederken Avusturyalı Lloyd şirketi, Osmanlı limanlarına yolcu taşımacılığında, rıhtım bulunmayan limanlarda, yolcuları karaya indirmek için kayıkçılara ihtiyaç olduğundan, fakat onların da boykota katılmalarından dolayı şirket kendi gemi tayfalarını bu iş için istihdam etmek zorunda kalarak kendince bir yöntem geliştirir. 18 Ekim 1908'i takibeden günlerde başlayan boykota bazı yerlerde kısmi gevşekliğe rağmen, kasabalar dahi katılmıştı. Bu kısmi gevşek uygulama içinde İzmir ve biraz daha sertlikle İstanbul örnek teşkil eder.²² Bu gevşekliğin tesadüf mü, yoksa Osmanlı ile Avusturya arasında yapılan pazarlıkların sonucu mu olup olmadığını kestirmek zor görünüyor. Netice olarak, bir haftadan beri devam eden boykot Avusturya'nın Doğu ticaretini olumsuz etkilemeye başlamış ve Avusturyalı tüccarlar hükümetlerine destek için başvurmaya başlamışlardı. Levant ticaretinin merkezi olan liman kenti Trieste'de ticaret odası üyeleri Avusturya hükümetinden daha etkin biçimde devreye girmesini talep ediyorlardı. Bütün bu gelişmeler, boykotun Avusturya ekonomisi için gittikçe ciddiyet kazanan, bir konu hâline geldiğini gösteriyordu.

İttihat ve Terakki Cemiyetinin boykotu desteklemeleri, siyâsî sebepler yanında liderlerinin şahsî fikirlerinden de kaynaklanmış olabilir. Avusturya "Wiener Allgemeine Zeitung'un" iddiasına göre Selanik İTC komitesi yayınladığı bir bildiri de, Avusturya mallarını alıp satanlara "hain" ve "köpek" olarak hakaret etmiştir. Bazılarına göre İTC komitesinin başkanı Ahmet Rıza Bey, Aerenthal'dan şahsen nefret ediyor ve aynen Rus Dışişleri Bakanı İswolsky gibi siyâsî motiflerin yanında, şahsî duygularının etkisi altındaydı. Ae-

²² PA AA R12331 18 Ekim 1908 A17367

renthal, Ahmet Rıza Bey'e İttihat ve Terakki Cemiyetine sempatiyle baktığını, statükonun değiştirilemez olduğunu beyan etmesinin²³ ardından birkaç hafta sonra ilhakin gerçekleşmesi, Ahmet Rıza Bey'in kendini kandırılmış hissetmesi, dolayısıyla boykotun devamında şahsi hırsların da rol oynadığını göstermekle beraber, bu duygular büyüülecek türden değildir. Avusturyalı gazetelerde boykotajın nasıl sabote edilmeye çalışıldığına dair ilginç bilgiler de mevcuttur. Meselâ, tüccarlar Avusturya mallarını alıp satabilmek için kargoları tarafsız devletlerin gemilerine yükleyip, sahte etiket ve markalar yapıştirarak, malların menşei gizlemeye çalışıyorlardı. Ancak, gümrükçülere, hamallara ve limanlarda görevli polis memurlarına Avusturya mallarının indirilmesine karşı durma, hâtta gerektiği takdirde şiddetle yola getirme talimâtı verildiği iddia edilmiş, fakat Osmanlı hükümeti bu tür iddiaların aksine, bu tür uygulama girişimlerini engelleme yönünde talimat verdiğini beyan etmiştir. Gazetede sözü edilen talimatın, gerçekten İTC' ye ait olup olmadığı bir tarafa, boykota katılmak istemeyen tüccarların mevcut olduğu konusunda şüphe yoktur. Sözde yönergede İTC' ye mensup gizli ajanların boykotun uygulanmasını kontrol etme, gerekirse karşı çıkanları "ölümle cezalandırma" hakkına sahip olduğu iddia edilmiştir ki,²⁴ gerçekte bu boykot esnasında herhangi bir cinayet girişiminin mevcut olmadığı, üstelik İTC iç siyaseti etkilemesi mümkün olan memurlara emir verme hakkına sahip olmadığından bu haber, büyük bir ihtimâlle Avusturya tarafından uydurulmuştur. Kasım 1908'den sonra İTC'nin etkisi giderek azalmış ve hükümet ile İTC arasında denge sağlanmıştı. Üstelik İTC, yekpare bir yapıya sahip değildi.²⁵ Boykotaj süreklilik kazandığında,

²³ PA AA R12932 13 Kasım 1908A 19061

²⁴ PA AA R12932 13 Kasım 1908A 19061/330 no. Raporuna ek

²⁵ Ahmad, s,31

Avusturyalı mağazalar ve Avusturya malları satan dükkânlar bilinçli olarak mimlenip, oralardan alışveriş yapanlar horlanmaya başlamıştır. Meselâ, Avusturyalı bir tüccara ait olan Anton Tarniç adlı bir mağazadan alışveriş yapmak isteyen üç müslüman kadın protestolara katılan kişiler tarafından engellenmiştir.²⁶

Avusturya, boykotajın getirdiği iktisadî problemlerden dolayı gittikçe zor durumda kaldığından, Aerenthal bile, Türklerin Avusturya malları satın almaya zorlanamayacağını; buna karşılık hiç olmazsa müzakereleri meşru bir zemine oturtmak için Avusturya mallarının limanlarda resmi makamlarca ayrı bir prosedüre tabi tutulmamasının gerekli olduğunu belirtmek zorunda kalmıştı.²⁷ Avusturyalı sanayiciler, tüccarlar, nakliye şirketleri ve büyük bankalar boykotun etkisini hissetmeye başladıklarılarında, hükümetlerinin Bosna siyasetini eleştirmeye başlamışlardı.

Boykot, bir müddet sonra İslâm dünyasında da yankı bulmuş, hukuken Osmanlı toprağı sayılan, ancak Hıdivler tarafından yönetilen, üstelik 1882 yılından beri İngiliz kontrolünde bulunan Mısır ve Hind Müslümanları da boykota katılmaya başlamışlardı. Bu yönüyle bakıldığında boykotaj, kısmen de olsa amacına ulaşmış olması, siyâsî yönden, Avusturya'yı zorlayıp Osmanlı tarafına daha olumlu bir müzakere zemini hazırlıyordu. Avusturya hükümeti, başlarda diplomatik ilişkileri kesmeye bile düşünüp, bu şekilde Türk tarafını zor duruma düşürmekle tehdit etmişti. Ancak bu tavır, aslında Avusturya'nın boykot karşısında çaresiz kaldığını gösteriyordu. Ayrıca boykotu kırabilmek için Osmanlı hükümetinin gücü, Alman diplomatik çevrelerince yeterli düzeyde görülmedi. Çünkü boykot, çoktan beri kendi dinamiğini oluşturmuştu. Alman büyükelçisi von Marschall, tekrar Kamil Paşa'ya başvurup, hükü-

²⁶ BOA ZB 329/121 6 Kasım 1324

²⁷ PA AA R12932 21 Kasım 1908 A 19456

metten basın vasıtasıyla boykota karşı girişimlerde bulunmasını, hatta devlet memurları ve hamalların boykota iştirak etmelerinin yasaklanması ricasında bulunmuş, buna karşılık Kamil Paşa, kendi halkına karşı çıkamayacağını belirtip, eli kolu bağlı olduğunu anlatmakla yetinmişti. Kamil Paşa, kendisine göre Osmanlı Devleti daima bir uzlaşmaya varma arzusunda olup, bunun için de Avusturya'nın katı tavrını değiştirmede müddetçe yapabilecek bir şey yoktu.²⁸

İlk günlerin aksine, boykot iki ay gibi kısa bir süre içinde plânsız ve rastgele bir hareket, bütün ayrıntılarıyla organize edilmiş, plânlı bir hareket halini almıştı. Hamallar, top yekûn boykota destek verip, malları gemilerden indirmemekle yetinmeyip, ambarlardan nakliyat yapmayı da redderek, boykot edilen ürünlerin nakliyatı tamamen imkânsızlaşmıştı. Osmanlı hükümeti, kısa bir müddet için bazı hamalların tekrar işlerine başlamaları sağlanmasına rağmen, bu durum uzun sürmeyecektir. Esasen Sadaret boykotajdan ziyade bu hareketin bir isyan yaratabileceğinden endişe ediyor ve durumu kontrol altına almak için bir komisyon kurmayı düşünüyordu.²⁹ Bu tasarıya rağmen, durum eskisine nazaran daha da kötüleşmiş, Avusturya gemileriyle gelen mallar limanlara bile çıkartılmamıştı. Eğer gemi tayfaları onları limana indirmeye muvaffak olduklarında, hamallar yükleri gümrük depolarına getirmeyi reddediyorlar, Türk limanlarına gelen yabancı gemiler, kontrol edilerek Avusturya menşeli ürünler geri çevriliyordu. Boykot uygulaması için çalışan bilirkişiler, Avusturya mallarını markalarından tespit edip, boykota yardımcı oluyorlardı.

Bu tür uygulamaların sonucu olarak, Kasım ayı sonlarına doğru Avusturya Lloyd kumpanyasına ait malların getirilip, boykot

²⁸ PA AA R12932 23 Kasım 1908A 19589

²⁹ BOA ZB 371/55 6 Ağustos 1324

sonucu geri gönderilmesi pek masraflı olduğundan, sözkonusu şirket Türkiye seferlerini; büyük şehirlerde Avusturya ürünleri sipariş etmiş olan tüccarlarsa siparişlerini iptal etmişlerdi. Avusturya Şark ticareti ciddi biçimde zarar görmeye başlamış, hatta 1908 Kasım/Aralık aylarında tamamen durmuş ve yıpranmış durumdaydı. Zararı maddî olarak tespit etmek pek mümkün olmamakla beraber, eski hacmi dikkâte alındığında, zararın milyonlarca kronu bulduğu kesindi. Bu süre zarfında, eskiden güvenilirliği ve uygun ücretlerinden dolayı tercih edilen Avusturya postaneleri de, boykota dahil edilmiş, üstelik buna Mısır ve Hindistan'da bile uygulanmaya başlanmıştır.

Boykotun desteklenip, uygulanması için gazetelerde uzun tavsiyeler yayınlanmaya başlamasıyla, vatanseverlik duyguları bir yana, Avusturya'nın ticarî rakipleri ciddi biçimde boykotdan faydalanmaya başlamışlardı. Eskiden sadece Avusturya'dan ithal olunan şeker, artık Rus şirketlerden temin ediliyordu. Bundan İtalya ve İngiltere de ticarî bakımından faydalanmıyor değildi. Sonunda yabancı diplomatlar bile, bu boykotun sadece halk desteği ve isteği sayesinde bu boyutlara ulaşabildiğini itiraf etmek zorunda kalacaklardı.³⁰

Avusturya'ya karşı duyulan nefret, mantıklı sebeplerden ziyade eski -'93 harbinden kaynaklanan- bir hoşnutsuzluk duygusunu tekrar uyandırmıştı. 93 harbinde Rusya'yla şerefli bir şekilde savaşılmış ve savaştıktan sonra Rusya galip gelerek, bazı Osmanlı topraklarına el koymuştu. Hemen sonrasında Bosna, Rusya ile yapılan gizli Reichsstadt antlaşması ve Berlin Kongresi kararları doğrultusunda savaşmadan Avusturya'ya geçmişti. Avusturya'nın bu davranışı, Osmanlı kamuoyu tarafından onursuzlukla nitelen-

³⁰ PA AA R12933 27 Kasım 1908 A 20059

dirilmiş ve kendisine pek sempati duyulmayan bir devlet haline getirmişti. Daha sonra Avusturya tarafından başlatılan pan-Slav karşıtlığı, Balkanlardaki statükoyu muhafaza etmeye amaçlayan siyâset sayesinde 1880'lerden itibaren Avusturya-Macaristan Osmanlılarca daha iyi anlaşılmış, ancak ilhak eski yaraları tekrar deşmişti.

Üstelik, Bulgaristan'ın ilân-i istiklâlden Avusturya sorumlu tutulduğundan esasında Bulgaristan'a karşı olması gereken tepki, Avusturya'ya yönelerek, genel bir boykotun ortaya çıkmasına yol açmıştı. Burada psikolojik ve sosyal bir algıdan kaynaklanan bir başka faktör de buna eklendiğinde, Osmanlının tavrı daha da net anlaşılmaktadır. Büyükelçi Von Marschall'ın olaylara ilişkin değerlendirmelerinde ifade ettiği gibi, Osmanlı toplumunda hâkim olan nezaket algılayışına göre herkes hatalar yapabilir, ancak hataların ve hâтта ayıpların değerlendirmesi suçlunun eğitim ve sosyal konumuna göre yapılıyordu. Sözün gelişi, okuma yazması olmayan bir hamal belki yumruklu bir kavgaya karışabilirdi; eğitilmiş bir beyefendinden böylesine bir hareket beklenilmezdi, onun bu için küçük düşürücü bir hareketti. Devletler de benzer ölçülerde değerlendirildiğinde, Bulgaristan'a karşı yükselen tepkiler daha azdı. Bulgaristan ve Bulgarlar "medeniyet görmemiş, küçük ama büyük bir devlet olma arzusunda olan tecrübesiz ve ilkel bir toplum" olarak nitelendirildiğinden, uluslararası antlaşmaları hiçe sayarak bağımsızlık ilân etmeleri onları mazur gösterebilirdi. Fakat, Avusturya-Macaristan gibi modern ve medeni bir devlet tarafından böylesine bir girişim kabûl edilemezdi. Üstelik Avusturya-Macaristan Bulgaristan ile bir antlaşma yapmak suretiyle kendisinden çok daha düşük bir konumunda olan Bulgarlarla aynı seviyeye düşürmüş oluyordu. Böyle bir davranışa maruz kalan Devlet-i Aliye'nin şerefi rencide edilmişti. Eğer Avusturya nezaketle yaklaşıp, ilhaktan evvel gizli

de olsa Osmanlı Devletini plânlarından haberdar etseydi, devlet adamları bu durumu topluma izah edip, medeni bir şekilde çözebilirlerdi. Ancak Meşrutiyeti de zemininden sarsan ilhak krizi her şeyi mahvetmişti.

Bu arada Von Marschall, ilhakın bir hukuk ihlali olduğunu teyitle, buna karşı aynı şekilde, gayri hukukî bir yoldan boykota başvurmak suretiyle, Avusturyalılar gibi haksız bir davranışta bulunduklarını ileri sürerek, Osmanlıların gururuna hitap ederek **gerginliği yumuşatma girişiminde bulunarak, hatta boykotun bir benzerinin, daha evvel 1895'de Çinliler tarafından Japonlara karşı uygulandığını belirtip, Osmanlıların Çinlilerin seviyesine inmek istemeyeceklerini belirterek, devrin kültürel duygularını dile getirmiştir.**

Boykot, Aralık ayına doğru en yüksek seviyesine ulaştığında, artık hareket tamamen komite ve boykot cemiyetlerinin direktifleri doğrultusunda gerçekleşiyordu. Osmanlı hükümeti bu güce karşı seyirci kalmaya mahkûm görünüyordu. İlk günlerde boykot sayesinde diplomatik bir koza sahip olan hükümet, şimdi olup bitenleri Avusturya gibi izlemek zorunda kalarak, gerginliği azaltacak pek bir şey yapamıyordu. Yabancı diplomatlara göre, Osmanlı hükümeti şiddet kullandığı takdirde kanlı sokak çatışmaların meydana gelmesi muhtemeldi. Avusturya büyükelçisi de bu durumda İstanbul'dan ayrılabilceğine dair tehditler savuruyordu.³¹ Bu tehdit belki hükümeti etkileyebilirdi, fakat kamuoyu destekçileri bunu zafer olarak algılama ihtimali, boykotu daha da radikalleştirebilir ve Avusturya'yı daha kötü bir konuma sokabilirdi. Bu gelişmeler doğrultusunda Alman büyükelçisi, Avusturyalı meslektaşına İstanbul'da kalmasını tavsiyesiyle ipi kopartmanın kolay, lâkin daha sonra vukua gelebilecek olayların kontrol dışına çıkabileceğini de belirtecektir. Türk

³¹ PA AA R 12933 5 Aralık 1908 A 20352

kamuoyu o kadar öfkelenendirilmiştir ki, Avusturya'ya karşı savaş söylentileri bile dolaşmaya başlamıştır.

Avusturya, bunu müteakip büyükelçisini geri çağırmaktan vazgeçtiğini, boykot bitmese dahi müzakerelere girebileceğini bildirmiş, fakat aynı zamanda da, ekonomik yönden meydana gelen zararın tanzimini talep ediyordu. Öyle anlaşıyor ki, Avusturya bu siyaseti, diplomatik alanda daha güçlü olmak maksadıyla izlemiş olmalıydı: Osmanlı Devleti, Bosna'ya düşen borç payını Avusturya'dan talep ettiğine göre, Avusturya-Macaristan da boykot zararını karşılık gösterip konuyu kapatma taraftarı olabilirdi. Hilmi Paşa, Kamil Paşa'nın aksine, müzakereleri destekleyerek, iyi niyetini belirtmekle beraber, boykotun kaderinin tamamen boykot komitesinin ellerinde olmakla, meclisin olumlu bir tavır göstermesinin zaruri olduğunun altını çizmiştir.³²

13 Aralık 1908 tarihinde Kamil Paşa ile Pallaviçinin karşılıklı görüşmelerinin ardından, olumlu bir hava esmeye başlamasıyla, Avusturya borç payı meselesini gündeme getirmeye hazır olduğunu, ticarî ve gümrük konularında Osmanlı devletine boykot bitmeden müzakerelere girebileceğini bildirmişti. Avusturya boykottan kaynaklanan zararının tanzimini talep etmesine rağmen, Kamil Paşa olumlu bir tavır sergileyerek, bu meselenin ilhak konusundan ayrı olarak görüşülebileceği teklifine sıcak bakılabileceğini belirtir. Bu olumlu gelişme sayesinde hariciye nazırı Tevfik Paşa, hamallarının boykotu sona erdireceklerine dair kanaatlerini bildirir.³³ Osmanlı-Avusturya diplomatik uzlaşması yakın görüldüğü o günlerde, boykotu devam ettirenler rıhtımları terk ettiklerinden, Zaptiye Nezaretî rıhtımın yeniden tanzimi memurları görevlendirmişti.³⁴ Bu

³² PA AA R 12933 10 Aralık 1908 A 20687

³³ PA AA R 12933 14 Aralık 1908 A 20958

³⁴ BOA ZB 601/120 27 Kasım 1324

da, Osmanlı hükümetinin her şeye rağmen durumu kontrol altına almaya çalıştığını göstermektedir. Ancak boykot henüz şiddetini kaybetmemiş, hükümetin olumlu tavrı halkı ikna etmek için yeterli gelmediğinden, gösteriler de henüz son bulmamıştı. Hükümet yine de boykottan kaynaklanan zararları telâfi edebilmek için en azından asayiş sağlamaya çalışıyordu. Avusturya büyükelçiliği, İstanbul limanındaki hamalların Avusturya vapurlarından malları indirmeyi reddettiğine dair şikayeti üzerine Zaptiye Nezareti, hamalların bu teşebbüslerine mani olabilmek için memur görevlendirilmesini uygun görmüştü.³⁵ Bu yoldan olmak üzere, Aralık 1908'de Arnavutluk'un Valona limanında maddî hasara yol açan şiddetli gösteriler meydana geldiğinde, Avusturyalı müesseseler zarar görmüş, Avusturya büyükelçisinin protestoları karşısında Kamil Paşa özür dileyip, bu tür taşkınlıklara son vermeye çalışacağına dair söz vermiştir.³⁶ Bu tepki oldukça anlamlıdır, Sadrazam, te'lin gösterilerini hoş görmediğini belirtmekle, Osmanlı hükümetinin boykotu gayri resmi de olsa artık desteklemediğini ve çözüm istediğini göstermektedir. Ancak olaylar aynı zamanda halkın Avusturya'ya karşı hissedilen duygularını yatıştırmadığı, coğrafi olarak İmparatorluğun bütün kesimlerine yayıldığı gösteriyordu. Ayrıca boykot esnasında millî ekonomiye yönelik, yerli malların tüketilmesine dair çağrılar yapıldığından, boykot millî iktisat teşebbüssü bakımından da bir öncü rol üstlenmiştir. Boykot nihayet Avusturya-Osmanlı uzlaşmasından sonra 26 Şubat 1909 tarihinde sona erecektir.³⁷

³⁵ BOA ZB 627/45 1325.3.7

³⁶ PA AA R 12933 23 Aralık 1908 A 21...

³⁷ Y. Doğan Çetinkaya, 1908 Osmanlı Boykotu-Bir Toplumsal Hareketin Analizi, s. 325, İletişim Yay., 1. Baskı, 2004, İstanbul

Bir Kamuoyu Oluşturma Girişimi: İlhak Krizinde Osmanlı Basını

Meşrutiyetten sonra siyâsî gündemi hissedilir bir şekilde etkileyen İstanbul matbuatı, Meşrutiyetin yarattığı hürriyet ortamından yararlanarak, Bulgaristan krizini ciddi olarak aylarca takip etmeye girişmişti.

Basının, artık efkar- i umûmiyi üzerinde gittikçe artan bir nüfuz edinmiş olması, yeni parlamenter yönetim şekliyle bu durum, gazetelerin artık siyaseti etkileme gücüne sahip olduğu anlamında gelmekteydi. Gazeteler tarafından önemli ölçüde etkilenen toplum ise organize olmaya başlayıp, daha evvel pek rastlanılmayan toplumsal bir hareket oluşturmuştu. Elbette gazeteler birbirinden farklı yayın politikaları izlemekteydiler, ancak umûmi olarak “millî” konularda Osmanlı hükümetini destekliyorlardı. İstanbul matbuatı Avusturya ve Almanya’yı sert biçimde saldırıp, onların ilhak meselesinde muhakkak işbirliği içinde bulunduğunu ileri sürüyordu. Tanin gazetesi, bu şekilde yeni anayasal rejimin tehlikeye sokulmak istendiği, “henüz iki buçuk aylık olan Meşrutiyet çocuğunun boğulmak istendiğini” beyan ederken, İkdâm ve Sabah gazeteleri, Avusturya ve Almanya’nın eski siyâsî ve ekonomik çıkarlarını kaybetme korkusuyla hareket ettiğini, ancak gizli plânlarının uluslararası bir konferansta bozulacağını dile getiriyordu.³⁸ Hemen bütün gazeteler, İngiltere ve Fransa’yı Osmanlı Devletine vermiş oldukları destekten dolayı iltifat edip, Rusya’nın da bu harekete katılacağını ümit ediyorlardı. Gazeteler tarafından verilen mesajlar, kamuoyu tarafından hemencecik kabûl edildiğinden, protestolarda yankı bulmakta geçikmiyordu: İngiltere ve Fransa mitinglerde dost olarak göklere çıkartılırken,

³⁸ PA AA R12929 9 Ekim 1908 A 16460

Avusturya ve Almanya yerden yere vuruluyordu. Gazetelerin tavrı, yine de kamuoyunun tamamen etkilendiği anlamına gelmezdi. Gazetecilerin çoğu gerçekten içten savundukları davanın haklılığından emin olmakla, miting ve boykotlarda kendini gösteren bu anlayış, gerçekten toplumun siyâsî iradesini yansıtıyordu. Osmanlı basını milletlerarası hukuk ve konferans tekliflerine güvenerek, devletlerarası rekabetten faydalanmayı ümit ediyorlardı.

Meşrutiyetin ilânından sonra günlük siyâsî gelişmeleri ilgiyle takip etmeye başlayan Osmanlı kamuoyu, Bulgaristan ve Bosna ile ilgili gelişmeleri de heyecanla karşılamıştı.

Devrin gazeteleri daha çok İstanbul, İzmir, Selanik gibi büyük şehirlerde geniş kitlelere ulaştığından tepkiler daha çok bu şehirlerde göz çarpmaktaydı. Ahmed İhsan (Tokgöz) tarafından ilk defa 1891 yılında “Servet” gazetesinin ilâvesi olarak çıkartılan Servet-i Fünun dergisi “İlan-i Hürriyetten” sonra belirli bir süre günlük gazete haline getirilerek, Bosna-Hersek krizini okuyucularına aktarmaya başlamıştı. Avusturya – Macaristan ile Osmanlı Devleti arasındaki gerilimin günlük hayattaki yansımaları krizin iki devlet arasında ne denli uçurumlar yarattığını göstermektedir. “Servet”in 5 Kasım tarihli nüshası Avusturyalı “Taurus” gemisine mensup mürettebatın bu konuda çıkardığı fesata değinmektedir.³⁹ Galata civarında bir Rum meyhanesine gidip orada fazlasıyla içen mürettebat, kapıda asılı bulunan Osmanlı bayrağını aşağı indirip hakaret ederek, ayaklarının altında çiğnemişlerdi. Servet dergisi ise resmî makamları bu olayın takibatına çağırarak, Osmanlı kamuoyunu kendi bayrağına ve millî haysiyetine karşı işlenen bu vaka'dan haberdar etmekle, doğal olarak tepkiler büyümüş ve boykot hareketi daha fazla infiale sebep olmuştu. Derginin bir başka nüshasının da ise, hem Bulgaristan, hem de Bosna Hersek

³⁹ Servet-i Fünun, 5 Kasım 1908

mesalesinin tarihi gelişimini haritalarla (Rumeli'nin bir asırlık haritaları) ayrıntılı bir şekilde okuyucularına aktarmış,⁴⁰ Osmanlı Devletinin Balkan siyasetini eleştirel bir şekilde izah ettikten sonra, özellikle Avusturya-Macaristan'ın milletlerarası hukuka karşı yapılan ihlallerini aktarmıştı. 3 Aralık 1908'de yayınlanan, "Boykotajın tesiri" başlıklı bir yazıda, boykotun Avusturya ekonomisine büyük zarar verdiği belirterek, boykotajı bu şekilde başarılı bir siyâsî girişim olarak tanıtmaya gayret etmekteydi. Servet-i Fünun'a göre İstanbul'a gelen Avusturyalı bir tüccar, boykot bir hafta daha devam ettiği takdirde Viyana'da bir ihtilâl olacağını⁴¹ haberini vermiş olduğunu bildiriyordu. İhtilâl haberi biraz abartılmış olsa dahi, boykotun Avusturya şark ticareti için pek kötü tesirler bıraktığı doğrudur. Basın bilinçli olarak halkı boykota destek vermek için tahrik ediyor ve hareketin süreklilik arzemesi yönünde önemli bir rol oynamaktaydı. Bir süre sonra boykotun Bulgar ürünlerine de karşı uygulanabileceği ortaya atıldı ki bu durum boykotun artık ciddi bir siyâsî silâh haline geldiğini göstermektedir.⁴² Boykot fikrinin halk arasında basın yardımıyla başarıya ulaşmış olmasını halkın tepkisini gösteren ilginç bir haberden anlaşılmaktaydı: İzmit'te bir bakkal dükkanında "Avusturya şekerleri " satıldığından dolayı, mahalle sakinleri şekerleri dükkandan çıkarıp yerlerde çiğnedikten sonra, ibret olarak bakkalı zorla sokaklarda dolaştırarak; "Avusturya malı satanı böyle ederiz" diyerek tepkisini ortaya koymuştur.⁴³ Servet-i Fünun'un Bosna ile ilgili yayın politikası özet olarak boykotu candan desteklemekten ibarettir. İlmî bir üslûp kullanılan dergi,

⁴⁰ Servet-i Fünun, 26 Kasım 1908

⁴¹ Servet-i Fünun, 3 Aralık 1908

⁴² Servet-i Fünun, 17 Aralık 1908

⁴³ Servet -i Fünun, 24 Aralık 1908

”boykotu” millî bir dava olarak nitelendirmekte, boykotun tesirini büyütüp, onu sürekli gündem de tutmaya çalışmıştır.

1878’de Ahmed Mithat Efendi tarafından kurulmuş olan Tercüman-i Hakikat gazetesi ise boykotu desteklemekten başka, Boşnak müslümanlarının ilhaka karşı olduğu, Osmanlı Devletine sadık kaldıklarını vurgulamaya çalışır. “Bosna Müslümanları” adlı imzasız olarak yayınlanan bir makalede Bosna müslüman halkının bir takım zuhur eden haberlere rağmen, asla Avusturya yandaşı olamayacağı dile getirilip, Bosna’dan gelen, ilhakı protesto eden telgrafları yayınlar.⁴⁴

Gazetede bir Boşnağın görüşlerini yer veren makaleye göre ilhakı destekleyen “Terakkiperver Müslümanlar” gibi gruplar, Boşnak milletini temsil etmeyip, ancak küçük bir azınlığı teşkil etmektedirler. Bu görüşün doğruluğu tartışabilir, zira siyâsî olarak organize olan Boşnakların ekseriyeti Avusturya-Macaristan ile bir mutabakata varmaya çalışıyorlardı. Fakat, Bosna-Hersek’in çeşitli kasabalarından gelen protesto telgrafları, bazı Boşnakların hakikaten ilhaka karşı olduklarını göstermektedir: Mostar, Kolo-vac, Loboşka ve Mesiç kasabalardan “Millet Komisyonu” adına gönderilen telgraflarda “Terakkiperver Müslümanlar” grubunun onları temsil etmediğini, müslüman ahali için tek muhatabın sözkonusu komisyon olabileceği beyan ediliyordu. Muhtemelen komisyon, Bosnalı Sırplar gibi özerklik veya statüko formülünü destekleyen müslümanlardan ibaret olup, gazete onları Boşnak müslümanlarının gerçek temsilcileri olarak göstermekle, ilhakin gayrî hukukî bir hareket olduğunu ispatlamaya çalışıyordu. Bunun sadece propagandadan ibaret olmadığı ise, bir başka haberden anlaşılmaktadır. Maalesef adı belirtilmemiş olan Bosna mahreçli bir “İslâm gazetesi” ilhak aleyhinde bir makale yayınladığı için bin

⁴⁴ Tercüman-i Hakikat, 20 Kasım 1908

kron cezaya çarptırılmıştır. Bu olay, Avusturya'nın basın hürriyete karşı takip ettiği -en azından Bosna bölgesinde tutumunun ilginç bir delildir-politikayı tehdit eden unsurları varsa, Avusturya, basına karşı izlediği liberal tutumunu kolayca terk edebilirdi.

Sabah gazetesi de boykotajı destekleyip, ilhakın uluslararası hukukunun bir ihlali olduğunu vurgulamaya çalışır. Önce Almanya'yı da ilhaktan sorumlu tutan Sabah gazetesi, sonra tavrını değiştirerek, Almanyanın Osmanlı Devletine manevî destek verdiğinin altını çizer. Gazetenin başka bir nüshasında Almanya'da yeni Osmanlı sefiri Osman Paşa'nın Berlin'e geldiğinde kalabalık bir grup tarafından sempatiyle selamlandığı ve gar'da onlara Almanca ve Türkçe olarak hitap ettiğine dair bir haber yer almaktaydı.⁴⁵ Sabah gazetesi Osmanlı Devletinin uluslararası alanda yalnız olmadığını altını çizerek, kendi pozisyonunu haklı göstermeye gayret etmekteydi. Sabah gazetesi ilhak krizinin uluslararası boyutuna büyük önem verip, yabancı devletlerin tavırlarını analiz etmeye çalışıyordu. "Dostlar, Düşmanlar" adlı bir makalede ecnebi devletlerinin Bosna ve Bulgaristan ile ilgili siyasetlerini incelenip onları çeşitli kategorilere ayırmıştır.⁴⁶

Bosna'nın ilhakından rahatsız olan Sırbistan'ın Avusturya-Macaristana karşı izlenilen sert boykot politikaya geniş yer ayrılan⁴⁷ yazıda, Sırp halkının heyecan ve kararlılığını vurgulayan Sabah gazetesi, hem kendi kamuoyunu benzer tavırlara davet ediyor, hem de Türkiye ile Sırbistan arasında bir çıkar birliği olduğuna işaret ederek, Osmanlı hükümetini Sırbistan ile bir ittifak yapmaya davet ediyordu.⁴⁸

⁴⁵ Sabah 6 Ekim 1324

⁴⁶ Sabah 9 Ekim 1324

⁴⁷ Sabah 10 Ekim 1324

⁴⁸ Sabah 11 Ekim 1324

Bosna'nın ilhak krizine büyük önem veren gazetelerden biri de dinî ve manevî yönüyle ön plâna çıkan, pek ılımlı olmayan Volkan gazetesidir. Volkan, kamuoyu tam manâsıyla kıskırtmaya çalışıp, verdiği duygusal haberlerle dikkat çekiyordu. Kamuoyunun muhafazakâr kesimin görüşlerine yer veren gazete, 17 Şubat 1909'den itibaren "İttihat-i Muhammedi Cemiyeti"nin resmi yayın organı olarak 31 Mart vakasında önemli bir rol oynayacaktır. Volkan gazetesi kimliğini Bosna ilhak krizinin sayesinde bulmuş ve ilk defa 11 Aralık 1908 tarihinde neşre başlamıştı. Gazetenin ilk nüshasında "Boykota" adlı bir manşetin altında boykotu destekleyen ateşli bir yazı yer almıştı.

Boykotu "harb-i iktisadî" olarak tanımlayan Volkan gazetesi, okuyucularının millî duygularına ve tarihi gururuna hitap ederek, boykotun Avusturya ekonomisini çok kötü etkilediğini, adı açıklanmayan bir direktörün kahrından öldüğünü iddia etmekteydi. Volkan gazetesi boykotu aynı zamanda millî ve manevî birliği sağlayan başarılı bir girişim olarak da tanımlıyordu.⁴⁹ Birkaç gün sonra boykotu öven benzer bir makale daha neşretmiş, devletler arası gerginliğin azaldığına dair kısa bir haberden sonra Avusturya elçisi de Pallaviçini'nin Sadrazam Kamil Paşa ile görüşme talebini büyük bir başarı olarak göstermeye girişmişti.⁵⁰

Haberde Avusturya hükümetinin başlangıçta boykotaja karşı katı bir siyaset izlendiği hatırlatıldıktan sonra, "Osmanlıların açtıkları harp-i iktisadînin buna mani olduğunu" gururla dile getiriyordu.

Makalenin devamında bütün tehditlere karşı "metinâne" direnen Osmanlı kabinesi övülüp, halk ve hükümet tarafından izlenen katı

⁴⁹ Volkan 11 Aralık 1908

⁵⁰ Volkan, 16 Aralık 1908

tutumu büyük bir başarı olarak gösteriliyordu. Boykotu, millî bir iktisada doğru atılmış bir adım olarak gösteren başka bir makale de dikkate şayandı. Faruki Ömer tarafından kaleme alınan, “Fırsattan istifade” adlı mezkur makalede, Osmanlı Devletinin tarihte eline geçen pek çok fırsatlardan yararlanmadığını, istibdat devri sırasında sanayi ve ekonomi sahasında teşviklerin yeterli olmadığını dile getiren yazar, hürriyet ve meşrutiyet çerçevesinde her türlü ittifakın ve ekonomik alanda da başarıya ulaşmanın mümkün olabileceğini Avusturya’ya karşı uygulanan boykot örneği üzerinden göstermeye gayret etmekteydi. Makalede tekstil sanayinin, daha doğrusu fes üretiminin önemine işaret ederek, fesin Osmanlılığının millî bir sembolü olmasına karşı, bir türlü halk tarafından standart başlık olarak benimsenmediği, böylece ne içtimâî ne de iktisadî yönden birlik sağlanamadığı vurgulanıyordu. Osmanlı Devletinde satılan feslerin büyük bir kısmı Avusturya’daki fes fabrikalardan ithal edildiğinden, toplum, boykotun başında protesto olarak feslerden vazgeçerek, kalpak gibi çeşitli başlıklar benimsemeye başlamıştı. Müellif ise, hiç bir şekilde milletin birliğini temsil etmeyen ve ekonomik yönden yeterli başarı sağlamayan kalpak veya beyaz fes gibi alternatif başlıkların yerine, Hereke feshanesinde üretilen ürünlere standardizasyon getirmenin daha doğru olacağını beyan ediyordu.⁵¹ Müellifin niyeti belliydi: Güçlü bir tekstil sanayi sayesinde millî bir pazar ve bir millî bir ekonominin oluşturulması mümkün görünüyordu, yabancı ithalatın yerini yerel fabrikalar alabilirdi. Yazar makalenin devamında özel teşebbüsünün önemini vurgulayıp, feshane örneğinde görüldüğü gibi idarî değişiklikleri talep etmekle beraber, anonim şirketlerin kurulmasını teşvik ediyor ve boykotu bunun için, yâni millî iktisat girişimleri için vazgeçilmez, bir daha ele geçirilmesi zor ve kaçırılmaması gereken bir

⁵¹ Volkan, 27 Aralık, 1908

fırsat olarak göstermeye çalışıyordu. Krizin yavaş yavaş aşılma-ya başlamasıyla, Volkan keskin tavrını değiştirmeyip, “D’Arental’in (Aerenthal) hilekarlığı” adlı bir makalede, Aerenthal tarafından teklif edilen 2,5 milyon liralık tazminat talebini eleştirmeye girişmişti. Habere göre Bosna’da halen mevcut olan eski Osmanlı kaimeleri çoktan beri tedavülden kaldırılmasına rağmen, Avusturya hükümeti tarafından para karşılığında toplatılmıştı. Volkan gazetesine göre paranın toplanmasının iki sebebi mevcuttu: Bir yandan Avusturya-Macaristan eski kaimeler karşılığında para verip, Bosnalıların teveccühünü kazanacak, diğer taraftan toplattığı eski banknotlar sayesinde Osmanlı Devletine teklif ettiği malî tazminatı hileli bir şekilde yine Osmanlıya verecekti, çünkü Osmanlı Devleti kendi tarafından çıkartılan banknotların karşılığını alacaktı.⁵² Bu iddianın doğrululuğu ispat etmek zor görünüyordu, zira Osmanlı Devleti kendi banknotların karşılığını her kim tarafından verilse, zaten vermekle yükümlüydü, üstelik eski kaimeler, tam altın karşılığı olarak verilmiyordu. Avusturya’nın “hilekâr” davranabilmesi için banknotları çok düşük değerden toplatması gerekiyordu, bunun gerçekleşip, gerçekleşmediğini ise belli değildi. Osmanlı Devleti kaimeleri aynı şekilde Boşnaklardan da alabilirdi, eğer geçerliliğini kaybetmişse zarara uğrayan taraf, Osmanlı değil, her halde Avusturya olurdu. Gazete aynı zamanda fazla ılımlı gördüğü Osmanlı hükümetinin pazarlık tarzını da eleştirmekten geri durmuyordu.⁵³ Gazeteye göre hem Müslüman hem İslav olarak tanımlanan Bosnalı Sırlar, Osmanlı hâkimiyetinin veya en azından muhtariyetten yanaydı, böyle olmakla, Osmanlı Devletinin tazminat üzerinde pazarlık yapmaması gerekiyordu. Gazete duygusal tavrıyla, öbür gazetelerinin aksine realpolitik gerçekleri tamamen göz ardı edip,

⁵² Volkan, 26 Ocak 1909

⁵³ Volkan, 28 Ocak, 1909

mevcut diplomatik gerçekleri görmezlikten gelmekteydi. Gazeteye göre Boşnaklar vatan evlatlarıydı ve onları terk etmek mümkün değildi.⁵⁴ Volkan gazetesinin imtiyaz sahibi Derviş Vahdeti ise Bosna'nın kaybını istibdat devrinin yanlış siyasetine bağlayıp, krizin çözümü için Bosna'ya muhtariyet verilmesini talep ediyor, aksi taktirde boykotun devamının lâzım geleceği⁵⁵ ikazında bulunuyordu. Mecliste de muhafazakârlar tarafından maddî tazminata karşı öne sürülen sebeplerden dolayı gazete herhangi bir uzlaşmaya karşı çıkıyordu: Bosna şehit kanıyla fethedilmişti ve bunun karşılığında para almak doğru olamazdı. Unutulmamalıdır ki, bu tarihte tazminatın kabûlü hükümet tarafından prensip olarak kabûl edildikten sonra, basın da genel olarak bu durumu kabullenmeye başlamıştı. Ancak, Volkan tavrını değiştirmeyip, adeta inatçı bir anlayış sergilemekteydi. Krizin sonlarına doğru nihayet Volkan gazetesi de olup bitenleri kabûllenmeye mecbur kalarak, en azından tazminat meblağının tamamının Boşnak muhacirlere verilmesini talep etmekle yetinecektir.⁵⁶ Sonuç olarak Osmanlı matbuatı topyekûn olarak boykotla, bunu gerçekleştiren toplumsal harekete emsaliz bir destek vererek, kamuoyunun siyâsî bakımından daha faal hale gelmesini sağlamıştı.

⁵⁴ Volkan, 28 Ocak, 1909

⁵⁵ Volkan 28 Ocak 1909

⁵⁶ Volkan 18 Mart 1909

Altına Bölüm

Krizin Şekillendirmesi ve Diplomatik Sorunlar

Konferans Teklifi ve Çıkmazlar

Avusturya-Macaristan imparatoru II. Franz Joseph, Alman İmparatoruna Bosna ile ilgili ilhak plânlarını açıkladığı bir mektup yazmıştı. Alman tarafının ancak Fransa'dan sonra ilhaktan geç olarak haberdar edilmesi hususu, mektubun 6 Ekim tarihli olduğuna göre bu konuda gerçekten sadece bir hatanın söz konusu olduğu noktasında inandırıcı görünmektedir. Franz Joseph oldukça samimi bir lisanla II. Wilhelm'e "sen" diye hitap ederken, kendi ifadesiyle "aramızdaki güçlü şahsi ve müttefik bağlarını dikkate alarak" dostunu durumdan haberdar etmeyi kendine vazife olarak addetmekte ve II. Wilhelm'in Avusturya'nın siyasetini anlayışla karşılayacağından emin olduğu belirtip, müttefikinin kendisine destek vereceğine dair olan ümidini dille getirmekteydi. Bu hususta hem İmparatorun samimiyeti, hem iki devletlerin yakınlığı tasvir ediliyordu. Ancak bu belge, aynı zamanda bir nevi "özür" niteliği de taşıyordu, zira Avusturya ilhak plânlarını aylarca gizli tuttuğu gibi, Alman tarafını da bir oldu-bittiye getirerek, ortada bırakmıştı. Mektupta ayrıca Avusturya'nın Bosna'yla ilgili politikası tarif edildiğinden, sözkonusu mektup devrin kabine politikasının önemli

bir örneği teşkil etmektedir. Kayser'e "aziz ve kıymetli dostum" şeklinde hitap eden, 6 Ekim 1908 tarihli, Budapeşte'de kaleme alınan mektupta İmparator, Türkiye'de anayasal bir düzenin kurulmasına sebep olan gelişmelerin Bosna ve Hersek'i derinden etkilendiğini belirtmekteydi. İmparator, hükümetinin resmi tavrına uygun olarak Bosna ve Hersek eyaletlerinde mukim insanların uzun zamandan beri bir anayasa arzulandığını, bu arzuların Türkiye'deki anayasal gelişmelerden sonra daha da arttığını, ancak bu taleplere cevap verildiği takdirde İmparatorluğun güney hudutlarında barışın sağlanmasının mümkün olacağını belirtiyordu. Bir anayasanın ilânı için devletin hukukî egemenliğin şart olduğundan, Bosna ve Hersek'i ilhak etmek durumunda kaldığını, Osmanlı tarafına iyi niyetini ispat etmek maksadıyla Sancak'tan birliklerini geri çekeceğini açıklıyordu.¹ Çağrının içeriği Almanya'yı karşılıksız olarak ittifaka davet ederken, gerçekten dikkâte değer bir şekilde, ilhakin ana sebebi olarak Türkiye'deki anayasal gelişmeleri gösterirken, "Panslavizm" ve "milliyetçilik" hususlarına ancak dolaylı biçimde değiniyordu. Hükümdarlar arası münasebetlerinin önemi, dolayısıyla şahsi ilişkilerin uluslararası politikada o devirde halen oldukça etkili olduğunu göstermektedir. Bu babda dostluk, şeref ve kişisel bağımlılık ehemmiyetli konulardır: mesajın üslubunda İmparatorlar arası kişisel ilişkilere güçlü vurgu yapılarak, güven, arkadaşlık ve sadakat gibi hususlara atıfta bulunuyordu.

Kayser, cevabî mektubunda kendisinden beklendiği gibi ilhaktan dolayı dost İmparatoru tebrik edip, sebeplerini anladığını, ittifakının eskisi gibi sağlam olduğunu beyan eder.² II. Wilhelm, Avusturya'nın Sancak'tan askeri birliklerini geri çekme kararını doğru bir adım olduğundan bahisle, Türkiye'nin böylece hem

¹ PA AA R12929 6 Ekim 1908 A 16400

PA AA R12929 14 Ekim 1908 A 16400 I/6 (ek)

muhafaza edilip, güçlendirildiği, hem de Almanya ve Avusturya-Macaristan devletlerinin ortak menfaatlerinin korunduğu ifade ediliyordu. Karşılıklı bu mektuplar, hükümdarların kendi kabine-lerine karşı konumlarına ışık tutmaktadır. Kabine politikaları ve özellikle dış ilişkileri yürüten hariciye nezaretleri 20. yüzyılın başlarında diğer Bakanlıklara göre oldukça farklı bir yapıya sahiptiler. Umûmi olarak asilzadeler bütün önemli mevkileri ellerinde tutmakta, aristokrat yapı, dışa kapalı ve tutucu bir politika alanıydı. Genel olarak kendi çevreleriyle muhatap olduklarından diplomatlar ortak bir zeminde buluşup popülizmden ancak aynı zamanda parlamento hâkimiyetinden uzakta daha kolay anlaşmalara varabiliyorlardı. Elbette diplomatlar hükümetlerin ve dolayısıyla parlamentolarının direktiflerine uyuyorlardı, fakat hareket tarzları kendilerine has olduğundan, çalışma ve siyaset yapma şekli de oldukça farklıydı. Özellikle Almanya ve Avusturya-Macaristan gibi devletlerde, hükümdarların konumu anayasal yapı itibarıyla oldukça güçlü ve Dışişleri Bakanlıkları onların görüşlerini genel olarak dikkâte alıyorlardı. Ancak, Almanya ve II. Wilhelm'in örneğinde görüldüğü gibi, hükümdarın etkisi bürokratların lehine gittikçe azalmasına rağmen, yine de hükümdarların uluslararası politikada sahip oldukları şahsi itibar küçümsenecek cisten değildi. Hükümetler genellikle Başbakanlar/şansölye ve bürokratlar vasıtasıyla ipleri elde tutmayı başarıyorlardı. Hariciye bakanlıkları Bosna ilhak krizinde olduğu gibi kralların görüşlerini raporlar vasıtasıyla şekillendirmeyi becerdiklerinden, kendi politikalarını ve etkilerini genellikle problemsiz sürdürebildiler. 20. yüzyılın erken dönem diplomasisi, 19. yüzyılın kabine politika ve üslûbunu muhafaza eden, bazen anakronik karakter taşıyan bir alandı. Dış politika, asilzade diplomatlar, parlamenter hükümetler ve hükümdarlar üçgeninde birleşen, oldukça kompleks bir yapı teşkil et-

mekteydi. Belirtildiği gibi bu özel konumdan dolayı diplomatlar, “geleneksel” problem ve krizlerde kabine politikaları vasıtasıyla (yâni kamuoyu ve iç politikayı kararlarında fazla dikkate almaya-rak) kendi aralarında çabuk ve yumuşak çözümlere ulaşabiliyor-lardı. Ancak bu yapı, aynı zamanda büyük riskler taşımaktaydı: Geleneksel yapıya uymayan milliyetçilik ve efkâr-ı umûmiye söz konusu olduğunda diplomatlar, bu faktörlerin etkisini ya yeterince önemsemediler veyahut doğan sonuçlarını kontrol edemediler. Bosna ilhak krizi söz konu olduğunda, Balkanlarda hep belirleyici olan milliyetçilik konusu ortaya çıktı ve olaylar bazen politikacılar ve diplomatların etkisinden uzakta kendi iç dinamiğini oluşturdu. Bütün taraflar kompleks ittifaklar sistemine dahildiler ve dina-mikleri kontrol edilemediği taktirde patlama riski oldukça büyüktü ki, sadece altı yıl sonra Birinci Dünya savaşının arefesinde yaşanan olaylar bunun ispatı olacaktır. Fransa büyükelçisiyle dost olan Rus Dışişleri bakanı İswolsky, şahsi yakınlığından istifade ederek, krizin tırmanışına engel olabilmek için klâsik kabine diplomasisine uygun olarak doğrudan Almanya’ya başvurmuştu. İswolsky, krizin ortaya çıkışında Aerenthal şahsi hırslarından sorumlu tutup, ağır biçimde eleştirmişti. Bosna ve Hersek eyaletlerinin ilhakı Avusturya tarafından ileri sürüldüğü gibi sadece Avusturya-Macaristan ile Osmanlı Devleti arasında çözülecek bir mesele değildi, Berlin Antlaşması doğrudan ihlâl edilmiş olduğundan, çözüm ancak Antlaşma doğrultusunda olabilirdi.³ İswolsky bu çerçevede kon-ferans fikrine sıcak baktığını ifade etmekle birlikte, tabii olarak bunu şartsız yapmaya hazır değildi; eğer Berlin Antlaşması Bosna ve Bulgaristan’ın statülerini yeniden belirlenmek için ele alınırsa, Rusya’nın hareket alanını sınırlayan maddelerin de düzeltilmesi gerekiyordu. İswolsky’nin ima ettiği maddeler Boğazlarla ilgili

³ PA AA R12929 8 Ekim 1908 A 16428

olup, Rusya uzun zamandan beri Boğazlardan geçiş hakkını kendi lehine çevirmeye çalışmaktaydı. Bütün çekişmelere rağmen İswolsky, Avusturya-Macaristan ile yeniden dostane bir ilişki kurmayı arzu ediyor ve Habsburg imparatorluğuna karşın kin gütmediğini göstermeye çalışıyordu. İswolsky'ye göre konferans Fransa'da yapılmalı ve bütün problemlere çözüm aranmalı, buna Türkiye'ye verilecek bir tazminat da dahil olmalıydı. Böylece Rusya da Osmanlı Devletini bir tazminata lâyık görmekle, bu tazminatın ancak maddî olup, toprak verilmesi söz konusu olamazdı. Rus Dışişleri Bakanı barış isteğini ve Almanya ile dostâne geçinme arzusunu ifade etmekle, Almanya-Avusturya ve Rusyanın aralarında sadece bir mutabakat değil, Avrupa'ya barış ve istikrar getirecek bir antantı kastetmekteydi. Bu istek Alman tarafının hoşuna gitmiş olmalıdır, zira Alman imparatoru bu girişime destek vereceğini, ancak Rusyanın İngiliz baskısı altına kalmaması gerekli olduğunu bildirdi.⁴ Anlaşılabacağı gibi Almanya, hem yakın müttefiki olan Avusturya'yı, hem de doğu komşusu Rusya'yı razı etmek arzusunda idi, ancak mevcut ittifak sistemine göre bu istek artık gerçekleştirilecek gibi değildi. Otuz sene evvel Bismarck'ın ustalıklı yürüttüğü ittifak politikası sayesinde Almanya'yı bütün büyük devletlerle ittifak ya da saldırmazlık antlaşmalarıyla bağlamış ve Avrupa devletlerinin kendi aralarında Almanya'ya karşı birleşmelerine engel olmuştu. Politika ve özellikle ilişkiler elit zümre tarafından şekillendirilip, efkâr-ı umûmi mevcut olmasına rağmen, henüz tam manasıyla en belirgin faktörü değildi. 1908 senesine gelindiğinde çağ artık değişmeye başlamıştı. Altmış seneden beri Kral ve İmparator II. Franz Joseph tarafından bir arada tutulan Avusturya -Macaristan İmparatorluğu, daha liberal bir görüntüye ve Macaristan kesimine eşit haklar verilmiş olmasına rağmen, Slav

⁴ PA AA R12929 8 Ekim 1908 A 16430

milliyetçilik dalgası tarafından tehdit ediliyordu. 1905 senesinde parlamenterizme doğru bazı adımlar atmış Romanov ailesinin hâkimiyeti altında bulunan Rusya, henüz otokratik bir devletti. Gittikçe yükselen iç siyâsî çekişmeler, dış politika sayesinde yumuşatılmaya çalışılıyor ve böylece pan-Slavizm Rus dış politika-sının vazgeçilmez bir unsuru olarak kendi dinamiklerini oluşturu-yordu. Rusya ve Avusturya'nın menfaatleri ister istemez birbirlerinin hareket alanlarında ve nüfuz bölgelerinde birbiriyle çatıştığından, tarafların gizli antlaşmalarını, kabine politikalarıyla yeniden yürütmek artık mümkün değildi ve Almanya'nın girişim-leri sonuçsuz kalmaya mahkûmdu. Bu arada Sırbistan ve Karadağ'da kamuoyu baskısı, gittikçe Almanya ve Avusturya aleyhine kendi hükümetlerini daha radikal bir pozisyon almaya zorluyordu. İstanbul'daki barışçı mitinglerin aksine, göstericiler Avusturya Büyükelçilik binasına taşlarla saldırmışlardı.⁵ Alman büyükelçisi, şahsi güvenliğini tehdit altında gördüğü takdirde hükümetince ülkeyi terk etme izni verildiğine göre gerginliğin had safhalarda olduğu anlaşılmakla birlikte, durum zannedildiği kadarıyla kontrolden çıkmış değildir. Sırbistan hükümeti kendi kamuoyu baskısı altında kalıyordu; aslında diplomatik bakımından pek sert olarak nitelendirebilecek notalar, halkın çoğu tarafından fazla çekingen olarak değerlendirildiğinden, Belgrat'taki Sırp Dışişleri Bakanlığı öfkeli kalabalıklar tarafından taşlı saldırıya uğramıştı. Buna mu-kabil bir heyet, Hariciye nazırı Milovanoviç'e gelip, Sırp milletinin politikasını nefretle kınadığını, daha kararlı adımların atılmasının Sırp halkının onurunu koruyabilmek için zaruri olduğunu ifade etmişti.⁶ Kompensasyon, halk için önemli görünüyordu, diplo-matlara göre Sırbistan tarafından verilen kompensasyon isteği

⁵ PA AA R12929 8 Ekim 1908 A 16438

⁶ PA AA R12930 8 Ekim 1908 A 16628

daha çok kendi halkını yatıştırabilmek için verilmişti, ancak bu durum toprak taleplerin tamamen hayâl ürünü olduğunu anlamına gelmezdi. Viyana'nın hesapları tutmamış, tek taraflı hareketini **diğer devletlere karşı iç meselesi olarak kabûl ettirememiş** ve uluslararası tepkiler zannedildiğinden çok daha sert olmuştu. Osmanlı Devletinin fiiliyatta artık Bosna üzerinde hak sahibi olmadığı durumu da hukukî bakımından haklarından vazgeçtiği anlamına gelmiyordu. **Avusturyalı diplomatların 1879 tarihli Sancak Konvansiyonunu adeta padişahın Bosna ve Hersek üzerinde hükümranlık hakları kalmadığı gibi yorumlama çabaları da kabûl görmemişti.** Avusturya'nın Berlin büyükelçisi II. Wilhelm tarafından kabûlü sırasında bu iddialar bizzat İmparator tarafından eski belgeler delil olarak göstererek reddedilmişti. Çünkü, Avusturya-Macaristan delegeleri o tarihte Osmanlı meslektaşlarına 331 numaralı bir telgrafı gönderip, içinde Bosna-Hersek'in hukuken padişaha bağlı kalacağını beyan etmişlerdi.⁷ Avusturya'nın Bulgaristan ile işbirliği içinde bulunmadığı, tam aksine Çar Ferdinand'ın kararının tesadüfen aynı tarihe rast geldiğine dair beyanatları da artık güvenilirliğini yitirmiş ve Alman müttefiki bile Avusturya diplomatlarının bu sözlerine inanmamışlardı. İki müttefik arasında bir güven bunalımı söz konusu olmasa dahi, Avusturya'nın hareketi meselâ, Almanya'nın İstanbul büyükelçisi Von Marschall'da ciddi bir rahatsızlık yaratmış, zira Avusturya beynelmilel kabûl edilen hukuk kaideleri çiğnemişti. Berlin hükümeti büyükelçisini daha yumuşak bir üslup kullanma konusunda uyarma ve sorunu daha fazla dramatize etmeme talimatı vermesi, Bosna krizinin Avrupa barışını tehdit ettiği besbelliydi.⁸ Bosna meselesi beynelmilel sahneye taşınarak, bütün tarafların ortak bir noktada buluş-

⁷ PA AA R12929 8 Ekim 1908 A 16439

⁸ PA AA R12930 9 Ekim 1908 A 16579

malarını gerektiriyordu. Bahsedildiği gibi bir devlet, sadece kendi menfaatlerini gözeterek başka bir devletin zayıf konumunu fırsat bilip, tek taraflı bir teşebbüste bulunamazdı. Hem bloklaşma, hem beynelmilel hukuk kaideleri, hem de kamuoyu buna engel olduğundan, artık klâsik kabine politikalarının eskimiş olduğu anlaşıyordu. Her ne kadar Bosna ilhak krizi kabine politikalarına bir örnek teşkil ediyorsa da, işbu politikanın milliyetçilik gibi yeni unsurlar sayesinde nasıl zorlandığını göstermektedir. Konferans ve tazminat meselesi İngiliz Başbakanı Sir Edward Grey tarafından da krizin büyümesini engelleyebilmek için onaylanırken, umûmi barışın korunması için özellikle Balkan devletlerinin askerî bir çözüm arayışına girmemeleri gerekliliğine dikkât çekiyordu. Konferans, İngiltere tarafından ısrarla savunulan, uluslararası meşruiyetin yeniden sağlanabilmesi için en doğru seçenektir. Ayrıca İngiltere için konferans, Rusya'nın Boğazlar meselesiyle ilgili taleplerine karşı kendi politikasına uygun bir çözüm üretmek için zaman kazanma anlamı taşıyordu. Büyük Britanya hükûmeti İngiliz Bahriye Nezaretinin (Admiralty) raporuna göre hareket edecekti: Eğer Rusya konferansta Berlin antlaşması çerçevesinde Bosna'nın ilhakının tanınmasına karşılık olarak, Ruslar Boğazlardan geçme izni talep ederse, İngiltere bu hakkı bütün denizci uluslara tanınması lehinde girişimde bulunacaktı. Bu formül hem Osmanlı tarafı için kabûl edilebilir, hem de uluslararası dengeyi sağlamış olurdu. Ancak, bu taktirde Doğu Akdeniz'de mevzilen- dirilen İngiliz savaş gemilerinin sayısı artırılacağından, bu durum bir silahlanma yarışını kıskırtabilirdi.⁹ Alman gözlemciler tarafından belirtildiğine göre, İngiltere ve Rusya müştereken Bosna'nın ilhakına karşı çıkmış olmalarına rağmen, bu işbirliğinden bir ittifakının doğması Boğazlar meselesi yüzünden mümkün görün-

⁹ PA AA R12930 9 Ekim 1908 A 16580

müyordu. Berlin antlaşmasına müdahil olan bütün devletlerin konferans fikrine sıcak bakmalarının sebebi sadece dengelerin yeniden oluşturulmasından ibaret değildi, nasıl Rusya Boğazlar meselesini kriz sayesinde gündeme getirmeye çalışmışsa, bazı devletler de hoşlarına gitmeyen hükümleri sorgulanmaya başlamışlardı. İtalya, Adriyatik denizinde nüfuzunu genişletmek arzusuyla Avusturyadan ilhakının tanınmasına karşılık olarak, Berlin Antlaşmasının 29. maddesine istinaden, Karadağ ve Sancak bölgelerinde ekonomik ve altyapıları garantileyen haklarından feragat etmesini bildirmişti.¹⁰ Bu istek, İtalya'nın Sancak demiryolu projesinden vazgeçmeyip, Adriyatik denizini tamamen İtalyan etki alanı olarak görme arzusu içinde olduğunu gösteriyordu.

Sonuç olarak konferans fikri ilhakın ilânından sadece bir hafta sonra prensip olarak müşterek bir çözüm yolu olarak kabûl görmüş, ancak İngiltere ve Fransa, Rusya'nın Boğazlarla ilgili isteklerine hiç de sıcak bakmamıştı. İswolsky, onları soğutmamak amacıyla bu aşırı istekten tamamen vazgeçmemekle beraber, bunu daha sonraya bırakarak, Rusya'nın Türkiye'ye maddî bir tazminat tanınması ile Karadağ'a bazı imtiyazlar verilmesiyle yetinebileceğini ihsas etmişti. Böylece Avusturya ve Almanya için pek de arzulanmayan bir durum şekillenmeye başlamış bulunuyordu: Rusya, Büyük Britanya ve Fransa aynı safta birleşip, konferansta birbirlerine destek olabilirlerdi. Binaenaleyh İswolsky, Rusya'nın çıkarlarını savunacağını ancak kesinlikle savaş istemediğini, Avrupa'da denge ve barışın yeniden tesisini tekrar ediyordu. Rusya diğer Büyük Devletleri gibi durumun kontrolden çıkmasını istemiyor, fakat bu isteğin gerçekleşip gerçekleşmeyeceği 20. yüzyılın başında artık sadece devlet adamlarının ellerinde değildi. Milliyetçi akımlar ve aşırı istekler kamuoyunu şekillendirmeye başlamış olması, Sırbistan ve

¹⁰ PA AA R12930 10 Ekim 1908 A 16569

Karadağ gibi küçük ülkelerin vatandaşları tarafından savunulan milliyetçi veradikal akımlara karşı dayanamayıp askeri bir maceraya girişme ihtimalleri, dengelerin alt üs t edebilirdi. Büyük Devletler böylece kendi menfaatlerini dikkate alıp, bu hareketleri kanallize ve pasifize etmeye gayretine girişmişlerdi. Konferans teklifleri artık ilgili devletler tarafından daha makul bir seviyede ele alınmaya başlanmış, Rusya görünürde Boğazlar meselesinden vazgeçmiş, İngiltere, Yunanistan krallığını Girit meselesini gündeme getirmemek için uyararak, uluslararası denge ve barışın korunması öncelik sırasına alınmıştı. Barış ve istikrar isteği bir tarafa, Rus Dışişleri Bakanı İswolsky, Boğaz meselesini tamamen gündemden çıkarmak arzusunda değildi ve meselenin konferansta ana madde olarak olmazsa dahi, dolaylı olarak ele alınacağını ummaktaydı.¹¹ Bosna-Hersek'in ilhakının tanınması için Avusturya, Sancak'taki haklarından feragat etmekle beraber, Karadağ'daki imtiyazlarından da vazgeçmeliydi. Konferansın ana hedefi ise Avusturya-Rusya ilişkilerini tamamen kopmaktan kurtarıp, Balkanlardaki istikrarı ve barışı garantilemekten ibaretti.¹² Avusturya-Macaristan prensip olarak bir konferansa sıcak bakmıyor değildi, ancak Aerenthal ucu açık müzakerelere girme ihtimalini kesinlikle kabûl edilmez görüyordu: Konferansın programı daha evvel kesin olarak çizilecek ve Avusturya'nın Bosna'da hükümranlık hakkı tartışma konusu yapılmayacaktı.¹³ Avusturya elbette bazı tavizler vermeye hazırdı, ama tek taraflı hareketini, uluslararası hukukla ne kadar bağdaştırılmaz olursa olsun, kesinlikle muhafaza etme taraftarıydı. Bu kesin tavır Bosna-Hersek'in ilhakının Avusturya için stratejik ve siyâsî yönden ne kadar hayati önem taşıdığını ortaya koymaktadır.

¹¹ PA A A R12930 13 Ekim 1908 A 16761

¹² PA A A R12930 11 Ekim 1908 A 16641

¹³ PA A A R12930 11 Ekim 1908 A 16667

Avusturya'nın bu tutumu, Osmanlı Devleti dahil bütün büyük devletlerce anlayışla karşılamıştı, zira ilhak tartışma konusu olsaydı Avusturya sahip olduğu olduğu bütün prestijini kaybedebilirdi.¹⁴ Aynı argümanı Osmanlı hariciye nazırı Tefik Paşa'ya karşı da kullanan Avusturya-Macaristan, beklenmedik bir taleple karşılaşmıştı: Şayet Osmanlı Devleti Bosna'nın ilhakını tanısaydı, Osmanlı Devletinin bazı borçlarını da üstlenmeliydi.¹⁵ Buradaki mantık şuydu: Bosna-Hersek'te Osmanlı Devletine ait olan bazı müessese ve araziler vardı ki, bunlar 1878 yılında Avusturya'ya geçmişti. Eğer bu gayrimenkullar Viyana'nın elinde kalsaydı, Osmanlı Devleti de maddi bir tazminat başvurusunda bulunabilirdi. Viyana bu talebi reddedip, haklı sebeplerin mevcut olmadığını ileri sürdü. Osmanlı Devletiyle sorunları çabuk aşabilecek bu formülün reddetmesinin altında muhtemelen Avusturya'nın hâkimiyetinin meşruluğunun sorgulanabileceği korkusu yatmaktaydı. Ara yol bulamayınca, Avusturyalı tüccarları bunun sonuçlarına bütün şiddetiyle boykotla katlanmak zorunda kalacaktı. Bu arada Avusturya-Macaristan'ın yaşlı İmparatoru Franz- Joseph, şahsen konferans fikrine sıcak bakmamasına rağmen, barışı korumak için buna hazır olduğunu, kesin olarak Sırbistan ile savaşa girmeye arzulanmadığını belirtir.¹⁶ İmparator, Alman büyükelçisine verilen mülâkatında ilhakı tekrar Bosna-Hersek'e anayasa verme gerekçesi ve Sırp milliyetçilik faaliyetlerinin son verme gerekçesiyle haklı kılmaya çalışıyordu. İlhaka müteakip ilk haftalarda tarafların sertleşmeleri, zamanla yerini, daha esnek bir tutum sergilemeye bırakmış olduğu belli oluyordu.

Avusturya ve onu destekleyen devletler konferansı ancak mevcut duruma hukukî geçerlik kazandırmak için destek verirken,

¹⁴ PA AA R12930 13 Ekim 1908 A 16800

¹⁵ PA AA R12931 16 Ekim 1908 A 17066

¹⁶ PA AA R12931 17 Ekim 1908 A 17147

Osmanlı Devleti için ancak maddî bir tazminata onay vermeye düşünüyorlardı ki, bu bile tartışılıyordu. Balkan devletlerine toprak vermek suretiyle bir tazminat fikrine pek sıcak bakılmamakla beraber, Rusya konferansa iştirak etmek için bunu şart kuyordu. İswolsky'ye göre Sırbistan hariç bütün Balkan devletleri doğrudan ilhaktan faydalanmışlardı: Avusturya-Macaristan Bosna-Hersek'i ilhak ederek aslan payını kendine almış, Osmanlı Devletine, Yenipazar sancağı üzerinde hükümlanlık hakları geri verilecekti.¹⁷ Bulgaristan, tam bağımsızlık ile Şarkî Rumeliyi alırken, Yunanistan'a yakın zamanda Girit'in verilmesi muhtemeldi. Bu dikkâte alınarak, Sırbistan'a tazminat olarak en azından ufakta olsa biraz Bosna toprağı verilmeliydi. Sırbistan'a hiçbir tazminat verilmediği takdirde, daima bir düşmanlık ve hoşnutsuzluk havası esecekti ki, bu durum uzun vadede ciddi bir savaşın çıkmasına sebep olabilirdi. Bugünkü perspektiften bakıldığında, İswolsky'nin haklı olduğu rahatça söylenebilir, zira Bosna'da Avusturya hâkimiyetine karşı geliştirilen kin ve nefret, Sırp milliyetçi cemiyetlerinin güç kazanması sonucu, 1914'te meydana gelen Saraybosna suikastına yol açacaktı. İswolsky'nin sürdürdüğü siyasetin dikkat çekici bir başka yanı, Almanya ile uzlaşma isteğidir. İswolsky daima Almanya'yı, sadece Avusturya'yı desteklemekten ziyade, Bismarck devrinde olduğu gibi bir uzlaşmacı rolüne girmeye davet etmeye çalışıyor, ancak mevcut bloklaşma durumuna göre bunun gerçekleşmesi artık mümkün görünmüyordu. Avusturyalı diplomatlar arasında taslak halinde dolaşan konferans tekliflerinin bir kısmı İswolsky tarafından kesinlikle reddediliyordu. Özellikle Sırbistan'a "Bosna-Hersek sınırın yakınlarında" toprak verilmesini öngören konferans taslağının yedinci maddesi Avusturya için kabûl edilmezdi ve bu şartlar altında konferansa katılamazdı. Fransa'nın girişimi üzerinde

¹⁷ PA AA R12931 17Ekim 1908 A 17158

bu teklif değiştirilerek, daha muğlâk bir ifade kullanılmış olmasına rağmen, ancak bu şartlar bile Avusturya için kabûl edilebilir değildi. Türkiye ile Avusturya arasındaki müzakereler de benzer bir şekilde kilitlenmişti. Avusturya-Macaristan, Osmanlı Devletinden ilhaka karşı iletilen protestosunu geri almasını talep etmiş, ancak karşılığında bir şey verilmeyince sert bir direnişle karşılaşmıştı.¹⁸ Ayrıca Babıali yapılacak bir konferansta, Bosna-Hersek meselesini programa dahil etmeyip, bu meseleyi Avusturya ile ikili görüşmelerde çözme talebiyle, konferansta sadece Bulgaristan meselesini tartışmaya hazır olduğunu bildiriyordu. Avusturya-Macaristan bunu kabûl etmiyor, çünkü Osmanlı tarafı protestosunu geri çekmediğinden Avusturya, Bosna üzerinde hükümlanlık haklarını tehlikede görüyordu. Kısaca durum kilitlemeye doğru gidiyordu. Boykot hareketi Avusturya-Macaristandaki kamuoyu ve iktisadî çevreleri son derecede rahatsız edip, bir antlaşmaya varma imkânını zayıflatıyordu. Aerenthal buna karşılık Almanyadan destek bulmaya ve aynı zamanda Osmanlı devlet adamlarının sağduyularına seslenerek, aksi takdirde çözümün mümkün olmayacağı ve uluslararası gerginliğin artacağını belirtiyordu. Osmanlı Devlet adamları ağır kamuoyu baskısı altında bulunduklarından Avusturya, onlara yazılı bir metne gerek bile duymadan Bosna-Hersek'in ilhakı tanımaya fırsatı vermeye hazırды, buna karşılık Avusturya, Sancak'ın Osmanlı karakterini herhangi bir Balkan devletinin müdahalesine karşı korumaya hazırды.¹⁹ Ancak, böyle bir antlaşma gene kamuoyu baskısından dolayı gerçekleştirilemiyordu. Şayet, ilhak sadece otuz seneden beri var olan hakkın pekiştirilmesi anlamı taşıyorsa, Osmanlı kamuoyunun tepkisinin sebepleri üzerinde durmakta fayda vardır. Öncelikle belirtmelidir ki, Bosna-Hersek

¹⁸ PA AA R12931 17 Ekim 1908 A 17178

¹⁹ PA AA R12931 19 Ekim 1908 A 17255

eyaletlerinin Osmanlı Devleti ile münasebetleri devrin iletişim durumu göz önünde alındığında hiç bir zaman tamamen kesilmiş değildi. Orada bulunan Müslümanlar, Osmanlı kamuoyunda en azından Bulgaristan emaretinde mukim olan ahali-i İslâmiyesi kadar ilgi görmüş ve ahvalleri hem basın tarafından, hem devlet tarafından yakından takip ediliyordu. Ayrıca bazı öğrenciler ve özellikle medreselerde okumak isteyen müstakbel Boşnak din adamları eğitim için Osmanlı Devletine uğrayıp memleketlerine döndükten sonra da bağlantılarını sürdürüyorlardı. Bunun yanında göç ve bundan doğan ailevi ve ticarî bağlantılar unutulmamalıdır. Nasıl olursa olsun, duygusal bağlar bir tarafa, Osmanlı kamuoyunun infiali ilhak sayesinde artık geri gelmez bir şekilde kaybedilen toprakların üzüntüsü yanında, özellikle Avusturya'nın tek taraflı ve hukuku çiğneyen davranışından kaynaklandığını söyleyebilirdi. Tevfik Paşa bizzat bu görüşü savunuyor, kamuoyunun şiddetli protestolarının nedenini soran Alman Büyükelçisine, eğer Avusturya ilhaktan önce Osmanlı Devletiyle müzakerelere girip hukukî bir antlaşmaya varmış olsaydı, tepkinin böyle bir hâl alacağını sanmadığını ifade ediyordu.²⁰ Tevfik Paşaya göre çözüm oldukça kolay olabilirdi: Avusturya-Macaristan Yenipazar sancağını tahliye edip, karşılığında Bosna-Hersek eyaletlerinin kendisine verilmesini talep etseydi, hem hükümet, hem halk bunu kolaylıkla kabûl edebilirdi. Halkı kışkırtan ve çözümü engelleyen konu, hukuku hiçe sayan, Osmanlı Devletini ve tebaası ile yeni Meşrutiyet rejimine karşı da hakaret edici bir nitelik taşıyan, kendi üstünlüğünden emin olan Büyük Devlet anlayışıydı. Bu durumda Avusturya, ne Osmanlı kamuoyuna, ne de devlet adamlarına ilhakın sadece kısa vadeli bir politikanın sonucu olduğunu inandırmaları mümkün değildi. İlhakın ne zamandan beri plânlandığına dair soruya ise şifreli bir

²⁰ PA AA R 12931 16 Ekim 1908 A 17280

belge açıklık getirmektedir. Avusturya'nın İstanbul Büyükelçisi de Pallaviçini, Alman meslektaşına verilen bilgiye göre Kont Aerenthal, kendisine Eylül ayın ortasında bir tamim göndererek, Bosna'nın muhtemel ilhakı hususunda Büyükelçisinin fikrini sorduğunda, Büyükelçi bunun feci sonuçlar doğurabileceğini belirtmek karşılığında çıkmıştı. Buna karşılık Eylül sonunda ikinci bir telgrafla, Aerenthal ilhakın artık kesin olduğu, kendi büyükelçisinin karşı çıkmasını emrediyordu.²¹ Bulgaristanın istiklâline dair Alman büyükelçisine bilgi verilmemiş, ancak kendi fikrine göre Aerenthal bu plâna Budapeşte'de Bulgar yetkililerle yapılan bir görüşmede onay vermişti.

Her şeye rağmen Ekim 1908 sonlarına doğru Osmanlı Devleti ile Avusturya-Macaristan arasında bir anlaşmaya varmak amacıyla gizli görüşmeler yürütülmekteydi, ancak problem sadece iki devlet ile alâkalı değil, bütün Büyük Devletlerin çıkarlarını ilgilendirdiğinden dolayı müzakereler ağır yürüyordu.²² İngiltere, 1904'te Fransa ile bir ittifaka girmekle güç dengesinde geleneksel uzlaştırıcı rolünü fiiliyatta terk etmiş olmakla beraber, yine de güçler dengesini sağlamak amacıyla Almanya, Avusturya ve Türkiye nezdinde girişimlerde bulunuyordu. İngiliz büyükelçisinin Avusturya-Macaristan İmparatoru tarafından kabûlü sırasında İngiliz diplomat, Avusturya'nın Bosna-Hersek'i ilhak etmekle Türkiye'de kurulan yeni Meşrutiyet rejimini zayıflattığını, bunun meşrutiyet taraftarı olan İngiliz kamuoyu tarafından hoş görülmediğini belirttiğinde, İmparatorun cevabı oldukça ilginç ve Meşrutiyetin ilanının ilhakta belirgin bir rolü oynadığını açıkça ortaya koymuş olmasıydı: İmparatora göre Türkiye'de meydana gelen değişikliklerden dolayı Avusturya bu adımı atmak zorunda

²¹ PA AA R 12931 16 Ekim 1908 A 17281

²² PA AA R 12931 30 Ekim 1908 A 17300

kalnıştı. Hâtta İmparator, Meşrutiyetin ilânını ilhak kararının ana sebebi olarak gösteriyordu.²³ Bundan hareket ederek, pan-Slavizminin ilhak kararı için fevkalade önem taşıyan bir konu olmakla beraber, Meşrutiyetin ilanının zannedildiğinden daha önemli bir olgu olduğu söylenebilir. Bu sonuç, Bosna'nın konumu hakkında bazı gerçekleri ortaya çıkarmaktadır. İlhak herhalde sadece “otuz seneden beri var olan fiili durumunun” pekiştirilmesi değil, Avusturya'nın Bosna'yı artık hukuken de kesin olarak kendisine bağlama arzusuna dayanıyordu. Bu istek, Habsburg Devletinin, Osmanlı Devletinin Meşrutiyet sayesinde kendini toparladıktan sonra, herhangi bir Osmanlı talebinin önünü kesmek için girişilmiş bir hareket şeklinde yorumlanabilir. Diğer taraftan Osmanlı Devleti Meşrutiyetin ilanından sonra siyâsî çekişmelerden dolayı yıpranmış, ve bunu fırsatı bilen devletler bundan faydalanmışlardı. Ayrıca, Bosna'nın o kadar uzun bir müddetten sonra tekrar Osmanlı Devletine bağlanma ihtimali de sorgulanabilirdi. Gerçek şuydu ki, belki Bosna'nın tekrar Osmanlı Devletine geçme ihtimali yoktu, ama Bosna'nın, henüz Habsburg imparatorluğunun ayrılmaz bir parçası olmadığı da açıktı. Müslüman nüfusunun Osmanlı Devletiyle münasebetleri ve padişahın hükümrancılık hakları ile Sırp-Ortodoks ahalisinin Sırbistan krallığı ile bağlantıları Avusturya'nın konumunu sarsmaktaydı. Meşrutiyet bunun hukukî zemini teşkil ediyordu. Sırp tarafı ise Bosna'dan biraz toprak alma arzusundaydı ve bunun karşılığında Avusturya ile olumlu ilişkilerin doğacağını dile getiriyordu. Avusturya yönetimi ve özellikle Kont Aerenthal böyle bir formüle hiç de sıcak bakmıyor, onun amacı Sırbistan ile uzlaşmak değildi, kendisine göre Sırbistan Habsburglar için büyük bir tehdit olup, bu tehdidin önüne geçmek için tek bir yol, Sırbistan'ın yok edilmesi idi! Sırbistan'ın korkularının “paranoyak”

²³ PA AA R 12931 30 Ekim 1908 A 17310

olmadığını gösteren bu anlayış, Aerenthal tarafından bir Alman diplomatla yapılan görüşmede dille getirilmişti.

Aerenthal'a göre "Sırp yuvası tamamen yıkılmalı", Avusturya-Macaristan'a dahil edilmeyecek Sırp toprakları ise Bulgaristan'a verilmeliydi.²⁴ Avusturya etnik bakımından homojen bir komşu yaratmak arzusundaydı, Bulgaristan'a sadece Bulgar hududuna yakın, Bulgarca konuşan insanların mukim olduğu eski Sırp toprakları verilecekti. Ancak bu politika riskliydi, zira böylece Habsburg imparatorluğuna sayı bakımından Macar ve Almanlara yakın bir Slav nüfusu katılmış olacaktı. Bu konuyu çözmek amacıyla bir takım siyâsî fikirler mevcuttu, bu fikirler Bosna'nın ilhakı için de belirgin bir rol oynamakla, Habsburg yanlısı Hırvat milliyetçilerinin düşüncelerine yakındı. Avusturya ve Macaristan'ın yanında üçüncü bir Slav krallığı Habsburg bünyesinde oluşturulacak, İmparator Avusturya ve Macar tacının yanında, bir de Slav tacını kabûl edecek ve böylece Habsburg imparatorluğunun bünyesinde birleştirilen Güney Slavları İmparatora sadık kalmak şartıyla milliyetçiliğe gerek duymadan maksatlarına kavuşmuş olacaktı. Projenin gerçekleştirilebilirliği milliyetçilik çağında bugünkü bakış açısıyla şüpheli görünümekte, ayrıca Çek ve Polonya milliyetçiliğinin önünün nasıl kesileceğine dair cevap vermemektedir, ancak bu teşebbüs devrin şartlarına göre tamamen hayâl ürünü olarak da değerlendirilmezdi.

Bosna'nın ilhakı ve Bulgaristan'ın istiklâli için verilen destek bu şartlar altında değerlendirildiğinde, bunların Avusturya'nın Balkan politikasının doğal bir parçası olduğu anlaşılır ve Avusturya'nın, Balkanları tek başında yönetme arzusunu gösterir. Bunu klâsik emperyalist politikalar mı, yoksa zaruri bir adım olarak mı de-

²⁴ PA AA R 12931 20 Ekim 1908 A.S. 1582 Nr. 285

ğerlendirmek gerektiği ise konuma bağlıdır; bu politika, uzun vadede Sırbistan ve Osmanlı Devletini Balkanlardan silme anlamı taşıdığından, doğal olarak direnişle karşılandı. Milliyetçilikle boğuşan Avusturya-Macaristan ise çok uluslu yapı içinde kırılmamak için bu siyaseti yürütmeyi kendini mecbur hissediyordu, ancak milliyetçiliğin kaynağı olan Sırbistan'da pan-Slavizmi kuruttuktan sonra milliyetçilik hareketleri kanallı edilebilir ve İmparatorluğun geleceği emniyet altına alınabilirdi. Avusturya basını da bu siyaset doğrultusunda hareket ediyordu: Sırbistan ve Karadağ'ın birleşmesini önleyebilmek için, Yenipazar sancağının Osmanlı karakteri savunulmalı ve Osmanlı tarafına gereken destek verilmeliydi. Kamuoyu henüz gizli olan Türk-Avusturya pazarlığına bu şekilde hazırlanacaktı. Avusturya askerleri Sancak'ı tahliye ettikten sonra, Sırp ve Karadağ çetelerinin saldırıları Türk varlığını tehdit edeceğinden, Avusturya bunun da önüne geçmeliydi. Eğer Osmanlı Devleti Yenipazar'ı kaybederse, Karadağ ve Sırbistan'ın birleşmesi mümkün olabilirdi, zira artık müşterek bir hudut mevcut olacağından, Sırbistan denize açılacaktı.²⁵ Karadağ'ı Sırbistan'dan uzak tutma girişimi ve devam eden boykotaja rağmen Osmanlı Devletine verilen destek bu şekilde değerlendirilmelidir.

Askeri bakımdan dağlık yapısından dolayı zor savunabilen Sancak, ileride Avusturya tarafından bilinçli olarak bir "casus belli" konuma getirilmeye çalışıldı: muhtemel bir Sırp-Karadağ taarruzunda Avusturya askerleri Sancak demiryolu sayesinde Bosna hududuna nakledilip bölgeyi savunabilir, orada Sırp güçleri bağlandıktan sonra Avusturya orduları doğrudan Belgrat'a hareket

²⁵ A.B'nin günümüzde Karadağ'a Sırbistan'dan ayrılması için verilen desteği bu tarihi arkaplanıyla değerlendirmek gerekir, zirâ Karadağ tamamen bağımsız olduğu takdirde, Sırbistan tekrar doğrudan deniz bağlantısından mahrum kalacaktır.

ederek, istenilen hedefe ulaşabilirlerdi. Birinci Cihan harbinin başında Sırp-Avusturya savaşı de bu çerçevede değerlendirmelidir: saldırı plânları ile politik hazırlıkları çoktan mevcut olduğu dikkâte alındığında, Sırp milliyetçiliğinin yükselmesi Avusturya'nın işine gelmiyor da değildi.

Osmanlı tarafı konferans tartışmalarında Bosna ve Bulgaristan meselelerinin yanında muhakkak yıllardan beri Osmanlı Devletini rahatsız eden Makedonya meselesini de taahhüt altına alma peşinde olduğundan, bu babda yabancı devletlerin iç işlerine karışma girişimlerinin önüne geçmeyi de arzulamaktaydı. Meşrutiyetin ilânından dolayı Bosna ve Bulgaristan'ın statüsünü belirleyen Berlin Antlaşmasının 23. ve 61. maddeleri anlamlarını yitirmişti: ancak Osmanlı Devleti bunları tartışma dışı bırakıp, dolaylı olarak Bulgaristan'ın bağımsızlığını ile Bosna'nın ilhakını tanımaya hazırды.²⁶ Ancak buna karşılık olarak Tevfik Paşa, hem Avrupadaki Osmanlı toprakları için garanti, hem de yabancı devletlere Osmanlı iç işlerine karışma ihtimalini veren bazı hükümlerin kaldırılmasını talep ediyordu. Bu istekler aslında Avusturya'nın vermek istediği taahhütlerden pek uzakta olmamakla birlikte, güç dengeleri dikkate alındığında, diğer Büyük Devletlere kabûl ettirmek oldukça zordu. Avusturya-Macaristan, Osmanlı Devletindeki iç siyâsî dengeleri dikkâte alarak, daha önce Bosna'nın ilhakına dair yazılı bir beyanat istememesine rağmen, Viyana hükümeti verilen taahhütleri bu kadar hassas bir konuda yetersiz görüp artık gizli de olsa somut garantiler talep etmeye başlamış, karşılık olarak Osmanlı tarafına yazılı garantileri vermeye hazırды. Sadrazam Kamil Paşa oldukça temkinli yaklaşmaktaydı: acele bir çözümü istemesine rağmen, halkın buna müsaade etmeyebileceğini belirtmişti. Alman diplomatlara göre Kamil Paşa halktan ziyade aslında ITC'ni sahip

²⁶ PA AA R 12931 21 Ekim 1908 A 17406

olduğu büyük nüfuzu kastediyordu.²⁷ Ancak bir kere daha Bosna krizinde kamuoyu unsurunun önemi ortaya çıkıyordu.

ITC'nin boykot ve protestolardaki gerçek rolü ve gücü daima gizemli bir husus olarak karşımıza çıktığından, bu konuya değinmek gerekmektedir. Yazışmalardan anlaşıldığına göre ITC'nin mahallî şubeleri ve Selanik merkez şubesi boykotu organize edip, protestolarda gerçekten belirgin bir rol üstlenmişti. Üstelik ITC'ye yakın gazeteler boykotu destekler mahiyette ateşli haber ve makaleler yayınlamaktaydı. Ancak bu hareketi tamamen ITC'ye mâletmek pek doğru değildir. Komiteye çok yakın olmayan gazetelerde de (meselâ, Sabah ve Volkan gazeteleri) boykotu yürekten destekleyen makaleler yayımlamış ve boykot fikri aşılp, millî iktisat düşüncesine kadar genişlemişti. ITC kıvılcımı atmış olsa dahi olayların kısa sürede kendi dinamiğini oluşturduğu **unutmamalıdır. Aynı zamanda yabancı diplomatlar ITC'nin hükümet ve kamuoyu üzerinde sahip olduğu etkisini gerçekte olduğundan fazla göstermişlerdir: Kasım ve Aralıkta yapılan seçimlerde komite ümit edilen başarıya ulaşamamıştır.**²⁸ Meclis başkanı Berat mebusu İsmail Kemal Bey, hatıralarında ITC'nin boykotajı bilinçli olarak kendi menfaatleri, yâni Türkleştirme ve tek başına iktidara sahip olma hedefleri için kullandığını iddia etmektedir. Ancak ITC'nin 1908'lerde böyle bir politikası olmadığı ve İsmail Kemal'in de Arnavut milliyetçisi olduğu göz önüne alındığında bu görüş daha çok kendini haklı çıkartma gayreti olarak anlamak gerekir.²⁹ Yine de Alman diplomatlar Avusturyalıları yazılı beyanat isteğinden vazgeçirmeye çalışıyorlardı,

²⁷ PA AA R 12931 21 Ekim 1908 A 17407

²⁸ Ahmad, s. 65

²⁹ İsmail Kemal Bey, **The memoirs of İsmail Kemal Bey**, s. 319, 1. baskı, Londra, Constable, 1920

çünkü Osmanlı kabinesi bu isteği yerine getirdiği takdirde, halkın infialinden dolayı kabine istifa edebileceği gibi,³⁰ kamuoyunun daha fazla hoşnutsuzluğa kapılması savaş fikrini tekrar gündeme getirebilirdi. Diplomatlar göre Türkler, silahlanma ve ordunun modernleşme faaliyetlerinden dolayı silahlı kuvvetlerine olan güven duygusunu yeniden kazanmışlardı.

Avusturya-Macaristan gizli de olsa yazılı bir beyanat istemekle başka bir gerçeği de unuttuyordu: Osmanlı Parlamentosunun buna onay vermesi gerekiyordu.³¹

Macar Parlamentosu ise bazı anlaşmazlıklara rağmen Aerenthal'ın politikasını onaylaması, Bosna siyasetini Macar istekleriyle uyumlu olarak değerlendiriliyordu. Nüfuzlu Macar politikacı Von Rakovszky, vermiş olduğu bir beyanatta özellikle güç dengelerine ve dış politikaya işaret ederek ilhakı zaruri ve doğru bir adım olarak nitelendirmişti. Ona göre 1907 Reval'de İngiltere ile Rusya arasında varılan anlaşma Avusturya'nın Balkanlardaki konumunu zayıflatmaya yönelikti. Dengeleri tekrar yerine oturtmak için Bosna-Hersek'in ilhakı ile Bulgaristan'ın bağımsızlık ilânı kaçınılmazdı.³² Von Rakovszky, Meşrutiyetin, Balkanlarda istikrarı sağlanmasında önemli olduğunu savunması da dikkate şayandır, çünkü Avusturya ile Macaristan arasında ilhaka yönelik halen var olan anlaşmazlıklar, büyük ölçüde yatıştırılmış görünüyordu. Daha sonra söz alan delegelerden Von Szemere, Aerenthal'ın Sırbistan'a yönelik saldırgan dış politikasını savunmakla bazı Macar politikacılarının da Sırbistan'ın yok edilmesi ve güney Slavların ekseriyetini İmparatorluğun bünyesine katmaya desteklediği görünmektedir. Von Szemere, Sırbistan'ın Avusturya-Macaristan

³⁰ PA AA R 12931 21 Ekim 1908 A 17414

³¹ PA AA R 12931 22 Ekim 1908 A 17432

³² PA AA R 12931 22 Ekim 1908 A 17435

tarafından ilhak edilmesi ile bazı Sırp topraklarının Bulgaristan'a verilmesi savunmaktaydı.

Macaristan'da mevcut olan Slav korkusundan dolayı bu görüş oldukça ilginç görünüyordu, çünkü Habsburglara bağlı olan Slavların, Macarlardan da toprak isteme ihtimali vardı. Oturumda ayrıca Avusturya'nın Berlin Kongresini yeniden belirlemek için düzenlenebilecek bir konferansta- şayet yapılacaksa- ilhak konusunu gündeme getirmeyi reddettiği yeniden vurgulanıyordu. Böylece konferans fikri fiiliyatta bir çıkmaza girmiş ve bazı devletlerin girişimlerine rağmen adeta ölmüş görünüyordu. Gizli bir belgenin içeriğine göre, Osmanlı hükümeti de artık konferanstan bütün ümidini kesmişti. 22 Ekim 1908 tarihinde akşam saatlerinde Sadrazam Kamil Paşa, Alman büyükelçisi Von Marschall'a, Osmanlı hükümetinin konferans programına yönelik herhangi bir karar verilmeyeceğini bildirmiş, zira ihtiyacı kalmamıştı.³³ Avusturya'nın istekleri Türk tarafı için kabûl edilmez olduğundan, ne Osmanlı Devleti, ne Avusturya-Macaristan konferansa katılacaktı. Avusturya katılmadığı takdirde, Almanya da katılmayacağından, konferans fikri artık sadece hayâlden ibaret kalacaktı. Kamil Paşa, kendisinin ve kabinesinin Meclise karşı sorumlu olduğu, konferanstan evvel Bosna'nın ilhakını tanımanın anayasal bir hükümete yakışmadığını ve bunun mesuliyetini halka ve meclise karşı üstlenmeyeceğini sert bir dille bildirmişti.

Göründüğü gibi Meşrutiyet, meclis, halk ve kamuoyu artık boş laflar değildi ve Osmanlı politikasında önemli unsurlardandı. Belli ki, Avrupa devletleri bunu kabullenmek bir tarafa, gerçekleri anlamakta bile güçlük çekiyorlardı. Kendi memleketlerinde oldukça yavaş ilerleyen ve Almanya ile Avusturya gibi ülkelerde

³³ PA AA R 12931 22 Ekim 1908 A 17467

hükümdarların etkisine karşı bazı alanlarda halen pek sınırlı kalan parlamentarizmi medeni ve eşit bir devlet olarak zar zor kabûl ettikleri Osmanlı Devletinde de artık geçerli olmasını pek hazmedemiyorlardı. Tarihçi Hobsbawn tarafından belirtildiği gibi Osmanlı Devleti, farklı dini ve kültürel yapısından dolayı “Avrupa” anlayışına pek sığmıyor, ancak “*meydan muhabberelerinde zafer kazanma kabiliyetine sahip kuvvetli ve düzenli piyade alaylarına sahip olduğundan*” Avrupa Devletleri Osmanlı Devletini de bir noktaya kadar “medeni” olarak kabûl etmek zorundaydılar.³⁴

Bosna-Hersek meselesinin havada kalması, Osmanlı Devleti için Kamil Paşaya göre mesele değildi, çünkü Avusturya’nın bunu diğer devletlere karşı muhafaza edemeyeceğinin farkındaydı. Bosna meselesinin bir konferansta çözülmemesi aynı zamanda Bulgaristan meselesinin çözülmemesi anlamına da geliyordu. Eğer Bulgaristan el koyduğu Osmanlı demiryolları ile, vermekle yükümlü olduğu tazminat vermeye hazır değilse, Osmanlı Devleti Avrupa devletlerini sadece bunun için bir konferansa çağırarak, çözüm sağlanamadığı takdirde ise, Osmanlı Devleti savaşa hazır ve diplomatik alanda harcanan zaman diliminde ordusunu savaşa durumuna getirebilirdi. Bu tehditlerin boş lâftan ibaret olmadığını biliyordu ve bütün dengeleri yıkabilecek bir Balkan savaşının çıkmasına mani olmak için Bosna ve Bulgaristan meselelerine çözüm bulunmalıydı. Mesele, devletlerin isteksizlerinden ziyade, bloklaşma ve birbirlerinin hayati çıkar alanlarında çatışan menfaatlerinden ibaretti.³⁵ Bosna- Bulgaristan- Makedonya üçgeni ise hem Osmanlı Devleti, hem Rusya ve Avusturya-Macaristan için vazgeçilmez bir alandı. Almanya, Fransa, İngiltere gibi devletler

³⁴ Hobsbawn, s. 28

³⁵ Tayyar Arı: Uluslararası ilişkiler ve Dış Politika, s, 122, 4. basım, İstanbul, 2001

ise müttefiklerinin yanda yer almak zorundaydılar. Güç dengesi ancak bütün tarafların eşit güce sahip oldukları, birbirlerinin hayatı konumlarının tehdit altında olmadığı takdirde sağlanabilirdi. Ne var ki, 20. yüzyılın başından beri yapılan ittifaklar ve bloklaşmalar uluslararası dengeyi sarsmış, çift kutuplu güçler sistemde olduğu gibi dengeyi yeniden sağlayabilecek süper güçler mevcut değildi. Dolayısıyla ilhak krizi, artık birbirinin menfaatlerini tehdit eden Büyük Devletleri çatışma noktasının yakınına getiriyordu.

Krizin Tırmanışı

Konferans teklifi artık gündemde olmadığından, bir çok devlet adamı gerginliğin önüne geçmek için çeşitli çözüm yolları aramaya başlayıp, daha farklı konferans arayışlarına girişmişlerse de, hiçbir çaba istenilen sonucu vermeyecekti. Boykot hareketi bütün şiddetiyle devam ederken, Avusturya- Osmanlı ilişkileri bir türlü düzelmemiş, Avusturya'nın Sırbistan ve Rusya'ya karşı sergilediği katı tavrı, ortamı yatıştırmaya pek elverişli değildi. Bosna'dan da sorumlu olan Avusturya parlamentosunun Dış İlişkiler komisyonu Bosna-Hersek için gerekli ödemeleri bütçesine dahil etmekle, ilhak politikasını fiiliyatta da tamamlamıştı. Ayrıca geçmişte bu kalem için kullanılmış olan "işgal kredisi" sözcüğü metinlerden çıkarılarak, Bosna-Hersek idarî bakımdan devletin bir parçası olarak kabûl edilmişti. Bu arada Çek milliyetçi delegelerinden Zazvorka ile Dr. Kramarcz, Slav soydaşları olarak gördükleri Sırları savunmaktan geri kalmayıp, Avusturya-Macaristandaki hassas millî dengelerin hiçte sağlam bir temele oturmadığını gözler önüne sermişlerdi.³⁶

Çek delegeler, Bosna-Hersek halkının anayasal haklarının korunması için Bosnalılara Avusturya ve Macaristan parlamentolarına

³⁶ PA AA R 12931 24 Ekim 1908 A 17682

delege göndermekten ziyade, özel bir statü tavsiye ediyorlardı. İki tahta sahip olan Avusturya-Macaristan devletine üçüncü-yanı Slav-bir etnisitenin katılımı artık mümkün görüldüğünden, milliyetçilik sorunu bu şekilde yatıştırılabilirdi. Ancak, Avusturya uluslararası hukuku çiğnemişti ve bu problem uluslararası platformda süratle çözüm bekliyordu.

Artık değişik teklifler diplomatik gündeme gelmeye başlamıştı: Sırbistan ve Osmanlı Devleti Bosna'ya muhtariyet verme fikrinde birleşirken, ilk defa Bosna kamuoyu siyâsî sahneye çıkarılmıştı.³⁷ Meselâ, Osmanlı Devletinin Petersburg büyükelçisi Turhan Paşa, Bosna'da bir halk oylaması yapılmasını teklif ediyordu. Bu arada Rus kamuoyu, basını ve hükümeti gittikçe daha yumuşak bir tavır sergileyerek, oldukça cenkperver görünen Sırlara uzlaşma tavsiye ediyordu.³⁸ Aynı zamanda Rusya, Osmanlı Devletiyle bir uzlaşma yolu bulup, Boğazlar meselesini iki taraflı müzakerelerle çözmeye çalışıyordu. Osmanlı tarafı ise bu teklife eskisi gibi soğuk bakmayıp, göstermelik de olsa en azından Avusturya'yı dengelemek için görüşmelere başlamıştı. Pek tabii olarak Rusya'nın çekimser tavrı, barışseverlikten ziyade, kendi güçsüz konumundan kaynaklanıyordu. Rusya adım adım hazırlanıp, geçmişte yaşanan askerî, siyâsî ve diplomatik hezimetlerin hesabını tek tek soracaktı. İlk hedef Boğazların dolaylı kontrolüydü ve bu hedefe mümkün mertebe barışçı yolla varacaktı. Bosna'nın ilhakından kaynaklanan Osmanlı-Avusturya rekabeti uygun bir zemin oluşmasına vesile olduğundan, belki de Rusya, Osmanlı Devletini Almanya'nın tekelinden uzaklaştırabilirdi. Milliyetçi Rus çevreleri eninde sonunda Rusya'nın şeref ve gücünü savaş yoluyla telafi etmeye hazırdılar: şimdilik Avusturya-Macaristan'ın

³⁷ PA AA R 12931 26 Ekim 1908 A 17714

³⁸ PA AA R 12931 25 Ekim 1908 A 17721

usta diplomatik hamlelerine karşı, daha temkinli davranmakla yetinilmeliydi, çünkü Avusturya ilhakı büyük devletlere ancak güçlkle kabûl ettirebilirdi.

Nasıl olsa son sözü, konferanslar vasıtasıyla konferans odalarında değil, kılıçla savaş meydanlarında söylenecekti, ancak en azından iki veya üç sene sabredilmesi gerekiyordu.³⁹ Bu tavır, Rusya'nın diğer Avrupa devletleri gibi, bloklararası büyük denge oyununda, bütün dengeleri yeniden belirleyecek olan muhtemel bir savaşı rahatça hesaba kattığını gösteriyordu. Cihan harbine giden yol artık vazgeçilmez şekilde seçilmişti.

Osmanlı Devleti dünyada varolan tek ciddi müslüman gücü olarak Bosna-Hersek'in kaybını ancak resmî bir konferans vasıtasıyla tahammül edebilirdi, başka şekilde bunun kabûlü bir yüz karası anlamına gelecekti. Aerenthal'ın katı tutumu Büyük Devletleri daha sert bir yola doğru zorlamaya başlamış ve İngiltere, Berlin Antlaşmasının ihlâlini olduğu gibi kabûl etmek istemiyordu. Bu katı tutum diplomatik bakımdan pek tehlikeliydi, çünkü Bosna'nın Avusturya'da kalmasına, Sırbistan ve Osmanlı Devletiyle beraber görünürde sadece Rusya karşı çıkıyordu, fakat Aerenthal'ın inatçılığı sayesinde, hassas denge sisteminin bozulması, hızla savaşa doğru sürükleniyordu.⁴⁰ Bazı gazeteci ve siyasetçiler, İngilizlerin sert tutumunun, Avusturya'dan ziyade Alman müttefikine karşı yönelik olduğuna dile getirip, bu şekilde ortamı daha fazla gerginleştiriyorlardı. Kuzey denizinde yıllardan beri İngiltere ile silâhlanma yarışına girmiş olan Almanya'nın bu krize doğrudan dahil edilmesi ise tehlikeli sonuçların doğmasına sebep olabilirdi.⁴¹

³⁹ PA AA R 12931 24 Ekim 1908 A 17755

⁴⁰ PA AA R 12931 26 Ekim 1908 A 17777

⁴¹ PA AA R 12931 28 Ekim 1908 A 17811

Alman Dışişleri Bakanlığı ise kendi basınından kesinlikle gerginliğin tırmandırmasına sebep olabilecek haberlerden kaçınmayı isteyip, basın üzerindeki nüfuzunu kullanmaya kararlıydı.⁴²

Bu gelişmelerle ilgili olarak, İtalyan Başbakanı Tittoni'nin kullandığı “Büyük Savaş” kavramının devrin siyasetçileri tarafından artık günlük siyasette yer almış olması oldukça dikkâte değerd. Çünkü Tittoni, Aerenthal'ın inatçı tutumunu eleştirip, bundan dolayı “bütün âlemin ateşle tutuşabileceğini” belirtmekle, Cihan harbinden başka bir şeyi kastetmiyordu. Rus Dışişleri Bakanı İswolsky, İtalyan meslektaş gibi benzer endişeleri dile getirip, “Dünya savaşı” kelimesini doğrudan kullanıyordu. Ona göre Sırbistan ve Karadağ'a tazminat verilmeliydi, aksi taktirde bu devletlerin sayesinde Balkanlarda “bütün dünyayı tutuşturacak büyük bir yangının, bir Dünya Savaşına” yol açacağı muhtemeldi.⁴³

Bloklararası gerginlik sayesinde savaş süresinin geri sayımının başlamış olduğu bu durumu daha net bir şekilde ifade etmek mümkün değildi. Bosna krizinin erken evresinden beri birkaç kez açıkça veya dolaylı olarak dile getirilen savaş tabiri, Cihan harbi düşüncesinin artık siyasetçiler için hem kabûl edebilir, hem de gerçek bir kavramın olduğu anlamına geliyordu. Bosna krizi ve daha sonra yaşanan diğer büyük krizlerde birçok siyasetçi tarafından verilen barış çabaları şüphesiz samimiydi ve kesinlikle küçümsenemezdi. Yine de güç dengesini bozan bloklaşma siyasetinin, muhtemelen büyük bir savaşla infial edebileceği o devirde bile bazı çevreler tarafından anlaşılmıştı. Bu gerçek, bugünkü perspektiften bakıldığında pek şaşırtıcı olmamakla birlikte, yine de devrin aydınları 20. yüzyılın başlarında askeri teknolojide meydana gelen gelişmeleri, umûmî bir savaşın korkunç boyutlarıyla, süresi

⁴² PA AA R 12931 28 Ekim 1908 A 17818

⁴³ PA AA R 12932 30 Ekim 1908 AS 1426/1572

ve kurban sayısını tahmin edebilme ufkuna sahip olamadıklarını göstermesi. Bir taraftan pozitivist tarih anlayışından kaynaklanan, diğer taraftan 1870/71 kısa süreli Alman-Fransız savaş tecrübesine dayanan yaygın anlayışa göre savaş büyük ama kısa, sonucu ise kesin olacaktı. Kazanan taraf, dünyanın seyrine şekil verecekti. Maksat, sadece güç kazanmak değil, tam aksi âlemin refahı ve terakkisini sağlamaktı. Her şey ama her şey gelişme ve kalkınma adına olacaktı, zira tarih terakkinin sonsuz gelişmelerinin bir zinciri olarak algılanmaktaydı.⁴⁴ Aslında savaşın o kadar hafife alınmadığı da bir gerçektir ve diplomatik aktörlerin krize çözüm bulma çabaları bunu gösteriyordu. Fakat, yine de savaş devrin devlet adamları için Clausewitz'in meşhur sözlerine atfen "siyasetin başka araçlarla bir devamı olarak" meşru bir politik araçtı.

Osmanlı Devleti kararlı pozisyonuna rağmen, temkinli olmayı tercih edip, resmi olarak Sırbistan ve Karadağ tarafından teklif edilen üçlü bir ittifaka oldukça soğuk bakıyordu.⁴⁵ Böyle bir ittifak, askeri bakımdan zaten bir ağırlığa sahip olamayacağı gibi, Rusya'ya da muhtaç olacaktı.

Ancak bu tutumda ciddi siyâsî farklılıklar belirgindi: resmîyetle mezkur teklifle fazla ilgilenmeyen ve böylece kendini Avrupa devletlerine karşı uzlaştırmacı olarak gösteren Kamil Paşa, diğer taraftan gizlice Sırbistan ile ittifak kurmayı düşünmüyor değildi.

Osmanlı Devletinde Bosna meselesi iç siyasette çatlakların oluşmasına yol açmıştı. Sadrazam Kamil Paşa ile Hariciye Nazırı Tevfik Paşa ciddi bir şekilde takip edilmesi gereken strateji üzerinde itilafa düşüp, birbirlerinden farklı beyanatlar yayınlıyorlardı. Kamil Paşa, Bosna-Hersek bölgesine ait Osmanlı borçlarını Avusturya'ya

⁴⁴ Hanno Kesting, *Geschichtsphilosophie und Weltbürgerkrieg*, s. 3, 1. Basım, Heidelberg: Winter, 1959

⁴⁵ PA AA R 12931 28 Ekim 1908 A 17851

yüklemeye çalışarak, bu şartı anlaşmanın asgari bedeli olarak belirliyordu.⁴⁶ Aerenthal'ın sıcak bakmamasına rağmen Kamil Paşa, en azından müzakere niyetini ortaya koyuyor, fakat bazılarına göre bu talep müzakereler için sağlam bir zemini teşkil etmiyordu.

Kamil Paşa bir taraftan Bulgarlarla bir çözüme varabilmek için can atarken, bir türlü Avusturya-Macaristanla diyaloga yanaşmıyordu. Tevfik Paşa ise, Kamil Paşa'ya Avusturya-Macaristan ile gizli bir anlaşmaya varabilmek için adeta yalvarmakta, ancak Kamil Paşa'da buna yanaşmıyordu. Hâтта Osmanlı borçların bir kısmının Avusturya tarafından üstlenme fikrinin resmi beyanata girmesine Tevfik Paşa karşı çıkmış, Kamil Paşa ise bu konuda ısrarını sürdürmüştür. Kamil Paşa, Sırp maslahatgüzarı Nenadoviç'in ziyaretinin ardından Hariciye Nezareti sekreteri Fethi Bey'i çağırıp, Sırbistan ile Osmanlı Devleti arasında bir savunma ittifak metninin taslak olarak hazırlanmasını emretmişti.⁴⁷ Bunu yaparken, sekreterden kendi Bakanına –yâni Tevfik Paşa'ya- bir şey söylememesini tenbih ederken, böylece kendi Dışişleri Bakanına olan güvensizliğini de göstermiş oluyordu. Bu olay hem kabine içindeki çatlakları, hem de gizliliğin de pek “gizli” bir şey olmadığını göstermektedir: zira sekreter, olayı Tevfik Paşa'ya anlatmış, Tevfik Paşa ise Alman büyükelçisine- tabii ki gizlilik içinde- yetiştirmeyi ihmal etmemişti! Bunu sorumsuzluk olarak mı, yoksa vatanseverlik olarak mı değerlendirmek ise değişik bakış açılara bağlıydı: Tevfik Paşa'ya göre böyle bir ittifak Osmanlı Devletine hiçbir şey kazandırtmayacak ve Devlet-i Aliye'yi Avusturya'ya karşı çok tehlikeli bir duruma sokacaktı. Paşanın bu konudaki kaygıları bugünkü perspektiften bakıldığında mantıklıydı: Sırbistan ancak Rus yardımıyla ciddi bir müttefik olabilirdi ve böyle bir antant savaş halinde Osmanlı

⁴⁶ PA AA R 12932 3 Kasım 1908 A 18194

⁴⁷ PA AA R 12931 2 Kasım 1908 A 18143

tarafını ister istemez Rusya'ya muhtaç bırakırdı. Kamil Paşa'nın küçük devletlerle ittifaklara girme eğilimi ne kadar sakıncalı olursa olsun, Tevfik Paşa'nın bunu Alman Büyükelçisine anlatma sebebi bir soruyu işareti çıkarmaktadır. Muhtemelen Tevfik Paşa, bu şekilde Osmanlı Devletinin uzlaşmaya hazır olduğunu Alman Büyükelçisi vasıtasıyla Avusturyahlara bildirmeye çalışıyor ve gerginliğin tırmanmasına engel olmak istiyordu.

Bunun dışında, kişisel bir motivasyonun mevcudiyeti hakkında kesin bir şey söylemek zor olsa da, yine de iç siyasetin rol oynadığı muhtemeldir.

Almanya bütün baskılara direnir, geleneksel politikasını sürdürmeye gayret ediyordu: Şansölye von Bülow, Aerenthal'a şahsen yazdığı mektubunda, Almanya'nın en yakın müttefikine daima sadık olacağını vurgularken, Berlin muahedesinin tek taraflı ihlalinin acı bir gerçek olduğunu belirtip, Avusturya'ya bunu Türkiye ile bir anlaşmaya varmak suretiyle telâfi edebileceğini izah etmeye çalışıyordu.⁴⁸ Bu şekilde Türk-Alman ilişkilerinin devamı garanti altına alınabilirdi. Bülow bunun, Alman İmparatoru için şahsen çok önemli bir mesele olduğunu ifade etmek suretiyle Osmanlı İmparatorluğunun Alman Şark siyaseti için ne kadar önemli olduğunu tekrar vurgulanmış oluyordu. Boykotaj ve Osmanlı İmparatorluğunun direnişine Kont Bülow aynen Avusturyalı meslektaş gibi pek bir manâ veremeyip, halen Bosna'nın ilhakının sadece gerçek durumunun hukukî devamı olduğunu öne sürerek "anlayışlı Müslüman çevrelere" ümit bağlamıştı. Sürekli anayasal rejim ve "Jön Türklerden" bahseden Avrupalılar, muhafazakâr ve tutucu olarak bildikleri Osmanlı İmparatorluğunda önemli toplumsal bir değişikliğin meydana gelmiş olabileceğini anla-

⁴⁸ PA AA R 12932 28 Ekim 1908 AS 1496 II

yamamışlardı. Avrupa devlet adamları için Osmanlı Devleti ve elitleri daima kolay çözülebilecek bir kalıptan ibaretti: bazen eski kafalı ve inatçı, bazen de hayâlperest ve idealist; ancak hediyeler ve övücü sözlerle eninde sonunda kendi pozisyonlarına yaklaştıracak tiplerdi. Halen bir ayağı Avrupa'da bulunan ve bir türlü bu konumundan vazgeçmek istemeyen yaşlı, geri ve anakronik bir yapı olarak görünen Osmanlı Devletinde bir anda güçlü bir kamuoyunun oluşumu, geleneksel siyâsî ve kültürel kalıplara sığmıyordu. Bosna'nın ilhakı Osmanlı kamuoyu için bir tokat gibiydi, çünkü anayasa ve hukuk gibi değerleri daima karşılına koyan büyük ve "medeni" Avrupa devletlerinin bu değerleri hiç ama hiç dikkâte almadıkları besbelliydi. Doğal olarak kamuoyu mukavemet gösteriyordu, çünkü kendini kandırılmış hissediyordu. Avrupalıların anlamadığı mesele bundan ibaretti.

Osmanlı kamuoyu bir tarafa, hükümet ve politikada nüfuzlu çevreler yukarıda belirtildiği gibi durumun had safhaya tırmanmasına pek sıcak bakmayıp, çözüm arayışlarına devam ediyorlardı.

İttihat ve Terakki Cemiyetinin de buna yönelik girişimleri vardı ve bu durum Cemiyetin siyaset üzerinde sahip olduğu etkiye de ışık tutmaktadır. Ekim sonlarına doğru Selanik'teki İTC merkez komitesi büyük bir gizlilik içinde Kont de Pallaviçini'ye başvurarak ilhak meselesini ikili görüşmelerle halletmeye hazır olduğunu bildirmişti. Aerenthal'a göre bu uzlaşmacı tutum, Kamil Paşa'nın girişimlerinden kaynaklanmış olmalıydı. Ancak Türk tarafının, Avusturyanın Osmanlı borçlarının bir kısmını üstlenmesi gerekli olduğu fikri büyük bir mesele teşkil ediyordu.⁴⁹ Buna rağmen, bu gelişmeler oldukça mühim bir adımdı, çünkü boykot organizasyonunda halen önemli bir rol oynayan İTC'nin de

⁴⁹ PA AA R 12932 30 Ekim 1908 A 17941

“reel politik” kuralları çerçevesinde hareket ettiğini gösteriyordu. Konsolosluk raporlarına göre komitenin (İTC) nedense boykot faaliyetlerin başından itibaren İngiltere’den ziyade, Avusturya’ya yakın bir politika izlediği belli oluyordu.

Krizin gidişatında Almanya’nın kararlı tutumu gittikçe belirgin bir rol oynamaya başlamış; Alman tarafı Rusya’ya karşı bütün baskılara rağmen, müttefikinin yanında yer alıp ısrarla taviz vermeye hazır olmadığını göstermişti. Hatta söylenebilir ki Avusturya, Rusya ve Sırbistan’a karşı izlediği politikasını ancak Almanya sayesinde bu kadar katı sürdürebilmişti. Amaç Rusya’yı dize getirip, Balkanlardaki pan-Slavizmin yerine Habsburg yönetimini belirgin güç faktörü haline getirmektir. Bunun için konferans fikri zaten Avusturya tarafından torpillenmiş, istenmedik sonuçlarla karşı karşıya gelmemek için Aerenthal, her şeyi geleneksel kabine politikaları vasıtasıyla halletmeye çalışmıştı. Ancak, uluslararası politikada pek önemli bir yere sahip olan karar vericilerin kişilikleri bir faktör olarak daha fazla ağırlık kazandığından, meselelerin çözümü yavaşlamıştı. Rus Dışişleri Bakanı İswolsky için Bosna-Hersek krizi adeta bir şeref meselesi ve Aerenthal kendisi için de bir rakip haline gelmişti. Bosna ilhak krizi Aerenthal istemezse de, adeta kendisi ile İswolsky arasında bir düello halini almaya başlamıştı. Ne var ki şayet düello gerçekleşmiş olsaydı, bedeli sadece şahısların onuru veya hayatı değil, milletlerin ve devletlerin kaderi söz konusu olacaktı. İswolsky’nın sabrı, Aerenthal’ın ‘saygısız’ davranışını çoktan aşmış, Aerenthal bunu gerçek dışı bulup gerektiği takdirde, yâni Rusya yanaşmadıkça, ağır diplomatik topları kullanmaya hazırlanıyordu.

Avusturya tam manasıyla Rusya’yı diplomatik sahada köşeye sıkıştırıp onu rezil etmeye hazırdı: eğer Rus parlamentosunda veya basınında Avusturya’ya karşı saldırılar devam ederse, Aerenthal 18

Haziran 1878 tarihinde Berlin Kongresinde Avusturya-Macaristan ile Rusya arasında imzalanan gizli protokolün içeriğini basına sızdıracaktı.⁵⁰ Gizli protokole göre Avusturya gerekli gördüğü takdirde Sancak'ın yanında Bosna ve Hersek eyaletlerini daimi olarak işgal edebilirdi. Ayrıca 1881'de Avusturya, Almanya ve Rusya, 1872 tarihinde imzalanan aralarındaki güç dengesini belirleyen ve İmparatorlukları Cumhuriyetçi faaliyetlere karşı işbirliğinde birleştirilen ancak 1876 Balkan krizi sebebiyle sarsılan 'Üçlü İmparatorlar İttifakını' yenilemişlerdi. Protokole göre Avusturya, Şarkî Rumelinin Bulgaristan ile birleşmesine karşı çıkmazsa, Bosna-Hersek'i ilhak ettiğinde, Rusya buna sessiz kalacaktı. Aerenthal mümkün mertebede buna teşebbüs etmeden İswolsky ile dostâne ve karşılıklı olarak sorunu çözmeye gayret edecekti, çünkü Rusya'yı zor duruma düşüren bu belgeler savaş ihtimâlini daha da arttıracaktı. Aerenthal'a göre herhangi bir "kandırma" veya bilgilendirmeme durumu söz konusu değildi: kendi ifadesine göre İswolsky'ye Bosna'nın Avusturya ve Macaristan parlamentolarının açılışından önce ilhak olunacağı bildirilmiş ve esasında İswolsky gerçekleri çarpıtıyordu.⁵¹

Gerginliğin tırmanmasında Sırbistan'ın payı da mevcuttu: Karadağ için toprak talep ederken, Rusya için uzlaştırıcı bir tutum sergilenmesi daha da zordu.⁵² Ayrıca Sırbistan, Bosna-Hersek için muhtariyet talep etmeye devam ediyordu. Karadağ ile Sırbistan askerî hazırlıklara devam edip, büyük miktarda silah ve cephane ithal etmeye devam ediyordu.⁵³ Eğer durum bir silahlı çatışma haline dönmüş oldaydı, savaş muhtemelen konvansiyonel ol-

⁵⁰ PA AA R 12932 30 Ekim 1908 A 18019

⁵¹ PA AA R 12932 2 Kasım 1908 A 18241

⁵² PA AA R 12932 31 Ekim 1908 A 18124

⁵³ PA AA R 12932 7 Kasım 1908 A 18513

mayıp, daha çok bir gerilla/çete muharebesi olacaktı: Sırbistan, Bosna'ya sızdırtmak için çetecileri toplayıp onları silahlandırmıştı. Bosna'nın coğrafi konumu dikkate alındığında bir gerilla savaşı Avusturya'nın başını epeyce ağrıtabilirdi. Dağlık yapısı ve taşralı Sırp nüfusun desteği sayesinde Avusturya ordusu zor bir savaşa sürüklenebilirdi. Ancak unutulmamalıdır ki, Sırbistan hakikaten çetecileri Bosna'ya göndermiş olsaydı, Avusturya uzun zamandan beri beklediği "casus belli" ilânıyla, pan-Slavizminin Balkanlardaki bel kemiğini kırabilmek için savaş plânları doğrultusunda büyük bir ihtimâlle Sırbistan'a saldıracaktı. Zaten söz konusu durum 1914 senesinde Saraybosna suikastı sayesinde meydana gelecek ve büyük savaşının pekala birkaç sene evvel patlak verebileceğini gösterecektir.

Avusturyanın Osmanlı İmparatorluğu dahilindeki değişiklikleri zamanla kavrayıp, kamuoyu gücünü görmeye başlaması İstanbul Büyükelçisi de Pallaviçini'nin raporunda net olarak ortaya çıkmaktadır.⁵⁴ Pallaviçini'ye göre durum İstanbul'da pek vahimdi, hâтта kendisine göre "Türkiye artık bir monarşi olmayıp, fiiliyatta Kamil Paşa'nın başkanlığında bir Cumhuriyetti". Bu ifade abartılı olmakla beraber, Osmanlı Devletinin artık eski kalıplara sığmadığını göstermektedir. Pallaviçini'ye göre yeni rejim pek sağlam temellere dayanmadığı gibi, parlamentodaki Jön Türklerin konumu da aynı şekilde sağlam değildi. Pallaviçini doğal olarak Türk dış politikasının artık hesap edilmeyecek çalkantılı bir seyir alacağından korkmaktaydı, ne var ki İTC ile ilgili görüşlerinin pek de yanlış olmadığını meclis seçimleri ortaya çıkaracaktır.

Zaten Pallaviçini'nin, Osmanlı politikasını Viyanadaki üstlerinden çok daha iyi anladığı raporlarından gayet net anlaşılmaktadır.

⁵⁴ PA AA R 12932 7 Kasım 1908 A 18535

Meşrutiyet rejiminin iç dinamikleri ve problemleri durumu daha olumsuz etkileyip, Osmanlı tarafının müzakere zeminini zayıflatmaya başlatmıştı: Hükümetin dış politikada sergilediği ısrarı, bu bakış biçimiyle değerlendirebilir. Meşrutiyetin ilânıyla büyük nutuklarla övülen ve şamatalı törenlerle kutlanan bütün Osmanlı unsurlarının kardeşlik hayâli gerçek hayatta pek yürüyemeyip, yerini eski milliyetçilik meselelerine bırakmaya başlamıştı. Meselâ, Rumlar meclis seçimleri çerçevesinde kendileri için kabûl edilemez ayrıcalıklar talep ediyorlardı.⁵⁵ Buna karşı, Türk ordusunun durumu yabancı gözlemciler tarafından artık daha olumlu olarak değerlendirilmekle, Osmanlı tarafının Bulgaristan'a karşı savaş ihtimalinin gerçekçi olduğu dikkatlerden kaçmıyordu.

Sırbistan ve Karadağ, diplomatlar vasıtasıyla Osmanlı yönetimini ittifak için çağırmaya devam ederken, Kamil Paşa büyük bir ihtimâlle Avusturya'ya baskı uygulamak için bu çağrılara olumsuz cevap vermemeyi tercih etmişti. Avusturya-Macaristan ise acil bir çözüme varabilmek için daha fazla inisiyatif alarak, artık Osmanlı tarafından ilhakı resmi olarak tanıma talebini geri çekmiş ve gizli de olsa herhangi bir çözüme razı olacağının işaretlerini vermişti.⁵⁶

Rusya da barış çabalarını daha kararlı bir şekilde sürdürmeye devam ederken, Sırbistan'a daha yumuşak bir politika izlemeye tavsiye ediyordu. İç politikada sert ve acımasız yöntemleriyle bilinen Rus Başbakanı Stolypin, Alman Büyükelçisine Rusya'nın kesinlikle savaşa karşı olduğunu, Sırbistan'ın da uyarıldığını bildirip, Avusturya'nın benzer bir tavır sergilemesinin gerekli olduğunu belirterek, Avusturya'nın askeri hazırlıklarını eleştiriyordu.⁵⁷ Stolypin, Alman yönetimini daha aktif bir rol üstlenmeye çağırarak, Orta

⁵⁵ PA AA R 12932 8 Kasım 1908 A 18637 ?

⁵⁶ PA AA R 12932 10 Kasım 1908 A 18736

⁵⁷ PA AA R 12932 11 Kasım 1908 A 18761

Avrupa'da büyük güç olan komşusu Almanya ile karşı karşıya gelmek istemediğini ortaya koyuyordu. Stolypin Almanya'nın Avusturya'ya ilhak karşısında verdiği desteği eleştirirken, Alman diplomat Pourtales devrin güç dengelerine işaret ederek oldukça açık bir cevap veriyordu: Rusya, İngiliz-Fransız ittifakına fazlasıyla yaklaştığından, Almanya da ister istemez Avusturyalı müttefikine yaklaşmıştır. Görüldüğü gibi bloklaşma siyaseti Avrupa barışını tehdit eden en önemli konuma yükselmiş; daha temkinli bir siyaset izlemek isteyen bir devlet bunu ittifak sisteminin dışında kolayca gerçekleştiremezdi. Tam tersine aslında dengeyi ve güvenliğini sağlamak amacıyla yapılan ittifaklar, kendi dinamizmini oluşturmaya başlamış ve taraf olan devletler artık pek esnek davranamaz hale gelmişlerdi. Eğer bir devlet o devirde ittifak sisteminden çıkmış olsaydı, güvenilirliğini yitirilecek ve siyaset sahnesinde tek başına kalırdı. Pek tabii olarak bu konumda olan bir devlet, komşuları tarafından tehdit altında kolay bir av olarak nitelendirilebilirdi. Dolayısıyla her devlet barış pahasına bile ittifaklara sahip çıkmak zorundaydı. Almanya bu doğrultuda Avusturya'yı kollamaya devam edip Osmanlı yetkililerini yormadan acil bir çözüm yolu bulmayı tavsiye ediyordu. Osmanlı tarafı geleneksel dostluk bağlarına dayandırılmaya çalışılan bu teklife sıcak baktığını belirtilmekle beraber, ilhak krizini şeref kaybı olmadan bitirmenin mecburi olduğunu belirtiyordu. Kamuoyu etkisi ve parlamentonun onayı artık İstanbul'da da siyâsî bir gerçek olduğundan, bu görüş eski kabine siyasetine alışkın olan Avrupalı "dostlara" anlatılmaya çalışılıyordu.⁵⁸

Osmanlı tarafı Almanya'yı uzlaştırıcı olarak alana çağırmaya gayret ediyordu, ama, Almanya bloklaşma yüzünden Bismarck zamanında sahip olduğu tarafsızlık konumunu çoktan kaybetmiş

⁵⁸ PA AA R 12932 11 Kasım 1908 A 18761

bulunuyordu. Almanya istese de bu role tekrar dönemezdi, çünkü iki nehir arasında kalmıştı. Bir taraftan Avusturya müttefikine sahip çıkmak, diğer taraftan Osmanlı Devletiyle olan dostluğunu muhafaza etmek zorundaydı. Eğer Almanya, Rusya'nın taleplerini yerine getirebilmiş olsaydı, Rusya bir ihtimâl İngiltere ve Fransa'dan uzaklaştırılabilirdi, ancak bu sadece Avusturya ile dostluğu bozmak pahasına mümkün olabilirdi. Osmanlılar bu tutumu kabûl ederken, hem Bulgaristan'da el konulan demiryollarını, hem de Şarkî Rumeli'nin haracı için yüklü bir tazminatta ısrarcı olduklarından, Avrupa devletlerinin buna yönelik uzlaşma istekleri iç politika dengelerine işaret ederek reddediliyordu. Osmanlı kamuoyu büyük devlet Avusturya-Macaristan ile onurlu bir uzlaşmaya hazır olmakla birlikte, onları öfkeliendiren daha çok, Avusturya gibi medeni bir gücün Osmanlı gözünde sadece haraca bağlı bir emirlik konumunda olan küçük Bulgaristanla birlikte hareket etmesiydi. Bu şekilde Avusturya, Bulgaristan'ın suç ortağı konumuna düşüyordu. Normal halde çabuk çözebilecek bir problem, Osmanlı kamuoyu için bir şeref meselesi haline gelmişti. Mesele, Avusturya'nın biraz gayret ve iyi niyet göstermesi durumunda yine de aşabilirdi, ancak Osmanlı kamuoyu Bulgaristan ile aynı seviyede olmayı asla kabûl edemezdi ve hükümetin reel politika çerçevesinde hareket etmesi söz konusu olamazdı. "Vefasız ve geri kalmış bir sürü köylüler" olarak nitelendirilen, zaten Makedonya'daki karışıklıklarda oynadıkları rolden dolayı Osmanlı toplumunda pek iyi gözle bakılmayan Bulgarlar, en azından yüklü bir tazminat ödemeli, aksi takdirde savaş yoluyla dize getirilmeliydiler. Bu arada Viyana'da yaşanan kabine krizi de Avusturya'nın dış politikada sergilediği tavrı değiştirmeyecektir. Baskı altında kalan Avusturya Başbakanı Beck, istifasını sunduktan sonra eski İçişleri Bakanı

Baron Bienert yeni bir kabine kurmakla görevlendirildi.⁵⁹ İstifa, Macaristan ile ilhak kanunu hakkında yaşanan problemlerden de kaynaklanmaktaydı: Avusturya parlamentosu tarafından kabul edilen metne göre, Habsburg hanedanının veraset hakları Bosna-Hersek eyaletleriyle genişletildiğinden, Bosnadaki hâkimiyeti meşru bir zemine çekerek, Macaristan parlamentosuna sunulan metinde “Macar” tacının Bosna ile varsayılan tarihi bağları sebebiyle bir nevi Macarların Bosna üzerinde tarihi haklara sahip olduğu ima edilmeye çalışılıyordu.

Sırlar, Osmanlı toplumundaki Bulgar karşıtı tutumdan faydalanma yoluna girerek, Balkanlarda kendilerine rakip olarak gördükleri Bulgar devletini zayıflatmak için fırsat kollamaya başlamışlardı. Kilise politikası bunun için iyi bir vasıtasıydı: Sırp heyetinin başkanı Novakovič, Bulgar exarkhlığının varlığına son verilmesini talep ediyordu, zira Sırlara göre bu müessese sadece Bulgaristan’ın emaret statüsünde kaldığı sürece ayakta durmalıydı.⁶⁰ Bu teklif aslında pek ciddi değildi, çünkü Kamil Paşa kilise işlerine müdahale etme taraftarı değildi. Novakovič’in cevabı hazırды. Eğer Bulgaristan bu müessesesini ayakta tutma hakkına sahipse, Sırp ortodoks kilisesine benzer bir hak onlara da verilmeli, 1766 tarihinde lağvedilen İpek patriği tekrar canlandırılmalıydı. Sırp ortodoks cemaati bunu büyük bir memnuniyetle karşılayıp, Bosna-Hersek’in kaybını biraz da olsa tazmin etmiş olacaktı. Meselenin önemini kavrayabilmek için kilise politikası hakkında biraz bilgi aktarmakta fayda vardır. Millet sistemi çerçevesinde Rum Ortodoks Patriği, aynı zamanda bütün Balkan Ortodoks hristiyanlarının başıydı. Osmanlı hâkimiyeti altına giren hristiyanların kilise teşkilatları ise umumen Fener patriğine bağlıydı. Sokollu Mehmet Paşa’nın

⁵⁹ BOA HR. SYS. 169/3 1908.11.18

⁶⁰ PA AA R 12932 14 Kasım 1908 A 19022

inisiyatifiyle 16. yy'da Sırp patrikliği İpek'te tekrar canlandırılmış, ancak 1766'da kapatılmıştı. 19. yüzyılında Rum Patrikhanesi ile Bulgar kilisesi aralarında dil meselesinden dolayı başlayıp, kısa bir müddet içinde millî bir meseleye dönen tartışma 1870'de Fener Rum Patriğinden bağımsız (otokephal) bir Bulgar kilisesinin kuruluşuna yol açmıştı. Kilise, Bulgarların millî uyanışında önemli bir rol oynamış ve Osmanlı İmparatorluğunun sınırları dahilindeki bulunan Makedonca veya Bulgarca konuşan insanları da etkilemiş, kısacası kilise artık siyâsî bir öneme sahip konuma ulaşmıştı. Bu durum, Makedonya topraklarına göz dikmiş olan Sırp çevreleri için pek olumlu değildi, çünkü Sırp olarak gördükleri insanlar "Bulgarlaşma" tehlikesiyle karşı karşıyaydılar. Sırp kilisesi ise, Fener Patriğinin resmî izniyle 1879'da otonom Sırp kilisesini kurdu.⁶¹ Eğer İpek Patrikliği tekrar canlandırılmış olsaydı, Patrik Sırp birliğinin hem siyâsî, hem de ruhani sembolü haline geleceğinden, sadece Sırbistan'dan sorumlu Belgrattaki Patriğin aksine, hem Kosova/ Makedonya bölgesi, hem de Bosna-Hersek ve Macaristan krallığına bağlı birçok Sırp'ın bulunduğu Vojvodina bölgesinde önemli bir nüfuza sahip olabilirdi. Bu tabii olarak, hem Bulgar tarafına bir mesaj, hem de Avusturya-Macaristan için bir meydan okumaydı, çünkü Sırp-Ortodoks tebaalarının bağlılığı, vatandaşı oldukları devletten ziyade, Sırp kilisesine geçebilirdi. İpek patriği uzun vadeli olarak Makedonya/Kosova bölgelerindeki Sırları etkileyeceğinden bu alternatif Osmanlı tarafı için hiç de çekici değildi. Yine de böyle bir teklifin mevcudiyeti, din faktörünün Balkanlarda 20.yy. başlarında bile ne kadar önemli bir rol oynadığını göstermektedir. Nasıl olsa, Sırp-Osmanlı ittifakı tabii olarak Avusturya tarafından tehdit olarak algılanacak, Osmanlı yönetici kadrolarında hissedilen temkin yanında İngiltere, Almanya gibi devletler bu ihtimalinin

⁶¹ Mazlower, s.140

istikrarsızlık getireceğinden meseleye sıcak bakmayacaklardır. Söz konusu ittifak netice olarak gerçekleşmemişti, ama ihtimâli bile klâsik güç denge siyasetinin bir unsuru olarak ideolojik yönden farklı devletlerin kısa zaman içinde kendi çıkarları yolunda ittifaklara girip çıkabileceklerini göstermiştir.⁶² 1908'de Osmanlı Devletine dostça yaklaşan Sırbistan krallığı sadece 3-4 sene sonra patlak verecek Balkan harbinde ölümcül bir düşman haline gelirken, karşıda boykota maruz kalan Avusturya ise Cihan harbinde Osmanlı Devletinin dost ve müttefiki olacaktı.

Bosna ve Hersek'i yasal olarak Avusturya-Macaristan devletine katabilmek için hem Avusturya, hem Macaristan parlamentolarına yasa teklifleri 15 Kasım 1908 tarihinde kendi dillerinde gönderilmişti. Taslaklarda farklı ifadelerin yer alması, sadece tercüme farklılıklarından değil, daha çok farklı anayasal zeminlerden kaynaklanıyordu.⁶³ Her iki devlet, sadece askerî, malî ve dış politika konularında iki parlamentodan seçilmiş delegeler sayesinde her iki meclisin onayıyla ortak kanunlar yapabilmeyi öngörüyordu. İlhak kanunu ise normal kanunlar gibi, hem Avusturya, hem Macaristan parlamentoları tarafından ayrı ayrı kabûl edilmeliydi. Hukukî bakımdan ilhak her iki tarafta 1880 tarihli Bosna idare kanununa göre yapılmış, Almanca taslağın birinci maddesine göre Bosna, idare kanununun beşinci maddesine dayanarak "İmparatorun hükümlerliği ve pragmatik sanksiyonunun geçerliliği" Bosna ve Hersek eyaletlerine uzatılmıştı. İlhak kanununun ikinci maddesine göre 1880 tarihli idare kanunu geçerliliğini korumuş, üçüncü maddede Avusturya-Macaristan devletinin ikili yapısı tekrar belirtilmişti: zira, kanun ancak Macaristan krallığında da kabûl edildiği takdirde geçerlilik kazanacaktı. Macarca taslağı

⁶² Arı, s. 101

⁶³ PA AA R 12932 15 Kasım 1908 A 19193

ise, aynı nedenler gösterilmekle birlikte “Bosna-Hersek’in Macaristan krallığıyla tarihi bağlarına” vurgu yapıyordu. Pragmatik sanksiyon kanunu, Habsburg hanedanının tahta geçiş ve veraset durumu ile, hanedanın Macaristan’daki konumunu yâni taht hakkını tanımlamaktaydı; 1723 tarihinde yapılmakla beraber, anayasal yönden halen geçerliydi. Macaristan’ın Bosna ile tarihi bağları ihmal edilmemiş, ilhak sebebi olarak Almanca taslakta olduğu gibi “anayasal bir düzeni oluşturma arzusu” belirtilmiş olsa dahi tarihi faktörler önemini korumuştur. İlhak kanununun ekinde uzunca Avusturya-Macaristan devletinin Bosna-Hersek üzerindeki hakları vurgulanıyor, ilhak; doğal ve haklı bir adım olarak ifade ediliyordu. Özet olarak Avusturya-Macaristan adı geçen eyaletlerin idaresini fiilen Osmanlı Devletinden alırken, bütün idarî prosedürü üstlenmekle, devlet adamlarının anlayışına göre hâkimiyeti ebediyen kendi üzerine geçirmiş oluyordu. Berlin Antlaşmasında bu konuda kısıtlayıcı bir madde bulunmuyordu. Avusturya, ilhakı bir nevi alışılmış hukuka dayandırmıştı, zira hiç kimse otuz yıl boyunca itiraz etmemişti. Bu argüman hukukî bakımdan oldukça zayıftı, buna Avusturya’nın Bosna’yı modern ve mamur hale getirdiği iddiaları da pek geçerlilik kazandırmayacaktır. Elbette Avusturya fiilen Bosna’nın hakimiydi ve başka devletlerin itirazı olmamıştı, ancak bu uluslararası bir antlaşmanın ihlaline de yol açmamalıydı. Avusturya’ya göre Bosnalılar Avusturya pasaportuyla seyahat edip, Osmanlı Devletinde bulunsalar bile, herhangi bir durumda Avusturya-Macaristan konsoloshaneleri tarafından himaye edileceklerdi. Güya buna Osmanlı Devletinin bile itirazı olmamıştı. Bu iddia kısmen doğru olmakla birlikte, bazı durumlarda Bosnalıların tabiiyet meselesi Osmanlı Devleti ile Avusturya Macaristan arasında problem haline gelecektir.⁶⁴ Özellikle askerlik

⁶⁴ BOA, HR. SYS 215/22 1882.1.23

hizmeti bunların başında geleniydi. Avusturya pasaportu taşıyan Bosnalılar askerlik yapmadan, Osmanlı Devleti topraklarına yerleşip, Osmanlı uyruğuna geçmek istediklerinde, Osmanlı Devleti de gelen Bosnalıları kendi tebaa sayma eğilimindeydi. Nasılsa kanun sadece oldu bitti politikasını iç politikada meşrulaştırmak amacıyla çıkartılmış, uluslararası sahnede bir mutabakata varılmamıştı. Bu arada ilhak kanununda Osmanlı Devleti, İkinci Meşrutiyetin ilânı sebebi olarak gösterilmişti, bu halden doğan anayasa isteği Avusturya'nın görüşüne göre kendisi tarafından karşılanmalıydı. Bosna-Hersek'in statüsü devletler hukuku bakımından değişmeyecekti, ortak maliye bakanlığı bölgeyi idare edecek, Bosna'yı ilgilendiren ve her iki parlamentonun onayı lâzım olan kanunlar gerektiği takdirde iki meclis tarafından yapılacaktı.

Yeni Osmanlı Büyükelçisi Reşit Paşa'nın Viyana'ya gelişi yeni bir diplomatik çözüm arayışına yol açtı: Aerenthal bile alışılagelmiş sert tavırlarını bir tarafa bırakıp, iyi niyet gösterme gayretine girmişti. Boykotun etkisi altında Aerenthal, biraz da olsa yumuşayıp Bosna'ya ait Osmanlı devlet borçlarını üstlenmeyeceğini, ancak Arnavutlukta katolikleri himaye hakkından vazgeçip, yabancı kapitülasyonların ve yabancı postahanelerin konumunu diğer devletlerle mutabakata vardığı taktirde Osmanlı istekleri doğrultusunda düzenleyebileceğini bildirmişti.⁶⁵ Gümrük tarifelerinin bile Osmanlı Devleti lehine değiştirilebileceği ima edilmiş, ancak daha önce "Avusturyalı sanayicileri zor durumda bırakıp, onları fevkalâde rahatsız eden" boykotun bitmesi şart koşuluyordu. Artık daha güçlü bir pozisyonda bulunan Osmanlı Devleti buna razı olmayıp, beklemeyi tercih edecektir. Avusturya ilk defa eski kibir ve üstünlük duygusunu kaybetmeye başlamış, en azından Osmanlı tarafı bunu o şekilde algılamış, dolayısıyla bu durumdan

⁶⁵ PA AA R12933 28 Kasım 1908A 19940

mümkün olduğunca faydalanmalıydı. Beklemek Osmanlı tarafı için pek faydalı görünüyordu, ancak uluslararası durum pek olumlu olmadığından, savaş çanları çoktan çalmaya başlamıştı. Aerenthal boykota son vermek için Fransa'nın İstanbul'da diplomatik nüfuzunu kullanmasını rica ettiğinde, Fransa, Avusturya'ya yardımcı olmakla, Alman rakiplerini güçlendirmek istemediğinden, olumsuz cevap verecektir. Kamil Paşa ile Sırp baş müzakerecisi Novakovič arasında devam eden görüşmeler sayesinde İngiliz basınında Sırp-Osmanlı savunma ittifakının yakında resmen imzalanacağına dair iddialar ortaya atmaya başlamış, hâтта Avusturya'nın ya muvafık olacağı, ya da bir savaşa girmeye mecbur olacağını belirtilmişti.⁶⁶

Aralık'ta Osmanlı Devleti Avusturya ile müzakerelere hazır olduğunu, ancak kesinlikle bir karış Osmanlı toprağının dahi Sırbistan veya Karadağ'a verilemeyeceğini, Avusturya'dan resmi garanti istediğini bildirip, ayrıca iktisadî bakımdan da bazı isteklerde bulunuyordu. Avusturya buna sıcak bakıp, yalnız boykotun sona erdirilmesini taleple, bu takdirde gümrük tarifelerini Osmanlı Devleti lehine yüzde 15 civarında tutmaya hazır olduğunu beyan eder. Aerenthal vakit kazanmaya çalışıyordu, çünkü Osmanlı kabinesi ve özellikle İngiliz taraftarı olarak bilinen Sadrazam Kamil Paşa'nın konumu Bosna'dan geri adım atıldığı takdirde sarsılacağından, Avusturya'nın etkisi artabilirdi. Aerenthal boykot konusunda artık oldukça iyimser bir şekilde, en büyük zorluğu aşmış olduğu kanaatine varmıştı.⁶⁷

Ne var ki, Aerenthal'ın iyimser düşüncelerinin pek yerinde olmadığı sadece birkaç gün sonra ortaya çıkacaktır: boykot azaltmayıp, tam aksine daha da sertleşmiş, Sadrazam Kamil Paşa ile görüşen Büyükelçisi Pallaviçini görüşmeden hüsrarla ayrılıp,

⁶⁶ PA AA R12933 30 Kasım 1908A 19962

⁶⁷ PA AA R12933 30 Kasım 1908A 20124

Kamil Paşa'nın inadı karşısında pek bir şey yapamamıştı. Osmanlı hükümeti istese de kendi halkına karşı şiddet kullanmadan boykotu engellemesi mümkün görünmüyordu. Halkın sabrı çoktan taşmış, saldırganlık ihtimali had safhaya ulaşmıştı: Osmanlı Zaptiye nazırının ifadesine göre Avusturyalı gemi personeli gemilerinden inmemeli, zira kalabalığın saldırısına maruz kaldıkları takdirde polis dahi onların emniyetini sağlamayabilirdi.⁶⁸ Boykot komiteleri ve cemiyetleri artık tamamen bağımsız hareket edip, kendi hükümetlerinin istekleri dışında Avusturya'yı müzakere masasına oturtmaya çalışıyorlardı. Aksi takdirde bazı çevreler tarafından pek mantıklı olmayan, ancak devrin ruhunu yansıtan savaş dedikoduları yayılmaya başlamıştı. Sırp propagandistleri tarafından ileri sürülen bu dedikodulara göre Avusturya, Osmanlı Devleti ile savaşa girdiği takdirde Bulgaristan dahi bütün Balkan Devletleri Türklerle beraber harekete geçecekler, üstelik İngiliz donanması Türk kıyılarını Avusturya işgalinden koruyacaktı. Askerî bakımdan bu fikirler pek gerçekçi değildi ve ittifak muhabbeti spekülasyondan başka bir değer taşımamaktaydı, fakat Osmanlı kamuoyunun tavrı ve Avusturya'ya karşı duyulan tepkiler çok net olarak sergileniyordu.⁶⁹

Avusturya Büyükelçi Pallaviçini'nin İstanbul'u terk etme tehdidi ise, diplomatik ilişkilerin sonu anlamına geldiğinden durumu iyileştirmek bakımından elverişli olmadığı kesindi, buna rağmen Avusturya bu adımdan ancak son anda vazgeçecekti.

Aerenthal tarafından bir aile yemeği esnasında siyâsî durumla ilgili yapılan bazı açıklamalar, Aralık 1908'de Avusturyalı siyasetçilerin ve İmparatorun fikir yapısı hakkında değerli bir kaynak olduğu kadar, aynı zamanda gizli diplomasi ve casusluğun da bir

⁶⁸ PA AA R12933 4 Aralık 1908A 20189

⁶⁹ PA AA R12933 5 Aralık 1908 A 20352

örneğini teşkil eder. Zira aile ve arkadaş çevrelerinde yapılan bazı konuşmalar yakın bir müttefik olan Almanya'ya aktarılmış olması, bilgi ağının ne kadar geniş olduğunu ve dostlar arasındaki itimadın pekte sağlam olmadığını göstermektedir. Ne şekilde olursa olsun ifadata göre Aerenthal, İmparator II. Franz Josef tarafından kabul edilmişti. İmparator iyimser olmasına rağmen, Bosna ilhak krizinden dolayı rahatsız olmuş, hatta ilhakının ahlâkî olarak doğru olup olmadığını bile düşünmeye başlamıştı, ancak hükümdar olarak buna mecbur kaldığını gösteren deliller sözkonusuydu. Franz Josef Almanya'nın sadakatinden fevkalâde memnun olmakla, ittifakının çok daha güçlü olduğunu ve hiç kimse tarafından bozulamayacağını ifade etmişti.⁷⁰ Şüphesiz Almanya, ilhak krizi esnasında olduğu gibi, birkaç yıl sonra Cihan harbine girerek Avusturyaya karşı olan sadakatini ispatlayacaktır. Bu hususta Almanya ve Avusturya sadece bir ittifaktan ibaret değil, resmen bir blokta birleşmişlerdi. **Almanya'nın güç kaybetmeden ittifaktan ayrılması mümkün değildi.** İmparator ile Aerenthal arasında gerçekleşen diyalogda Aerenthal'ın neden Bosna'nın ilhakını ısrarla istediği açıklık kazanıyordu: Dış politikada Avusturya'ya bir başarı kazandırarak, dahili problemleri kapatmak arzusundaydı. Bu yol, çağlar boyunca birçok hükümdar ve devlet adamı tarafından uygulanıp bazen başarıyla, bazen de felâketle sonuçlandığı bilinmekle, zaten Aerenthal'da bizzat hareket başarısız olduğu takdirde siyâsî hayatının tamamen bitmiş olacağını açıkça belirtmişti. Yine de Avusturya-Macaristan imparatorluğu için başka bir çarenin mümkün olmadığı, ilhak girişiminin başarısızlığa uğraması durumunda "en azından şerefle mağlûp olunacağı" ifadesinden anlaşılmaktadır. Aerenthal'a göre Habsburg imparatorluğu Panslavizm ve Sırp tehlikesiyle sürekli uğraşması ve orta yolu bulmak mümkün olmadığından, ölüm-

⁷⁰ PA AA R12933 7 Aralık 1908 A 20603

kalım mücadelesi kaçınılmaz olarak, ilhak son çare olmaktan da öte, geçerli ve meşru tek seçenektir.

Çift kutuplu dünya sisteminde iki aktörü arasında mümkün olan diyalog imkânları 1908 Bosna ilhak krizinde Avusturya-Macaristan için mümkün olmamakla, üstelik çok kutuplu dünya sisteminde mevcut olan geniş hareket alanı bloklaşma ve ittifak sisteminden dolayı geçerliliğini yitirmişti. Bunun izahı şudur: çift kutuplu dünya sisteminde baş aktörler belli olduğundan, devletler hegemonun kontrolünden pek çıkamazlar. Diğer tarafta çok kutuplu dünya sisteminde meydana gelebilecek çatışmaların etkisi ise sınırlıdır. Her iki durumda rakipler karşı tarafın muhtemel hareketini tahmin edip, kendilerine göre en mantıklı şekilde hareket ederler. Lâkin 1908 senesinde kalıplaşmış olan ittifak bağları taraflara bağımsız hareket etme imkânı tanımadığı gibi, muhtemel bir savaş, bölgesel karakterini kaybedip dünya savaşına dönebilirdi.

Büyükelçi Pallaviçini'nin İstanbul'dan ayrılışı barış için ciddi bir tehdit olarak algılandığından, Avusturya nihayet bu tehditten vazgeçmişti. Viyana'nın talimatıyla Pallaviçini sözde iznini kullanmayıp, şehirde kalacaktı. En önemlisi, Avusturya artık boykotun ciddiyetini ve bağımsız karakterini doğru algılayıp, istemeyerek de olsa en ağır müzakere şartını geri çekmeye hazırdı: boykotajın bitmesi artık pazarlıkların başlaması için ön şart değildi.⁷¹

Ancak, askeri bakımdan savaşa hazır olmayan Rusya, olayların gidişatından olumsuz etkilenmişti: Rusya barışı istemekle beraber, Avusturya'nın politikasına karşın kayıtsız kalamayacağı gibi, ayrıca basın tarafından ortaya atılan gizli bir Rus-İngiliz savunma antlaşmasının mevcut olduğuna dair iddialardan dolayı

⁷¹ PA AA R 12933 8 Aralık 1908 A 20646

oldukça zor durumda kalmıştı.⁷² Krizi çatışmaya dönüştürmemek için muhakkak Avusturya ile anlaşmak lâzımdı, lâkin Aerenthal ve İswolsky aralarında mevcut kişisel rekabetden dolayı çözüme ulaşmak mümkün görünmemekteydi.

İswolsky, halen Bosna'nın kayıtsız şartsız Avusturya-Macaristan'a bağlanmasına razı olmayıp, hem muhtariyet formülüne sahip çıkıp, hem de Sırbistan için toprak tazminatı talep ediyordu. Burada kişisel anlaşmazlıklar, siyâsî olaylardan daha büyük bir rol oynamış, İswolsky her fırsatta Aerenthal'a karşı duyduğu antipatisini ve nefrete varan duygularını dille getirmekten geri durmamıştır.⁷³ Bazen aktörlerin kişisel davranışlarının siyaseti mantık dışı etkileyebildikleri bu örnekten anlaşılmaktadır. 20. yüzyılın başlarında özellikle bazı soylu siyasetçiler, bürokrasiden bağımsız hareket edip şahsi fikirleriyle güncel siyaset üzerinde büyük bir etkiye sahiptiler. Konferans meselesine dair Avusturya-Macaristan tarafından hazırlanan bir bildiri de karşılıklı ilişkileri yatıştırmaktan uzakta, sadece bir nota değişiminden ibaret kalmıştı.⁷⁴ Buna karşı Avusturya-Macaristan ile Osmanlı Devleti aralarında yapılan müzakereler daha iyimser bir havanın esmesine sebep olmuştu. İngiliz "Times" ve "Daily Telegraph" gazetelerinde yer alan haberlere göre Avusturya'nın olumlu yaklaşımı ile Osmanlı Devletinin en azından resmiyette boykota son verme girişimleri durumun barışçı yollardan çözülmesi için ümit verici işaret olarak değerlendirilmiştir.⁷⁵ Pallaviçini, hükümeti adına Osmanlı Devletine özellikle iktisadî alanlarda tekliflerle, yeniden iyi ilişkiler kurmak suretiyle Bosna-Hersek'in ilhakını bir şekilde kabûl ettirme peşindeydi. Osmanlı Devletine

⁷² PA AA R 12933 11 Aralık 1908 A 20740

⁷³ PA AA R 12933 12 Aralık 1908 A 20933

⁷⁴ PA AA R 12933 15 Aralık 1908 A 21036

⁷⁵ PA AA R 12933 14 Aralık 1908 A 21060

en azından Avusturya'yı ilgilendiren gümrüklerini yüzde 11'den yüzde 15'e çıkarma teklifiyle, bazı ürünlere (örneğin sigara) tekel koyma fikriyle, ayrıca Arnavut Katolikler üzerindeki himayesinden vazgeçip, diğer devletler razı olursa yabancı imtiyazları ve posta meselesinde Osmanlı Devletinin istekleri doğrultusunda girişimlerde bulunmaya söz veriyordu. Kamil Paşa bu teklife cevaben Bosna'ya düşen borç payını dört milyon lira belirleyip, para talep ediyordu. Bu meblağı Avusturya'nın gümrük değişme girişimleri başarılı olduğu takdirde elde edilen kâr payıyla birleşip düşürebilirdi.⁷⁶ Karşılıklı müzakerelerin ilk başarısı, Pallaviçini'nin bu taleplerini Viyana'ya göndermek olacaktır.

Eskiden kaale bile alınmayan isteklerin, şimdi müzakerelere tabi tutulması bile, buzların yavaş ta olsa erimeye başladığının işaretiydi. Avusturya teklifinin başarı şansı, diğer Avrupa devletlerinin tavrına bağlıydı, gümrüklerin değişimi onların ticaretini etkilediğinden, Avusturya diğer devletleri pek nazik olmayan bir durum karşısında bırakmıştı: Balkanlarda barışçı bir çözüm isteyen herkes, maddî fedakarlığa hazır olmalıydı. Anlaşılan şuydu: Avusturya'nın hukuk ihlâli alâkalı olmayan devletler tarafından ödenecekti, elbette bu teklifin başarı şansı nisbeten düşüktü. Kamil Paşa'nın "borç üstlenme" talebinin sebebi sadece Avusturya'nın konumu değildi; nasıl Avusturya maddî teklifini başka devletlere uzatmaya çalışıyorsa, Kamil Paşa da benzer bir girişim içindeydi. Bosna-Hersek'in ilhakı Osmanlı kamuoyu ve basınında halen duyguları coşturan bir mesel ise, devlet erkânı için reel politik bir konu olup, bunu çoktan kapatmaya hazırdı. Yapılması gereken tek şey, Osmanlı Devletinin onurunu uluslararası sahnede tamir edip, kamuoyuna Bosna'nın kaybını kabul ettirmekten ibaretti. Bunun için gözle görülür bir başarı esas olacaktı. Kamil

⁷⁶ PA AA R 12933 16 Aralık 1908 A 21122

Paşa asgari olarak dört milyon lira talep edip, gerekirse hepsini Avusturya'dan alacaktı. Eğer Avusturya-Macaristan daha düşük bir meblağla bile borç payı meselesine onay verirse, Kamil Paşa aynı taktiği Bulgaristan, Sırbistan ve Karadağ gibi devletlere karşı da deneyecekti. Diplomatik gözlemcilere göre Avusturya prensip olarak Osmanlı Devletine maddî tazminat vermeye hazırdı ve bunu Osmanlı borçlarının bir kısmını kapatarak, bir krediye çevirebilirdi. Bu çözümün Osmanlı Devleti ne için o kadar çekici olduğu sorulabilir, zira maddî tazminat teklifi “Bosna para karşılığında satıldı” gibi suçlamalara yol açabilirdi. Osmanlı Devletinin malî durumu göz önüne getirildiğinde, bu yöntemin tek gerçekçi yol olduğu anlaşılmaktadır: borç yükünün altından kalkamayan ve halen Düyûn-i Umumiyenin direktifleri doğrultusunda hareket etmek zorunda olan genç Meşrutiyet rejimi muhakkak bir para kaynağı bulmalıydı. İktisadî kalkınma, askerî ve siyâsî gelişmeler için esastı. Eğer Osmanlı Devleti zayıflığından kaynaklanan girişimleri (Bulgaristan'ın ilân-i istiklâlî gibi) para ile telâfi edebilirse, uzun vadede tekrar ayağa kalkabilirdi. Ancak Osmanlı Devletinin Bosna'yı geri alma gibi ciddi bir şansı mevcut değildi ve Avusturya ile var olan problemleri daha çok diplomatik nezaketsizlikten dolayı ortaya çıkmıştı.

Rus Dışişleri Bakanının Avusturyalı meslektaşına karşı beslediği olumsuz algıya rağmen hükümdarlar arasında şahsi ilişkiler fazla hasar görmemişti: Rus Çarı II.Nikolai, Avusturya-Macaristan hükümdarının tahta geçiş yıldönümü münasebetiyle hatırını sormuş, iki devlet arasında var olan problemlerin en kısa sürede çözüleceğini temennisinde bulunmuştu. Çarın sulhperver tavrına rağmen, Rus matbuatı Avusturya'yı saldırmaya devam edip, yaralı Rus millî gururunu okşamak için Avusturya'ya karşı ağır suçlamalar kullanmaktan geri durmuyordu. Oysa ilhakin

eylem olarak hukuka aykırı olmadığını 1878 tarihli gizli antlaşmalar ve protokollerle ispatlamak mümkündü. Bu gerçeği basın vasıtasıyla Avrupa kamuoyuna açıklamak isteyen Avusturyalılar ise durumu hafifletmeye çalışıyorlardı.⁷⁷ Yine de Rus gazetelerin olumsuz ve katı tavrı göz önüne alındığında bu yöntemin başarılı olup olmayacağı pek belli değildi: mezkur antlaşma, Avusturya'ya "daimi işgal hakkı" (annexion definitive) tanıyor, ancak ilhaktan bahsedilmiyordu. Esas olarak antlaşma Bosna'yı Avusturya'nın daimi sahibi yapıyor, lâkin bunu tanımak istemeyen çevreler antlaşma metnini kullanarak gerginliği hafifletmek yerine, onu provokasyon yöntemi olarak kullanıyorlardı.

Padişah, 17 Aralık 1908'de meclisin açılışında dış politika hakkında irad ettiği nutkunda, Bulgaristan kralı Ferdinand'ı sadakati terk etmiş "emir" olarak tanımlarken, Avusturya-Macaristandan şikayetçi olması, Avusturya-Osmanlı münasebetlerinin zannedildiğinden daha kötü olduğunu gösteriyordu. Padişah tarafından vurgulanan hususların daha net anlaşılması açısından nutkun Avusturya'yı ilgilendiren kısmını tam olarak açıklanmasında fayda vardır: "Avusturya-Macaristan, kendisine Berlin antlaşması esnasında geçici olarak verilen eyaletleri ilhak etmekle Devlet-i Şahanenin haklarına zarar verip, antlaşmanın tanıdığı hududu aşmıştır" ibaresiyle, II. Abdülhamit, Avusturya'nın politikasını tasvip etmediğini göstererek, iki devlet arasında müzakere zeminini zayıflatmıştı. Padişah, hukuka aykırı olan bu eylemden dolayı karşılıklı ilişkilerin zarar gördüğünü üzüntüyle karşıladığını da belirtmişti.⁷⁸ Uzlaştırıcı bir politika takip eden ve sadrazamlığa göz dikmiş olan Tevfik Paşa, Padişahın nutkunun içeriğinden daha evvel haberdar olmamaktan şikayetçiydi fakat konuşmayı

⁷⁷ PA AA 12933 18 Aralık 1908 A.S. 1856

⁷⁸ PA AA 12933 17 Aralık 1908 A 21234

hazırlayan, Kamil Paşanın başında bulunduğu sadaret makamıydı.⁷⁹ Kamil Paşa'nın, meselenin çözüme yaklaştığı bu anda bu tür sert bir mesajı neden verdiği sorulabilirse de, cevabı net olmamakla birlikte, kamuoyunda hakim olan Avusturya karşıtı duyguların rol oynamış olabileceği yönündedir.

Kriz çözüm aşamasına geldiğinde diğer devletlerin tavrı da çok net değildi: barışın korunması herkes için önemliydi, ama hiçbir devlet, kendi menfaatleri pahasına başka bir devletin öncelik kazanmasına izin vermek istemiyordu. Meselâ, İngiltere'nin, Rusya'nın Boğazlara inme politikasına karşı çıkışı ve Boğazlar konusu gündeme geldiğinde gösterdiği katı ve olumsuz tavrı ancak bu şekilde izah edilebilir. Stratejik sebeplerden dolayı Akdeniz'de Rus gemileri görmek isteyen en son ülke zaten İngiltereydi. Avrupa barışının sağlanması pahasına Boğazların kontrolü İngiltere için çekici olmadığı gibi, Hindistandaki müslüman tebaasını dikkate almak zorunda olduğundan, mecburen Türk dostu görünmek zorundaydı.⁸⁰

İtalya ise Avusturya ve Almanya ile müttefik olmasına rağmen, müttefiklerine pek yakın durmayarak göz diktiği Arnavutluk üzerindeki etkisini güçlendirmek için elinden geleni yapmaya çalışıyordu. Üçlü ittifaktan kopma riski İtalya için ağır olduğundan, ancak bekleyici ve tarafsız bir tavrı gösterebilirdi, çünkü emellerini Üçlü ittifakla kolayca yerine getirmesi mümkün değildi. Roma hükümetinin Bosna ilhak krizi esnasında gösterdiği bu tutum, ittifak ve bloklaşma politikasının gelişmesi için yine de fevkalâde önemliydi: İtalya, müttefiklerine soğuk davranmakla, İngiltere ve Fransa'ya savaş gibi daha ağır bir kriz halinde Almanya ve Avusturya'ya sahip çıkmayabileceğine dair sinyaller vermişti. İtalyan

⁷⁹ PA AA 12933 17 Aralık 1908 A 21192

⁸⁰ PA AA 12933 15 Aralık 1908 A 21299

kamuoyu zaten Avusturya'ya karşı pek dostane duygular beslemeyip, Balkanlardaki Sırp milliyetçiliğini sempatiyle karşılıyordu. Hâтта, özellikle milliyetçi gençlerden ve öğrencilerden müteşekkil bazı İtalyan çevreler, köşe yazarları tarafından ileri sürülen propaganda yazılarından etkilenererek, savaş halinde Sırp'ların yanında gönüllü olarak savaşacaklarını duyuruyorlardı. Buna rağmen İtalyan siyasetçiler, diplomatlar vasıtasıyla Üçlü ittifaktan ayrılmayacaklarını beyan edip, müttefiklerine güvence vermeye çalışıyorlardı. İngiltere dengeyi bozmamak için Üçlü İttifakın barışçı bir istikrar unsuru olarak görüp, onu muhafaza etmeye çalışıyordu.⁸¹ İngiliz kamuoyu "Jön Türkler" olarak bilinen Meşrutiyet hükümetine sıcak bakıp, Avusturya'nın Osmanlı Devletine yüklü bir tazminat vermesi gerekli olduğunu savunurken, Sırbistan ve Karadağ için tazminat meselesinden hiç bahsetmiyordu. Onların talepleri muhtemelen Fransa ve İtalya tarafından desteklenmiş olabilirdi, fakat İngiltere bunu barışı tehdit eden bir unsur olarak değerlendiriyordu. Sir Edward Grey de Osmanlı-Avusturya yaklaşımını övüp, gerekli olduğunda Türkleri ikna edeceğini duyuruyordu. Artık Bosna ilhak krizinin en azından Avusturya-Macaristan ile Osmanlı Devleti arasında çözülmeye başladığı belli olmakla birlikte, yalnız Osmanlı meclisinin uzlaştırıcı bir tavrı gösterip göstermeyeceği merak konusuydu. Tabii bu arada Sadrazam Kamil Paşa'nın konumuyla ilgili olarak boykotaj ve Bosna ilhak krizi Osmanlı iç siyâsî yapısını gittikçe etkilemiş, kabine değişikliği üzerine duruyor ve İttihat ve Terakki Cemiyeti gücünü boykot sırasında iyice göstermişti. Meselâ, Hilmi Paşa, Avusturya-Macaristan'ın Selanik Başkonsolosu Oppenheimer'e ITC ajanları tarafından izlendiğini belirterek, komitenin gayri resmi de olsa büyük bir etkiye sahip olduğu izlenimi vermeye çalışmıştı.

⁸¹ PA AA 12933 17 Aralık 1908 A 21342

İngiliz ve Fransız kamuoyu 20. yüzyılın başlarında Almanya'ya olan bakış biçimleri oldukça duygusaldı. Almanya, Fransa için ezeli bir düşman olduğundan, 1871 savaşının intikamını almak için her yol mubahtı. İngiltere ise, Almanya'yı rakip olarak gördüğü halde, onu can düşmanı olarak görmüyor, hatta İngiliz kamuoyunun önemli bir bölümü Almanları Cermen kardeşleri olarak görüp, iki kuzeyli milletin işbirliğiyle medeniyetin dünyaya daha sağlam yayılıp, yerleşeceği inancı taşıyorlardı. Fransa, uzun süreden beri Üçlü ittifakın pek istekli bir üyesi olmayan İtalya'yı Almanya ve Avusturya-Macaristan'dan koparmaya gayret edip, özellikle Avusturya karşıtı basın ve çevrelere destek veriyordu. Fransız hükümetinin Bosnalı-Sırp komitacılara Fransa'daki faaliyetlerine hoşgörü ile yaklaşması, pek gerçekçi olmayan 'Bosna'ya muhtariyet' propagandasına girişmesi de bu arka plân dikkâte alınarak değerlendirilmelidir. Bu arada Avusturya-Macaristan çözüm için prestijini korumaya kararlı olmakla, gerek Avusturya, gerekse Macar siyasetçiler hemfikirdiler. Avusturya Başbakanı Bienert ve Macar başvekili Wekerle ile Baron Burian Osmanlı Devletine kredi vermeye hazırıldılar. Ancak, Osmanlı Devletine yüklü bir meblağ ödemek "Bosna-Hersek'i satın almak" anlamına geldiğinden, yâni Avusturya'nın hükümlanlık haklarını sorgulama anlamı taşıdığından bazı çekinceleri mevcuttu. Buna çözüm bulmak için Aerenthal özel sektöre de danışarak bu yolda muvafık da oldu. Topraksız kmetlere kredi vermek için iktisadî yönden önemli bir konumda olan Boden-Creditanstalt'ın başkanı Von Taussig, Aerenthal ile görüştüktan sonra kabûl edebilir bir yol bulundu: Osmanlı devletine verilecek tazminat, formalite olarak Bosna-Hersek'te bulunan Osmanlı Devletine ait emlak-i metruke için ödenebilirdi.⁸²

⁸² PA AA R 12933 23 Aralık 1908 A 21...

Müzakereler esnasında Avusturya-Macar çekişmeleri ve fikir ayrılıkları kendini göstermiyor değildi, bazen bu çekişmeler Osmanlı Devletiyle bir mutabakata varabilmek için yardımcı olabilirdi. Dolayısıyla bu çekişmelerin diplomatik bir oyun olup olmadığını sorusu ortaya çıkmaktadır. Macar Başvekili Wekerle, Osmanlı Peşte sefirini kabûl ettiğinde tarihi Osmanlı-Macar ilişkileri ve dostluğa işaret ederek, meselelerin kısa sürede ve barışçı yollardan çözüleceğine dair ümitlerini dile getirmiş ve bu arada açıkça Bosna'nın neden ilhak edildiğini ifade etmekten de çekinmemişti; ancak bu şekilde, Habsburg monarşisi ve özellikle Macaristan'ın varlığı için ciddi tehlike teşkil eden, büyük bir güney-Slav devletinin kuruluşuna mani olunabilirdi.⁸³

Avusturya-Macaristan yönetimi nihayet Aerenthal ve meslektaşları tarafından ileri sürülen temkinli yaklaşımı da aşarak, İmparatorun izniyle Osmanlı Devletine Bosna'nın kaybı için maddî bir tazminat vermeye resmen kabûl ediyordu. Meblağ henüz kesin olmamakla birlikte, Osmanlı tarafı prensip olarak yine de onay vermişti.⁸⁴ Bu adımın ehemmiyeti küçümsenmemeliydi, zira Osmanlı-Avusturya ilişkilerinin düzelmesi bir yana, Avusturya-Macaristan artık Osmanlı Devletinin Bosna-Hersek üzerindeki hükümlerlik haklarının bulunduğunu itiraf etme anlamına geliyordu. Tazminat verildiği takdirde ise, tabii olarak Osmanlı Devleti artık bu haklarından vazgeçmeyiş demekti. Fakat, yine de aylarca Avusturya tarafından savunulan, Bosna'nın fiilen ve hukuken Osmanlı Devletiyle herhangi bir ilişkisi bulunmadığına dair tezi çürütme çabaları devam edecekti.

Osmanlı kabinesi Bosna'nın ilhakını tanıyan antlaşma metnini müzakere ederken, sadece iktisadî ve siyâsî bakımdan uygun bir

⁸³ BOA HR. SYS. 109/5 1909.1.13

⁸⁴ PA AA R 12935 19 Ocak 1909 A.S. 113

çözüm aramakla yetinmiyor, aynı zamanda halkın boykotla birlikte yükselen Avusturya-karşıtı duygularını yatıştırmaya ve Boşnak müslümanların durumuyla ilgili duyarlılığı da hesaba katmaya çalışıyordu. Böylece Kamil Paşa hükümeti kendi şartlarını Viyana'ya sunarken, Bosna-Hersek'ten Osmanlı topraklarına göç etmek isteyen Boşnaklara bu imkânın tanınması arzusundaydı. Askerlik hizmetine tabii olanlar dahi her Boşnak dilediği taktirde Osmanlı Devletine göç edip, Avusturya uyruğundan Osmanlı tabiiyetine geçebilmeliydi.⁸⁵ Askerlik ve göç meselesi Avusturya-Macaristan ile Osmanlı Devletiyle geçmişte hep sorunlar yaratmış, dolayısıyla bu meselenin daimi çözümü önemli bir husustu. Bu arada göç hakkı sadece Boşnak müslümanlar için geçerli olup, buna Ortodoks Sırlar, Yahudi veya katolik Hırvatlar dahil değildi. Osmanlı Devleti aynı zamanda Avusturya tarafından verilen teklifi kabûl edip, gümrüklerin yüzde 11'den yüzde 15'e yükselmesini talep ediyordu.⁸⁶ Avusturya-Macaristan'da olduğu gibi iç siyaset Osmanlı Devletinde de müzakereleri etkilemiyor değildi. Arnavut kökenli Osmanlı mebusların lideri konumunda olan İsmail Kemal Bey, kendilerine yakın olan insanların ilhaka temkinli yaklaştığını dile getirerek, Sırbistan ve Karadağ'a tazminat verilmediğinden, adı geçen devletler ihtimâl Osmanlı Devletinden toprak koparmaya çalışacaklarından doğal olarak Rumeli vilayetlerinde mukim olan Arnavutlar bundan olumsuz etkileneceklerdi. Özellikle Arnavutlar muhtemel bir Sırp saldırısından endişe edip, Osmanlı Devletinin tedbir almasından yanaydılar. Her ne kadar Arnavutlar bazen merkezi hükümetle çatışsalar da Osmanlı Devleti Sırp yayılmacılığına karşı bir garantör olarak algılanıyordu. Bu korku gerçekten yerindeydi, büyük devletlerinin tedbirli davranmalarına rağmen,

⁸⁵ PA AA R 12935 19 Ocak 1909 A 1213

⁸⁶ PA AA R 12935 20 Ocak 1909 A 1278

Sırbistan ve Karadağ kamuoyu baskısıyla –en azından basın ve diplomatik açıklamalarda-saldırgan bir politika sürdürüp, savaş tehditleri savurmaları⁸⁷ karşısında uluslararası gerginlik bir türlü yatıştırılamıyordu. Avusturya ile Osmanlı İmparatorluğu daha çok iktisadî konular için müzakere ederken, küçük Balkan devletlerinin radikal tutumu büyük devletleri etkileyerek, konunun kapanmasına mani oluyordu. Sırpların ve Karadağlıların tavrı ancak kendi perspektiflerinden bakıldığında bir anlam kazanıyordu: Bosna, Sırbistan için tamamen kaybedilmiş olacağından, Avusturya-Macaristan, Sırbistan'ı tamamen kuşatabilirdi. Bosna ilhak meselesi çözüldüğünde, Bulgaristan krizin çözülmesi muhtemeldi, o takdirde güçlü Bulgar rakibi Sırbistan'ın Makedonyadaki emellerine de karşı çıkabilirdi.

Sırbistandaki muhalefetin radikal tavrı eklendiğinde, Sırp yönetimi için bir başka çarenin bulunmadığı anlaşılmaktadır: Sırp kamuoyu fazla tavizkâr bir hükümetin meşruluğunu sorgulayabilirdi. Ayrıca Sırp iç politikasında şiddet ve siyâsî cinâyetler yaşanmış olaylardı: halk, radikal güçler ve ordunun Avusturya-Macaristan'a karşı sergilediği zayıf siyasetten dolayı hiç sevilmeyen Kral Alexander 1903 senesinde bir grup subay tarafından kraliçeyle beraber hunharca katlederek parçalanmıştı. Yâni, dış politikada “hain” olarak damgalanmak bir siyasetçi için hayati tehlike taşımak olduğundan, Sırp hükümet üyeleri bunun ne anlama geldiğini çok iyi biliyorlardı.

Uluslararası alanda Osmanlı-Avusturya uzlaşmasına doğrudan kimse karşı çıkmamakla birlikte, en fazla tepki gösteren Rusya olmuştu. Her ne kadar Rusya da bir savaşın çıkmasını arzulanmasa da, Avusturya'nın “bu kadar ucuz” kurtulmasını hazmedemezdi. Rus Çarı II.Nikola bile şahsen Aerenthal tarafından yürütülen

⁸⁷ PA AA R 12935 22 Ocak 1909 A 1358

politikayı eleştirip, özellikle Aerenthal'ın bir mutabakata varmayı engelleyen inatçılığından yakınıyordu. Çar'a göre Rusya, Avusturya ile daima iyi geçinerek, dengeyi korumaya çalışmış, fakat Aerenthal Rusya'nın dış politikasındaki kırmızı çizgileri bilinçli bir şekilde aşarak Rus yönetimini pek zor bir duruma sokmuştu. Burada Çarın tepkileri ayrıca şahsi bir boyut da taşıyordu, çünkü Çar II.Nikola, Avusturya-Macaristan İmparatorunu yürekten sevip, kendisine karşı büyük bir saygı da duyuyordu. Aerenthal'ın bencil tavrı sayesinde Rusya ister istemez II.Nikola'nın dost olarak kabul ettiği II.Franz-Josef'le karşı karşıya gelmişti. Ancak bütün bunlara rağmen Rusyanın ve özellikle Rus Çarının barışın koruması için büyük çaba harcadığını belirtilmek gerekir. Çar, Sırp veliahdı ile görüştüğünde kendisine savaşa yol açabilecek bütün faaliyetlerden uzak durmasını tavsiye etmiş ve Sırbistan Avusturya'ya saldırıldığı taktirde açıkça Rusya Sırpların imdadına yetişemeyeceğini bildirmişti.⁸⁸ Her ne kadar Osmanlı-Avusturya mutabakatı Rus emellerine aykırı ise de, sıcak savaş tehdidi karşısında kararlı adımlar atılarak, Avusturya'nın Şark ve Balkan siyaseti sadece diplomatik araçlarla engellenmişti. Elbette Rusya'nın askeri yönden savaşa hazır olmadığı ve mecburi olarak barış yanlısı bir politika izlemek zorunda olduğu da unutulmamalıdır. Küçük bir detay, Orta ve Doğu Avrupadaki muhafazakar yönetimlerin bütün problemlere rağmen, ortak yönlerinin bulunduğunu göstermektedir: Çar, Alman Büyükelçisinin Sırp komitacıların esasında devrimci ve tehlikeli bir unsur olduğunu, bütün muhafazakar güçlerin onlara karşı birleşmeleri gerektiği görüşüne tamamen katılmıştır.

Her ne kadar büyük devletler rekabet içinde olmalarına rağmen, halkın katılımını sınırlayan ve mevcut düzeni koruyan siyâsî sisteme karşı çıkabilecek unsurlara daima kuşku ile bakmışlardır, onlar Sırp

⁸⁸ PA AA R 12935 1 Şubat 1909 A 2002

devrimciler gibi dış politikada pekâla kullanabileceklerinden, onlar yine de potansiyel tehlike olarak algılanmıyor değillerdi.

Osmanlı-Avusturya uzlaşması sadece Bosna'daki pan-Slavizm davasına ağır bir darbe indirmiş olmayacak, aynı zamanda Rusya, Boğazlar meselesiyle ilgili hedeflerinede engel olacaktı. Bu sebeple Rus diplomatlar, Osmanlı Meclis-i Vükela'da bile faaliyetlerde bulunup, mebusları muhtemel bir antlaşmanın onayına karşı etkilemeye çalışıyorlardı. 1909'un ikinci yarısında Rus Büyükelçiliğinde çalışan memurlar dikkat çekici bir şekilde her gün Meclis binasının lobisinde bekleyip, mebuslarla samimiyet kurma çabasına girişmişlerdi. Bu durum antlaşmanın onayı için pek olumlu olmadığı gibi, kamuoyunun Avusturya karşı olan tepkisi mebusanların arasında da mevcuttu. "Arnavut grubunun" liderliğini üstlenmiş olan İsmail Kemal Bey'in ifadesine göre müzakerelerin uzatılması meclisteki havayı olumsuz etkilemekte, antlaşma ne kadar çabuk yapılabilirse onaylanma şansı da o kadar yüksek olacaktı.⁸⁹ İsmail Kemal, özellikle Alman diplomatlar tarafından "geleceğin adamı" görülmekle, görüşleri artık çözüme doğru giden ilhak krizinde de dikkate alınmaya başlanmıştı. Bu konuda muhtemelen İsmail Kemal'in komitacıların karşısına çıkma eğilimi belirgin bir rol oynamış olmalıdır. Çünkü Büyük Devletler tarafından kontrol edilemeyen ve Osmanlı siyasetinin seyrinde beklenmedik hamleler yapan İttihat ve Terakki Cemiyetinin varlığı en azından Meşrutiyetinin ilk dönemlerinde Avrupa devletleri için rahatsız edici bir faktör olarak görülmüştür. İsmail Kemal'e göre Meclis-i Mebusan'da Avusturya ile anlaşma için çoğunluk tam zamanında-yâni 1908 yılının Ocak ayı sonlarında- mevcuttu. Ne var ki, tam da bu aşamada antlaşmaya karşı, milletvekillerini etkilemeye çalışan kaynağı meçhul broşürler ortaya çıkmaya başlamıştı. İsmail Kemal

⁸⁹ PA AA R 12935 29 Ocak 1909 A 1790

Bey ise Bosna-Hersek meselesine acil bir çözüm bulma taraftarı olup, Osmanlı parlamentosunda buna yönelik çabalarda bulunuyordu. Osmanlı yönetiminin artık Bosna-Hersek'ten ümidini kesmiş olduğu yavaş yavaş kamuoyu tarafından da anlaşılmaya başlanmış, ancak İsmail Kemal Bey'in parlamentoda yaptığı bir konuşma, sadece barışçı bir çözüme varmak isteyen bir siyasetçinin boyunu aşıyordu. Ocak ayının ikinci yarılarında Bosna meselesini çözmek amacıyla oluşturulan meclis çalışma komisyonunda İsmail Kemal, Bosna-Hersek vilayetlerinin, Avusturya işgalinden önce de Osmanlı Devleti için maddî, siyâsî ve askerî bakımdan bir problem teşkil ettiğini, ancak aynı zamanda Bosna-Hersek'in kaybının vazgeçilmez olduğunu dile getirmişti. Zira Rusya, Avusturya ile antlaşma yaptığından ciddi bir biçimde ilhaka karşı çıkılmaz, İngiltere ise baştan beri Berlin Kongresinde vilayetlerin daimi işgali için, yâni Osmanlı'dan kopartılmasından yana bir siyaset izlemişti. Otuz seneden beri kaybedilmiş olan sözkonusu eyaletleri geri almak gayri mümkün olduğu gibi, Avusturya'nın maddî tazminat teklifi, "Bosna-Hersek para karşılığında satılıyor" biçimde değerlendirilmemeliydi. Avusturya, sadece Bosna'da bulunan bazı emlâk-i metruke için (meselâ, ormanlar) tazminat ödeyecek ve bu parayı almak Osmanlı Devletinin doğal hakkıydı. Bu konuşma etkisini çabuk göstermiş ve mebusların çoğu bu görüşe katılmıştı. İsmail Kemal Bey bu ifadeleri muhtemelen çözümü hızlandırmak amacıyla yapmış olabilirdi; gerekçe olarak da Bulgaristan krizini örnek göstermişti. İsmail Kemal'in Bosna ile ilgili tutumu sadece acil çözümden yana bir politikacının isteğini yansıtmakla kalmıyor, bilinçli veya bilinçsiz de olsa, Almanya lehine bir siyaset izlediği intibai uyandırmaktaydı. Bu fikir konuşmasının birinci kısmından anlaşılıyordu: Bosna'da her ne kadar 1878 yılından önce de bir takım rahatsızlıklar varsa da, asıl problemler Rus

harbi ve Rus-Avusturya antlaşması sonucu Osmanlı topraklarından kopartılmasıyla oluşmuştu. Unutmamalıdır ki, 1876'da baş gösteren ayaklanma, aynen Bulgaristan ayaklanması gibi askeri bakımdan bütün zorluklara rağmen bastırabilmişti. İsmail Kemal Bey'in konuşması ise Bosna'nın işgalinin kaçınılmaz bir hareket, hatta hayırlı bir vaka olarak gösteriyordu. Rusya'nın ellerinin bağlı, İngiltere'nin baştan beri olumsuz bir rol oynadığı ifadeleri ise içerik bakımından doğru olmakla birlikte, neticede adı geçen devletlerinin olumsuz rolü dile getirilirken, Almanya'nın da pek farklı bir rol oynamadığı göz ardı ediliyordu. Malûm olduğu üzere Rusya ve İngiltere-elbette kendi çıkarlarından dolayı- ilhak krizi boyunca Osmanlı Devletine destek verdiklerinden, Almanya'nın, Avusturya taraftarlığından dolayı, sözkonusu devletlerin Osmanlı Devletine yaklaşabileceğinden çekinmekteydiler. İsmail Kemal Bey'in konuşmasında, Rusya veya İngiltere'ye yakın bir politikanın önüne geçilmeye çalışıldığı açık olmakla, alternatif olarak geriye sadece geleneksel Osmanlı-Alman ittifakı kalıyordu. Binaenaleyh, İsmail Kemal'in talimatları doğrudan Almanlardan aldığını düşünmek de fazla iddialı olur. İsmail Kemal, Bulgaristan krizinden dolayı gerçekten acil bir çözümden yana olup, Bosna hakkında duygu dolu, gerçeği yansıtmayan ümitleri dağıtmaya çalışıyordu. İsmail Kemal Bey'e göre Bulgaristan yıllardan beri Osmanlı Devletiyle çeşitli konularda kavgalı olup, hududunu korumak için askeri harcamalarını yükseltmeye çalışıyordu. "İstiklal krizi" meselesi, Şarkî Rumeli eyaletlerinin 1885 senesinde Bulgaristan'a bağlanmasından sonra ikinci büyük krizi teşkil ediyordu, buna Bosna krizi de eklenmişti. İsmail Kemal Bey'e göre Osmanlı Devleti sadece ve sadece hayatî meselelerine önem vermeli ve ne Bosna, ne de Bulgaristan için gereksiz enerji sarf etmemeliydi. Bosna ilhakına karşı yapılan protestolar sayesinde çok para israf edilmişti, oysa

Osmanlı Devleti modernleşmek ve ayağa kalkabilmek için bütün kaynaklarını seferber etmeliydi.

Kendini koruyabilmek için Osmanlı Devleti sanayi, tarım ve eğitim için lâzım gelen kaynakları askeriyeeye ayırmak zorunda kalmış, bu durum böyle devam ettiği takdirde Meşrutiyet rejimi de ülkeyi kalkındıramazdı. İsmail Kemal pek alışılmadık ve pragmatik düşünceler savunuyordu: Bosna meselesiyle gündeme gelen duygusal İslâm kardeşliğinden ziyade, sadece gerçekçi ve savunulabilir hedefler dikkate alınmalıydı, Bulgaristan'ın istiklâli de artık bir gerçektir. Buna karşı protesto etmektense meselâ, Şarkî Rumeli bölgesini askerlerden arındırmalı ve Bulgar sınırını Osmanlı lehine değiştirme gibi talepleri gündeme getirmeliydi. Osmanlı Devleti ancak gerçekten savunulabilir hudutlara sahip olduğunda kendi varlığını muhafaza edebilirdi. Bu mantığa göre Bulgaristan'dan çok para talep etmek veya kayıp bir eyalet olan Bosna için siyâsî güç sarf etmek pek akıllıca bir hareket değildi. İsmail Kemal Bey, müzakereler esnasında özellikle Kamil Paşa ve kendisiyle, Alman büyükelçisinin göstermiş oldukları ılımlı ve uzlaştırıcı tavırla, uzlaşmanın başarıya ulaştığını vurgulamayı da ihmâl etmemiştir.⁹⁰

Avusturya-Macaristan parlamentolarında Bosna ile ilgili görüşmelerde mutabakata varılsın veya varılmasın Bosna-Hersek bölgesi için çalışmaların süratle devam ettiği, artık plânlanan çerçevenin dışına çıkılamayacağı anlaşılmıştı. İlhak meselesiyle görevli karma parlamento komisyonu Bosna-Hersek'e verilecek anayasa ile ilgili bazı hazırlıkları tartışıp, özellikle kişisel hürriyetlere daha fazla yer veren taslaklar üzerinde durmakla ilhak gerekçesini, yâni Bosna-Hersek'e yakışır medeni bir düzen getirme yolunda, haklı

⁹⁰ İsmail Kemal Bey, s. 323

olma eğilimindeydi. Osmanlı Devleti ile Avusturya-Macaristan arasında devam eden müzakerelerde bazı hususların çözümü kolay değildi. Avusturya-Macaristan, Boşnak müslümanlara prensip olarak göç hakkını tanımaya hazırdı, ancak Türk tarafınca teklif edilen üç senelik süreyi kabûl etmek istemiyorlardı. Ayrıca göç, Bosna eyalet hukukuna göre düzenlemeliydi. Bunun nedeni ise, Avusturya'nın hükümlerlik haklarını sorgulamaya açmak istemesinden kaynaklanıyordu. En önemli husus ise askerlikti. Avusturya-Macaristan, bir devletin hükümlerliğinin en belirgin göstergesi olan asker alma yetkisini korumak istiyordu. Potansiyel göçmenlerin bir kısmı askerlik vazifelerini yerine getirmemiş olduklarından, Osmanlı Devletine göçmek suretiyle Osmanlı tebaası olacaklardı, ancak bu düzenlemeye göre onlar geçmişte Avusturya uyruğu olarak muamele gördüklerinden, prensip olarak daima Osmanlı uyruğuna sahiptiler. Bunun anlamı açıktı: hukukî bakımdan Avusturya tarafından reddedilen, Bosna-Hersek üzerindeki devam etmiş olan Osmanlı hükümlerlik hakkı, geriye yönelik tanınmış demektir.⁹¹ Osmanlı kabinesinde meydana gelen değişiklikler de çözümü geciktirmedi. Harbiye ve Bahriye nazırlarının görevlerinden alınmasından dolayı doğan hükümet buhranı neticesinde Sadrazam güvenoyu alamayıp, istifa etmek zorunda kaldı. 13. Şubat 1909'da Kamil Paşa istifa ettiğinde, Hüseyin Hilmi Paşa Sadrazam oldu. Bu durum, aynı zamanda ITC'nın güç kaybetmeye başladığı gösteriyordu.⁹²

Bütün sıkıntılara rağmen her iki taraf da artık çözüme varmayı arzu ediyor ve bunu tehlikeye atmaya niyetli değillerdi. 24 Şubat tarihinde iki devlet bütün hususlarda anlaşmaya vardıklarında, protokolün imzalanmasına ancak saatler vardı. Kalan tek şey, diğer

⁹¹ PA AA R 12935 4 Şubat 1909 A 2235

⁹² Ahmad, s. 36

devletleri protokolün içeriğinden haberdar etmekte.⁹³ Bosna-Hersek eyaletlerinin ilhakını resmileştiren ve anlaşmasızlıkları ortadan kaldıran, uzun zamandan beri beklenen protokol, 26 Şubat 1909 tarihinde öğleden sonra İstanbul'da Osmanlı ve Avusturya yetkilileri tarafından nihayet imzalanmıştı.⁹⁴ Protokol, Osmanlı-Avusturya ilişkilerini diplomatik seviyede tekrar düzeltilmiş, halk arasındaki hoşnutsuzluk ve Avusturya'ya karşı duyulan antipati henüz tam bitmemiş olmakla birlikte, yine de ticarî ilişkilerin eski seviyeye ulaşma imkânı vardı. Protokolün imzalanması, Osmanlı Devleti için Bosna ilhak krizinin sona erdiği anlamına geliyordu, ancak bu durum ilhak krizinin tamamen çözüldüğü demekle değildi. Avusturya ve Sırbistan arasında süregelen gerginlik bitmemiş ve Rusya'nın protokole karşı nasıl bir tavır takınacağı merak konusuydu.

Protokol, şüphesiz Balkanları yeniden şekillendiren bir belgeydi ve Bosna tarihinde bir dönüm noktası teşkil ediyordu. Bosna-Hersek artık Avusturya-Macaristan İmparatorluğunun ayrılmaz bir parçası ve Osmanlı Devletinin Bosnadaki varlığının hukukî bakımdan da tamamen bittiği anlamına geliyordu. Osmanlı Devletiyle artık herhangi bir bağı kalmayan Boşnak müslümanları için protokolün imzalanması yeni bir kimlik oluşturmak için, belki daha doğrusu 1878 yılından itibaren başlayan kimlik arayışlarını hızlandırılan bir olaydı. Boşnak müslümanlar vatanlarını terk etmek istemedikleri takdirde, Habsburg idaresinde kimliklerini "Müslüman" olarak tarif edip, bu dini-kültürel çerçevede aramalıydılar. Osmanlı idaresinde hakim unsura mensup olan Boşnak müslümanlar, hristiyanlar tarafından "Türkler" ya da "Turci" olarak adlandırılıyorlardı. Bu gerçek, İslâm dininin Türklükle ne kadar özleştığının bir gös-

⁹³ PA AA R 12935 24 Şubat 1909 A 3493

⁹⁴ PA AA R 12935 26 Şubat 1909 A 3608

tergesi olduğu gibi, Avusturya hâkimiyeti esnasında da üst sınıf Boşnakların Türk diline olan ilgileriyle, Osmanlı Devletine olan bağlılık duygusunun bir ispatıydı. Avusturya idaresi Bosna'nın sosyal yapısını pek dokunmayıp, Müslümanların dini inancına saygı göstererek, böylece aşırı toplumsal değişikliklerin meydana gelmesinin de önüne geçmiş oluyordu.

Düğümün Çözümü: Avusturya-Osmanlı Protokolü

Avusturyalı ile Osmanlı Devleti arasında diplomatik tabirle “aralarında mevcut olan bazı açık problemlerin çözümü” adını taşıyan protokol, Osmanlı tarafını yeni Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa ile Hariciye Nazırı Gabriel Noradukyan Efendi, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ve Krallığı adına Büyükelçi Marquis de Pallaviçini imza atmalarıyla sonuçlanıyordu.

Hükümetleri tarafından yetkili kılınan bu şahıslar, çözümü Osmanlı Devleti için daha onurlu ve kabûl edilebilir bir şekilde göstermek için öncelikle Avusturya'nın Osmanlı Devletinin lehine Sancak'taki haklarından vazgeçtiğini protokolün ilk maddesi olarak belirtmişlerdi. Buna göre Avusturya-Macaristan, Berlin Antlaşmasının ve 31 Nisan 1879 tarihli Sancak Konvansiyonu sayesinde Yenipazar sancağı üzerindeki bütün haklardan vazgeçtiğini beyan ediyordu.⁹⁵ İkinci madde, Bosna-Hersek'in yeni hukukî statüsünü, kısacası Avusturya hâkimiyetinin tanınması ve Osmanlı Devletinin Bosna üzerindeki haklarından vazgeçmesini içeriyordu. Bu maddeye göre hem 31 Nisan 1879 tarihli Bosna-Hersek ve Sancakla ilgili, Osmanlı padişahının hükümrانlık haklarını tarif eden konvansiyonu, hem de Osmanlı Devletinin ilhaka karşı yayınlandığı protestonâme ve karşılıklı anlaşmasızlıkları dile getiren belgeler geçerliğini yitirip,

⁹⁵ PA AA R 12935 27 Şubat 1909 A 3939

yerini yeni protokole bırakıyordu. Yeni protokole göre iki eyaletle ilgili bütün meseleler ortadan kalkmış olmakla, Osmanlı Devleti ayrıca eyaletlerin yeni durumunu protokole uygun olarak tanımış olacaktı. Yeni durum tabirinin anlamı ise, gayet açık olarak, Bosna-Hersek'in bundan böyle artık Avusturya-Macaristan'a bağlı olması ve Osmanlı Devletinin bunu tanınmasıydı. Protokolün üçüncü maddesi ise çok önemli olan uyrukluk meselesini içermekteydi. Bu maddeye göre, vatandaşlığını protokolün imzalanmasından evvel değiştirmiş olan kişiler hariç, Osmanlı Devletinin hudutları dahilinde bulunan Bosna-Hersekli ve Bosna-Hersek'te mukim olan veya geçici olarak kalan Osmanlı tebası eski uyruğunu muhafaza edecekti. Bosna-Hersek ahalisinden (yâni o eyaletlerde Avusturya hâkimiyeti altında oturup Avusturya-Macaristan pasaportunu taşıyanlar) isteyenler, Bosna kanunları çerçevesinde Osmanlı Devletine göç edebilirler ve orada Osmanlı tebaası olarak kabûl olunacaklardı.⁹⁶

“Bosna kanunlar çerçevesi” tabiri, göçün Avusturya tarafından konulan kanunları çerçevesinde olacağı, meselâ askerliğe tabii olanların göç etmeden önce askerlik vazifesini ifa etmeleri gerekli olduğu anlamı taşıyordu. Osmanlı Devletine göç etmiş kimselerin Bosna'da kalan gayrimenkûlları üzerindeki bütün hakları güvence altına alınıyor, satma, kiralama veya oturma hakları temin ediliyordu. Protokolün dördüncü maddesi, Boşnakların dini ve kültürel haklarını garantiliyordu: geçmişte olduğu gibi İslâm dini serbest olacak ve korunacak, dinî ihtiyaçlar noksansız ve hiçbir engel olmadan Boşnaklar tarafından serbestçe yerine getirilebilecekti. Boşnak müslümanlar diğer dinî unsurlar gibi aynı siyâsî ve kültürel haklara sahip olacaklar, padişah-halifenin adı geleneklere uygun olarak hutbelerde anılacaktı. Aynı maddeye göre vakıfların hakları

⁹⁶ BOA Y.MRZ.J. 15474 11 Ramazan 1326/ 24 Muharrem 1324

ve mülkiyetleri korunacak, dini meselelerde İstanbul ile gerekli bilgi alışverişi serbest olacak, Şeyh'ül İslâm Bosna'da yeni bir Reis-ü'l Ulema tayin ettiğinde bu kararı onaylayacaktı. Beşinci maddede zikredilen haklar elbette ilhaktan evvel de mevcuttu, dolayısıyla zaten verilmiş olan haklarının neden kısa bir atıfla bir kenara bırakılmayıp, bilâkis ayrıntılı bir şekilde tekrar edildiği sorulabilir. Üstelik İslâm dinini ilgilendiren bu haklar zaten Bosna-Hersek'te yürürlükte bulunan eyalet kanunları tarafından korunmuş ve bizatihi Avusturya tarafından geçmişte daima dikkate alınmıştı. Protokolün bu maddesi sayesinde İslâm dinin Bosna-Hersek'te ne kadar hassas olduğu, yerel müslüman halkın kimliğinin sembolü olan din meselesinin 20. yüzyılın başlarında politika sahnesinde bile ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. İslâm dininin serbestiyeti ve korunması, Osmanlı tarafı için de ehemmiyetliydi, kamuoyu ilhak esnasında din kardeşliğini en önemli unsurlarından biri olarak görmüş, dolayısıyla en azından bu konuda taviz verilmemeliydi, Osmanlı hükümeti bu şekilde kendi kamuoyunu da rahatlatabilirdi.

Anlaşmanın geriye kısmı iktisadî konularla ilgiliydi ki, bu konu Osmanlı Devleti için büyük bir değer taşıyordu. Beşinci maddede ele alınan bu meseleler kısaca geçirilmekle beraber, çok tartışılan tazminat meselesi de çözüme kavuşturuluyordu. Protokolün onaylanmasından on beş gün sonra Avusturya-Macaristan, Osmanlı Devletine Bosna-Hersek'te bulunan, Osmanlı Devletine ait olan emlâk-i metruke için iki buçuk milyon altın lira tazminat ödeyecekti. Bu meblağ, her ne kadar resmi dilde "emlakların bedelli" olduğu ileri sürülmüşse de, fiiliyatta Osmanlı Devletine Bosnadaki haklarından vazgeçtiği için ödeniyordu. Protokolün altıncı maddesi de iktisadî konulara ait olup, ticarî ve gümrük meseleleriyle ilgiliydi. İki sene içinde Avusturya-Macaristan ve Osmanlı Devleti

bir ticaret antlaşması imzalayacak, ayrıca Osmanlı sınırlarına ithal olunacak mallarının gümrük tarifeleri 11'den, yüzde 15'e yükseltilecekti. Aynı zamanda Avusturya Osmanlı malî makamları bazı ithal ürünlerine (sigara, alkol, iskambil kartları v.s.) yeni tekellerin veya tüketici vergilerin konmasına itiraz etmeyecekti. Sekizinci madde de yıllardan beri Osmanlı Devleti ile Avrupa devletleri arasında tartışmalara yol açan, hem iktisadî hem siyâsî bakımdan çok hassas olan bir konu olan yabancı postanelere ilişkindi. Kapitülasyonlarla, yabancı sefaretler ve tüccarlara kendi memleketleriyle serbest haberleşme hakkı tanınmıştı, ancak iletişim imkânları ve ticaret hacminin yükselmesiyle birçok devlet (İtalya, Rusya, Almanya, Avusturya-Macaristan, İngiltere, Fransa) bu hakkı farklı yorumlayıp doğrudan kendi postahanelerini açmaya başlamışlardı. Böylece devletin hükümlerlik hakları arasında yer alan posta ve haberleşme tekeli resmen delinmiş ve malî yönden Osmanlı postalarına karşı sert bir rekabet politikası izleyerek, maddî kayıplara yol açmıştı. Boykot esnasında Avusturya postahaneleri, rakip bir devletin göze batan önemli bir sembolü olarak saldırılara maruz kalmıştı. Elbette Avusturyalılar da diğer yabancı postahaneler gibi bazı argümanlar ileri sürmeye çalışıyorlardı: kendilerine göre Osmanlı postaları hem yavaş, hem de güvenilir olmadığından, kapitülasyonlara dayanan bu müesseseler muhafaza edilmeliydi. Oysa bu iddia hiç de gerçekçi olmayıp, Osmanlı postaları tarafından iletilen mektuplar çoğu zaman yabancı postahanelerden bile daha çabuk yerlerine ulaştırılıyordu.

Avusturya-Macaristan bu konuda bazı tavizler vermeye hazırdı, ancak bu Avusturya-Macaristan postahanelerin sonu demek değildi. Protokolde Avusturya ilk defa resmen Osmanlı Devletinin posta ulaştırma hakkını tanıyor ve diğer yabancı postahanelerin bulunmadığı yerlerde faaliyet gösteren Avusturya

postahaneleri faaliyetlerine son vereceklerdi. Üstelik Avusturya, diğer yabancı devletler postahanelerini kapattıkları taktirde, kendi postahanelerini de kapatacaktı. Fiiliyatta böyle bir gelişme henüz ufukta görünmemekle beraber, Osmanlı Devletinin hükümranlık haklarını ulaştırma sektöründe olsun geri kazanma yolunda olduğu belli olmaya başlamıştı. Konunun ehemmiyeti bir başka açıdan da anlaşılmaktaydı: yabancı devletler kendi postahanelerinin varlığını kapitülasyonlara dayandırmışlardı, postahanelerin bu şekilde meşruluğu sorgulanmakla, kapitülasyonların devamı ve varlığı da tartışmaya açılmış ve Bosna protokolünde ilk defa küçük de olsa-yabancı imtiyazların bazı maddelerine karşı somut bir adım atılmıştı. Sekizinci madde de bu konuyla ilgiliydi: Avusturya-Macaristan, Osmanlı Devletine kapitülasyonların yerine, uluslararası bir rejimin getirilmesini amaçlayan bir konferans düzenlemesine yardımcı olacaktı. Dokuzuncu ve son madde ise, protokolün hukukî statüsüyle ilgili olarak, protokol hükümleri karşılıklı onaylandıktan sonra, derhal yürürlüğe girecekti. Protokolün Meclis-i Vükela'da onaylanmasının sadece bir formaliteden ibaret olmadığını da burada ayrıca belirtmek gerekir ki, ilgili meclis komisyonunda yeralan din adamları, şehit kanlarıyla fethedilmiş Türk topraklarının parayla satılamayacağını belirtip, tazminata karşı bazı çekinceler koymuşlardı.⁹⁷ Nihayetinde bu mesele de geçici Hariciye Nazırı Noradunkyan'ın şahsi girişimiyle çözüme kavuşturulacaktır. Protokol resmi olarak 6 Nisan 1909 tarihinde onaylanmıştır.⁹⁸ Sonuç itibariyle protokol, ilhak krizinin sonu değildi. Sırbistan ve Rusya, Avusturya ile anlaşamadığı müddetçe Avrupa ittifak sistemi statükoya dönemeyecekti. Bosna-Hersek artık

⁹⁷ PA AA R 12936 13 Mart 1909 A 4576

⁹⁸ BOA Y.MR.Z. 15606 (suret defteri) 27 Rebiyülevvel 1328 / 5 Ramazan 1325

tamamen Avusturya-Macaristan'a ait olup, eyaletlerin gelecekteki idarî şekline ancak Viyana ve Budapeşte belirleyecekti. Osmanlı Devleti kendini siyâsî bakımdan çok uğraştıran, ancak boykotun etkisiyle iktisadî ve siyâsî bakımdan yeni bir anlayışa yol açan bu krizi geride bırakıp, başka meseleler üzerinde yoğunlaşabilirdi. Meselâ, Bulgaristan ile demiryolu krizinin çözümü artık daha kolay görünüyordu. Bu arada kamuoyu da kriz sırasında önemli bir ders öğrenmişti: Meşrutiyet rejimine artık pembe gözlüklerle değil, daha gerçekçi bir şekilde yaklaşıyordu.

Osmanlı basınının yaklaşımı bu tavrın göstergesiydi: Şura-i Ümmet gazetesi, ilhakın kesin olarak tanınmasını manevî bakımdan acı olarak değerlendirmekle beraber, Avusturya ile anlaşmayı zaruri olarak görüyordu. Maddî tazminat yetersiz, ancak protokolün feshi için bu durum bir sebep teşkil etmemeliydi. Boşnak Müslümanlarının dini haklarına ayrı bir önem atfeden gazete, protokolde verilen dinî hak ve garantilerin ihlâl edildiği takdirde bunların nasıl sağlanabileceğini merak ve tepkiyle sorguluyordu. Tekeller ve postahanelerle ilgili maddeleri çok eleştirel bir gözle yaklaşıyor: Avusturya hariç, diğer devletlerin onayı lâzım olacağından sonucun ne kadar başarılı olabileceğinden şüphe duyuyordu. Protokolü çok daha olumlu olarak değerlendiren Tanin gazetesi ise, savaş tehdidi sona erdiğinden, Osmanlı Devleti kesinlikle emniyet altında olduğunu, sürekli askeri hazırlıklarla uğraşmanın artık gerekmediğinden, gerekli reform ve yenilikler için kaynak sağlanabileceğinden bahsediyordu. Hüseyin Cahit (Yalçın) mezkur gazetede ki yorumunda, protokolü ideal olmamakla beraber, makul bir çözüm olarak değerlendiriyordu. Makale, kapitülasyonların artık tartışma konusu olduğuna vurgu yaparak, Türk onurunun kısmen de olsa tamir edildiğini belirtiyordu. Yazar, anayasal düzeninin kuvvetlendirilmiş olduğunu belirterek, iyi adımların atıldığını,

geleceğe ümitle bakılmasının gerekli olduğuna dikkat çekiyordu.⁹⁹ Protokolün onayıyla ilgili Hüseyin Cahit'e göre muhalefet, duygusal motiflerden dolayı direnmiş, dini duygular ve vatanseverlikten dolayı göstermiş olduğu tepki, manevî bakımdan doğru olmakla beraber, mantıklı olarak bakıldığında, onaydan başka bir çarenin mevcut olmadığının altını çiziyordu. Bunun dışında alternatif olarak sadece savaş kalıyor ve Osmanlı Devleti buna askeri bakımından hazır değildi. Hüseyin Cahit'e göre mebuslar halktaki tepkilere rağmen "vatanın hayrı için" popüler olmayan onay için cesaretlerini göstermeliydiler.¹⁰⁰ Osmanlı basınının bu konudaki değerlendirmesini "nötr" olarak algılamak mümkün olmakla birlikte, diplomatik kulislere çekişmeler aralıksız olarak devam etmiştir. Bulgaristan krizi de Rusya'nın Bulgaristan için tazminat ödemesiyle çözüme bağlanmış ve Osmanlı Devleti en azından bir müddet için dış politika yönünden rahatlamış görünüyordu. Geriye kalan tek şey, protokolün meclis tarafından onaylanmasıydı. Ancak bu durum Mart 1909'da bazı problemlere yol açacaktı: muhafazakar mebusların çekinceleri yanında, bir anda özellikle Arap ve Arnavut kökenli milletvekilleri protokole karşı çıkmaya başlamışlardı. Sadrazam Hilmi Paşa'nın ifadelerine göre hükümet bundan dolayı protokolü meclise getirip, "onayın iflası" anlamına gelebilecek tehlikeyi göze alamazdı. Bunun üzerine Aerenthal, muhalefetin Rus etkisi ve rüşvetle ortaya çıktığını, dolayısıyla Rusya'nın esasında barışçı bir çözüm istemediği yönünde görüş beyan edecektir.¹⁰¹ Bu arada Meclis-i mebusandaki iç siyâsî çekişmeleri de unutmamak gerekiyordu: protokole karşı yükselen muhalefeti, adem-i merkezîyetçi politika takip etmeyen İttihat ve Terakki Cemiyetine yakın

⁹⁹ PA AA R 12935 4 Mart 1909 A 4260

¹⁰⁰ PA AA R 12936 22 Mart 1909 A 5435

¹⁰¹ PA AA R 12936 21 Mart 1909 A 5726

Hilmi Paşa'yı iktidardan devirmek için bir taktik olabileceği de muhtemeldi. Protokolün Boşnak müslümanlar için kendi kimlik arayışları bakımından ayrı bir yere sahip olduğunu belirtilmişti. Boşnak müslümanlar, artık Avusturya-Macaristan imparatorluğunun tebaası olarak, kendi istek ve öncelikli meselelerini tanınmış bir unsur olarak, siyâsî arenada daha fazla güvenle dile getirebilirlerdi. Ancak protokolün imzalanması, Osmanlı Devletinin Bosna-Hersek ile münasebetlerini kestiği anlamına gelmezdi. Özellikle dini meselelerde Osmanlı Devleti, Bosna-Hersekteki gelişmeleri dikkâtle takip ediyor ve Boşnak müslümanlar da hilafet merkezi olan İstanbul ile bağlarını kopartmıyorlardı. 1909'da Bosna için yeni bir idarî anayasa arandığında Boşnaklar, kendilerini ilgilendiren hukukî konularda Şer'i kanunların muhafazasını talep edecekler, bunu tehlikede gördüklerinde ise, siyâsî itaatsızlığa kadar varan beyanatlar vermekten geri durmayacaklardı. Nihayet Boşnakların, Reis-ül Ulema'nın naibleri atama yetkisinden, medreselerin muhafazasının garantisi ve bu müesseselerinin geliştirilmesine kadar varan istekleri Avusturya makamları tarafından kabûl edilecektir. Ayrıca Bosna'daki İslâmî kurumların hukukî konumu, görevlilerin statüsü, yetkileri v.s. gibi konular en küçük detaylarına kadar yazılı olarak belirlenecektir.¹⁰² Bu konuda en önemli meselelerden birisi, İstanbuldaki dini kurumlar ve özellikle Şeyh'ül islâmlık makamıyla olan bağların korunmasıydı. Her ne kadar Osmanlı Devleti artık Bosna-Hersekteki dini kurumların idaresine fiilen müdahale edemese de, manevî bağları korumaya gayret ediyor, bu kurumlarda meydana gelebilecek intihaplar hakkında bilgi sahibi olmak istiyordu. Ayrıca medreselerde eğitim görevlisi olarak görevlendirecek kişilerin Bosna veya İstanbul'da eğitilmesi sağlanacaktı. Kısacası, dini ilişkiler sayesinde Bosna-Hersek- Osmanlı Devleti münasebetleri

¹⁰² BOA NGG 1003 25/10 23 R. evvel 1325

çok yakın olarak devam edecekti. Nitekim bazı Boşnak öğrenciler İstanbul'a gelip, Osmanlı eğitim müesseselerini Bosnadakilere tercih etmişlerdir. Ancak, kimi zaman Osmanlı Devletine gelen öğrenciler bazen umduklarını bulamayıp, zor duruma düşmüşlerdir: Dahiliye Nezareti tahsil için İstanbul'a gelip, sokak ve han köşelerinde sefil bir halde dolaşıp kalan Boşnak çocukların varlığına işaret ederek, onların yardıma muhtaç olduklarından bahisle, bu konuda gereken işlemlerin yapılmasını talep etmiştir.¹⁰³

Boşnak askerleri, madalya töreni

¹⁰³ BOA DH-MUI 31-2/31 1328 M. 20

Yedinci Bölüm

Kırılgan Statüko

Uluslararası Gerginliğin Tırmanışı ve Nihai Çözüm

Avusturya, protokolün akabinde eklenmesi plânlanan notada Osmanlı İmparatorluğuna Sancak'ın güvenliği için destek vereceğini beyan ederken, gizli yazışmalarda bu desteğin kesinlikle askerî olmayıp, Sırbistan'a karşı bir savunma antlaşması karakteri taşımadığını belirtir. Aerenthal, notanın ancak Sırbistan'ın hareket alanı sınırlandığında imzalanacağını duyurup, Osmanlı Devletinden Sırbistan'a Selanik limanı üzerinden silah ithali yapmasına müsaade etmemesini talep ediyordu.¹

Bu talep, Avusturya açısından son derecede önemliydi, çünkü geçmişte özellikle Fransa'dan gelen silâhlar büyük miktarda Selanik üzerinden Sırbistan'a naklediliyordu. Osmanlı Devleti, Rus, İngiliz ve Fransız baskısıyla bu konudaki olumlu yaklaşımına son vererek, bu isteğin iktisadî ve siyâsî bakımından sözkonusu devletlere karşı adil olmayacağını beyan etmesi üzerine bu istek kabûl edildiyse de, buna rağmen Mart 1909 başlarında dahi Selanik limanından, Sırbistan'a silah ithali devam etmiştir. Osmanlı Devletinin bu konudaki tutumu son derece çelişkilidir. Nitekim Osmanlı Devleti bu tutumunu aradan geçen bir kaç sene sonra

¹ PA AA R 12936 13 Mart 1909 A 4577

çok vahim biçimde ödeyecektir. Balkan Harbinden kısa bir müddet evveline kadar Osmanlı Devletine karşı kullanılacak silahlar, yine Selanik üzerine ithal ve intikal edecek, devleti tehdit eden bu duruma 1909 sonlarında son verilecekti. Sırbistan, Bosna'dan alamadığı toprak tazminatı yerine, Rumelideki Osmanlı toprakları kopartıp, Bosna ilhakının hesabı sonuç itibarıyla Osmanlı tarafına yüklenmişti. Bosna ilhak krizi, Osmanlı Devleti için sona ererken, uluslararası gerginlik gittikçe yükseliyordu. Osmanlı Devleti görünürde krizden çekilmiş olabilirdi, ama kurnaz diplomat Aerenthal, ittifak plânlarını yeniden üretmeye çoktan başlamış birkaç hafta öncesine kadar rakip olan Osmanlı Devletiyle, Sırbistan'a karşı diplomatik bir ittifaka girmeye çalışıyordu. Çok dengeli güç sisteminin klasik bir karakteristiği olan bir unsur tekrar ortaya çıktı: ittifaklarda ideolojik yakınlık aranmıyor, ayrıca Avusturya, Osmanlı hükümetindeki yeni kabine değişikliğinden faydalanmaya çalışıyordu. Hilmi Paşa askerî bir ittifakı tercih ederken, Avusturya diplomatik işbirliği ve Sırbistan'ı silahsız bırakmayı tercih ediyordu. Aerenthal, Sancak ile ilgili nota taslağında “diplomatik yardım” yerine sadece “karşılıklı yardım” deyimini kullanmayı tercih ederken, gerektiğinde askerî bir antlaşmaya gerek kalmadan, Avusturya, Sırbistan ile savaştığı takdirde Osmanlı toprakları kullanılarak, saldırıya geçilebilirdi. Drina nehrinden geçecek Avusturyalı kuvvetleri, Sırpların sağ kanadını saldıracak ve Osmanlı kuvvetleri sadece Sancaktaki çetecileri kontrol etmekle yetinebilirdi.² Sancak ile ilgili notanın içeriği 17 Mart 1909 tarihinde gizli olarak Osmanlı tarafına iletilmiş, ancak Meclis-i Vükela protokolü onaylamadığından henüz resmiyette kabul edilmemişti. Buna göre Avusturya beş senelik bir müddet için Sancaktaki mevcut durumu, yâni Osmanlı

² PA AA R 12936 14 Mart 1909 A 4643

hâkimiyetinin korunmasına yardımcı olacaktı. Başka bir güç buna karşı faaliyete geçtiği takdirde, Avusturya-Macaristan “yardım ve destek vereceğini” garanti edecekti. Bu ifade, Avusturya’yı askerî bakımdan bağlamadığından, sadece kendi çıkarlarına göre yorumlanabilirdi. Nitekim, bu durum Balkan savaşında görüleceği üzere, Sancak, Sırp ve Karadağlıların saldırısına uğradığında, Avusturya, Osmanlı Devleti yanında yer almadığı gibi, hiç bir yardımda da bulunmamıştır. Notada ayrıca Aerenthal’ın çok ehemmiyet verdiği demiryolu politikası da yer alıyordu. Buna göre Uvaç-Mitroviçe demiryolunun inşası için hem maddî, hem teknik destek verilecek, bunun yanında Osmanlı Devleti, Sırbistan ile Avusturya aralarında gerginlik devam ettiği müddetçe her iki tarafa silâh ithali için hudutlarını açmayacaktı. Bu adım elbette Sırbistana karşı yönelikti.³

Rusya, Avusturya için çok kazançlı olan bu sonucu kabûl edilmez buluyordu. Üstelik, Aerenthal artık Rusya’ya karşı şantaj yapmaktan da geri durmuyordu. Aerenthal, İswolsky’den Sırbistan’ın ilhaka karşı faaliyet göstermemesini talep ederek, aksi takdirde daha evvel Alman arkadaşlarına söylediği gibi, İswolsky’nin geçen yıl Buchlau’da ilhaka karşı çıkmayacağına dair açıklamalarını basına vereceğini söylüyordu.⁴ İswolsky bundan son derecede rahatsız olmuştu, zira gizli diplomatik yazışmaları açıklamak kabûl edilmez bir davranış olmakla, bu Rusya için hezimet anlamına geliyordu. İswolsky de buna karşı, 1904’de Rusya ile Avusturya arasında yapılan bazı gizli antlaşmaların açıklanabileceğine dair tehditler savuracaktı, ama bu durum sadece çaresizliğinin ifadesiydi. Avusturya’nın bu denli ağır istekleri Rusya’yı zor durumda bırakıp, istemeyerek de olsa daha radikal bir dış politika izlemeye

³ PA AA R 12936 17 Mart 1909 A 4854

⁴ PA AA R 12936 12 Mart 1909 A 4619

doğru itecekti. Uluslararası gerginlik protokolün imzalanmasından sonra gittikçe daha da artarak, savaş tehdidi hızla yükseliyordu,⁵ Avusturya-Macaristan hükümeti de askeri hazırlıklara girişerek, kararlılığını bu şekilde göstermeye çalışıyordu. İmparatorluğun güneydoğu hududuna 15 alayın gönderilmesi, Dalmaçya'da bulunan birliklerin güçlendirilmesi, gerektiği takdirde askeri bir harekate girişilebileceğini gösteriyordu. Buna karşı Sırbistan da bu hazırlıkları dikkatle takip ederek, benzer adımlar atmaya başlamıştı: Sırbistan krallığı tarihinde ilk defa yedek birliklerden sadece ihtiyatları değil, redifleri de silah altına almaya başlamıştı ki, bu gelişmeler Sırp yönetiminin tehdidi ne kadar ciddiye aldığını göstermektedir. Söz konusu birlikler, Bosna hududuna doğru, Drina-Sava-Tuna nehirleriyle, Uvak'tan Orşova'ya kadar mevzilenmişlerdi. Balkanlarda savaş rüzgarları esme anlamı taşıyan ve "Avrupa'nın barut fıçısı" olarak nitelendirdiği bu coğrafyada başlayacak bir savaş, ittifak sistemi sayesinde bütün Avrupa'yı yakabilirdi.⁶ Rusya çaresizlik içinde tekrar konferans veya anlaşma teklifleri getirmeye başlamış, ancak bu gergin durumda konferans yerine formalitesiz bir anlaşma daha gerçekçi idi.⁷ Bu esnada Avusturya, Sırbistan'a karşı sadece askeri tehditler savurmayıp, diplomatik kanalları açık tutmaya çalışıyordu: Sırlara iletilen bir notada Viyana, Belgrat'a Bosna ilhak protokolünün içeriğini tanınması karşılığında, bazı iktisadî kolaylıkları vaat ediyordu. Ancak Sırp tarafı için, malûm iç siyâsî nedenlerden dolayı bu tekliflere bakmak pek mümkün değildi, zira Sırp kamuoyu kendini artık resmen savaşa hazırlamaya başlamıştı. Ayrıca Sırp ordusunun, Viyana tarafından verilmesi beklenen bir ulti-matoma boyun eğmek, yenilgi anlamına gele-

⁵ PA AA R 12936 12 Mart 1909 A 4537

⁶ PA AA R 12936 13 Mart 1909 A 4621/09

⁷ PA AA R 12936 16 Mart 1909 A 4730

ceğinden. Sırp hükümeti için kabûl edilmezdi. Sırbistan'a göre sadece Avrupa büyük devletlerince verilen bir öneriyle silahlı kuvvetlerin azaltılması mümkün olabilirdi ve ilhak krizi ancak uluslararası seviyede çözülebilirdi. Bir ültimatoma boyun eğmek Sırbistan için bütün millî menfaatlerinden vazgeçmek anlamına gelecekti. Avusturya her şeye rağmen saldırıya geçerse, Sırp topraklarını son kurşuna kadar savunacaklarını belirtip, savaşımaya hazır olduklarını ifade ediyorlardı.⁸ İşin ilginç tarafı, Sırp diplomatlar Avusturya'nın yakın müttefiki Almanya'ya başvurup, muhtemel bir müzakere zemini yoklamaya çalışıyorlardı. Bunun anlamı da şuydu: Sırbistan askerî bakımdan Avusturya ordularına karşı uzun vadede direnemeyeceğinin farkındaydı, üstelik Rusya, Sırbistan'a askerî yönden yardımcı olmaya pek niyetli olmadığını Belgrat'ta açık bir dille iletmişti. Sırp hükümeti çaresiz kendi kamuoyunu razı edebilecek, yine de savaş tehdidini ortadan kaldıracak bir yol aramaktaydı, ancak Avusturya'nın saldırgan tutumu buna fazla imkân vermiyordu. Sırbistan artık bazı tavizler vermeye mecburdu: bütün Avrupa devletleri Türk-Avusturya protokolünü tanıdığında Sırbistan da bu meseleyi çözmüş olarak kabûl edecekti.⁹ Aerenthal ise kendini keskin siyasetini sürdürmekle haklı görüyordu: Sırbistan'ın tavrı, şahsi fikrine göre bir provokasyona eşdeğerdi ve barışı koruma arzusuna karşı, savaşın engellenmesi "artık çok zordu". Bu ifadeler, durumun tekrar had safhaya ulaştığını, en azından bir Sırp-Avusturya savaşının kapıda olabileceğini göstermekteydi. Aerenthal'ın barış isteğinin gerçekçi mi, yoksa sadece savaşın bir Avrupa savaşına dönme ihtimalinden korktuğu için mi ifade edildiği sorusuna kesin cevap vermek mümkün değildir. Avusturya'nın izlediği ve gizli olarak

⁸ PA AA R 12936 18 Mart 1909 A 4797

⁹ PA AA R 12936 18 Mart 1909 A 4798

ifade edilen “Sırbistan’ı tasfiye politikası” göz önüne alındığında, ikinci şık daha mantıklı geliyor. Aerenthal’ın katı tavrı için bir başka sebep daha mevcuttu: İswolsky her ne kadar ani ilhaktan dolayı kendisine küsmüşse de, Avusturya Dışişleri Bakanı da İswolsky’ye karşı küskündü. İlhaka daha önce prensip olarak onay verdiği yazılı belgelerle ispatlanabilir, hâtta İswolsky Avusturya’nın bu belgeleri açıklama tehdide karşı bunu diplomatik kanallarla yapmamasını rica etmişti. Bu gerçekler göz önüne alındığında İswolsky’nin inatçılığı anlamsızdı. Aerenthal’a göre Rus Bakan, kendi hükümdarından bile bu gerçeği saklamaya çalışmakla Çar’a resmen yalan söylemeye devam etmiş ve savaş tehdidinin devamına sebep olmuştu.¹⁰ İswolsky, zor durumdan kurtulmak için Rusya’nın Berlin Büyükelçisinden Alman şansölyesine başvurma talimatı karşısında Bülow, gayet sert bir cevap verecektir: eğer Rusya, Sırbistan’a geri adım attırmazsa, Almanya müttefikinin atacağı adımlarından artık mesul olmayacaktı. Bu açıklama baskı içermekle beraber, açık bir tehdit veya ültimatom karakteri taşıyordu. Savaş tehdidine rağmen diplomatlar, Avrupa devletlerince top yekun olarak, Bosna’nın ilhakını uluslararası hukuk bakımından meşru kılabilecek ve bütün taraflar için kabûl edilebilir bir formül bulup, çok taraflı yayınlanacak resmi bir notun içeriğini oluşturmaya çalışıyorlardı. Problem bir noktada artık Avrupa devletlerinin Bosna’nın ilhakına onay vermesi muhtemel bir Avusturya-Sırp anlaşmasından evvel mi, yoksa sonra mı gerçekleştirilecekti? İngiliz Foreign Office’in onay vermeden önce, Avusturya ile Sırbistanın anlaşmasını istemesi karşısında Avusturya, istikrarı koruyabilmek için onayının daha evvel vermesinin gerekli olduğunu sert bir dille belirtiyordu.¹¹ İlk bakışta pek önemli görünmeyen bu detay

¹⁰ PA AA R 12936 17 Mart 1909 A 4941.09

¹¹ PA AA R 12936 27 Mart 1909 A 5532

Aerenthal için çok büyük bir anlam taşıyordu, zira İngiltere mevcut tavrıyla Rus ve Sırp pozisyonuna destek verdiği gibi, Fransa da benzer bir yaklaşım izliyor, Almanya ise Avusturya'ya sahip çıkmakla beraber, fazla ifade vermekten kaçınıp, uzlaştırıcı bir rol oynamayı tercih eder gibi bir yaklaşım sergiliyordu. 14 Mart 1909 tarihinde Rus Büyükelçisini cevaplandıran Von Bülow, 22 Martta Petersburg büyükelçisi Pourtales'e bir talimat gönderdi. Pourtales, Rusya'dan şartları kabûl edip etmediğine dair, "evet" veya "hayır" niyetinde kesin bir cevap alacaktı. Net olmayan bir cevap, ret olarak algılanacak ve Almanya bundan sonra geri çekilip olayların gidişatına engel olamayacaktı. Sıklıkla "Alman ultimatomu" olarak nitelendirilen bu telgraf, aslında 14 Mart'ta Rusya'ya verilen cevabının pekiştirilmiş versiyonuydu. Bu cevabı daha sert bir savaş tehdidi olarak algılamak için haklı sebepler mevcut görünmemekteydi.¹²

23 Mart 1909'ta ise Rusya, herhangi bir konferanstan evvel ilhakı tanıyabileceğini duyurması, Rus milliyetçi çevreler tarafından derin bir hayal kırıklığı yaratmıştı, zira bu Rusya'nın artık diplomatik baskılara dayanamadığı anlamına geliyordu. Bu arada Rus matbuatı, bu tavrı Almanya'nın etkisine bağlayıp, Rusya'nın barış uğruna ağır bir fedakârlıkta bulunduğunun altını çiziyordu.¹³ Sonuç itibarıyla Rusya, Bulgaristan meselesinde gayet ılımlı bir tavır sergilemiş, Boğazlar meselesinde de Rus isteklerinin hiçbiri gerçekleşmemişti. Kısacası, İswolsky'nin iddialı dış politikası tam bir fiyaskoyla sonuçlanmış, Bosna ilhak meselesindeki tavrı, pan-Slavizm politikası için büyük bir darbe teşkil etmiş ve Balkanlardaki Rus nüfuzu önemli ölçüde hasar görmüştü.

¹² Momchilo Nintcich, *La Crise Bosniaque (1908 1909) et les puissances Europees*, C. 2, s, 124, Paris: A. Castes, 1937

¹³ PA AA R 12936 27 Mart 1909 A 5595

Bir Efsanenin Yıkılışı: Baskı Değil Diplomatik Destek

Bosna ilhak krizinin çözümünü ilgili umûmi kanaat, Almanya'nın Rusya'ya karşı siyâsî ve askerî tehditlerle, yâni baskıyla Rusya'yı ilhak gerçeğini kabûle mecbur bıraktığı yönündedir.¹⁴ Bu kısmen doğru olmakla birlikte, esasında İswolsky tarafından kendi hatalarını örtbas edebilmek için basın vasıtasıyla bilinçli olarak yayılan bir efsaneye dayanıyordu.

Sonuç itibariyle Rusya'nın Avusturya-Alman ittifakına karşı askerî bakımdan geri kaldığı, savaşa girmeyi göze alamayacağı biliniyordu. Ayrıca Almanya, müttefikine sadık kalıp, savaş halinde Avusturya'ya destek vereceğini bildirmekteydi ve Rusya da bunu pekala biliyordu. Ancak Rusya'yı geri adım atmaya zorlayan asıl sebep, diplomatik bir gerçektir. Şöyle ki İswolsky, prensip olarakilhaka 1908 yılı yazında Buchlau kasabasında kendisi ile Aerenthal arasında gerçekleştirilen bir görüşmede onay vermiş ve bunu teşvik edecek sözler bile kullanmıştı: onayının karşılığında, Boğazların statüsü ile ilgili Rusya lehine değişiklik yapılacağını umuyordu. Avusturya'nın ilhakı aniden ve haber vermeden gerçekleştirmesi, bu gerçeği değiştirmiyordu. Aerenthal'ın bu gerçeği belgelerle ispatlayacağından, bunu bir tehdit unsuru olarak kullanmasından dolayı, Rus Hariciye nazırının isteklerine boyun eğmesinden başka çaresi kalmıyordu. Eğer bu belgeler açıklanmış olsaydı Rusya uluslararası sahada inandırıcılığını yitirecek ve savaşa girmeye niyetlense dahi meşru bir sebebe sahip olamayacaktı. Rusya Berlin Antlaşması'nın ihlali olduğu için ilhaka karşı çıkmış, ancak daha evvel buna -Boğazlarda bazı haklara sahip olması karşılığında- onay vermişti.

Aerenthal, Buchlau görüşmesiyle ilgili belgeleri açıklamış olsaydı haklı olduğu ortaya çıkacaktı ki, bu durumda İswolsky'nin

¹⁴ Nintcich, s. 146

siyâsî kariyeri bitecek veya en azından telafi edilemeyecek bir hasara sebep olacaktı. Buna karşılık Rusya'nın Berlin büyükelçisi Alman Şansölyesi Bülow'a gizlice başvurarak, belgelerin içeriğinin açıklanmaması için Viyana'da nüfuzunu kullanma ricasında bulunuyordu.¹⁵ Yâni, inisiyatif Almanya'dan değil, Rusya'dan geliyordu. Bu durum karşısında Almanya, bir şartla gerekli desteği verebileceğini belirtiyordu: Rusya, Sırbistan'a Bosna krizinin barışçı yollarla çözülmesi, yâni ilhakin tanınması için baskı yapmalıydı. Aksi takdirde Almanya, müttefikinin gerekli gördüğü şekilde hareket etmesine engel olamayacağını belirterek, bundan sonrasının mesuliyetinin kendisine ait olmayacağını, Rusya'dan Avusturya önermelerini kabûl edilmesini belirtiyordu. Notanın dili gerçekten sertti, ancak Almanya'nın gerektiğinde Avusturya'nın arkasında duracağı zaten bilinen bir gerçektir. Notanın ifadesi iki şekilde yorumlanabilirdi: Almanya, Avusturya'nın askeri güç kullanmasını engelleyemezdi ve böylesi bir durumda buna karşı da çıkmayacaktı. Bu durum "Alman baskı" tezinin doğru olduğu kanaatini uyandırmaktadır. 21 Mart'ta Bülow tarafından gönderilen telgraf da benzer bir izlenim yaratmaktadır. Belirtmek gerekir ki, askerî baskı -eğer Avusturya'nın Sırbistan'a savaş ilân etme tehdidi olarak yorumlanırsa- zaten mevcuttu, ayrıca Almanya-Avusturya ittifakı da aşıkardı. Yâni Almanya, Avusturya'nın Sırbistan'a karşı izlediği katı politikaya karşı çıkmayacağını beyan etmiş oluyor, ancak Rusya'ya Sırbistan'ı yatıştırdığı takdirde var gücüyle barış için destekleyeceğini söylüyorlardı. Lâkin, Buchlau görüşmelerini hatırladığımızda, bu yorumun pek dikkate alınmayan ikinci bir izahını da yapmak mümkündür: eğer Rusya Sırbistan'ı uzlaştırıcı bir tavır sergilemeye teşvik edemiyorsa, Aerenthal İswolsky'nin ilhaki kabûl ettiğine dair belgeleri açıklayacak ve Almanya bunu

¹⁵ PA AA R 12936 4 Haziran 1909 AS 759

engellemeye çalışmayacaktı.¹⁶ Bu fikir üzerine durulmalıdır, çünkü böylece İswolsky'nin tezinin doğrulara dayanmadığı ortaya çıkacaktır. Olayların gidişatına baktığımızda şöyle bir durumla karşı karşıya bulunmaktayız: Almanya, Berlin Antlaşmasının değişikliğinin kabûl edildiğine dair, bütün delege devletlerce Viyana'ya iletilmesi gereken notalarla ortaklaşa bir protokolün imzalanmasını teklif eder: bu şekilde Rusya itibarını kaybetmeyecekti. Almanya aynı zamanda, İswolsky'nin buna razı olmadığı taktirde, olayların gidişatına –yâni belgelerin açıklanmasına- engel olamayacağını belirtti.

Askeri güç kullanma veya savaş tehdidinden ziyade İswolsky, Buchlau ifadelerinin açıklama tehdidine karşı uzlaşmaya razı olmuştu. Unutulmamalıdır ki, uzlaşma için Alman tarafına başvuranı Rusya idi. Almanya askeri veya bir savaş tehdidi kullanmak isteseydi bunu zaten daha evvel yapabiliirdi, dolayısıyla İswolsky'nin başvurmasına neden beklenmeliydi? Üstelik nota ve ortak deklarasyon fikri daha evvel İswolsky tarafından getirilmiş bir fikirdi. İswolsky 23 Mart 1908'de bu şartlara razı olduğunu belirterek, malûm sonuca varılmış oluyordu: Büyük devletler, Berlin Antlaşmasının 25. maddesindeki değişikliğe dair verecekleri onayı notayla Viyana'ya bildirerek, Rusya dahil bütün devletler onaylarını vermişlerdi. Ancak Rus basını, Almanya tarafından baskı yapıldığına dair haberler yaymaya başlamasıyla ve Alman girişimini "kaba baskı" olarak nitelendirme efsanesi ortaya çıkmıştı. İswolsky'nin kendi hatalarını örtbas etmek için hem basını, hem Rus diplomatlarını kullandığı ve Alman girişiminin bu şekilde "tehdit" olarak algılandığı görülmektedir. Esasında, bir siyasetçi olan İswolsky, yanlış bir politika izlemiş, kendi siyâsî kariyerini kurtarmak için sanki Alman baskı ve tehdidi altındaymış gibi konuşmaya başlamıştı. Denebilir ki, Avusturya da Bulgaristan ile

¹⁶ Bülow, s. 401

daha önce ortak bir harekette anlaşarak, bunu reddettiğinde dair bir yalan kullanmıştır. Ancak, Rusya bütün kozlarını kaybetmiş ve dolayısı ile bu gerçeğin de artık pek bir önemi kalmamıştı. Rusya, Sırbistan'ın yanında ilhak krizinde kaybeden taraf olmuştu. "Baskı efsanesinden" rahatsız olan Alman makamları bunu düzeltmek maksadıyla St. Petersburg'da girişimlerde bulunarak, müzakerele-
rin gerçek şeklini göstermek için karşılıklı belgelerin kamuoyuna açılmasını teklif etmişler, fakat Rusya belgeler üzerinde bazı gizli değişiklikler yaptığın-
dan, özellikle İşwolsky için pek iç açıcı olmayan içeriğinden dolayı, Rusya'nın isteği ile bu girişimden vazgeçilmiştir. Böylece, gizli diploması sayesinde bir siyasetçi tarafından yayılan bir dedikodunun ne kadar uzun ömürlü olabileceği anlaşılmıştır. İlâve etmek gerekir ki, Almanya Rusya'ya karşı baskı oluşturulmadığı tezini ısrarla savunup, bunu bütün dünyaya bildirmeye çalışmış, bu konuda bizzat şansölyesi von Bülow tarafından hazırlanan bir tamim bütün Alman dış temsilciliklerine gönderilip, meselenin Almanya lehine kullanılması, yâni Rusya'ya baskı yapılmadığına dair malûmat verilmesi istenmiştir. Bu durum objektif olarak değerlendirildiğinde elbette ikinci bir soru gündeme gelmek-
teydi: acaba Almanya da mı bir efsane oluşturmaya çalışıyordu? Nasıl İşwolsky kendi iddialarına göre "Alman baskı" tezini ortaya atmışsa, Alman tarafı da bunu örtbas edebilmek için çalışmış olabilir miydi? Tamimin, şansölyenin talimatıyla yayınlanması, bu ihtimâlin en azından dikkâte alınmasını gerektirmektedir. Lâkin, Alman diplomatik belgelerinin içerik ve tarihlerine bakıldığında, İşwolsky'nin gerçekten Avusturya'nın Buchlau Belgelerini açıklama tehdidinden sonra harekete geçtiğini gösteriyor. Bu sebeple Bosna krizinin, Alman baskı ve tehdidinden ziyade, İşwolsky'nin zayıf pozisyonundan, yâni ilhaka karşı çelişkili tavrından ve bunu açığa çıkma korkusundan kaynaklandığı söylenebilir. Elbette Almanya

bir askeri tehdit olarak mevcuttu, ancak devrin Alman dış politikası mümkün mertebe durumun daha ağır bir hâl almasını engellemeye çabalamıştı. Alman ordusu muhtemel bir savaş için hazır ve plânları dahi mevcuttu, yalnız bu durum Almanya'ya has olmayıp, bütün Avrupa devletleri için geçerliydi. Almanya'nın Avusturya-Macaristan için başından beri Sırbistan ve Rusya'ya karşı bir savaşı göze aldığı kabul ediliyor, ancak belgelerle ortaya konulduğu gibi Almanya herhangi bir savaşa sıcak bakmayıp, güçler dengesini sağlamayı tercih ediyordu.

Boşnak 4. Piyade Alayının amblemi

Çözüm

Rusya'nın ilhaka verdiği onayın akabinde, Sırp hükümeti de 30 Mart 1908'de kendi meşruluğunu halkın gözündeki ağır bir darbe olmakla birlikte, ancak gerekli adımı atarak Avusturya tarafından verilen notayı kabul ettiğini duyurdu. Bu da, Sırbistan'ın artık Bosna-Hersek'in Avusturya-Macaristan tarafından ilhak edilmesinin resmen tanındığı anlamına geliyordu.¹

Osmanlı Devletinin tepkisi de gecikmedi: Rusya ve Sırbistan ilhaka karşı çekincelerini bıraktıktan sonra, Osmanlı Medis-i Vükelasının tek başına ilhaka karşı durması pek mümkün değildi, üstelik Rus etkisi de artık mevcut değildi. Konferans fikri artık Osmanlı tarafından da gereksiz, hatta zararlı sonuçlar getirebileceğinden, protokolün onayı için meclis komisyonu oturumu hazırlandı: büyük devletlere karşı ifade edebilecek muhtemel duygusal söylemlerin karışıklığa yol açmaması için oturum gizli yapılacaktı.² Bu önlem yerindeydi, zira bazı milletvekilleri seçmenleri etkilemek için popülist ve milliyetçi deyimler kullanması mümkündü ve bu durum istenmeyen uluslararası sorunlara yol açabilirdi. Dünya basını heyecanla İstanbul'daki gelişmeleri takip ediyordu: krizin nihai çözümü için sadece Avusturya-Macaristan ile Osmanlı Devleti arasında imzalanan protokolün onayı eksikti. 6 Nisan 1909 Pazartesi günü yapılan

¹ PA AA R 12936 30 Mart 1909 A 5717

² PA AA R 12936 3 Nisan 1909 A 6008

oturum yine de ilhak meselesinin çok duygusal bir konu olduğunu gösterecekti: Bosna-Hersek'in manevî konumu, Osmanlı Devletine karşı işlenen hukuk ihlali ve bundan doğan tepki ile aylarca süren boykot da **hatırlandığında**,³ gece geç vakitlere kadar devam eden oturum sonucu protokol beklendiği gibi her şeye rağmen, Meclis-i Mebusan tarafından 48 red, 18 çekimser oya karşılık, 136 oyla kabûl edilip, onaylanmıştı.⁴ Bosna ilhak krizi artık Osmanlı tarafının protokolü kabûlüyle resmen bitmiş, Sancak ile ilgili protokolün imzalanması ise Türk tarafınca eskisi gibi takip edilmeyip, belki de kasdi olarak bekletilmişti.⁵ Bu arada Karadağ krallığı da Avusturya-Macaristan ile dostane ilişkiler sürdürmek istediğini kaydedip, Büyük Devletlerinin kararına saygı göstereceğini beyan etmişti.⁶

Bosna ilhak krizi Aerenthal için tam manasıyla müthiş bir başarı ve siyâsî kariyerinin en önemli basamağı idi. Büyük Devletler artık Berlin Antlaşmasının 25 maddesinin değişikliğini resmen tanımak suretiyle Bosna'nın ilhakını da resmen tanımış oluyorlardı: Bosna-Hersek artık hukuken ve itirazsız Habsburg hanedanının toprakları içinde yer alıyordu.

Avusturya-Macaristan İmparatoru II. Franz-Joseph, Alman İmparatoru II. Wilhelm'e kendisine verdiği destek için minnettarlığını ifade edip, kendi hükûmranlık haklarının Bosna-Hersek'e uzatılmasının artık herkestarfından kabûl edilmiş olduğu ve nihai bir çözüme varılmış olduğundan dolayı duyduğu memnuniyetini ifade ediyordu.⁷

³ PA AA R 12936 6 Nisan 1909 A 6009

⁴ PA AA R 12936 6 Nisan 1909 A 6034

⁵ PA AA R 12936 14 Nisan 1909 A 6619

⁶ PA AA R 12936 7 Nisan 1909 A 6251

⁷ PA AA R 12936 24 Nisan 1909 A 7264

Avusturya bütün isteklerine ulaşmış ve bu durum Almanya için de bir başarı idi. Ancak bütün bunlara rağmen, Avrupa'da gerginlik yükselmekte, ittifaklar ve bloklar keskinleşmekte, Rusya Almanya'dan uzaklaşıp, İngiltere ve Fransa'ya doğru yaklaşmaya başlıyordu ki bu durum, Osmanlı İmparatorluğu için ileride büyük bir problem olacaktı. Rusya'nın Boğazlarla ilgili istekleri sürekli olarak İngiltere tarafından dengelenmişti. Şimdiyse, İngiltere'ye yakın bir Rusya'nın bu isteklere samimiyetle, yani kendi menfaatleri gerektiğinden, karşı durabilecek tek güç, Avusturya-Macaristan/Almanya ittifakıydı.

Başlangıç aşamasında bu çatlakların derinliği en azından Almanya ile İngiltere arasında henüz görünmüyor, hatta aksine, İngiliz Kralının gerçekleştirdiği 27 Mart 1909 tarihli Berlin ziyareti, Bosna ve Şark meselelerinde bir İngiliz-Alman yakınlaşmasını bile sağlamıştı.⁸ Diğer taraftan Alman hükümeti, Alman-Avusturya ittifakının önemine işaret ederek, bu ittifakın sarsılmaz olduğunu ifade ediyordu. Alman Şansölyesi von Bülow, Bosna ilhak krizi sırasında daima Avusturya müttefikinin yanında sadakatle yer aldığı ve hiçbir zaman bundan kaymadığının altını çizerek, dolaylı olarak Avusturya-Macaristan'a verilen desteği yineliyordu. Bülow'a göre bu ittifak, Avrupadaki barışı otuz seneden beri korumuştur ve Avusturya ile Almanya'nın menfaatleri birbirinden ayrı düşünülemezdi. Almanya'nın Avusturyalı müttefikine ne kadar önem verdiği bu ifadeden anlaşılmış olmakla birlikte, aynı zamanda başka bir gerçeği de yansıtıyordu: Alman dış politikası ve ittifak, Bismarck devrinde sahip olduğu eski esnekliği kaybedip, statik bir hâl almaya başlamıştı. Bosna krizi ile ilgili küçük bir ayrıntıya daha değinmek gerekir ki, o da; Alman iç politikasındaki çalkantılardı:

⁸ PA AA R 12936 30 Mart 1909 / Norddeutsche Allgemeine Zeitung, No. 75P

krizin sonrasında Alman parlamentosunun bir oturumunda Alman Sosyal demokratlar, savaş tehdidinin menfaatperest diplomatlar ve siyasetçiler tarafından oluşturulduğunu, savaşın esasında sadece uzlaştırıcı bir tavır peşinde olan Alman ve Avusturyalı Sosyal demokratlar, Rus devrimciler ve Sırp radikaller tarafından engellendiğini iddia etmişler, Alman Şansölyesi von Bülow ise tam aksine, barışın diplomatlarca, hükümdarların sorumlu ve uzak görüşlü siyaseti sayesinde sağlandığı, savaş tehdidinin esasında sokaklarda baş gösteren, milliyetçi ve radikal akımlar tarafından kışkırtıldığını iddia etmiştir. Her iki iddiada da gerçeklik payı mevcut olup, bu durum o devrin çelişkisini yansıtıyordu: milliyetçi unsurlar yâni, kamuoyunun bir kısmı dış politikayı etkilemeye çalışarak, istenmeyen ve kendi kendini besleyen tehlikeli bir dinamizme yol açarken, diğer taraftan diplomatlarca oluşturulan ittifak sistemleri geçmiş bir devire ait olup, modern siyâsî ihtiyaçlara, özellikle de katılımcı demokrasinin gerçeklerini göz ardı ederek, gelişen krizleri çözmek için yeterli değildi.

Sonuç

1878’de Bosna-Hersek eyaletinin Osmanlı idaresinden ayrılması ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu idaresine girmesi, Balkanlarda yeni bir hukukî bir statüko durumunun başlangıcını teşkil eder. Her ne kadar Osmanlı padişahının hükümlanlık hakları fiiliyatta işlenmediyse de, Bosna-Hersek’de yaşayan Müslümanların varlığı bu bölgenin daima Osmanlı Devletinin ilgi alanı içinde kalmasını sağlamıştır. 19 yüzyılının sonunda kendini Balkanlarda göstermeye başlayan şiddetli milliyetçilik akımlarından olan pan-Slavizm, Avusturya-Macaristan İmparatorluğunu iç yapısı itibarıyla büyük sorunlarla karşı karşıya bıraktı.

Bosna-Hersek de bu gelişmelerden payına düşeni aldığıında, Avusturya için başlı başına bir mesele olmaya başladı. Diğer taraftan Berlin Kongresinden sonra Avrupa’da büyük devletler arasında kurulan güçler dengesi, gittikçe etkisini yitiriyordu. Bu denge ekseninde muhtemel savaşları önleyen, askeri müdahaleleri büyük devletler için riskli kılan esnek ittifaklar ve antlaşmalar sistemi, 20.yy başlarında yerini kuvvetli ittifaklara bırakmıştı. Almanya ve Avusturya - Macaristan İmparatorluğu Orta Avrupa’da yalnız kalırken, Almanya’nın ezeli rakibi Fransa, Rusya ve İngiltere ile bağlarını gittikçe pekiştiriyordu. Bu konjonktürde Osmanlı Devleti yükselen milliyetçilik akımlarıyla sarsılırken, uluslararası arenada güçlü bir müttefike de sahip değildi. Devletlerarası silahlanma yarışı, kırılğan güç dengelerini sarsmak için oldukça elverişliydi.

Osmanlı Devletinde ilân edilen Meşrutiyet, Balkanlarda yükselen Sırp milliyetçiliğiyle, Fas krizinden sonra Avrupa'yı savaşın eşiğine getiren en ciddi krizlerden birisi 1908 Bosna-Hersek ilhak krizi olacaktır. Avusturya-Rus rekabeti Balkanlarda 1908 yılının ilk yarısında Sancak demiryolu sebebiyle yükselirken, Bosna-Hersek eyaletlerinin hukukî konumu, Osmanlı Devletinde ilân edilen Meşrutiyet neticesinde ve Meclis-i Mebusan'da bölge için tahsis olunan mebusluklardan ötürü tekrar gündeme gelmişti. Bu arada uzun zamandan beri pan-Slavizme ağır bir darbe indirme arzusunda olan ve aynı zamanda Bosna-Hersek'i tamamen Habsburg imparatorluğuna bağlamak isteyen Avusturya Dışişleri Bakanı von Aerenthal harekete geçip, Bosna'nın ilhakına zemin hazırlamıştı. Belgeler, ilhak plânının zannedildiğinden çok daha erken dönemde plânlandığını, kuvvetle muhtemel olarak olaydan bir sene evvel bunun mevcut olduğunu göstermektedir. Plân, esasında Rusya dahil büyük Avrupa devletlerince prensip olarak kabûl edilmiş, ancak mezkur devletlerin onayı olmadan böylesi bir teşebbüsün siyâsî bir macera olacağı aşıkardı. Düvel-i Muazzamanın Avusturya tarafından verilmek istenmeyen tavizlerle zorlanabileceği düşüncesiyle Aerenthal, Alman müttefikini bile haberdar etmeden 6 Ekim 1908 tarihinde Bosna-Hersek'i ilhak etmekle büyük krizin kıvılcımını atmıştı. Bulgaristan ile anlaşarak, Sofya'nın ilân-ı istiklâli sayesinde Osmanlı Devleti iki cepheyle karşı karşıya kalmıştı. Avrupa ve Rusya'da kendini gösteren şaşkınlık ve öfkeye rağmen, Avusturya, Almanya'nın kendisini tek müttefiki olarak yalnız bırakamayacağı bilinciyle sert bir tavır göstermişti. Rusya ve diğer devletler, bu konuyu öncelikle uluslararası bir konferans yoluyla çözüme kavuşturmaya çalışmış, Rusya konferans sayesinde Boğazlar üzerindeki yayılmacı emellerini gerçekleştirmeyi ummuştu. Rus Dışişleri Bakanı İswolsky, daha önce kendisi tarafından veri-

len ilhak onayını tanımak istemeyince, kriz Avusturya ve Rusya Hariciye nazırlarının kişisel rekabetine dönmüş ve bunun etkisi ile de gittikçe ağır bir hâl almıştı. Kendini Avusturya-Macaristan tarafından kuşatılma tehlikesiyle karşı karşıya gören Sırbistan, askeri hazırlıklara başlayınca, Avusturya-Macaristan'da boş durmayıp, üstü örtülü ve açık olarak savaş tehditleri savurmaya başladı ki, bu durum Avrupa'da var olan sıkı müttefiklik sistemi sayesinde bir felâkete, bir dünya savaşına yol açabilirdi.

Bu sahada, Osmanlı Devleti Meşrutiyet ilânıyla parlak bir geleceği ümit ederken, kendini bir anda aleni bir uluslararası hukuk ihlâli karşısında bulmuş, Babıali konuyu bir konferansla, hukukî yoldan çözmeyi plânlarken, bir müddet sonra Avusturya ile müzakerelere girmek zorunda kalmıştır. Ancak, ani bir tepki olarak kendini göstermeye başlayan, mitingler ve kitlesel boykot hareketiyle ortaya çıkan Osmanlı kamuoyu tepkisi, gittikçe organize bir hal alarak hükümetin fazla tavizkar davranmasına mani oldu. Üstelik boykot, Osmanlı Devletinde organize edilen, toplumun kendini bilinçli bir şekilde siyâsî bir varlık olarak hissetmeye başlatan bir vaka idi. Sivil toplum ve toplumsal dinamizmin kavramları, kamuoyunun siyaset üzerindeki etkisi, ilhak krizi ve boykot sayesinde Türk siyâsî hayatında yerlerini alıyordu. Tek nedeni bu olmamakla beraber, Bosna'nın kaybindan hoşnutsuz kalan toplumun bazı kesimleri, Meşrutiyeti, adeta kötü gidişatın sebebi olarak görmeye başladıklarından, akabinde vuku bulan 31 Mart vakasına aynı düşüncenin sebep olduğu söylenebilir. Bosna'nın gayri hukukî biçimde ilhakı ile Bulgaristan'ın istiklâli, Osmanlı toplumuna acı bir tecrübe ile Meşrutiyet olgusunun her problemin çözümü olmadığını, güçlü bir devletin sadece uzak ufukta görünen hürriyet inkılâbı ile değil, düzenli bir ekonomi, güçlü bir ordu ve becerikli bir idare sayesinde ayakta kalabileceğini göstermişti. Toprak bütünlüğü ve uluslararası

saygınlık ancak güçlü ve akılcı bir siyasetle sağlanabilir, hukuku defalarca ihlal edilmiş bir hukukun bir milletin kaderini çizmesini bekleyerek değil. Boşnak müslümanları için kriz sadece hukukî bakımdan Osmanlı Devletiyle bağlarının sona ermesi anlamına gelmemekteydi. Zaten başlamış olan kimlik arayışı ve kimlik edinme dönemi kriz sayesinde hızlanmış, Boşnak veya Boşnak müslüman bilinci hızla yayılmaya başlamış, Boşnak millî duygusu Sırpçılık veya Hırvatçılıktan bağımsız olarak gelişerek, kendini günlük siyasette göstermeye başlamıştı. Yalnız, Boşnak kimliği her şeye rağmen varlığını din faktörü ekseninde sürdürmeye devam ediyordu ki, bu da sosyal sebeplerin yanında, Boşnakların önce Osmanlı Devletiyle, daha sonra da Türkiye Cumhuriyetiyle sıkı ilişkiler içinde kalmasına sebep olmuştur. Kriz Şubat 1909 yılında Avusturya-Macaristan ile Osmanlı Devleti arasında ödenen bir tazminatla sona ererken, Avusturya-Rus rekabeti Avrupa barışı için tehditkâr bir unsur olmaya devam etmiştir. Ancak hem Rusya'nın bir savaşa hazır olmayışı, hem de Almanya tarafından Avusturya için sergilenen güçlü destek ve İswolsky'nin kusurlu dış politikası krizi sona erdirmiş, ancak bu Avrupa'da barışın sağlandığı anlamına gelmiyordu. Avrupa'da bloklaşma Bosna-Hersek ilhak krizinin sayesinde pekiştiriliyordu: Avusturya artık Almanya'ya müttefik olarak sıkıca bağlıyken, Rusya Almanya'dan tamamen uzaklaşarak Fransa ve İngiltere ile işbirliğine giriyordu. Almanya ve Avusturya, Fransa ve İngiltere nazarında Orta-Avrupa ve Balkanlarda iktisadî ve diplomatik etkiler yönünden yakınoğuda tehlikeli bir konuma geldiler ki, bu yükselişe engel olunmalıydı. Balkanlardaki mevcut statükonun bitmesi ve geleceğin savaşları için çoktan beridir atılmakta olan tohumları güçlü birer fidan halinde büyütüyordu. Sırbistan, Avusturya tarafından aşağılanmış ve tehdit altında bulunduğu apaçık ortada idi ve Karadağ ile beraber kendini büyük komşunun

tehdidine karşı hazır tutmaya çalışıyordu. Bosna-Hersek'ten bir pay alamamasından ötürü topraklarını artık güney istikametine, sarsılan Osmanlı Devletinin Balkanlardaki hâkimiyet sahası istikametinde genişletmeyi plânladı ki, bu emelleri birkaç sene sonra Balkan savaşlarında gerçekleşecekti. Yayılmacı “Büyük Bulgaristan”, “Büyük Yunanistan” ve “Büyük Sırbistan” ideolojileri 1912/13 yıllarında kısa bir müddet için birleşip Osmanlı Devletinin Balkanlardaki varlığını beşyüz sene sonra yok edecek ve maddî-manevî bakımdan Osmanlı Devleti için büyük bir kriz yaratacaklardı. Balkan harbi sonucunda yaşanan toprak kaybı, Osmanlılık fikrinin daha fazla zayıflamasına ve Türk milli şuurunun yayılmasına yardımcı olacaktı. Bosna ilhak krizi ayrıca Sırbistan ve Bosna'da radikal Sırplar arasında Avusturya-Macaristan'a karşı hissedilen öfkeyi açık bir nefrete çevirerek, radikal gizli Sırp cemiyetlerinin faaliyetlerine yoğunluk vermesine yol açacaktı: ilhakin mimarı olarak görülen Habsburg hanedanı artık daha fazla hedef haline gelmişti. İlhak krizinin psikolojisinden sonra Sırbistan'da kurulan, ancak ekseriyetle Bosnalı Sırlardan teşkil oluna “Crna Ruka” veya “Kara El” cemiyeti gibi teşkilâtlar Sırp gizli servisi tarafından desteklenmeye başlanmıştı. İşte bu örgüte mensup Bosnalı Sırp Gavrilo Princip, arkadaşlarıyla Temmuz 1914'de Avusturya veliahdı Franz Ferdinand ve eşini öldüren suikastı gerçekleştirip, Birinci Dünya savaşının çıkmasına resmen sebep olacaklardı. Avusturya-Macaristan ilhak politikasıyla düşmanları Rusya ve Sırbistan'ı daha fazla kendine karşı kıskırtmıştı. Umulan hedef, Habsburg devletinde pan-Slavizmin gerilemesi ve farklı unsurların Habsburg tacı altında daha sıkı bir şekilde birleşmesi gerçekleştirilemedi. Tam aksine Habsburg imparatorluğunun sonunu hazırlayacak olan milliyetler meselesi, Bosna-Hersek'in İmparatorluğa resmi katılımıyla daha da büyüdü. Sonuç olarak 1878 yılında Rus Başbakanı Gorçakov tarafından vaat

edilenler, ilhak sayesinde gerekleŖecekti: Bosna-Hersek Habsburg hanedanına mezar olacaktı.

1878 yılından sonra Bismarck tarafından tesis edilen esnek ittifak sistemi artık tamamen ortadan kalkmıŖ, yerini büyük bloklaŖmalar almıŖtı. Böylece, çok kutuplu sistemin unsurlarından biri olan ideolojik esneklik varlığını yitirmiŖ; artık cihanŖümöl bir savaŖın vücut bulması sadece bir zaman meselesi haline gelmiŖti. Krizin esas sebebi olan, bloklaŖma politikası ve uluslararası rekabet, mevcudiyetini koruduğundan kalıcı bir barıŖ sağlanamadı. 1908 ilhak krizi savaŖla sonuçlanmamıŖ, ancak krizin çözümü barıŖı da getirmemiŖti. Beklenen büyük gelişme, Avrupa'nın ve yakındoğunun mevcut yapısını yok edecek olan bir dünya savaŖı, sadece bir müddet için ertelenmiŖti.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA):

Tasnifler:

DH.MUI

HR. SYS

NBB

VERASET DEFT.

YEE

YA.HUS

Y.MRZ.J

Y.MTV

Y.PRK.UM

ZB

Almanya Dışişleri Bakanlığı Siyâsî Arşivi (PAA)

R 12928-R 12936 tasnifleri

Kitaplar

Ahmad, Feroz, The Young Turks. The Committee of Union and Progress in Turkish Politics 1908-1914., 1. basım, Oxford: Oxford University Pres, 1969

Anderson, M.S. The Eastern Question. 1774-1923. A Study in International Relations. 4. basım, Londra: Macmilian Pres, 1972

Andric, Ivo, *The Development of Spiritual Life in Bosnia under the Influence of Turkish Rule*, 1. basım, Londra: Duke University Press, 1990

Babuna, Aydın *Die nationale Entwicklung der bosnischen Muslime. Mit besonderer Berücksichtigung der österreichisch-ungarischen Periode.*, 1. basım, Frankfurt: Europaischer Verlag der Wissenschaften, 1996

Bayur, Hilmi, *Kamil, Sadrazam Kamil Paşa- Siyâsî Hatıratı*. 1. basım, Ankara: Sanat Basımevi, 1954

Boue, Ami, *La Turquie d'Europe*, 1. basım, Paris: Arthur Bertrand, 1840

Arı, Tayyar, *Uluslararası ilişkiler ve dış politikası*, 4. basım, İstanbul: Alfa, 2001

Basagic-Redzepasic, *Safvet Beg, (Mirza Safvet): Kratka Uputa u prošlost Bosne i Hercegovine*. 1. basım, Saraybosna: Vlastita Naklada: 1900

Bernhardt Fürst von Bülow. *Denkwürdigkeiten*. c.2., 1. basım, Berlin: Ullstein, 1930

Çetinkaya, Dogan Y., 1908 Osmanlı Boykotu-Bir Toplumsal Hareketin Analizi. İletişim Yayınları. 1. baskı: İstanbul, İletişim Yayınları. 2004

Corovič, Vladimir, *İstoriја Srpskog Naroda, C.1*, 1. basım, Banja Luka: Glas Srpski, 1997

Donia, Robert J., / Fine John W.R., *Bosnia and Hercegovina. A Tradition Betrayed*. 1. basım. London: Hurst&Company. 1995

Dzaja, Srećko M., *Konfessionalität und Nationalität Bosniens und der Herzegowina. Voremanzipatorische Phase 1463-1804*, 1. basım-Mühlih: R. Oldenbourg Verlag: 1984

Dzaja, Srećko M., *Bosnien-Herzegowina in der österreichisch-ungarischen Epoche (1878-1918). Die Intelligentsia zwischen Tradition und Ideologie*. 1. basım, Münih: R. Oldenbourg Verlag: 1994

- Erbe, Michael**, Die Habsburger. Eine Dynastie im Reich und in Europa. 1. basım, Stuttgart: W. Kohlhammer, 2000
- Friedman, Francine**, The Bosnian Muslims- Denial of a Nation, 1. basım, London: Westview Press, 1996
- Inalcık, Halil / Murphy**: The History of Mehmet the Conqueror by Tursun Beg, 1. basım: Chicago: Bibliotheca Islamica Minneapolis: 1978
- Hitler, Adolf**, Kavgam, 11. basım, İstanbul: Toker, 1994
- Hobsbawn, Eric J.**, Das imperiale Zeitalter 1875-1914, 3. basım, Frankfurt: Fischer, 1999
- İmamovič, Mustafa**, Historija Bosnaka, 1. basım, Saraybosna: Preporod, 1998
- İsmail Kemal Bey**, The memoirs of İsmail Kemal Bey, 1. baskı, Londra: Constable, 1920
- Kesting, Hanno**, Geschichtsphilosophie und Weltbürgerkrieg, 1. basım, Heidelberg: C. Winter, 1959
- Mahmud Celaledin Paşa**, Mir'at-i Hakikat. Tarih-i Mahmud Celaledin Paşa, c.1, baskı yok, Dersaadet: Matbaa-i Osmaniye, 1326
- Malcolm, Noel**, Bosnia- A Short History-, 2. Basım, London: Pan Boks, 2002
- Mc Carthy, Justin**, Ölüm ve Sürgün, Bilge Umar (çev.), 3. basım, İstanbul: İnkilap yay., 1998
- Markovič, B.**: Die serbische Auffassung der bosnischen Frage. Berlin: Emil Ebering, 1908
- Mazlower, Mark**. Der Balkan. 2. Basım, Berlin: B v T, 2003
- Medis-i Mebusan Zabit Ceridesi**, c.1, Ankara: TBMM Basımevi
- Nintich, Momchilo**, La Crise Bosniaque (1908 1909) et les puissances Europees, c. 2, Paris: A. Castes, 1937
- Peçevi İbrahim Efendi**, Peçevi Tarihi, haz.: Prof.Dr. Sıtkı Baykal, 2. basım, Mersin: Mersin İmar inş. Basımevi/ T.C. Kültür Bakanlığı, 1992

Pflanze, Otto, Bismarck- Der Reichskanzler, 3. basım, M n h: C.H. Beck, 1998

Pinson, Mark (Ed.), The Muslims of Bosnia- Hercegovina, Cambridge (Mass.): Harvard University Press, 1993

Riedl, Richard: Sandschakbahn und Transversallinie“, Viyana 1908

Shaw, Stanford/ Shaw, Ezel Kural, Osmanlı İmparatorluğu ve Modern T rkiye, Cilt II, 3. basım, İstanbul: İnkılap yay., 1998

Szilagyi, Janos., Der Kleine Pauly- Lexikon der Antike in f nf B nden. C.1, S.1358. M n h: DTV, 1979

Tursun Beg: Tarih-i Eb l Feth, Haz.: Dr. A.M. Tulum, 1. basım: İstanbul, Baha matbaası: 1977

İndeks

93 harbi 46, 197

A

Adalet Fermanı 52, 55

Adriyatik 14, 103, 109, 219

Aerenthal 99, 101, 105, 109, 110,

118, 124, 126, 127, 130, 131,

133, 134, 137, 139, 142, 147,

153, 168, 185, 192, 193, 195,

209, 214, 220, 223, 226, 227,

231, 236, 237, 239, 240, 241,

242, 252, 253, 254, 257, 263,

264, 266, 280, 283, 284, 285,

290, 296, 300

Aetna 188

Afganistan 63

Agram 122, 123

Agram Hıyanet davası 122

Ahmed İhsan (Tokgöz) 203

Ahmed Mithat Efendi 205

Ahmet Rıza Bey 193

Akdeniz 54, 63, 65, 105, 108, 192,

218, 261

Ali Ağa Rizvanbegovi? 41

Alman 10, 24, 54, 59, 62, 65, 71,

84, 101, 106, 110, 114, 126, 131,

133, 135, 137, 138, 139, 140,

143, 145, 148, 150, 151, 158,

165, 166, 170, 180, 182, 184,

185, 186, 187, 188, 192, 195,

199, 211, 215, 221, 224, 227,

229, 230, 232, 236, 237, 238,

239, 240, 242, 245, 253, 267,

268, 271, 285, 290, 291, 292,

296, 297, 300

Almohadiya 89

Amiral Tegethoff 50

Anadolu 91, 93, 112, 170, 189

Andrassy Notası 52

Ankara 29, 91, 138, 173, 306,

307

Antivari/Bar 103

Anton Mayer 19

Anton Tarniç 195

Arap 34, 89, 189, 190, 280

Arapça 190

Ardahan 66, 68

Arnavut 230, 258, 265, 268, 280

Arnavutluk 17, 41, 64, 115, 201,

261

Atlas 188

Ausgleich 71

Avarların 17, 19

B

Bab-i Ali 51

Baki Bey 184

Balkanların 13, 18, 27, 34, 50, 66,
73, 93, 101, 105

ban 22

Banja 17, 75, 93, 306

Banja Luka 17, 75, 93, 306

Ban Kulin 22, 23, 24

Ban Stefan Kotromanic 22

Bar 93, 103, 108

Baron Bienenrth 248

Baron Burian 127, 263

Baron von Burian 83

Basil 21

Bassinus 19

Bathinus flumen 19

Batı Trakya 75

Batum 68

Beck 51, 247, 308

Belçika 143

Belgrat 36, 61, 99, 121, 126, 148,
158, 168, 216, 228, 286

Belgrat üniversitesi 168

Benjamin Disraeli 53

Berlin 10, 35, 54, 57, 58, 63, 65,
67, 73, 94, 99, 102, 108, 109,
119, 127, 132, 134, 136, 140,
143, 144, 148, 149, 151, 152,
153, 154, 156, 157, 159, 164,
169, 179, 180, 182, 187, 197,

206, 214, 229, 232, 236, 240,
243, 251, 260, 269, 274, 288,
290, 291, 292, 296, 297, 299,
306, 307

Berlin Kongresi 10, 54, 63, 66, 67,
73, 108, 119, 152, 184, 197, 232,
243, 269, 299

Berlin Memorandumu 57

Besa 19

Besarabya 54

Besika 64

Bethmann-Hollweg 143

Beyoğlu 181

Bezirk 78

Bezirksvorsteher 78

Bienenrth 248, 263

Bismarck 51, 54, 59, 60, 62, 65, 66,
111, 119, 136, 143, 149, 184, 215,
222, 246, 297, 304, 308

Bistue Nova 19

Bizans 19, 20, 26, 29, 31

Bobovac 31

Boden-Creditanstalt 263

Bodin 21

Bogomil 33, 83

Boğdan 71

Bohemya 61, 70, 71, 85

Bolino Polje 24

bos 19

Bosnjastvo 83, 85

Boşnak 11, 25, 28, 29, 31, 33, 37,
40, 42, 43, 48, 74, 76, 79, 81,
82, 84, 86, 87, 90, 91, 92, 94,

95, 96, 97, 105, 125, 167, 171,
173, 175, 205, 210, 224, 265,
272, 273, 275, 279, 302
Brezilya 43
Britanya 53, 59, 135, 151, 218,
219
Buchlau 130, 131, 285, 290, 292
Budapesti Hırlap 107
Budapeşte 62, 64, 212, 225, 279
Bukowina 71
Bulgarca 227, 249
Bulgaristan 17, 24, 26, 34, 41, 46,
48, 54, 58, 64, 65, 67, 99, 102,
108, 122, 126, 129, 130, 132,
134, 136, 138, 139, 144, 150,
151, 152, 153, 157, 159, 169,
177, 179, 180, 181, 182, 186,
187, 190, 198, 202, 203, 206,
214, 222, 227, 229, 231, 233,
243, 245, 247, 248, 254, 259,
260, 266, 269, 271, 279, 280,
289, 292, 300, 301
Burian 83, 127, 128, 263
Büyük Britanya 53, 59, 135, 150,
218, 219

C

Celali Deli Hasan 37
Celali isyan 37
Cengiz Han 25
Cermen 16, 18, 263
Cetinje 155
Cizvit 80, 166

Ç

Çanakkale 64
Çek 69, 72, 145, 227, 234
Çin 63

D

Daesititates 14
Daily Telegraph 257
Dalmaçya 25, 27, 50, 70, 71, 122,
286
Dalmatia 14, 15
De administrando imperio 20
Delmatlar 14
Derby 58, 60
Desnek 20
Dinar 13
Disraeli 53, 58
Diyet 22
Djordje Nastiç 122
Doğu Afrika/ Tanganjika 149
Doğu Almanya 24
Doğu Avrupa 18, 267
domuz savaşı 105
Drina 13, 19, 20, 284, 286
Dr. Kramarc 145, 234
Dr. Kramarcz 234
Düvel-i Muazzamanın 154, 300
Düyûn-i Umumiye 259
Dzabic 98

E

Edirne 31, 34, 92, 93
Eflak 71

Ege 64, 91, 92
 Elviye-i Selase 104
 Eminönü 186
 Entente Cordiale 111, 135
 Ermenice 190

F

Falliers 129
 Farsça 18
 Faruki Ömer 208
 Fas 136, 151, 152, 300
 Fatih Sultan Mehmet 31
 Fener Patriği 249
 Ferdinand 69, 127, 138, 172, 217,
 260, 303
 Ferhat oğlu Gazi Husrev Beg 36
 Fethi Bey 239
 Fiume 71
 Fransız 101, 106, 110, 113, 129,
 136, 149, 167, 181, 238, 246,
 263, 283
 Fransiskan 25, 32, 161
 Franz-Ferdinand 127

G

Gabriel Noradukyan 274
 Galata 188, 203
 Garadışka 93
 Gazi Osman Paşa 63
 General İgnatiev 49
 General Tomiçiç 123
 Gerçek Sağ Parti 162
 Girit 68, 132, 140, 150, 220, 222

Gladstone 59
 Gorçakov 61, 66, 303
 Gotlar 16
 Graf Lützow 128
 Grek 14, 16
 Grenzer 37
 Gülhane Hat-ı Hümayun 53

H

Habsburg 22, 38, 50, 54, 64, 70,
 71, 72, 73, 78, 83, 84, 85, 87,
 90, 93, 105, 107, 121, 126, 127,
 131, 133, 137, 142, 145, 148,
 156, 161, 163, 168, 171, 173,
 178, 189, 190, 192, 215, 226,
 227, 242, 248, 251, 255, 264,
 273, 296, 300, 303
 Hacı Lojo 74
 Herceg Novi 32
 Hereke 208
 Herzog 30
 Hıdivler 195
 Hırvatistan 13, 19, 21, 27, 71, 107,
 122, 162
 Hilmi Paşa 200, 262, 272, 274,
 280, 284
 Hind 195
 Hindistan 53, 63, 100, 197
 Hobsbawn 49, 85, 111, 233, 307
 Hrvoje 28
 Hrvoje Lukiç 28
 Hum 23, 25, 27, 30
 Husrev Beg 36
 Hüdavendigâr (Bursa) 92

Hüseyin Avni Paşa 59
 Hüseyin Cahit (Yalçın) 279
 Hüseyin Hilmi 272, 274

I

II. Abdülaziz 59
 II. Abdülhamit 139
 II. Alexander 61
 II. Basil 21
 II. Franz Josef 61
 II. Mahmut 41, 191
 II. Nikolai 259
 II. Tvrtko 28
 I. Karl 20
 I. Petro 108
 Islahat Fermanı 42
 Iswolsky 104
 I. Tvrtko 28

İ

İbar 100
 İdam 183, 202
 İliryalı 14, 15, 17, 19
 İliryalılık 15
 İndocermen 19
 İngiliz 58, 60, 63, 101, 106, 110,
 114, 137, 149, 151, 152, 174,
 175, 181, 195, 215, 225, 246,
 253, 254, 256, 257, 262, 263,
 283, 288, 297
 İpek 248
 İran 18
 İsa Bey (Begova) 74

İslam gazetesi 205
 İsmail Kemal 230, 265, 268, 271,
 307
 İsmail Kemal Bey 230, 265, 268,
 271, 307
 İstanbul 32, 34, 42, 48, 49, 57, 61,
 63, 67, 74, 81, 82, 97, 99, 102,
 104, 110, 118, 138, 146, 158,
 177, 186, 187, 188, 190, 191,
 193, 199, 201, 202, 203, 216, 225,
 233, 244, 246, 253, 254, 256, 273,
 276, 281, 306, 307, 308
 İstra 50
 İswolsky 108, 109, 114, 130, 131,
 153, 168, 193, 214, 219, 222,
 237, 242, 243, 257, 285, 289,
 290, 292, 300, 302
 İtalya 57, 70, 85, 103, 104, 108, 109,
 112, 115, 129, 130, 134, 155, 181,
 197, 219, 261, 263, 277
 İtalyadan 15
 İTC 185, 187, 190, 193, 230, 241,
 244
 İttihat-i Muhammedi Cemiyeti
 207
 İttihat ve Terakki Cemiyeti 185,
 193, 241, 262, 268, 280
 İzmir 57, 188, 193, 203
 İzmit 204

J

Jajce 31, 32, 75
 Jakova 103

Johannes Kantakuzenos 29
 Jön Türklerden 240
 Jugoslavya 50

K

Kafkas 63, 66
 Kafkaslar 17, 65
 Kahire 100
 Kallay 82, 98, 141
 Kamil Paşa 132, 138, 139, 179,
 181, 183, 195, 200, 207, 229,
 232, 233, 238, 239, 241, 244,
 245, 248, 253, 258, 261, 262,
 265, 271, 272, 306
 Kanuni Sultan Süleyman 36
 Kapetan 41
 Kapetan Hüseyin Gradcevič 41
 Karadağ 19, 21, 23, 43, 49, 60, 64,
 66, 68, 85, 93, 100, 102, 107,
 108, 109, 115, 154, 155, 159,
 165, 184, 216, 219, 228, 237,
 238, 243, 245, 253, 259, 262,
 265, 296, 302
 Karadeniz 17, 64
 Kara Mahmut Paşa 42
 Karamürsel 92
 Kardinal Stadler 80, 87
 Karl 20, 172, 173
 Karl Lueger 172
 Karlovac 122
 Kars 66, 68
 Karst 14
 Katera 20

Katolik 16, 19, 21, 22, 24, 25, 31,
 33, 42, 78, 79, 80, 81, 82, 84, 87,
 161, 165, 169

Kayser 212

Kelt 14

Khevenmueller 129

Kıbrıs 66

Kırım 49, 56, 63

Kljuc 31

Kmetlik 39, 40, 79

Koloman 21

Kolovac 205

Kont Andrassy 51, 65, 68, 147

Kont Cavour 70

Kont Gorçakov 61

Kosova 27, 29, 38, 42, 95, 249

Kossuth 70

Kotromanik 25

Kotromanıklar 26

Kör Ali 185

Kral Alexander 266

Kral Stefan Tvrtko 22

Kral Tvrtko 27

Kreis 78

Kreisvorsteher 78

Kudüs 24, 190

Kurşumlja 103

L

Lahey 164

Latin-Katolik 16

Lazar Hrebljanovič 27

Levant 188, 191, 193

Lloyd 107, 188, 193, 196

Loboška 205
 Londra 32, 49, 58, 65, 134, 175,
 230, 305, 306, 307
 Lord Derby 58
 Luka 17, 75, 93, 306
 Lübnan 53

M

Macaristan 9, 10, 13, 20, 22, 23, 26,
 30, 36, 43, 48, 49, 51, 57, 62, 64,
 68, 69, 71, 72, 73, 75, 76, 79, 80,
 84, 88, 90, 93, 96, 97, 99, 101,
 102, 105, 107, 108, 119, 121,
 122, 123, 125, 126, 127, 128,
 129, 131, 135, 137, 138, 140,
 141, 142, 145, 146, 155, 156,
 158, 159, 160, 162, 164, 165,
 166, 167, 169, 170, 171, 177,
 183, 188, 191, 192, 198, 200,
 203, 205, 206, 209, 211, 213,
 220, 222, 225, 227, 228, 229,
 231, 232, 233, 234, 235, 239,
 243, 245, 247, 249, 250, 255,
 256, 257, 259, 260, 262, 263,
 264, 265, 266, 267, 271, 273,
 274, 276, 277, 281, 285, 286, 294,
 295, 296, 297, 299, 302
 Macarlar 22, 25, 26, 29, 77, 147,
 190
 Macva 25
 Maglaj 75
 Magnatlar 71
 Mahmut Paşa 32, 42
 Makedonca 249

Makedonya 17, 64, 100, 101, 103,
 104, 106, 109, 150, 229, 233,
 247, 249
 Mandiç 162
 Mareşal Filipovič 75
 Mareşal Radetzki 50
 Mareşal Radetzky 69
 Markovič 168, 169, 170, 171, 307
 Marmara 91, 92
 Mathias Corvinus 32
 Meclis-i Vükela 91, 95, 125, 268,
 278, 284, 295
 Mehmet Paşa Kukaviča 38
 Merdane/Mrdare 103
 Mesiç 205
 Meykow 116
 Mısır 34, 195, 197
 Militaergrenze 50, 71
 Millet Komisyonu 205
 Milli Parti 162
 Milovanovič 216
 Mithat Paşa 59, 62
 Mitroviče 99, 178, 285
 Mostar 38, 39, 83, 205
 Muhacir-i umumi 92
 Murat Hüdavendigâr 27
 Muslimanska Narodna Organi-
 zacija 98
 Muzurus Paşa 58

N

Nastiç 122
 Nenadovič 158, 239
 Neue Wiener Tageszeitung 137

Niğbolu 28
 Nikola 109, 154, 266
 Ninoslav 25
 Niş 99, 103
 Novakovič 248, 253
 Novi 27, 32
 Novoje Vremja 154

O-Ö

Oppenheimer 262
 Orac 178
 Orient Anzeiger 123
 Orientpolitik 148
 Orşova 286
 Orta Avrupa 99, 114, 246, 299
 Ortodoks 16, 19, 21, 40, 42, 43, 49,
 81, 83, 161, 162, 166, 169, 170,
 226, 248, 265
 Osman Paşa 44, 63, 206
 Ostoja 28, 29
 Otto von Bismarck 54
 Ömer 44, 208

P

Pallavičini 118, 140, 177, 179, 191,
 192, 207, 225, 241, 244, 253,
 254, 256, 257, 274
 pan-Cermanizmin 106
 pan-Cermenizm 107, 110, 118,
 168
 Pannonia 13, 14, 15
 Papriko de Vecerni 102
 Paris Antlaşması 51, 56

Peşte Lloyd 107
 Petersburg 61, 65, 109, 235, 289,
 293
 Petro 63, 108
 Pichon 129
 Pire 100
 Piyemont 105
 Piyemonte 70
 Plevne 63
 Podgoriçe 103
 Poincare 129
 Polonya 24, 227
 Pošta 102
 Poturk/ poturci 35
 Pourtales 246, 289
 Prahowo 103
 Prens Eugen 38
 Priboj 100
 Prijepolje 100
 Priştine 103
 Prizren 103
 provincia 14
 Pruja 103
 Prusya 71

R

Radivoj 29
 Ragusa 22, 23, 25
 Rauf Dzabic 98
 Reichsstadt 61, 64, 197
 Reichstadt Antlaşması 73
 Reşit Paşa 252
 Reval 231

- Roma 14, 15, 16, 19, 23, 25, 261
 Romanov 63, 216
 Romen 63
 Rozhan 100
 Rumeli 67, 91, 92, 93, 95, 150,
 152, 157, 169, 189, 204, 247,
 265, 270, 271
 Rum Ortodoks Patriği 248
 Rusya 10, 42, 48, 51, 52, 53, 57, 59,
 60, 61, 63, 65, 68, 73, 76, 100,
 102, 103, 104, 106, 107, 108,
 110, 113, 121, 126, 129, 130,
 131, 132, 133, 134, 136, 137,
 152, 153, 156, 179, 180, 183,
 190, 192, 197, 202, 214, 219,
 222, 231, 233, 234, 235, 236,
 238, 240, 242, 243, 245, 247,
 256, 261, 266, 268, 273, 277,
 278, 280, 285, 289, 290, 291,
 292, 295, 297, 299, 302
- S**
- Sabah 183, 202, 206, 230
 Said Paşa 132
 Salâhadin Eyyûbi 24
 Salisbury 58
 Sancak 11, 68, 76, 99, 100, 101,
 102, 103, 105, 106, 107, 108,
 109, 110, 114, 121, 124, 127,
 129, 130, 136, 140, 155, 178,
 212, 220, 223, 228, 243, 274,
 283, 284, 296, 300
 Sandalj 29
 San Stefano 64, 108
 Saraybosna 14, 20, 30, 33, 35, 36,
 38, 39, 44, 73, 74, 77, 87, 100,
 162, 167, 171, 173, 222, 244,
 306, 307
 Sarmatlar 18
 Sava 13, 19, 30, 74, 286
 Schleswig 71
 Schöneich 128
 Schwartzenberg 69
 Scordisci 14
 Selanik 56, 57, 92, 99, 101, 102,
 105, 114, 180, 187, 188, 190, 193,
 203, 230, 241, 262, 283
 Servet 183, 203, 204
 Servet gazetesi 183
 Servet-i Fünun 203, 204
 Sırp 18, 20, 22, 26, 29, 34, 35, 37,
 38, 43, 47, 61, 77, 79, 81, 82,
 83, 85, 86, 87, 97, 98, 100, 102,
 105, 112, 113, 121, 123, 126,
 127, 142, 155, 156, 157, 158,
 159, 160, 162, 163, 164, 166,
 167, 168, 170, 171, 206, 216,
 221, 222, 226, 227, 228, 232,
 239, 244, 248, 253, 254, 255,
 262, 263, 265, 266, 267, 285,
 286, 295, 298, 300, 303
 Siebenbürgen 71
 Sinowiew 138
 Sir Edward Grey 152, 218, 262
 Slav 17, 18, 20, 24, 34, 49, 50, 61,
 64, 72, 97, 111, 123, 126, 146,

158, 198, 215, 227, 232, 234,
235, 264

Slavonya 71

Slovenski Jug 121

Smail Ağa Cengic 41

Sofya 99, 102, 126, 180, 300

Sokollu 36, 248

Sokollu Mehmet Paşa 248

Split 22, 23

Srebrenica 30

Srpska Narodna Organizacija 84

Stadler 80, 88, 98, 162

Stefan Dusan 25

Stefan Kotromanic 25

Stefan Tomacevič 31

Stefan Tomas 31

Stefan Vukcic 30

Stolypin 245

St. Petersburg 293

St. Sava Hercek 30

Sultanahmet 186, 187

Süveyş kanal 53

Ş

Şark Meselesinde 53

Şura-i Ümmet gazetesi 279

Şuvakov 66

T

Tanin 202, 279

Tanin gazetesi 202, 279

Tanzimat 42, 44, 52, 86

Taşlıca /Yenipazar 124

Taurus 203

Terakkiperver Müslümanlar 205

Tercüman-i Hakikat gazetesi 205

Tevfik Paşa 116, 180, 191, 200, 221,
224, 229, 238, 239, 260

Theodosius 16

Tirnova 138

Tiberius 15

Times 164, 257

Timoc 103

Timoç 61

Timur 29

Tittoni 133, 237

Tomislav 20

Topal Osman 44

Trabzon Rum İmparatorluğu 31

Trakya 64, 75

Travnik 19, 39

Trepça 103

Trieste 193

Trovnik 93

Tschirsky 185

Turhan Paşa 235

Tuzla 25, 93, 99

Türkçe 82, 88, 150, 190, 206

Türkistan 49, 63

Türk-Moğol 25

U-Ü

Una 13, 19

Uvac 100

Uvaç-Mitroviče 285

Uvak 286

Üsküp 45, 99

V

- Valeri Pribiçević 122
 Valona 201
 Vatikan 31
 Venedik 25, 31, 38, 71
 Veszprema 20
 VII. Konstantinos Porphyrogenetos 20
 Viyana 70, 72, 73, 74, 88, 99, 100, 121, 123, 126, 128, 135, 137, 147, 156, 162, 169, 171, 178, 180, 193, 204, 217, 221, 229, 247, 252, 256, 258, 265, 279, 286, 291, 292, 308
 Vojska Krajina 50
 Vojvodina 249
 Von Aerenthal 127
 Von Marschall (Marschall von Bieberstein) 139
 Von Pallavičini 140
 Von Rakovszky 231
 Von Szemere 231
 Von Taussig 263
 Vrbas 13
 Vrhbosna 30

W

- Wekerle 128, 263, 264
 Wend 24
 Wiener Allgemeine Zeitung 193
 Wiener Zeitung 140, 141
 Wilhelm 111, 118, 135, 211, 212, 296

Y

- Yafa 188, 189, 190
 Yahudi 67, 154, 166, 265
 Yenipazar 43, 68, 75, 76, 100, 101, 103, 108, 124, 128, 178, 184, 222, 228, 274
 Yeşilköy 63, 64
 Yunan 26, 75
 Yunanistan 57, 100, 132, 135, 140, 150, 220, 222, 303

Z

- Zagreb 122, 123
 Zazvorka 234
 Zenice 19, 100
 Zeta 23, 27
 Zvornik 33